

Journal of New Century Innovations

VOLUME

21

ISSUE-4

Journal of new
century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical
sciences

Social sciences
and humanities

Engineering and
Medical Sciences

AREAS

ISSN (p): 2181-3671
ISSN (e): 2181-368X

newjournal.org

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS**

VOLUME - 21 | ISSUE - 4

JANUARY- 2023

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛЕЙ ПРОДУКЦИЕЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В СЕТЕВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ.

*Исламов Откирбек Джурабекович,
Андижанский машиностроительный институт,
«Информационные технологии»
стажер-преподаватель кафедры,
Информационные технологии в экономике и
2 курс магистра систем*

Аннотация

Основные элементы системы электронной коммерции целесообразно разделить, на две большие и вместе с тем достаточно самостоятельные группы. Первую группу элементов представляют все компоненты инфраструктуры системы электронной коммерции, а вторую группу — разновидности организационных форм ее реализации.

Ключевые слова: коммерция, электронная коммерция, электронный магазин

К основным элементам первой группы относятся те, которые составляют основу *инфраструктуры системы электронной коммерции*. Эти элементы существенно отличаются от тех, которые имеют место в традиционных магазинах. Отличие проявляется как в составе элементов, так и в их содержании.

Система электронной коммерции значительно отличается от традиционного (обычного) вида торговли, так как принципиально меняется бизнес-среда, в которой протекает эта торговля. Использование электронной коммерции обуславливает необходимость

разработки дополнительных, ранее не применяемых в традиционной среде компонентов.

Основными элементами инфраструктуры системы электронной коммерции являются:

- 1) специальное программное обеспечение;
- 2) система управления базами данных и приложениями;
- 3) телекоммуникация и связь;
- 4) система, обеспечивающая безопасность актов купли-продажи товаров и услуг;
- 5) юридическое, правовое обеспечение;
- 6) виртуальная банковская система;
- 7) специальные платежные системы;

- 8) автоматизированное складское хозяйство;
- 9) система доставки товаров и оказания услуг;
- 10) финансовые институты (брокерские и другие конторы);
- 11) система налогообложения и таможенных тарифов;
- 12) служба маркетинга, включающая в себя: баннерную рекламу, отдел продаж, отдел дизайна web-страниц, web-серверов, отдел ценообразования.

В системном и во взаимоувязанном виде эти основные элементы инфраструктуры приведены на рис. 29.

Дадим краткий комментарий к наиболее важным компонентам инфраструктуры системы электронной коммерции.

Электронный магазин. Посетивший электронный магазин (web-сервер) потенциальный покупатель может с помощью гипертекстовых ссылок и использования многочисленных мультимедийных возможностей получить в полном объеме интересующую его информацию относительно продукции. В случае удовлетворения товара всем требуемым потребительским свойствам, покупатель может сделать заказ. Существуют различные варианты реализации электронного магазина. В одних случаях подразумевается лишь сопровождение при помощи Интернета сделок и поставок: выбор товара, непосредственно заказ, иногда и оплата. Однако прямая поставка товара производится традиционным способом (товар — это автомобили, компьютеры, бытовая техника и т.п.). В других случаях применение Сети предусматривает возможность поставок посредством использования Интернета.

Специальное программное обеспечение. К нему относятся: языки программирования (Java, HTML, XML и др.); шаблоны для ввода и вывода данных; поддержка многоязычности текстов; дизайн и способы изготовления web-страниц; специальное программное обеспечение и др.

HTML (HyperText Markup Language) - стандартный набор кодов, который используется для создания web-документов; установленный на компьютере браузер пользователя при помощи HTML определяет, в каком виде выводить на экран текст, графику и прочие элементы мультимедиа.

Программный комплекс управления электронным магазином или торговой частью системы — это программное обеспечение, позволяющее разрабатывать и поддерживать торговую систему, работающую в онлайн-режиме.

Системы управления web-контентом — это программное обеспечение, позволяющее разрабатывать и поддерживать динамические информационные web-сайты.

Система, обеспечивающая безопасность актов купли-продажи. Обеспечение эффективного, недорогого и, самое главное, безопасного

средства проведения платежей является одним из наиболее важных условий для эффективного использования системы электронной коммерции.

Юридическое обеспечение. Организация электронной коммерции и торговли должна, во-первых, базироваться на использовании традиционных юридических норм и правил, а во-вторых, предусматривать разработку новых специализированных правовых институтов и процедур. Кроме того, актуальным является унификация законодательства, а также упрощение правил и процедур, применяемых в разных странах.

Исключительно важным принципом является тот, согласно которому стороны, заключившие договор (например, купли-продажи), не вправе ставить под сомнение законность и действительность последнего только на том основании, что он заключен электронным способом. Реализовать этот принцип не всегда удается. В частности, положения такого соглашения не всегда обладают юридической силой в случае судебного разбирательства. Это обусловлено тем обстоятельством, что в данном случае требуется традиционный письменный договор, который содержит все существенные условия, заключенный на бумаге и заверенный собственноручными подписями сторон.

Специальные платежные системы. В настоящее время для проведения платежей через Интернет могут использоваться различные карточные технологии. С этой целью плательщик указывает номер своей платежной карточки, а получатель электронного платежа выставляет на карточный счет плательщика платежное требование. Однако данная технология сравнительно легко уязвима. Дело в том, что сеть Интернет не является защищенной. Поэтому существует вероятность перехвата номера платежной карточки злоумышленником. Последний может использовать этот номер для хищения денежных средств с карточного счета. В свою очередь плательщик не в состоянии контролировать сумму, выставленную на его счет, что также не исключает возможности обмана. Поэтому карточная технология, как слабо защищенная, не может HTML (HyperText Markup Language) - стандартный набор кодов, который используется для создания web-документов; установленный на компьютере браузер пользователя при помощи HTML определяет, в каком виде выводить на экран текст, графику и прочие элементы мультимедиа.

Программный комплекс управления электронным магазином или торговой частью системы — это программное обеспечение, позволяющее разрабатывать и поддерживать торговую систему, работающую в онлайн-режиме.

Системы управления web-контентом — это программное обеспечение, позволяющее разрабатывать и поддерживать динамические информационные web-сайты.

Система, обеспечивающая безопасность актов купли-продажи. Обеспечение эффективного, недорогого и, самое главное, безопасного средства проведения платежей является одним из наиболее важных условий для эффективного использования системы электронной коммерции.

Юридическое обеспечение. Организация электронной коммерции и торговли должна, во-первых, базироваться на использовании традиционных юридических норм и правил, а во-вторых, предусматривать разработку новых специализированных правовых институтов и процедур. Кроме того, актуальным является унификация законодательства, а также упрощение правил и процедур, применяемых в разных странах. Это предполагает тесное сотрудничество бизнеса и соответствующих структур государственной власти не только в пределах одной страны, но и в мировом масштабе.

Исключительно важным принципом является тот, согласно которому стороны, заключившие договор (например, купли-продажи), не вправе ставить под сомнение законность и действительность последнего только на том основании, что он заключен электронным способом. Реализовать этот принцип не всегда удается. В частности, положения такого соглашения не всегда обладают юридической силой в случае судебного разбирательства. Это обусловлено тем обстоятельством, что в данном случае требуется традиционный письменный договор, который содержит все существенные условия, заключенный на бумаге и заверенный собственноручными подписями сторон. В результате электронная коммерция часто не в состоянии преодолеть правовые препятствия, которые возникают вследствие общеобязательных положений национального закона.

Специальные платежные системы. В настоящее время для проведения платежей через Интернет могут использоваться различные карточные технологии. С этой целью плательщик указывает номер своей платежной карточки, а получатель электронного платежа выставляет на карточный счет плательщика платежное требование. Однако данная технология сравнительно легко уязвима. Дело в том, что сеть Интернет не является защищенной. Поэтому существует вероятность перехвата номера платежной карточки злоумышленником. Последний может использовать этот номер для хищения денежных средств с карточного счета. В свою очередь плательщик не в состоянии контролировать сумму, выставленную на его счет, что также не исключает возможности обмана. Поэтому карточная технология, как слабо защищенная, не может удовлетворять всем необходимым требованиям. Кроме того, к карточному счету плательщика имеет доступ получатель платежа. Для устранения этих недостатков в настоящее время разрабатываются специальные электронные деньги, которые позволили бы осуществлять платежи через

Интернет анонимно. В настоящее время известно несколько десятков различных платежных систем. Все их разнообразие можно разделить на четыре основные группы:

1. Протоколы сеанса связи, обеспечивающие безопасную передачу данных.
2. Системы, основывающиеся на использовании пластиковых карт.
3. Платежные системы, ориентированные на применение смарткарт (**смарткарта** представляет собой микрокомпьютер, который может содержать процессор, память, систему ввода-вывода. Карта снабжается операционной системой и системой безопасности для защиты данных с возможностью их кодирования).
4. Электронные наличные.

Литература:

1. Калужский М.Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход / М.Л. Калужский. – М. : Directmedia, 2016. – 388 с.
2. Сергеев В.И. Управление цепями поставок: учебник для бакалавров и магистров / В.И. Сергеев. – М. : Юрайт, 2014. – 479 с.
3. Сток Дж.Р. Стратегическое управление логистикой / Дж.Р. Сток, Д.М. Ламберт. – М. : Инфра-М, 2005. – 830 с.
6. Юрасов А.В. Электронная коммерция / А.В. Юрасов. – М. : Дело, 2003. – 480 с.

**ASOSIY VOSITALAR” (BHXS 16) STANDARTNI AMALIYOTGA
JORIY ETISH MASALALARI**

Shomirzayev Ibrohim

Toshkent Moliya Instituti

Buxgalteriya hisobi 2 kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada asosiy vositalarning hisobi va auditini o‘tkazish bilan bog‘liq muammolar o‘rganilib, ularni xalqaro standartlarga muvofiq yechish yo‘llari tadqiq etilgan. Asosiy vositalarni tan olishning mezonlari va xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. 16-sonli "Asosiy vositalar" nomli buxgalteriya hisobining xalqaro standarti tamoyillari va talablari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: asosiy vositalar, moddiy aktivlar, hisob, audit, amortizatsiya, inventarizatsiya, xalqaro standartlar.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti korxonalarini yangi uskunalari va texnologiyalarni joriy etishga undaydi hamda yangi moddiy, moliyaviy vositalar va mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Mavzu doirasida keyingi izlanishlarni talab qiladigan muammolar qatoriga turli manbalardan olingan asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatini aniqlash hamda tugatish va qayta baholangan qiymatni aniqlashni kiritish mumkin.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xalqaro standartlarga muvofiq, asosiy vositalarning buxgalteriya hisobi va auditiga oid muammolarning ba‘zi nazariy, tashkiliy va metodologik jihatlari xorijlik iqtisodchi olimlardan: E.A.Arens, K.Druri, V.P.Suys, A.D.Sheremet[1] hamda respublikamiz iqtisodchi olimlaridan: R.D.Dusmuratov, Sh.I.Ilxamov, I.N.Ismanov, A.A.Karimov, A.X.Pardaev, M.Q.Pardaev, M.M.Tulaxodjaeva, K.B.Urazov, I.N.Qo‘ziev[2] ilmiy tadqiqot, o‘quv-uslubiy ishlarida tadqiq etilgan. Ushbu mavzuda ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilishiga qaramay, respublikamiz korxonalarini uchun asosiy vositalarni tan olish, hisobga olish va auditdan o‘tkazish uslublarini xalqaro standartlarga muvofiq tashkil qilish masalasi juda dolzarbdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

16-sonli "Asosiy vositalar" nomli buxgalteriya hisobining xalqaro standarti maqsadi asosiy vositalarning buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq tahlil qilish, BHXSga muvofiq asosiy vositalarni hisobga olish va audit jarayonida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

16-son BHXS[4] ga binoan, asosiy vositalar moddiy ob‘ektlar hisoblanadi, agar ular quyidagi shartlarga javob bersa: a) tovarlarni ishlab chiqarish yoki yetkazib berish

yoki xizmatlar ko'rsatish, boshqalarga ijaraga berish yoki ma'muriy maqsadlarda foydalanish uchun mo'ljallangan; b) kutilganidek bir necha davrdan ko'proq foydalanilsa.

A.F. Myalkina va boshqa mualliflar "“Mehnat vositalari” atamasi jamiyatdagi ishlab chiqaruvchi kuchlarning progressivligini belgilaydi. “Asosiy vositalar” tushunchasi mamlakat milliy boyligining asosiy elementi, “Ishlab chiqarishning asosiy fondlari” moddiy-texnik bazani va texnologik tuzilmaning progressivligini belgilaydi. “Asosiy vositalar” atamasi buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda asosiy vositalarni aks ettirish uchun ishlatiladi. “Asosiy kapital” atamasi investitsiyalarni hududlar, moliyalashtirish manbalari, mulkchilik shakllari, iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha aniqlashda ishlatiladi. “Ishlab chiqarish apparati” ishlab chiqarish quvvatini aniqlash va ishlatilgan texnologiyalarni baholash bilan o'lchanadi. “Ishlab chiqarish potentsiali” mavjud real aktivlarning korxonaning ishlashi va ishlab chiqarish faoliyatini ta'minlash qobiliyati sifatida ko'rib chiqiladi”[5] deb e'tirof etadilar.

Asosiy vositalar kichik turlar va uzoq muddatli aktivlarning tarkibiy qismi sifatida, uzoq muddatli aktivlarning barcha qonuniy belgilab qo'yilgan xususiyatlariga mos keladi, ammo ular boshqa tarkibiy qismlardan o'zining moddiy shakli, holati va ishlashga yaroqliligi va biologik o'zgarishlarning yo'qligi bilan ajralib turadi.

Ular qarz emas, boshqa korxonalariga sarmoyalar kiritilmaydi, asosiy vositalar qiymati qonun bilan tartibga solingan qiymat chegarasidan yuqori bo'lishi kerak. Ushbu masala bo'yicha ba'zi bir aniqliklarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlarida kuzatishimiz mumkin. Bundan tashqari, masala shundaki, har qanday kompaniya buxgalteriya siyosatini mustaqil ravishda ishlab chiqishi kerak.

Shuningdek, 16-sonli "Asosiy vositalar" BXHS alohida ahamiyatsiz aktivlarni (masalan, shablonlar, asboblari va shtamplar va boshqalar) bitta asosiy vositaga birlashtirish imkoniyatini nazarda tutadi va aktivning eskirishi ushbu aktivdan maqsadgamuvofiq foydalanilishi mumkin bo'lgan paytdan boshlanadi.

O'zbekistonning aksariyat korxonalarida asosiy vositalarni hisobga olishning asosiy muammosi aktivlarni tan olish va tasniflash, ularning balans qiymatini aniqlash, shuningdek tan olinishi kerak bo'lgan eskirish va tushirish zararlaridir.

16-son BXHSga binoan «Asosiy vositalar» quyidagicha tasniflanadi: yer; binolar; mashina va uskunalari; avtomobillar; kemalar; samolyotlar; mebel va jihozlar.

Agar mavjud ob'ektlardan foyda olish kutilmasa, bunday aktivlarning balans qiymati taqsimlanmagan foyda hisobidan chiqarilishi kerak.

Asosiy vositalarning eskirganligini to'g'ri aniqlash, asosiy vositalarning eskirishini tekshirish bo'yicha muammoli muomalalar paydo bo'lishining oldini olish uchun bizning nuqtai nazarimizga ko'ra to'rt bosqichda o'tkazish tavsiya etiladi:

- 1) asosiy vositalarning mavjudligini haqiqiy tekshirish;
- 2) amaldagi asosiy vositalarning amortizatsiya to'g'risidagi qonun hujjatlariga

rioya etilishini nazorat qilish;

3) asosiy vositalarning eskirishi auditi;

4) asosiy vositalarning eskirishi buxgalteriya registrari va hisobotlarida to'g'ri aks ettirilganligini tekshirish.

16-sonli "Asosiy vositalar" BHXSning 41-bandiga muvofiq amortizatsiya usulini tanlashning mezonini asosiy vositalardan foydalanishdan iqtisodiy foyda olish shakliga maksimal muvofiqlikdir[4].

XULOSA VA MUNOZARA

16-sonli "Asosiy vositalar" BHXSda ko'rsatilgan standartlar asosiy vositalarning tannarxi bo'yicha to'liq va aniq tavsifini o'z ichiga oladi, ularning eskirishi, yo'q qilinishi, tugatilishi, qayta baholanishi, ta'mirlanishi va ulardan foydalanish samaradorligi, bu esa buxgalteriya hisobi va audit sohasidagi muammoli masalalarni hal qilishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro standartlarga muvofiq buxgalteriya hisobi korxonalar xorijiy sheriklar bilan ish olib boradigan buxgalterlarning ishini osonlashtiradi. Asosiy vositalar auditi murakkab jarayon ekanligi va asosiy vositalar to'g'risidagi normativ hujjatlarning o'zgarishi - ularning eskirishi, tasnifini hisobga olgan holda, asosiy vositalar hisobini xalqaro standartga muvofiq ravishda olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki asosiy vositalar auditi korxonaning umumiy auditining muhim qismidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dusmuratov R.D. Audit asoslari. Darslik. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013. – 612 b.;

2. Ilxamov Sh.I. Amaliy audit. Darslik. T.: Iqtisodiyot, 2018y.; Ismanov I.N. Uzoq muddatli aktivlar buxgalteriya hisobining metodologik asoslari. – T.: Fan, 2016. – 172 b.

3. Paradaev M.Q., Isroilov B.I. Iqtisodiy tahlil. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2021. – 176 b.;

4. Urazov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining konseptual masalalari. – Toshkent: Fan, 2019. – 236 b.;

5. Qo'ziev I.N. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida auditorlik hisobotini tuzish va umumlashtirish metodologiyasini takomillashtirish. i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoref. – T.: 2017. – 70 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA EKOLOGIK TARBIYANING AHAMIYATI

Daminova Rayxona G'ulomiddinovna

Navoiy shahar 24 – sonli “Qaldirg’och”

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ekologiya fani mazmun – mohiyati, ekologika ta'limning maqsadi vazifalari, tizim, metodologik xususiyatlari va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limning mazmuni xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: metodologiya, tizim, tabiatshunoslik, ekologiya, ekologik ta'lim – tarbiya, maktabgacha ta'lim, maktabgacha ta'limda ekologik ta'lim, ekologik ong, tabiatni saqlash, yashab turgan joy.

Abstract: this article presents the content and essence of ecological science, the goals and tasks of ecological education, the system, methodological features, and the content of ecological education in preschool educational organizations.

Key words: methodology, system, natural science, ecology, ecological education - upbringing, preschool education, ecological education in preschool education, ecological consciousness, nature conservation, living place.

Ekologiya fani ekologik ta'lim va tarbiyaning fundamental ilmiy-nazariy asosi bo'lib xizmat qiladi. U fan sifatida organizmlarning yashash muhiti haqidagi qonun va qonuniyatlarini tadqiq qilsa, undan olingan ilmni kadrlar tayyorlash tizimiga aynan ekologik ta'lim va tarbiyani joriy qiladi. Tegishli ta'lim va tarbiya orqali tayyorlangan kadrlar esa amaliyotda jamiyat bilan tabiat munosabatlarini optimallashtirish yo'lidagi chora - tadbirlarni kundalik hayotimizga tatbiq etadi. Barcha fan va o'quv kurslariga qo'yiladigan asosiy talablardan biri qanday tadqiqot metodologiyasiga ega ekanligi. Zero ta'lim nazariyasining bosh masalasi uning metodologiyasidadir. Shuning uchun bo'lsa kerak faylasuf va pedagoglarning munozara markazida aynan mazkur masala ko'ndalang bo'lib turadi. Afsuski, hamma fanlarda bu haqda yagona bir fikr mavjud emas. Metodologiya yunoncha «metodos» – «bilish» yoki «tadqiq qilish» «logos» – «ta'limot» degan so'zlar yig'indisidan olingan. Umumlashgan tarzda fanda metodologiyani – ilmiy bilish metodlariga oid ta'limotlar yig'indisi, to'g'rirog'i bu yerda ham tizimi, deyish mumkin. Chunki, metodologiyaning quyida sanab o'tiladigan qismlari, ya'ni tadqiqot metodlari aynan muayyan bir ketma-ketlikda va ierarxiyada tizimlashtiriladi. Tizim – muayyan bir maqsadda narsa, holat, jarayon, hodisalarni qismlarga ajratish va ularni ierarxik pog'onaga, ya'ni qat'iy vertikal ketma-ketlikda joylashtirish. Metodologiya metod emas va undan farqli ravishda real sharoit va zamonga qarab, yo evolyutsion yoinki noevolyutsion tarzda o'zgarishi mumkin. Metod esa o'zgarmaydi, yangilari yaratiladi va ular eskilarining o'rniga ilmiy bilishda

qo'llaniladi xolos. Metodlarni tizimlash esa muayyan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ekologik, ma'naviy-ma'rifiy real sharoitdan kelib chiqqan tarzda amalga oshiriladi. Masalan, sobiq Ittifoq davrida deyarli barcha fanlar, jumladan ekologik fanlar ta'lim metodologiyasi marksizmleninizmning utopik kommunizm qurish g'oyasiga asoslangan siyosiy tizimga moslashtirilgan edi.¹ Yuqoridagilardan ma'lum bo'ldiki, ekologik munosabatlar aynan tabiat va jamiyat munosabatlariga qaratilgandir. Mazkur munosabatlar real sharoitdan kelib chiqqan tarzda turli shakllarda namoyon bo'lar ekan. Shuning uchun ham ekologik fanlar metodologiyasi «tabiat» tushunchasiga alohida to'xtalib o'tishimizga to'g'ri keladi. Falsafada tabiat deb obektiv borliqni, ya'ni bizning ongimizga, xatti-harakatimizga bog'liq bo'lmagan moddiy dunyoning xilma xil shakllari va turlariga aytiladi. Doimo ham inson ongi va tafakkuri unga ilmiy bilish ob'ekti sifatida qaray olmaydi. Lekin, odamlar o'zlarining kundalik hayotiy faoliyatlarida tabiatdan bevosita yoki bilvosita tarzda foydalanadilar. Foydalanish ortgan sari yangi-yangi fan va ulardan kelib chiqadigan o'quv kurs qirralari yuzaga kelaveradi.

Adabiyotlarda tabiatshunoslik – tabiatni ilmiy bilishga qaratilgan fanlar tizimi², deb yuritilgan. Ammo u fanlar tizimi emas, chunki tabiatshunoslikka oid tizimlashgan fanlar ajratilmaydi. Shuning uchun ham «Tabiatshunoslik» mustaqil fan tariqasida emas, balki o'quv kursi sifatida ta'lim jarayonida ishtirok etadi. Tabiatni ilmiy bilishga taalluqli fanlar esa tabiiy yoki tabiiyot fanlar guruhiga ajratiladi.³

Ekologiya esa mustaqil fanlar tizimiga kiradi. Shuning uchun ham «Tabiat bilan tanishtirish» hamda «Ekologik ta'lim va tarbiya» mazmunan va mohiyatan bir-biridan farq qiladi. Tabiatshunoslik – tabiatda uchraydigan, sodir bo'lgan, kechayotgan va kechishi mumkin bo'lgan narsa, holat, jarayon va hodisalarni mustaqil hamda ularni kishilar hayoti bilan bog'liq qonun va qonuniyatlarini ilmiy bilishga qaratilgan o'quv kursi yoki moduli. Fanlarni o'quv mashg'ulotlari nuqtai nazardan guruhlashtirishda «Ekologiya» tabiiy fanlar qatoriga kiritiladi. Savol tug'iladi «Ijtimoiy ekologiya», «Ekologiya huquqi», «Inson ekologiyasi» kabi fanlarchi? Ular ham tabiiy fanlar tizimida turadi-mi? Ijtimoiygumanitar fanlardan farqli, ijtimoiy–gumanitar ekologik fanlar («Shahar ekologiyasi», «Amaliy ekologiya», «Inson ekologiyasi», «Demoekologiya», «Agroekologiya», «Sotsguruhlar ekologiyasi» kabilar) – tabiat va kishilik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni ijtimoiy hodisa va jarayonlar orqali (prizmasida) talqin qiladi. Agarda ijtimoiy va gumanitar ekologik fan atrof tabiiy

¹ Человек, общество и окружающая среда // Географические аспекты использования естественных ресурсов и сохранения окружающей среды.- М.: «Мысль», 1973.- С.10-11

² Нигматов А. Экология нима? –Т.: «ТДЮИ нашриёти», 2002. 4-б.

³ Фанлар.О.Файзуллаев. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 9-ж. 182-б

muhitdagi holat, jarayon va hodisalarni «asosiy mezon» tariqasida inobatga olmas ekan, ularning tadqiqotlari «sof ijtimoiy fanlar» guruhiga qoʻshilib ketadi, yaʼni ekologik fanlar tizimini tark etadi. Ushbu masalani nazariy jihatdan chuqur tahlil qilish «Ekologiya nazariyasi» fanining zamonaviy dolzarb muammolaridan biridir.

Ekologiyaning nazariy asoslari uning rivojlanish va shakllanish tarixi bilan bevosita bogʻliqdir. Hozirgi kunda yana bir bora «Ekologiya nazariyasi va tarixi» oʻquv kursi yoki modulini ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish kasbiy yoʻnalishdagi barcha taʼlim va tarbiyaga mustaqil predmet sifatida oʻquv jarayoniga tatbiq etish zarurligini isbot qilinmoqda. Nima boʻlganda ham, ekologik fanlarning tadqiqot predmetida – ekotizimlar doirasida kechgan, kechayotgan va kechishi mumkin boʻlgan tabiiy, ijtimoiy, ijtimoiy-tabiiy va tabiiy-ijtimoiy hodisa, jarayon va holatlarning turli jihatlarini (tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, maʼnaviy-maʼrifiy...) aks etmogʻi lozim. Ana shundagina tadqiqotlar ekologik xarakterga ega boʻladi. Falsafiy taʼlimot nuqtai nazaridan olganda ekologik taʼlim metodologiyasi – real ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, maʼnaviy-maʼrifiy, huquqiy, ekologik vaziyatda ekotizimlarda kechayotgan tabiiy, ijtimoiy-tabiiy va tabiiy-ijtimoiy holat, jarayon va hodisalar haqida bilim, koʻnikma va malaka berishga qaratilgan metodlarni tanlash va tizimlashtirish. Metodologiyaning kengroq falsafiy maʼnosiga koʻproq yondoshish orqali Oʻzbekistonda maktabgacha ekologik taʼlim metodologiyasida quyidagi talablarni bajarish lozim:

- ekologik taʼlimga oid tadqiqotlarni muayyan ekotizimlar (bolajonlarning yashash makoni) doirasida olib borish;
- metodlarni tanlash va ularni tizimlashtirishda amaldagi huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ekologik, maʼnaviy-maʼrifiy va texnologik sharoitlardan kelib chiqish;
- respublikaning tabiiy va maʼmuriy hududiy farqlanish xususiyatlarini inobatga olish;
- tabiiy, ijtimoiy-tabiiy va tabiiy-ijtimoiy holat, voqea, jarayon va hodisalarni tadqiq qilish;
- ekologik taʼlim va tarbiyaning oʻziga xos tadqiqot metodlarini ishlab chiqish;
- ilmiy bilish metodlarini real sharoitdan kelib chiqqan holda tizimlashtirish.

Ekologik taʼlim metodologiyasida ijtimoiy sharoitni inobatga olishda tadqiqotlarni ijtimoiylashuviga, yaʼni inson tomonidan jamiyatda yashash imkonini beruvchi bilimlar, normalar va qadriyatlar tizimining oʻzlashtirilishini inobatga olish kerak.⁴

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash lozimki, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qoʻmitasining MTTda ekologik taʼlim va tarbiyani rivojlantirish chora - tadbirlari boʻyicha qoʻshma qarori qabul qilindi. Mazkur vazifalarning mazmuni va

⁴Методология. Фалсафа. Қомусий луғат. –Т.: «Шарқ», 2004. 147-б.

mohiyati MTTda ekologik ta'limni zamon talablari darajasiga olib chiqish, jumladan ekologik ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni yo'lga qo'yishga qaratilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagog va bolajonlar uchun tavsiya etiladigan ekologik ilm bolajonlar uchun quyidagilarni tashkil etadi:

Ekologiya – o'zingiz yashab turgan joy tabiatidan oqilona foydalanish, uni saqlash va buzilganlarini qayta tiklashga qaratilgan harakat.

Yashab turgan joy – biz yashayotgan xona, uy, ko'cha, bog'cha, mahalla, qishloq, shahar.

Tabiatdan oqilona foydalanish – aql bilan tabiatdan foydalanishga qaratilgan harakat.

Tabiatni saqlash – “Ona tabiat”ni asrashga qaratilgan harakat.

Tabiatni qayta tiklash – buzilgan tabiatni yaxshilashga qaratilgan harakat.

Ekologik ong – “Ona tabiat” bizning hayotimizda naqadar kerakligini anglash.

Ekologik madaniyat – ekologik ongni amalda qo'llay olish jarayoni.

Cho'l zonasida joylashgan bog'chalarda: Quyosh, iqlim, biologik xilma - xillik, cho'llanish va qurg'oqchilikka qarshi kurash kunlarini taqvim va tadbirlar rejasiga kiritish zarur. Tog'li hudulardagi bog'chalarda: Yer planetasining ozon qatlamini muhofaza qilish, qo'riqxonalar kuni, hayvonlarni muhofaza qilish, tabiiy ofatlardan himoyalaniş kabi kunlarni taqvim rejasiga kiritish maqsadga muvofiq. Zero bolajonlarning kundalik faoliyatlarida yoki ko'z oldilarida mazkur atrof tabiiy muhit holati, jarayon yoki voqealar sodir bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. (<http://uza.uz> / эълон қилинганлиги 25.01.2020).
2. Человек, общество и окружающая среда // Географические аспекты использования естественных ресурсов и сохранения окружающей среды.- М.: «Мысль», 1973.- С.10-11
3. Нигматов А. Экология нима? –Т.: «ТДЮИ нашриёти», 2002. 4-б.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI

Baxronova Xurshida

Navoiy shahar 24 – sonli “Qaldirg’och”

Davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar kompetentligining mazmuni hamda uni rivojlantirishning usullari va yo’llari xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: kompetensiya, rivojlanish, kichik soha, o’yin, bilish, muloqot, ijodiy rivojlanish, kompetentlik.

Annotation: this article provides insights into the content of preschool children’s competencies and ways and means to develop them.

Key words: competence, development, small field, play, cognition, communication, creative development, competence.

KIRISH

«Bola dunyoga kelganidan boshlab, unda aynan maktabgacha bo’lgan yoshda aqliy faollik oshadi, axloqiy-estetik va jismoniy xislatlar shakllanadi. Shu bois ham kelgusi yillarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirish borasidagi strategik maqsadimiz – ijtimoiy ahvolidan qat’i nazar, bog’cha yoshidagi har bir bolani ushbu ta’lim yo’nalishi bilan to’liq qamrab olish uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat...». Ushbu maqsadlarni ro’yobga chiqarish maqsadida 2017 yilda O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tashkil etildi.

Xorijiy olimlar tomonidan inson kapitaliga qilingan investisiyalarning kelajakda eng ko’p naf keltiradigani shaxs shakllanishining dastlabki, ya’ni maktabgacha ta’lim bosqichida qilingan investisiyalar ekani isbotlagan. Qayd etish joizki, ijtimoiy-iqtisodiy holati pastroq bo’lgan oila farzandlariga maktabgacha ta’lim yoshida qilingan investisiyalar, o’ziga to’q oila farzandlariga qilingan investisiyalarga nisbatan ko’proq foyda keltiradi. Sababi maktabgacha ta’lim bolaning nafaqat ijtimoiylashishiga ko’maklashadi, balki shaxsning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga asos yaratadi va maktabga tayyorlaydi.

ASOSIY QISM

Kompetensiya va kompetentlik tushunchalari deganda asosan zamonaviy fanda xodimlarni boshqarish nazariyasi va amaliyotini tahlil qilishda kompetensiya tushunchasiga muhim ahamiyat berilmoqda.

“Kompetentlik” – tushunchasi dastlab ta’lim sohasiga psixologik, pedagogik izlanishlar natijasida kirib kelgan tushuncha bo’lib, zamonaviy atama sifatida qo’llanilib kelinmoqda.

«Competentia» lotincha soʻzdan olingan boʻlib, oʻzbek tilidagi tarjima qilinganda unung lugʻaviy maʼnosi «yaxshi biladigan inson», «tajribaga ega boʻlgan kishi» kabi maʼnolarni bildiradi. Shu sababli kompetentlik taʼlim jarayonida sodir boʻladigan turli xil vaziyatlar, kutilmagan holatlar rahbarning oʻzini qanday tutishi, muloqotga kirishuvchanligi, qoʻl ostidagilarni ruhiy holatlarini tushuna olish qobiliyatiga ega boʻlishi, raqobaddosh tomonlar bilan oʻzaro munosabatlarda yangi yoʻl tutishi, noaniq vazifalarda mavjud muammolar ziddiyatlarga toʻla maʼlumotlardan foydalanishda rahbar tomonidan oʻzlashtirilgan bilim, koʻnikma va malakalarni aniq maqsadlar asosida qoʻllay olish, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Bu nazariy jihatdan kompetentlik tushunchasining umumiy mazmunini ochib beradi. Shuning uchun biz maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalar kompetensiyalari qanday mazmun kasb etishi bilan tanishib oʻtamiz.

Maktabgacha yoshdagi bolalar taʼlimida kompetentlik yondashuvi bolaning oʻsuvchi shaxsini hayotga, shu jumladan, maktabda oʻqishga tayyorlashni, unda maʼnaviy qadriyatlar va meʼyorlarni oʻzlashtirish, boshqa kishilar bilan muloqot qilish, oʻz menini shakllantirish bilan bogʻliq boʻlgan hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur boʻladigan faoliyat usullarini koʻzda tutadi.

Boshlangʻich asosiy kompetensiyalar faoliyat va xulq-atvor subʼekti sifatida bolaning yaxlit rivojlanishini talab qiladi.

6-7 yoshdagi maktabgacha boʻlgan bolaning umumiy asosiy kompetensiyalariga quyidagilar kiradi:

- Kommunikativ kompetensiya–muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish kompetensiyasi.
- Oʻyin kompetensiyasi – bolaning oʻyin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va koʻnikmalardan ijodiy foydalanishi. Oʻquv-tarbiyaviy jarayon uchun asos hisoblanadi.
- Ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va meʼyorlariga rioya qilgan holda oʻzini tuta olish mahorati.
- Bilish kompetensiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, koʻnikma, malaka va qadriyatlardan oʻquv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish.

Maktabgacha taʼlimning Davlat taʼlim standarti tarkibiy qismi hisoblangan Maktabgacha taʼlim tashkilotining davlat oʻquv dasturida bolaning rivojlanish sohalari kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalari belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzining shakllanishi;
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish;
- nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari;

-bilish jarayonining rivojlanishi;

-ijodiy rivojlanish.

“Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi” sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakunlanganidan so‘ng 6-7 yoshli bola: o‘z imkoniyatlari va yoshi bilan bog‘liq jismoniy rivojlanish me‘yorlariga mos ravishda jismoniy faollik ko‘rsatadi; turli harakatchanlik faolligini uyg‘un ravishda va maqsadli bajarishni biladi; turli hayotiy va o‘quv vaziyatlarida mayda motorika ko‘nikmalaridan foydalanadi; o‘z harakatlarini hissiyot va sezgi organlari yordamida boshqaradi; shaxsiy gigiyena malakalarini qo‘llaydi; sog‘lom turmush tarzi va ovqatlanish asoslarini biladi; xavfsiz hayotiy faoliyat asoslari qoidalariga rioya qiladi.

“Ijtimoiy-hissiy rivojlanish” sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola: o‘z “Men”i va boshqa insonlarning hayotiy faoliyat muhitidagi roli to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi; o‘z hissiyotlarini boshqaradi va ularni vaziyatga mos ravishda ifodalaydi; o‘zgalarning hissiyotlarini farqlaydi va ularga mos ravishda javob beradi; kattalar va tengdoshlar bilan vaziyatga mos ravishda muloqot qiladi; murakkab vaziyatlardan konstruktiv chiqish yo‘llarini topadi.

“Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari” sohasi kompetensiyalari yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola: nutqni eshitadi va tushunadi; o‘z nutqida to‘g‘ri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiyalaridan foydalanadi; ikkinchi tilni o‘rganishga qiziqish namoyon qiladi; ikkinchi tilni egallash bo‘yicha dastlabki bilimlarini ko‘rsatadi; badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi; so‘zning lug‘aviy, bo‘g‘inli va fonetik tuzilishi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi; turli ma‘no shakllarini mustaqil ravishda tuzish va so‘zlab berishni biladi; yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi

“Bilish jarayonining rivojlanishi” sohasi kompetensiyalari yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola: bilim olishga faol qiziqishni namoyon etadi; o‘quv va hayotiy faoliyat uchun axborotni mustaqil ravishda topadi va undan foydalanadi; predmetlar, voqealar va ko‘rinishlar o‘rtasidagi oddiy aloqalarni tushunadi va ularni yaxlit bir butunlik sifatida idrok qiladi; raqamlar, hisob-kitobni biladi va ularni hayotda qo‘llaydi; makon, shakl va vaqtga mos ravishda ish tutadi; elementar matematik hisoblashlarni amalga oshiradi; atrof muhitdagi voqea-hodisalar va ko‘rinishlarni kuzatadi hamda tadqiq qiladi; atrof muhitga nisbatan ehtiyotkorona va g‘amxo‘r munosabatni namoyon etadi.

“Ijodkorlik” sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola: san‘at va madaniyatga qiziqish namoyon qiladi; milliy an‘analarni qadrlaydi va ularni kundalik hayotning bir qismi sifatida idrok etadi; san‘atning muayyan turini afzal ko‘rishini mustaqil ravishda ifodalaydi; olingan bilim va ko‘nikmalardan turli hayotiy vaziyatlarda o‘z ijodiy rejalarini tuzish va tatbiq qilish

uchun foydalanadi; insonning dunyoni o'zgartirishdagi yaratuvchanlik rolini tushunadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, bugungi kunda ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan maqsadlardan biri ijtimoiy kompetentlikning yuqori darajasini shakllantirish uchun kerakli sharoitlarni yaratish, ijtimoiy psixologiya, pedagogika metod va usullarini tanlash hisoblanadi. Bunday shartsharoitlarni ta'lim muassasasi tarbiya sohasi imkoniyatlaridan foydalanib yaratish mumkin, tarbiya kuchni bolalarga emas, balki ularni o'rab turgan sharoiti, yashab turgan atrof-muhitiga qaratish kerak. Ta'limning asosiy vazifasi ham madaniyat, ijtimoiy normalar va qadriyatlarini o'zlashtirish asosida jamiyatga tez kirishib keta oladigan shaxsni tarbiyalashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 22.12.2020 yildagi 802-son Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida.
2. НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2019 йил 9-сон 258 ижтимоий компетентликни касб танлашга таъсири Ориббоева Дилафруз Дадамирзаевна НамДУ Педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси
3. <https://fayllar.org/boshqaruv-kompetensiyalari-reja-kompetensiya-va-kompetentlik-t.html>

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA SAHNALASHTIRISH
FAOLIYATINING ASOSIY
MAQSADI**

Rahmonqulova Gulhayo To'raqul Qizi

Navoiy shahar 24 – sonli “Qaldirg’och”

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sahnalashtirish faoliyatining maqsad, vazifalari, teatr faoliyati orqali bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish vazifalari xususidagi fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha davr, maktabgacha ta'lim – tarbiya. sahnalashtirish faoliyati, ijodiy qobiliyat, faollik, erkinlik, psixologik komfort.

Abstract: in this article, the goals and tasks of staging activities in pre-school educational organizations, the tasks of developing children's creative abilities through theater activities are given.

Key words: preschool period, preschool education - upbringing. staging activity, creative ability, activity, freedom, psychological comfort.

KIRISH

Maktabgacha davr – bu bolaning o'sish, rivojlanish, o'zini namoyon etishga intilish, o'rganishga, bilishga ishtiyoqi kuchli bo'lgan davrdir. Aynan shu davrda bolaning insoniy sifatleri va aqliy salohiyati rivojlanishi uchun poydevor yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bola bilan ta'lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik erta namoyon bo'ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta'sir etadi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiya – har bir bolaga individual yondashish, uni shaxs sifatida hurmat qilish, ma'naviy-axloqiy tomondan tarbiyalash, bolaning qiziqish va ehtiyojiga mos tarzda ta'lim berishni nazarda tutadi. Maktabgacha ta'lim mazmuni va metodlari bola shaxsining shakllanishi, uning mustaqil shaxs sifatida tan olinishi jarayonlari kechadigan muhitda tashkil etilishi katta ahamiyatga ega. Zero, shaxs sifatida shakllangan, kamol topgan bola o'zini, o'zligini taniydi va kelajakda millatning, yurtning faxriga aylanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolaning kelajak hayotida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beruvchi jismoniy, aqliy va ma'naviy qobiliyati bilish jarayonida, bizni o'rab turgan atrof-muhitni o'rganish, nutq o'stirish, badiiy asarlar tinglash, rasm chizish, qurish-yasash, jismoniy mashqlar bajarish va boshqa faoliyat turlarida rivojlanadi. Bu faoliyatlarda yo'nalishlar bir-biri bilan uyg'unlashtirilib – integrallashgan rejalashtirish asosida tashkil etiladi hamda o'yin

shaklida qiziqarli tarzda olib boriladi. O‘yin kichkintoyning tabiiy ehtiyojlari va istaklariga mos kelganligi sababli, o‘yin jarayonida o‘rganayotgan mavzuni quvnoqlik bilan takrorlaydi, yengillik bilan o‘zlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori asosida Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya ishlarini olib borish vazifasi yuklatilgan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev – “Maktabgacha yoshdagi bolaga singdirilgan bilim va qadriyatlar, uning kelgusidagi butun hayotini belgilab berishi sababli maktabgacha ta’lim uyg‘un rivojlangan shaxsni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.”- degan fikrlari ham pegagoglarga katta vazifa yuklaydi.

Ijodiy qobiliyat insonni hayvondan farqlab turadigan bir xususiyatdir. Bu qobiliyat insonga nafaqat hayoti davomida qo‘l kelishi va undan foydalanishi mumkin, balki uning ko‘rinishini o‘zgartirishi ham mumkin. Bolalar ijodiyoti va uning o‘ziga xos tomonlarini tushunish pedagoglardan ko‘pgina bilimlarga ega bo‘lishni talab etadi. Pedagog san’atda bu faoliyat qanday xarakterga ega, rassom badiiy obrazni yaratishi uchun qanday vositalardan foydalanayapti, uning ijodiy faoliyatining bosqichlari qanday degan savollarga javob bera olishi kerak.

ASOSIY QISM

Teatr bola ta’lim-tarbiyasi uchun katta ahamiyatga ega, bolalar u bilan uchrashuvni sabrsizlik bilan kutadi. Teatr hamma (yoki deyarli hamma) narsaga qodir. U mo‘jiza yaratadi: quvontiradi, o‘rgatadi, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularning xulqini korrektsiyalaydi, emotsional namoyon bo‘lishiga ko‘maklashadi, bolalarning nutqi, notiqlik qobiliyatlarini rivojlantiradi, o‘ziga ishonchini oshiradi, omma oldida chiqish ko‘nikmalarini egallashida yordam beradi.

Teatr san’ati bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga ko‘maklashadi. Teatr san’ati bilan kun sayin muloqot qilib borar ekan, bolalar bir-biriga nisbatan toqatli, kelishuvchan, og‘ir-bosiq bo‘lib, o‘zini tartibga solib oladi. Teatr maktabgacha yoshdagi bolalarning his-tuyg‘ulari va kayfiyati (ruhiyati)ga kuchli emotsional ta’sir o‘tkazadi, ularning fikrlash doirasini kengaytirib, nutqini boyitadi, axloqiy-ma’naviy tasavvurini shakllantiradi, aqliy tasavvurlarini rivojlantiradi, intellektual qobiliyatlarini oshiradi. Teatr bolani ma’naviy tarbiyalaydi. Teatr – sehrli olam, unda bola o‘ynab, quvonadi, o‘ynab atrof olamni o‘rganadi, ya’ni uning emotsional olamini boshqarishni o‘rganadi. Bolada ijodga e’tibor, qiziqish, intilishning namoyon bo‘lishi uning taassurotlarini yangilaydigan emotsional undovlarni talab qiladi. Bu borada teatrlashtirish faoliyatining juda katta ijobiy ahamiyatini alohida ta’kidlash mumkin. Pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilingan bu kabi faoliyat bola hayotiga yangi qimmatli mazmun olib kiradi,

quvonch hissini uyg'otadi, barcha kuch va qobiliyatlari, jumladan nutqiy rivojlanish qobiliyatlarini faoliyatga safarbar qilishga undaydi. Hamma bolalar spektakllarni yaxshi ko'radi.

- ✓ Maktabgacha ta'lim tashkilotida teatrlashtirilgan faoliyatning o'ziga xosliklari: teatrlashtirilgan faoliyatda bolalarning ijodiy faolligi uchun sharoit yaratiladi;
- ✓ bolalarni teatr madaniyatiga oshno qiladi;
- ✓ pedagogik jarayonda teatrlashtirilgan va boshqa faoliyat turlari o'zaro aloqadorligi uchun sharoit yaratadi;
- ✓ Bolalar va kattalarning hamkorlikdagi teatrlashtirilgan faoliyati (bolalar, ota-onalar, pedagog-xodimlar ishtirokida birgalikda spektakllar qo'yish; katta guruh bolalarining kichik tarbiyalanuvchilar oldida chiqishlarini tashkil qilish.

Teatrlashtirilgan o'yinlar bolalarni hamma vaqt o'ziga jalb qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinga jon-u dili bilan kirishadi: qo'g'irchoqlarning savollariga javob beradi, ularning iltimoslarini bajaradi, maslahatlar beradi, u yoki bu obrazga "kiradi". Kichkintoylar personajlar bilan birga kuladi, ular bilan birga qayg'uradi, ularni xavf-xatardan ogoh qilishga intiladi, sevgan qahramonining muvaffaqiyatsizligidan birga ko'z yoshi to'kadi, hamma vaqt unga yordamga tayyor turadi. Teatrlashtirilgan o'yinlarda qatnashib bolalar atrof olam: obrazlar, ranglar(bo'yoqlar), tovushlar bilan tanishadi. Teatrlashtirilgan o'yinlarning bola shaxsiga katta va har tomonlama ta'siri undan kuchli pedagogik vosita sifatida, ortiqcha majburlashsiz, foydalanish imkonini beradi, chunki kichkintoy o'yin vaqtida o'zini erkin his qiladi.

Teatrlashtirish bo'yicha faoliyatda rivojlantiruvchi predmet-makon muhitini tashkil qilish va bezashda quyidagi printsiplarga tayaniladi:

- **komplekslash va egiluvchan zonalashtirish** printsipti, bolaga qiziqtirgan faoliyat bilan bir-biriga xalaqit bermagan holda shug'ullanish imkonini beradi;
- **faollik** printsipti, bolaning bilish faoliyatini, faolligini rag'batlaydi;
- erkinlik va mustaqillik printsipti, bolaga muhitga o'z munosabatini mustaqil belgilash: idrok qilish, taqlid qilish, yaratish; o'zi istaganini mustaqil tanlash imkonini beradi;
- hayotiy haqiqat illyuziyasi printsipti, bolalarni yaratilgan aldovga berilish va haqiqiy predmetlar bilan ishlayotganiga ishonch hosil qilish uchun ruhiy va faktik imkoniyat yaratadigan sharoitga qo'yishdan iborat. Sanab o'tilgan printsiplar bilan bir qatorda quyidagi didaktik printsiplar ham realizatsiyalanadi;
- psixologik komfort (qulaylik) printsipti bolalar o'zini xuddi uyidagidek his qiladigan sharoit yaratish. Stress hosil qiluvchi omillarni bartaraf qilish, bolalarni

muvaffaqiyatga yo'naltirish, asosiysi, quvonchni his qilish, faoliyatning o'zidan zavq olishiga yo'llash;

- ijodkorlik (kreativlik) – bolalarni maksimal darajada ijodiy ibtido, o'z ijodiy faoliyat tajribasini egallashga yo'naltirish;

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, teatr faoliyati bolalar ijodiyotining eng keng tarqalgan turidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun har bir adabiy asar yoki ertak har doim axloqiy yo'nalishga ega (do'stlik, mehr-oqibat, halollik, jasorat va boshqalar), ular tufayli ijtimoiy xatti-harakatlar ko'nikmalarini shakllantirish tajribasini shakllantiradi. Ertaklar tufayli bola dunyoni nafaqat aqli bilan, balki qalb bilan ham o'rganadi. Va nafaqat biladi, balki yaxshilikka ham, yomonga ham o'z munosabatini bildiradi. Sevimli qahramonlar ideallariga aylanishadi. Aynan bolaning qahramonlarga taqlid qilish qobiliyati tarbiyachi-pedagoglarga teatr faoliyati orqali bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sotimboy Tursunboyev Teatr tarixi o'quv qo'llanma, "Bilim", –T.: 2005,
2. Namangan davlat universiteti Ijtimoiy-madaniy faoliyat yo'nalishi talabalari uchun "Teatr tarixi" fanidan ma'ruzalar matni Namangan. 2014-yil, 21-bet.
3. B.S.Abdullayeva, Sh.M.O'tamurodova bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish. O'quv qo'llanma. Navoiy - 2022
4. <http://anysite.ru/>
5. uz.wikipedia.org
6. www.bharatiya.ru
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>

**UMUMTA'LIM MAKTABI ONA TILI DARSLARIDA DARS O'TISHNING
YANGICHA USLUBLARI VA DARS MASHG'ULOTLARINI TASHKIL
ETISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING
DOLZARBLIGI**

Boboyorova Nilufar Batirovna

Toshkent shahar Bektemir tumani 347-umumta'lim maktab

Annotatsiya: Bugungi kunda mamlakatimizda davlat tiliga, ya'ni o'zbek tiliga e'tibor kundan kunga ortib bormoqda. Shu bois, umumta'lim maktablarida dars beruvchi ona tili o'qituvchilaridan ona tili fanini o'qitishda yangicha usullar, ilg'or pedagogik hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish kerakligi zamon talabiga aylanmoqda. Aynan shu maqsadni nazarda tutgan holda ushbu maqolani umumta'lim maktabi ona tili darslarida dars o'tishning yangicha talqinlariga bag'ishladik. Shuningdek, ona tilidagi fe'l so'z turkumiga doir mavzularni o'qitishda ilg'or ta'lim metodlaridan foydalanishning samarali yo'llari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim texnologiyalari, pedagogik maqsadlar taksonomiyasi, kognitiv(bilishga oid) soha, Benjamin Blum taksonomiyasi, faol o'qitish metodlari, zamonaviy ta'lim, bilish, tushunish, qo'llash, analiz, sintez, baholash, talaffuz, nutqiy ko'nikma, zamonaviy texnik vositalar, tekshirish metodlari, til ma'nolari.

Jamiyat rivoji fan va texnika, ta'lim-tarbiya taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq. Insoniyat sivilizatsiyasining quyi bosqichlarida shaxsni tarbiyalash, unga ta'lim berishga yo'naltirilgan faoliyat sodda, juda oddiy talablar asosida tashkil etilgan bo'lsa, bugungi kunga kelib ta'lim jarayonini o'ta qat'iy hamda murakkab talablar asosida yo'lga qo'yish zarurati kun tartibiga qo'yilmoqda. Zero, bugungi kunda zamonaviy sharoitda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish uchun har bir yosh bir necha tilni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi, o'zbek (davlat) tilidan tashqari kamida ikki emas, to'rtta jahon tillarini yaxshi bilishi talab etilmoqda. Bunga erishish uchun ta'lim mazmunini yangilash, amaldagi dastur va darsliklarni takomillashtirish va eng muhimi - barcha tarkibiy qismlari mohiyat va metodologik jihatdan mushtarak bo'lgan yangi o'quv majmualari yaratishga yo'naltirilgan tadbirlar dasturi ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi darkor. So'nggi yillarda jahon ta'lim tizimida tilni zamon talablari asosida mustaqil o'zlashtirish usullarini tatbiq etishga katta e'tibor berilmoqda. Jumladan bizning respublikamizda ham har bir til va adabiyot fanini o'qituvchi mutaxassis ustoz o'z darslarini yangi pedagogic texnologiyalar asosida o'qitishga qaratmoqda.

Maktablarda ona tili darslarini samarali tashkil etish uchun o'qituvchilar quyidagi jihatlarga e'tiborli bo'lishlari darkor:

1. Darsni 8-12, 15-20 kishidan iborat guruhlarda tashkil etish.

2. O'qitishda zamonaviy texnik vositalar (video-magnitofon, kompyuter va boshqa audiovizual jihozlar) dan foydalanish.
3. Til o'rgatishda, shuningdek, fan bo'yicha darslik, o'quv qo'llanma, uslubiy qo'llanma, mavzular bo'yicha uslubiy ko'rsatma va ishlanmalardan mustaqil ravishda foydalanish.
4. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda tilni nazariy jihatdan o'rganishga, yangi nutqiy ko'nikmalar hosil qilishga e'tibor qaratish.

Bundan tashqari, ona tilini o'rgatishda to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmasini shakllantirish va so'z boyligini muntazam ravishda oshirib borish muhim ahamiyatga ega. Bunda texnik vositalar - video va audiomagnitafonlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Ta'lim jarayonida faol o'qitish metodlarini tanlash.

Ta'lim texnologiyaelementlarini tanlash va amalga oshirishda ta'lim oluvchilarning o'quv bilish faoliyatlarini e'tiborga olish lozim. Amaliyotdagi oddiy qoida shu haqida guvohlik beradiki, nazariy darsning dastlabki 20 daqiqasida ta'lim oluvchilarga yangi bilimlarni berish amalga oshiriladi, keyin esa bahs-munozara, kichik guruhlarda ishlash va boshqa shu kabi noan'anaviy metodlarni amalga oshirish orqali berilgan bilim mustahkamlanishi lozim.

Agar bilimlarni idrok qilishda bir necha sensorik kanallar birgalikda ishga solingan bo'lsa, ma'lumotlarning qisqa xotiradan uzoq xotiraga o'tish jarayoni tezlashadi, bu esa bilishning asosi bo'lib hisoblanadi.

Yo'naltiruvchi matn, muammoli vaziyat, boshqalarni o'qitish kabi usullarmustaqil o'rganilgan, tahlil va muhokama qilingan ma'lumotlarning 90 foizini xotirada saqlanashi uchun imkon beradi.

Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida an'anaviy metodlar qo'llanilganda, ta'lim oluvchilarning axborotni eslab qolish ko'rsatkichining eng yuqori darajasi 30 foizni tashkil etar ekan. Noan'anaviy metodlar qo'llanilganda esa, ularning axborotlarni o'zlashtirish darajasi yanada ortib boradi.

Har qanday ta'limning maqsadi - bilimni hamda uni amalda qo'llay bilish ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish, shunga zarur shaxs sifatlari va ko'rsatmalarni ishlab chiqishdir. Ekspertlarning ta'kidlashlaricha, o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijasida adabiyotlar tahlili, dasturlar, darsliklar, dars berish amaliyotidagi o'quv maqsadlarining aksariyati kognitiv (bilishga oid) sohaga tegishli bo'lishi aniqlangan. Xuddi shu maqsadda jahon pedagogikasida fundamental izlanishlar natijasida o'quv maqsadlari taksonomiyasi vujudga kelgan. U o'quv maqsadlarini belgilashning eng ilg'or usuli bo'lib e'tirof etilgan. Ona tili darslarida o'quv jarayonini pedagogik maqsadalar taksonomiyasidan foydalanib tashkil etishda quyidagi tavsiyalarga asoslanish maqsadga muvofiqdir:

O'quv maqsadlarining asosiy toifalari	O'quv maqsadlari turlaridan namunalar.
<p>1. Bilish Bu toifa o'tilgan materialni eslab qolish va takroran so'zlab (ko'rsatib) berishni anglatadi. Mazmun turlicha aniq dalillardan boshlab, to yaxlit nazariyalargacha bo'lishi mumkin. Bu toifaning umumiy belgisi tegishli ma'lumotlarni eslab qolishdir.</p>	<p>Ta'lim oluvchi Qo'llaniladigan iboralarni biladi, aniq dalillarni biladi, ish-harakat tartibi uslublarini biladi, asosiy tushunchalarni biladi, qoida va tamoyillarni biladi.</p>
<p>2. Tushunish Quyidagilar o'tilgan material ahamiyatini tushunish qobiliyatining ko'rsatkichlari bo'lish mumkin: materialni bir shakldan ikkinchi shaklga o'zgartirish, bir «til» dan ikkinchi «til»ga aylantirish (masalan og'zaki shakldan yozma shaklga). Shuningdek, o'quvchi tomonidan materialni tushuntirib berilishi va qisqacha bayon qilinishi (interpretatsiya) yoki hodisa va voqealarning bundan keyingi borishini tasavur etishi (oqibati va natijasini oldindan aytib berishi) ham tushunish ko'rsatkichlari bo'ladi.</p>	<p>Ta'lim oluvchi Dalillar, qoida va tamoyillarni tushunadi, og'zaki materialni talqin qila oladi, sxema, diagramma, grafiklarni talqin qila oladi, og'zaki materialni yozma shaklda ifodalay oladi, mavjud ma'lumotlar asosida kutilayotgan oqibat-natijani taxminan tasavvur eta oladi.</p>
<p>3. Qo'llash Bu toifa o'qitilgan materialdan aniq sharoitlarda va yangi vaziyatlarda foydalana bilishni anglatadi. Bunga qoidalar, uslublar, tushunchalar, qonunlar, tamoyillar va</p>	<p>Ta'lim oluvchi Tushuncha va tamoyillarni yangi vaziyatlarda qo'llaydi, qonun, o'rganilgan ma'dumot, nazariyalarni aniq amaliy vaziyatlarda qo'llaydi,</p>

<p>nazariyalarni amalda qo'llay olish kiradi. O'qitishning bunday natijasi materialni tushunishga nisbatan ancha yuqori darajada egallashni talab qiladi.</p>	<p>uslub yoki ish-harakat tartibini qo'llay olishini namoyish qiladi.</p>
<p>4. Tahlil Bu toifa materialni alohida qismlarga ajratishni bilishni anglatadi. Bunda uning tarkibiy tuzilishi aniq ko'rinib turishi kerak. Bunga yaxlitlikni qismlarga ajratish, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni aniqlash, yaxlitlikning tashkil etilish tamoyillarini anglash kiradi. Bu toifa o'quv natijalarini tushunish va qo'llashga nisbatan anchagina yuqori darajada ekanligi bilan xarakterlanadi.</p>	<p>Ta'lim oluvchi Yashirin (noaniq) taxminlarni ifodalaydi, fikrlash mantig'idagi xato va kamchiliklarni ko'ra oladi, dalillar va sabablar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlaydi, bog'lanishlarni tahlil qila oladi.</p>
<p>5. Sintez Bu toifa o'zida yangilikni aks ettirgan yaxlitlikni vujudga keltirish uchun alohida qismlar kombinatsiyasini tuzishni anglatadi. Bunday yangi mahsulot - leksiya, nutq faoliyat rejasi yoki umumlashtirilgan aloqalar majmui (mavjud ma'lumotlarni tartibga tushirish sxemasi) bo'lishi mumkin. Unga mos o'quv natijalari yangi sxema va tarkibiy tuzilishlar yaratishni o'z ichiga olgan hamda ijodiy xarakterga ega bo'lgan faoliyatni nazarda tutadi.</p>	<p>Ta'lim oluvchi Materialning mantiqiy tuzilishini yozma matn shaklida baholaydi, xulosalarni berilgan shakllarga mosligini baholaydi, ichki mezonlardan kelib chiqqan holda, insho yozadi, tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, u yoki bu muammoni hal etish rejasini tuzishda boshqa (fan)larga oid bilimlardan foydalanadi.</p>

<p>6. Baholash Bu toifa u yoki bu material (qonun, badiiy asar, o'rganilgan ma'lumot, izlanish natijalari)ning ahamiyatiga aniq maqsad nuqtai nazaridan baho berishni anglatadi. O'quvchi mulohazalari mezonni ichki (tarkibiy, mantiqiy) yoki tashqi (belgilangan maqsadga muvofiq) bo'lishi mumkin. Bu mezonlar o'quvchi yoki o'qituvchi tomonidan belgilanishi mumkin. Bu toifa oldingi (5ta) o'quv maqsadlarining barchasini egallanishini va ularga qo'shimcha ravishda aniq belgilangan mezonlarga asoslanib baho bera olishni ham bilishni nazarda tutadi</p>	<p>Ta'lim oluvchi Materialning mantiqiy tuzilishini yozma matn shaklida baholaydi, xulosalarni berilgan shakllarga mosligini baholaydi, ichki mezonlardan kelib chiqqan holda u yoki bu faoliyat ahamiyatiga baho beradi, tashqi mezonlardan kelib chiqqan holda u yoki bu faoliyat ahamiyatiga baho beradi (munosabatini bildiradi).</p>
---	---

Endi esa ona tili darslarida fe'l so'z turkumiga oid mavzularni o'qitishda o'quv maqsadlarini B.Blum takonomiyasidan foydalanib aniqlash yuzasidan namuna berib o'tamiz. Buning uchun ko'p javobli va nostandart testlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

1. "Bilish" ga oid o'quv maqsadiga erishilganlik darajasini nazorat qilish va baholashda foydalaniladigan nostandart test topshirig'i:

Berilgan gaplardagi o'tgan zamon fe'llarining ma'no turlarini aniqlang va jadvalga joylashtiring.

- 1) *Abdukarim aka bilan birgalikda to'yxonadan kelmoqda edik.*
- 2) *Kelini Mehriniso Toshkentlik, o'g'li ikkisi o'qish davrida topishgan (O.Yo.)*
- 3) *Kecha oqshom oydinga gulzor tomon borar eding.*
- 4) *Bu qissani men yozib edim.*
- 5) *Endi men o'zimning qilmishimdan pushaymon bo'ldim. (A.Q.)*

<i>Aniq o'tgan zamon fe'li</i>	<i>Uzoq o'tgan zamon fe'li</i>	<i>O'tgan zamon hikoya fe'li</i>	<i>O'tgan zamon davom fe'li</i>	<i>O'tgan zamon maqsad fe'li</i>

O‘quvchi berilgan ushbu nostandart test topshirig‘i bilan ishlash jarayonida mavzu yuzasidan dalillar va atamalarni, dalillarni tanlash usulini, turkumlashni, umumiy tushuncha va nazariyalarni bilishi namoyon bo‘ladi. Tahlil” ga oid o‘quv maqsadiga erishilganlik darajasini nazorat qilish vabaholashda foydalaniladigan nostandart test topshirig‘i:

Quyida berilgan fikrlarning qaysilari to‘g‘ri?

A. Hozirgi kelasi zamon fe‘li nutq so‘zlanib turgan paytda boshlanib, undan keyin davom etadigan harakatni bildiradi. Bu fe‘l shakli fe‘l negiziga -y (-a) qo‘shimchasini qo‘shish va tushlash orqali hosil bo‘ladi.

B. Ish-harakatning nutq so‘zlanib turgan paytga bo‘lgan munosabatlarini ifodalaydigan kategoriyalar fe‘l nisbatlari deyiladi.

C. Aniq kelasi zamon fe‘li kelasi zamonda aniq bajariladigan ish-harakatni bildirib, unda istak ma‘nosi ifodalanadi. Bu fe‘l shaklida harakat nutq jarayonidan keyin bajarilishi aniq sezilib turadi. Aniq kelasi zamon fe‘li fe‘l negiziga -ajak (- yajak), -gay qo‘shimchasini qo‘shish va tushlash bilan hosil bo‘ladi.

D. Kelasi zamon gumon fe‘li harakatning bajarilishi haqidagi mo‘ljalni, taxminni gumon tarzida ifodalaydi. Bu shakl fe‘l negiziga -r(-ar) qo‘shimchasini qo‘shib, tushlash orqali hosil bo‘ladi.

E. Kelasi zamon maqsad fe‘li bajarilishi maqsad qilib qo‘yilgan ish harakatni ifodalaydi. Bu fe‘l shakli fe‘l negizlariga -moqchi, -digan qo‘shimchasini qo‘shish va tushlash bilan hosil bo‘ladi.

F. Hozirgi zamon davom fe‘li nutq so‘zlanib turgan paytda bajarilishda davom etib turgan ish-harakatni bildiradi. Bu shakl fe‘l negiziga -yap,-moqda qo‘shimchasini qo‘shish va tushlash bilan hosil bo‘ladi.

G. Harakatning boshqa bir harakatning belgisi ekanligini anglatib, gapda ergash gapning kesimi yoki hol vazifasida keladigan fe‘l shakli sifatdosh deyiladi.

Javob: _____

To‘g‘ri javov: A, C, D, E, F

Yuqoridagi topshiriqni bajarish natijasida o‘quvchi mavzuni qismlarga ajratish, bu qismlarning yoyilmasi va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tuzish, qismlarni tahlil qilish, yaxlitlikni tashkil qilish tamoyillari bilan tanishadi. Xulosa shuki, ta’lim-tarbiya jarayonida Blum taksonomiyasiga binoan o‘quv maqsadlarining aniqlanishi, o‘quvchilarning o‘quv maqsadlariga erishish darajasini nazorat qilish va baholashda nostandart test topshiriqlaridan foydalanish, nazoratning haqqoniyligi, keng qamrovliligini ta’minlaydi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K.Usmonova. Adabiy ta’limda ilg‘or pedagogik texnologiyalar. Toshkent,2005 y.
2. N.Sattarova. Ona tili va adabiyot faniga ixtisoslashgan maktablarda o‘quvchilarni tahlil qilishga o‘rgatish usullari. Buxoro. 2006 y.

3. Bloom B.S. Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. N - Y., McGraw-Hill, 1971. – s-232.
4. Ismoilova I. Pedagogikadan amaliy mashg‘ulotlar. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: 2002.
5. Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. –Toshkent: “Fan”, 2005.
6. Mengliev B. Ona tili ta’limi: Davr talabi va ijtimoiy zarurat. “Ma’rifat” gazetasi, 2017 yil, 22-fevral soni, 8-9-b.
7. Sayfullaeva R., Mengliev B., Boqieva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek tili. – Toshkent: 2007.
8. Mengliev B. O‘zbek tilidan universal qo‘llanma. –Toshkent: 2010.

MAKTABGACHA TA'LIMDA METODIKA FANLARINI O'QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIMI HAQIDA

Xayriyeva Madina Furqat qizi

Kattaqo'rg'on shahar 19 - M.T.T. tarbiyachisi

Annotatsiya: Mazkur maqola, maktabgacha ta'limda metodika fanlarini o'qitish jarayoni yaxlit tizimi va uning mohiyati turlari, tarbiya berish jarayonini nazariyasi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha pedagogika, tarbiya samaradorligi, ilmiy malumotlar, kategoriyalar.

Kirish: Maktabgacha ta'limda metodika fanlari-maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ulami intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi. Shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish va ularda ahloqiy fazilatlarni shakllantirish va ulami maktab ta'limiga tayyorlash muammolarini o'rganadi.

Asosiy qism: Maktabgacha ta'limda metodika fanlari bola shaxsini rivojlantirishning ikki muhim jihati unga ta'lim berish va uni tarbiyalashga asosiy e'tibori qaratadi. Maktabgacha ta'limda metodika fanlari-ta'lim jarayoni mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Maktabgacha ta'limda metodika fanlarini o'qitish texnologiyasi fanining vazifalari. Maktabgacha ta'limda metodika fanlarini o'qitish texnologiyasi fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Maktabgacha pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi fanini maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, ta’lim va tarbiya berish jarayonini nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e’tibor qaratiladi:

1.Ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o‘rganish.

2.Shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.

3.Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda, rivojlangan xorijiy mamlakatlar maktabgacha ta’lim tizimi tajribasini o‘rganish asosida maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish.

4.Maktabgacha ta’lim muassasalari hamda, ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.

5.Maktabgacha ta’limdagi ilg‘or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish.

6.Bo‘lg‘usi tarbiyachlarni maktabgacha ta’limda metodika fanlarini o‘qitish texnologiyasi oid bilimlar hamda ta’lim-tarbiya berish usullari bilan qurollantirish.Maktabgacha ta’limda metodika fanlarini o‘qitish texnologiyasi fanining asosiy kategoriyalari. Bizga yaxshi ma’lumki, har bir fan o‘zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e’tirof etilishini kafolatlaydi. Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi. Maktabgacha metodika fanlarini o‘qitish texnologiyasi fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta’minlash, ta’lim va tarbiya samaradorligiga erishishga qaratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta’lim (o‘qitish, o‘qish), bilim, ko‘nikma, malaka, malumot, rivojlanish.

Xulosa: Shaxs - psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi. Tarbiya-muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim-o'quvchilarning nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon. Bilim-shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy malumotlar majmui. Ko'nikma-shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati. Malaka-muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli. Ma'lumot ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui. Rivojlanish-shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Pedagogika. M. Toxtaxodjayeveaning umumiy tahriri ostida. - T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
2. Жукова Е.Д. Технология организаци и реализации самостоятельной работы студент ов : рабочая тетр. - Уфа: Изд-во БГПУ, 2004.
3. Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. - Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти, 2012.
4. Слостенин В. А. Исаев И Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика. В 2-х ч.- М.: ВЛАДОС, 2003.4.1
5. ОЛИЙ ТАЪЛИМ. Меъёрий-хукукий ва услубий хужжатлар туплами. -Т.: “Истшугол” нашриёти бош тахририяти. 2004. -512 б.
6. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil taiimni tashkil etish. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU. Metodik qoilanma. 2006.

**JANUBIY KEMACHIDAGI QAZILMALARNI SUV MIQDORINI
ANIQLASH UCHUN RATSIONAL O'RGANISH ISHLARINI
AMALGA OSHIRISH**

Sultonov Asqarbek Davronbek o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti

2- kurs magistratura talabasi

Neft va gaz insoniyatga juda qadimdan ma'lum bo'lib, ulardan olinadigan mahsulotlarning xalq xo'jaligidagi iste'mol qilish o'rni hamda ularga bo'lgan ehtiyoj yil sayin ortib borgan. O'zbekistonda qadim zamonlardayoq neftdan foydalanib kelingan. Neftning o'ziga xos o'tkir hidi tufayli qishloq xo'jaligi zararkunandalariga qarshi kurashda undan foydalanilgan. Neftdan dori-darmon tayyorlash maqsadida Abu Ali ibn Sino neftni haydashga oid tajribalar o'tkazgan. Xorazm geografigi Bakrom (XIII asrda) Bakudagi neftni haydash texnologiyasi haqida birinchi bo'lib eslatib o'tagan. Shuning uchun ham neft va uni qayta ishlash O'zbekistonda eng qadimiy tarmoqlardan biridir. O'zbekistonda neft qazib chiqarish 1876 yildan boshlangan. Farg'onaning Qamishboshi qishlog'ida rus tadbirkori D.P. Petrov tomonidan XIX asrning 80-yillari boshida 25 metrgacha burg'ilangan 2 ta quduqning har biridan kuniga 10 pud (160 kg) gacha neft qazib olgan. 1880-1883 yillar davrida bu quduqlar soni 4 taga yetgan. Quduqlar zarbali usul bilan qazilgan. Ularning devorlari taxta bilan qoplangan va neft maxsus uzun chelaklar (qovg'alar) yordamida tortib olingan. Ba'zi ma'lumotlarga muvofiq bunday quduqlardan kuniga 5-10 tonnagacha neft olingan.

O'zbekiston territoriyasida izlov – qidiruv ishlarining natijasida hozirga vaqtda 200 tadan ko'p neft va gaz konlari ochilgan hamda ishlatishda 100 tadan ko'p konlar bo'lib, shundan 60 tadan ko'pi neft va neftgaz konlaridir.

Janubiy kemachi neftgaz-kondensat koni - Buxoro viloyatidagi kon. Qorovulbozor temir yo'l stansiyasidan 35 km shimoli-sharqda. 1979-yilda ochilgan, 1993-yilda foydalanishga topshirilgan. Kon relyefi tekislikdan iborat bo'lib, shimoli-sharqdan janubi-g'arb tomonga qiyalangan, yer yuzasi eol qumlari bilan qoplangan. 236–274 m balandlikda joylashgan.

Kon maydoni Chorjo'y tektonik pog'onasidagi Ispanlichandir ko'tarilmasining sharqiy qismidir. Strukturasi Kemachi-Zekri braxiantiklina-liningjan. qismida mujassamlashgan, 1970-yil seysmik razvedka ishlari natijasida aniklangan. O'lchami 25x 15 km. Keyinchalik qazilgan parametrik quduq ham sanoat miqyosida neft va gaz borligini tasdiqladi. Kondan qazib olingan tabiiy boyliklar tarkibida qanchadir miqdorda suv bo'ladi. Bu tarkibdagi suvlarni ba'zan tabiiy oqava suvlari ham deb atashadi. Tarkibdagi bu suyuqlikni miqdorini aniqlash uchun ratsional amaliyotlarni amalga oshirish lozim. Neft gaz sanoatlarida burg'ulash jarayonida doimiy suvga duch

kelinadi, va suv ham qazilma bilan doimiy aloqada bo'lganligi uchun ham qazilma miqdorida qanchadir miqdorda suv aniqlanadi. Suvni aniqlash davrida undagi minerallar muhim ahamiyat kasb etadi. Minerallar esa suv miqdoridagi asosiy omillardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. В.И.Мурин, Н.Н.Кисленко, Ю.В.Сурков. Переработка природного газа и конденсата. 2002 год ст.514
2. W.Strauss Industrial gas cleaning. 1981 year page 309
3. Ю.А.Чумаков Газодинамический расчет центробежных компрессоров транспортных, газотурбинных и комбинированных двигателей. Москва 2009 год ст.76
4. О.Н.Емин, В.Н.Карасев, Ю.А.Ржавин Выбор параметров и газодинамический расчет компрессоров. 2003 год ст.146
5. А.Г.Аншиц, Е.Н.Воскресенская Окислительная конденсация метана – новый процесс переработки природного газа. 1999 год ст.146
6. Технологический регламент

**JANUBIY KEMACHIDAGI QAZILMALARNI SUV MIQDORINI
ANIQLASH UCHUN RATSIONAL O'RGANISH ISHLARINI
AMALGA OSHIRISH**

Sultonov Asqarbek Davronbek o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti

2- kurs magistratura talabasi

Annotatsiya: Buxoroda joylashgan Janubiy kemachi neft-gaz sanoati, ushbu manzilda qazib olinayotgan tabiiy boyliklarni qayta ishlash va ularda uchrovchi suv miqdorini aniqlash ishlari haqida so'z yurutilgan.

Kalit so'zlar: Janubiy Kemachi, qazilma, ratsional amaliyotlar, suv miqdori, burg'ulash, neft, gaz, minerallar.

Аннотация: Рассуждается о расположенном в Бухаре нефтегазовом промысле Южный Кемачи, переработке добываемых в этом месте природных ресурсов и определении количества находящейся в них воды.

Ключевые слова: Южный Кемачи, ископаемое, рациональные приемы, количество воды, бурение, нефть, газ, полезные ископаемые.

Annotation: It is discussed about the Southern Kemachi oil and gas industry located in Bukhara, the processing of natural resources mined at this location and the determination of the amount of water found in them.

Keywords: Southern Kemachi, fossil, rational practices, water quantity, drilling, oil, gas, minerals.

O'zbekiston territoriyasida izlov – qidiruv ishlarining natijasida hozirga vaqtda 200 tadan ko'p neft va gaz konlari ochilgan hamda ishlatishda 100 tadan ko'p konlar bo'lib, shundan 60 tadan ko'pi neft va neftgaz konlaridir.

Janubiy kemachi neftgaz-kondensat koni - Buxoro viloyatidagi kon. Qorovulbozor temir yo'l stansiyasidan 35 km shimoli-sharqda. 1979-yilda ochilgan, 1993-yilda foydalanishga topshirilgan. Kon relyefi tekislikdan iborat bo'lib, shimoli-sharqdan janubi-g'arb tomonga qiyalangan, yer yuzasi eol qumlari bilan qoplangan. 236–274 m balandlikda joylashgan.

Kon maydoni Chorjo'y tektonik pog'onasidagi Ispanlichandir ko'tarilmasining sharqiy qismidir. Strukturasi Kemachi-Zekri braxiantiklina-liningjan. qismida mujassamlashgan, 1970-yil seysmik razvedka ishlari natijasida aniklangan. O'lchami 25x 15 km. Keyinchalik qazilgan parametrik quduq ham sanoat miqyosida neft va gaz borligini tasdiqladi. Kondan qazib olingan tabiiy boyliklar tarkibida qanchadir miqdorda suv bo'ladi. Bu tarkibdagi suvlarni ba'zan tabiiy oqava suvlari ham deb

atashadi. Tarkibdagi bu suyuqlikni miqdorini aniqlash uchun ratsional amaliyotlarni amalga oshirish lozim. Neft gaz sanoatlarida burg'ulash jarayonida doimiy suvga duch kelinadi, va suv ham qazilma bilan doimiy aloqada bo'lganligi uchun ham qazilma miqdorida qanchadir miqdorda suv aniqlanadi. Suvni aniqlash davrida undagi minerallar muhim ahamiyat kasb etadi. Minerallar esa suv miqdoridagi asosiy omillardir. Neft va gaz insoniyatga juda qadimdan ma'lum bo'lib, ulardan olinadigan mahsulotlarning xalq xo'jaligidagi iste'mol qilish o'rni hamda ularga bo'lgan ehtiyoj yil sayin ortib borgan. O'zbekistonda qadim zamonlardayoq neftdan foydalanib kelingan. Neftning o'ziga xos o'tkir hidi tufayli qishloq xo'jaligi zararkunandalariga qarshi kurashda undan foydalanilgan. Neftdan dori-darmon tayyorlash maqsadida Abu Ali ibn Sino neftni haydashga oid tajribalar o'tkazgan. Xorazm geografigi Bakrom (XIII asrda) Bakudagi neftni haydash texnologiyasi haqida birinchi bo'lib eslatib o'tagan. Shuning uchun ham neft va uni qayta ishlash O'zbekistonda eng qadimiy tarmoqlardan biridir.

Biz bilgan, neft-gaz qazib chiqaruvchi konlarning biri Janubiy Kemachi koni hisoblanadi. Janubiy kemachi neftgaz-kondensat koni - Buxoro viloyatidagi kon. Qorovulbozor temir yo'l stansiyasidan 35 km shimoli-sharqda. 1979-yilda ochilgan, 1993-yilda foydalanishga topshirilgan. Kon relyefi tekislikdan iborat bo'lib, shimoli-sharqdan janubi-g'arb tomonga qiyalangan, yer yuzasi eol qumlari bilan qoplangan. 236–274 m balandlikda joylashgan.

Kon maydoni Chorjo'y tektonik pog'onasidagi Ispanlichandir ko'tarilmasining sharqiy qismidir. Strukturasi Kemachi-Zekri braxiantiklina-liningjan. qismida mujassamlashgan, 1970-yil seysmik razvedka ishlari natijasida aniklangan. O'lchami 25x 15 km. Keyinchalik qazilgan parametrik quduq ham sanoat miqyosida neft va gaz borligini tasdiqladi. 1979—1983-yillarda qaeilgan jami 22 quduq yura, bo'r, paleogen va to'rtlamchi davr jinslarini ochgan. Karbonat jinsli kollektorqatlamning umumiy qalinligi 336–407 m bo'lib, u gorizontlarga ajratilgan.

Neft-gaz sanoatlarida burg'ulash jarayonida doimiy suvga duch kelinadi, va suv ham qazilma bilan doimiy aloqada bo'lganligi uchun ham qazilma miqdorida qanchadir miqdorda suv aniqlanadi. Suvni aniqlash davrida undagi minerallar muhim ahamiyat kasb etadi. Minerallar esa suv miqdoridagi asosiy omillardir. Quyida keltirib o'tiladigan matnlarda, Janubiy Kemachi konlarida qazilma amaliyotlari, uning tarixi, kelajagi, ularda uchrovchi suv miqdorlari va shunga o'xshash savollarga javob berib o'tilgan.

Bu tarkibdagi suvlarni ba'zan tabiiy oqava suvlari ham deb atashadi. Tarkibdagi bu suyuqlikni miqdorini aniqlash uchun ratsional amaliyotlarni amalga oshirish lozim.

Neft konlaridagi suvlar — neftli gori-zontlardagi yer osti suvlari; neft va unda erigan gaz bilan bevosita aloqada bo'ladi. Neft qatlamlarida va neft uyumlariga nisbatan joylashishiga qarab quyidagi Neft suvlari farq qilinadi: chekka (konturli)

suvlar — neft uyumidan quyida joylashgan; ostki (to‘shak) suvlar— qalqib turgan neft uyumining tagida joylashgan; ustki suvlar— neftli katlamining ustida joylashgan; bog‘langan suvlar — g‘ovaklar yuzasini o‘rab oluvchi neft qatlamida mayda kapillyar naychalarni to‘ldiruvchi suv; sun‘iy kiritilgan suv — neft uyumlarini chiqarib olishda bosimni zarur darajada saqlab turish uchun kiritiladi. Neft suvlarining geokimyoviy tarkibi mahsuldor gorizont va uyum tarkibining litologik xususiyatlari bilan bog‘liq. Neft uyumlarining chekka Neft suvlarida organik kislotalar, benzol, fenol, og‘ir karbonsuvlarning konsentratsiyasi yuqori bo‘ladi. Gaz uyumlaridagi suvlarda, odatda, organik qo‘shimchalar kam. Ko‘pincha neft suvlarining tarkibi katta maydonlarda deyarli o‘zgarmaydi. Neft uyumlari bilan bevosita tutashgan suvlar (chekka va ostki)ning minerallashuvi (200 g/l gacha va undan ziyod), gazga to‘yinganligi, metan va benzol, ammoniyning miqdori o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Gidrokarbonatnatriyli Neft suvlari esa kam (10 g/l gacha) minerallashgan. Neft suvlarini o‘rganish neftni qidirish, razvedka qilish va kondan chikarib olishda ahamiyati katta.

Ko‘pincha Neft suvlari shifobaxsh mineral suv sifatida yoki undan yod, brom, bor, radiy, bariy, stronsiy va boshqa olishda foydalaniladi. Neft bilan birga chiqa-digan Neft suvlari qattiq noorganik tuzlar hosil kilishi sababli neft qazib olishni murakkablashtiradi. Buning oldini olish uchun Neft suvlari tuzsizlantiriladi yoki neft suvsizlantiriladi.

Xulosa

Qadimdan insoniyat hayotida eng katta o‘zgarishlar keltirib chiqargan omil neft ekanligi bizlarga ayon bo‘ldi. Neft va gazni tog‘ri yo‘naltirish amaliyotlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bizning davlatda har qanday tabiiy boyliklarga muhim va jiddiy e‘tibor qaratiladi. Yuqorida ta‘kidlanganidek suvning miqdorini aniqlash undagi mineral moddalarga ham bog‘liq. Suvning kondagi, burg‘ulashdagi xolatlarini o‘rganish orqali to‘g‘ri ratsional xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. В.И.Мурин, Н.Н.Кисленко, Ю.В.Сурков. Переработка природного газа и конденсата. 2002 год ст.514
2. W.Strauss Industrial gas cleaning. 1981 year page 309
3. Ю.А.Чумаков Газодинамический расчет центробежных компрессоров транспортных, газотурбинных и комбинированных двигателей. Москва 2009 год ст.76
4. О.Н.Емин, В.Н.Карасев, Ю.А.Ржавин Выбор параметров и газодинамический расчет компрессоров. 2003 год ст.146
5. А.Г.Аншиц, Е.Н.Воскресенская Окислительная конденсация метана – новый процесс переработки природного газа. 1999 год ст.146

**DIDAKTIK TARQATMA MATERIALLARNING GEOGRAFIYA
TA'LIMIDA TUTGAN O'RNI YUZASIDAN
METODIK TAVSIYALAR**

*Zokirjonova Maftunaxon Baxtiyorjon qizi
Qashqadaryo viloyati Muborak tumanidagi
20-maktabning ikkinchi toifali geografiya o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik tarqatma materiallarning geografiya ta'limida tutgan o'rni va ahamiyati haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Noan'anaviy, motivatsiya, test texnologiyasi, Pedagogik testlar

*Eng katta boylik-bu aql-zakovat va ilm,
Eng katta meros-bu yaxshi tarbiya,
Eng katta qashoqlik-bu bilimsizlikdir.
Shavkat Mirziyoev*

Geografiya - bu Yerning inson sayyorasi sifatida yaxlit ko'rinishini ta'minlaydigan yagona o'quv fani deb hisoblash mumkin. U shuningdek umumiy madaniyatni, shu jumladan ekologik madaniyatni shakllantiradi; barcha darajalarda boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zaruriy majmuadir. Fanning yana bir muhim jihati bir nechta manbalardan olingan ma'lumotlarni qanday qilib birlashtirishga, ma'lum bir xalqaro aloqa tili - geografik xaritadan foydalanishga o'rgatadi. Geografik ta'lim insoniyat uchun umumiy uy sifatida o'z mamlakati va sayyoramizni o'rganish uchun ishonchli asosdir. Aynan shu ta'lim zamonaviy dunyo va insoniyatning xilma-xilligi va birligi bilan birligini ongli ravishda tushunishni ta'minlaydi. O'quvchilar o'zlarini o'rab turgan moddiy, ma'naviy va madaniy qadriyatlarni va insonning kosmosda mavjud bo'lishining ma'nosini to'g'ri tushunishlari uchun juda katta geografik bilimlarni to'plashi zarur.

Mamlakatimiz o'z mustaqilligiga erishgach respublika xo'jaligining barcha sohalarida bo'lganidek ta'limda ham tub islohatlar davri boshlandi.

Bu davr esa o'qituvchilarga ham ko'plab ma'suliyatni yukladi. Chunki mustaqillikkacha ta'lim tizimida asosan bir xillik hukmron edi. Yangi pedagogik texnologiya esa har bir darsning bir-biridan qiziqarli o'tish imkoniyatini beradi. Har bir darsning mazmun mohiyatidan kelib chiqib, darsda turli didaktik tarqatma materiallardan foydalanish mumkin. Bunday dars o'tish jarayonida o'qituvchi o'z ustida muntazam ishlashi talab etiladi. Bu talab esa darsning samaradorligini, uning sifatli bo'lishini, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini, birinchi galda maktab o'quv mashg'ulotlarini mustahkam egallab olishlarining manbaidir.

Har bir pedagogning ishga ijodiy yondashishini rivojlantirish juda muhimdir. Chunki dars jarayoni har yili bir xil ko'rinish, bir xil andoza, bir xil tipda emas, balki har yili har- xil usul va uslublardan qo'llagan holda tashkil etilishi lozim.

Masalan: Noan'anaviy (ta'lim jarayoni markazida o'quvchi bo'lgan) o'qitish metodlarining

Afzalliklari:

- O'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib kelishi.
- O'z vaqtida aloqalarning ta'minlanishi.
- Tushunchalarni amaliyotda qo'llash uchun sharoitlar yaratilishi.
- O'qitish usullarining turli xil ko'rinishlari taklif etilishi.
- Motivatsiyaning yuqori darajada bo'lishi.
- O'tilgan materialning yaxshi eslab qolishi.
- Muloqotga kirishish ko'nikmasining takomillashishi.
- O'z-o'zini baholashning o'sishi.
- O'quvchilarning predmetning mazmuniga, o'qitish jarayoniga bo'lgan ijobiy munosabati.
- Mustaqil fikrlay oldaigan o'quvchining shakllanishiga yordam berish.
- Nafaqat mazmunini o'zlashtirishga yordam bermay, balki tanqidiy va mantiqiy fikralashni ham rivojlantirish.
- Muammolar echish ko'nikmalarining shakllanishi.

test texnologiyasi

Pedagogik testlar AQSH, Niderlandiya, Angliya, Turkiya, Janubiy Koreya, Yaponiya va boshqa ko'pgina mamlakatlarda keng rivoj topdi. Shuning uchun bu mamlakatlarda bilim samaradorligi yuqor. Har pedagogik dars davomida testlarni qo'llash ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi; ta'lim sifati esa boshqaruv sifati bilan bog'liq; oqilona boshqaruv esa o'quvchilarni bilim darajasini oshiradi.

Yangi darsning mazmuni, egallagan qamrovi, unda ko'rgazmali qo'llanmalar va vositalarning ishlatilishiga qarab o'qituvchi turli didaktik tarqatma materiallarni qo'llashi mumkin. Bu esa o'qituvchining izlanuvchanligini, o'z ustida ishlashini, ijodkorligini, darsni yanada keng qamrovli va qiziqarli qilib o'tishda tajribasini oshiradi.

Ijodiy ishlaydigan o'qituvchining darslari xilma-xil bo'ladi. Bunda tasviriy vositalar va ko'rgazmali qo'llanmalarining ahamiyati katta. Masalan, o'qituvchibir darsda yangi mavzuni tushuntirishdan avval 5-6 minut tezkor savollar orqali o'quvchilar bilimini, o'tgan mavzu va yangi mavzu yuzasidan so'rab chiqadi, o'zi fikrlarni to'ldiradi, o'quvchilarning diqqatini kartaga jalb etadi, doskaga chizmalar chizadi va hokazo.

Boshqa darsda o'qituvchi diafilmlar ko'rsatishi, har bir kadrda berilganiga nisbatan kengroq va to'liqroq izoh beradi, darslikda berilmagan yangi ma'lumotlarni aytib o'tadi, so'ngra darsni mustahkamlash uchun o'quvchilarni baxs munozaraga chorlaydi, ularning mustaqil fikrlarini tinglab, o'zi to'ldirib boradi.

Masalan, maktabni ancha ilgari bitirib ketgan kishilardan, maktab geografiyasi kursida nimalar esingizda qolgan deb so'rasak, ular sayyohlar haqidagi, tabiat sirlarini qanday ochilgan ekanligi haqidagi hikoyalarini, darsda ko'p kartochkalarga javob berganligini, turli xil krasvordlar echishgani, tabiatga bo'lgan ekskursiyalari haqida qiziqib aytib berishadi. Suhbat oxirida esa «Geografiya qiziqarli fan» degan gapni eshitamiz. Shunday ekan fanimizning yanada qiziqarli, samarador va albatta o'quvchilar yodida saqlanib qolishi uchun harakat qilishimiz lozim. Dars jarayonini yanada ko'proq ko'rgazmali qurollar, xar-xil ko'rinishdagi kartochkalar, diagrammalar, testlar, krasvordlar, tezkor savollar, yozuvsiz xaritalar va hokazolar) tarqatma materiallar bilan boyitib borishimiz kerak. Geografiya o'qitishda ko'rgazmalilik, ommaboplik va qiziqarli bayon etish muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kortel.I.N. "Tabiiy geografiyadan didaktik materiallar" O'qituvchi-2002
2. " Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya" Toshkent-2003 y.
3. Nuriddinov Sh. Valixonov M.Abdunazarov Q. "Tabiiy ilmiy va aniq fanlarni o'qitishda elektron didaktik materiallardan foydalanish" metodik qo'llanma. Toshkent-2000- yil

**FORMATION OF MENTAL POTENTIAL PROCESSES OF
CHILDREN IN PRESCHOOL AGE**

*Kattakorgon city 19 - M.T.T.
Nurullayeva Nodira Nomonjonovna*

Annotation: This article describes about the formation of mental potential processes of children at the age of preschool education, games for the growth of memory, various activities, problems of inclusive education in preschool education and measures taken by the state to eliminate them.

Key words: intellectual potential, preschool education, inclusive education, scientific-pedagogical term.

Introduction:

The national educational system of the preschool education system of independent Uzbekistan is based on the unique national cultural character of the Uzbek people, the rules of ethics and the educational requirements of strengthening national independence, and is closely related to all aspects of the people's life. is a pedagogical process of forming a new generation, no less perfect than anyone else.

Preschool education is the initial link of the continuous education system, and its task is to ensure the formation of a healthy, developed personality of the child, to awaken the desire for education, to prepare children for school. Great attention is paid to the issues of inclusive education, which reflects the seriousness and interest of the state in solving the problem of disabled children, their early adaptation, and social support for this category of children.

Literature analysis and methodology:

National education as a scientific-pedagogical term is being used again in Uzbekistan due to the opportunity given by national independence, but it has been in the life of our people since time immemorial, sometimes openly, sometimes secretly. Because the history of the Uzbek people is also the history of national education based on Uzbekistan.

The Uzbek people, considered one of the oldest peoples in the world, have contributed to the civilization of the earth. This issue is expressed in the content of its unique and appropriate national education. However, the Uzbek people, who were condemned to a period of almost 150 years of autocracy, realized their long-held dreams after independence. However, restoring the true spirituality of an independent nation that was not formed during the authoritarian regime and establishing it based on the requirements of the times requires great strength and intelligence.

In the years of independence, the national education and upbringing system in the republic rose to the level of the main priority of state policy. The field of pre-school

education is the first link of this system and plays an important role in achieving the main goal of the entire education system, the education of a well-rounded generation. In order to fully implement these tasks, it is necessary to establish national education, which is considered the value of the Uzbek people, enriched with the spirit of the times.

Results:

Kindergarten-age children perceive different things based on their obvious signs, but they cannot analyze them deeply. With the help of adults, children of kindergarten age have the ability to perceive pictures analytically. When children perceive pictures, adults should teach them to analyze them with various questions.

In children of kindergarten age, the development of sense, perception, attention, memory, imagination, thinking, speech, imagination, emotion and will is accelerated. Kindergarten children's attention is mostly involuntary. The game is very important for the development of voluntary attention. During the game, children focus on one place and advance certain goals with their own initiative. Remembering is also developing rapidly. A three-year-old child is able to remember his impressions for several months.

Discussion:

Games, various activities, memorizing poems, telling fairy tales and stories, and observing during a walk help to increase memory. Children of this age easily remember new words, even words in foreign languages. Kindergarten children's thinking and their development have their own characteristics. At this young age, the emergence of questions about every field indicates that their thinking is active. If the child cannot find an answer to his question or adults do not pay attention to his question, his curiosity begins to fade.

Inclusive education is the ability of kindergartens and schools to provide education to all children. It is based on the understanding of education as a basic human right. For children to be successfully integrated into the educational process of the kindergarten and its community, they need the necessary support. For this, it is necessary to see and understand what children can do, not what they can do.

Conclusion:

In conclusion, it should be mentioned that at this age, the role of parents in the development of children's cognitive processes is insignificant, as long as they clearly answer each of the child's questions, satisfy their needs, spend more time with them, and often take them for walks. the child's cognitive processes develop well. Otherwise, the formation of the child may lag behind.

References:

1. State curriculum of "Ilk Kadam" preschool educational institution. Tashkent - 2018.
2. "On the approval of the state requirements for the development of children of primary and preschool age of the Republic of Uzbekistan". Order of the Minister of Preschool Education of the Republic of Uzbekistan. Tashkent - 2018
3. Vahidov M.V. Psychology of preschool education. T., Teacher, 2000.
4. Sherbakov A.I. Practicum of youth psychology and pedagogical psychology. T., 2003.

**ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДА НАЗОРАТСИЗЛИК ВА
ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА
АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МУАММОЛАРИ**

*Ўроқов Жасур Рустамалиевич
Ўзбекистон Республикаси Ички
ишлар вазирлиги Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси
ва криминология кафедраси
ўқитувчиси, капитан.*

Аннотация. Ушбу мақолада вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш ва амалга оширишда мавжуд муаммолар, вояга етмаганлар ҳуқуқбузарликларининг сабаб ва шарт-шароитлари, вояга етмаганларнинг ўзига хос хусусиятлари, уларга салбий таъсир этувчи омиллар ҳамда уларни бартараф этиш борасидаги тавсиялар ёритиб берилган.

Таянч тушунчалар: вояга етмаган, ёшлар, қонун, назоратсизлик, жамият, оила, шахс, педагог, умумий профилактика, яқка профилактика профилактика иши, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.

Маълумки, мамлакатимизда вояга етмаганлар ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, уларни қонуний манфаатларини муҳофаза этиш, давлат сиёсати даражасига кўтарилган бўлиб, ҳуқуқий демократик давлат тараққиётининг ривожини ўсиб келаётган авлоднинг таълим ва тарбия даражасига боғлиқдир. Бунга эришиш учун эса аввало жамият аъзоларининг, шу жумладан вояга етмаган ва ёшларнинг сиёсий, ижтимоий, маънавий ва ҳуқуқий савияси юқори даражада бўлиши талаб этилади.

Шу боисдан, вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигининг олдини олишни кучайтиришга қаратилган аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: «Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб хизмат қилиши лозим. Ушбу мақсад йўлида ёшларимиз ўз олдига катта

марраларни қўйиб, уларга эришишлари учун кенг имкониятлар яратиш ва ҳар томонлама қўмак бериш – барчамиз учун энг устувор вазифа бўлиши зарур. Шундагина фарзандларимиз халқимизнинг асрий орзу-умидларини рўёбга чиқарадиган буюк ва қудратли кучга айланади»[1], - деб такидлаб, вояга етмаганларни тарбиялаш ва уларни Ватан равнақи йўлида хизмат қилувчи шахс сифатида етиштириш муҳим вазифалардан эканлигини кўрсатиб берди.

Дарҳақиқат мамлакатнинг келажагини белгиловчи ёшлар ва вояга етмаганларнинг комил инсон қилиб тарбиялашда адолат ва қонун устуворлигини таъминлаш, уларга сифатли билим бериш ва уларни илм-маърифатли инсон бўлиб шаклланишларига, энг аввало, Конституцияни яхши билиши, ундаги нормаларни ўрганиши, ўзининг ҳуқуқи, бурчи ва мажбуриятларини тўла англаши ва уларни ҳаётда қўллай олишига, ёшларнинг ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришига алоҳида эътибор қаратиш, уларнинг келажакка ишончини янада мустаҳкамлаш давлат ривожига муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги вақтда вояга етмаганлар ва ёшлар ҳуқуқбузарлиги ҳақида салмоқли статистик материал тўпланган, уни таҳлил қилиш методикаси асосан ишлаб чиқилган ва булар уларнинг жиноятчилиги ва ҳуқуқбузарликларининг ҳолатини, унинг миқдор ва сифат (таркибий ва бошқа) ўзгаришларини анча аниқ баҳолаш имконини беради[2].

Вояга етмаганлар ва ёшлар томонидан аксарият ҳолларда қасддан одам ўлдириш, ўғирлик, талончилик, қасддан баданга оғир шикаст етказиш, номусга тегиш, босқинчилик, безорилик каби жиноят ва ҳуқуқбузарликлар содир этилиши криминолог олимлар томонидан ўрганилган.

Вояга етмаганлар ва ёшлар ҳуқуқбузарлиги катталар ҳуқуқбузарлиги билан бир хил сабабларга эга, бироқ уларнинг таъсир кўрсатиш механизми анча фарқ қилади. Бу сабаблар шахснинг шаклланишига сезиларли даражада таъсир кўрсатади.

Ҳар бир вояга етмаган тарбияси оғир шахснинг хулқ-атвори ўзига хосдир, у ўсмир шахси шаклланишининг объектив ва субъектив омиллари билан белгиланади. Бу тарбия ва профилактика ишларида индивидуал ёндашув етакчилик қилиши лозимлигини англаатади.

Якка тартибдаги профилактика иши — ижтимоий жиҳатдан хавfli аҳволда бўлган вояга етмаганлар ва оилаларни ўз вақтида аниқлаш, шунингдек уларни ижтимоий-педагогик реабилитация қилиш ҳамда вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этишининг олдини олишга доир фаолиятдир.

Бизга маълумки, Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари тўғрисида», «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида» ҳамда «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси

тўғрисида»ги қонунлари билан давлатимиз ваколатли идоралари томонидан Ички ишлар органларига вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш вазифаси юклатилган.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бу ижтимоий фаолият бўлиб, жамият ривожланиши ва бошқа ижтимоий ҳолатлар билан ўзаро алоқадорликда бўлиб, ўз ўрнига эга. Худди шу маънода, бу жараёнда якка тартибдаги (индивидуал) профилактикани ижтимоийлашуви жараёнининг бир қисм сифатида қараш керак.

Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 августдаги «Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори асосида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш гуруҳлари ҳамда вояга етмаганлар масалалари бўйича инспектор психологлар томонидан вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг олдини олишга қаратилган фаолиятни кучайтириш мақсадида ички ишлар органларининг вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари фаолиятини ташкил этиш, назоратсиз ва қаровсиз қолган вояга етмаганларни аниқлаш, уларни вояга етмаганларга ижтимоий ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларига қабул қилиш, сақлаш ва вояга етмаганлар билан якка тартибда профилактик ишлар олиб бориш тартиби белгиланди. Шунингдек, вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлигига, улар томонидан ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этилишига имкон берадиган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишга қаратилган, якка тартибдаги профилактика иши билан биргаликда амалга ошириладиган ижтимоий, ҳуқуқий, тиббий ва бошқа чора-тадбирлар тизимининг асосий вазифалари белгилаб берилди.

Хусусан, И.Исмаилов «вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси – давлат ҳокимияти органлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи, унда иштирок этувчи давлат органлари ва муассасалари ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган вояга етмаганлар ва оилалар, уларнинг жинсий фаолиятга жалб этувчи шахсларни аниқлаш, улар содир этаётган жиноятларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этиш, шунингдек улар яшаётган ва таълим олаётган жойларда ижтимоий-руҳий муҳитни соғломлаштириш мақсадида амалга ошириладиган тарбия, ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ижтимоий-ҳуқуқий назорат воситалари орқали профилактик таъсир чораларини қўллашдан иборат давлат сиёсати даражасида амалга ошириладиган алоҳида фаолият», шунингдек «вояга етмаганлар ўртасида

назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси – вояга етмаганлар томонидан қонун билан тақиқланган ижтимоий хавфли қилмишлар содир этилишини тақозо этувчи сабаб ва шароитларни келтириб чиқарувчи, озиқлантирувчи, жамиятда ижтимоий ҳодиса сифатида унинг бўлишини тақозо этувчи ҳодиса, воқеа, жараёнларни камайтириш, зарарсизлантириш, чеклаш ва бартараф этиш бўйича давлат сиёсатини белгилаш ва уни амалга ошириш ҳамда такомиллаштиришга қаратилган комплекс ижтимоий-ҳуқуқий жараён»[3] деб ҳисоблайди.

Давлатчилик вужудга келган даврлардан бошлаб ҳукмрон доиралар фуқароларни турли йўллар билан тарбиялаш, уларнинг ўзлари ишлаб чиққан қонун ва қоидаларга амал қилишларига мажбур этиб келганлар ва ўз навбатида адолатсиз бўлсада ўша замоннинг ўзига хос бўлган ҳуқуқий хулқни шаклланишида рол ўйнаган. Шунинг учун шахснинг ижтимоийлашуви унда ахлоқий сифатлар ва ҳуқуқий онгни шакллантиришни келтириб чиқаради. Бу жараёнлар шахсни жамиятда ўрнатилган қоидалар ва тартибларга риоя қилиши ва мослашашишини таъминлайди.

Аммо, ҳар қандай даврда ҳам вояга етмаганларнинг даврга ёки қоидаларга мослашиши жараёни уларга қандай таъсирни кўпроқ қўллаш билан боғлиқдир. Масалан, уларни қандай тарбиялаш ҳамда қандай руҳда ўстиришга боғлиқ. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, ҳар қандай шахсни ўзи униб ўсган мамлакат, миллатининг урф-одатлари асосида тарбиялаш, шу билан бирга ўзга миллатларнинг одатларини ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш уларни комил инсон этиб тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади, ваҳоланки, ўз ҳалқини севувчи ва ўзга миллатларни ҳурмат қилувчи шахсина ҳуқуқбузарлик содир этмайди, атроф муҳитга доимо ҳурматда бўлади.

Шу ўринда, Туркистон маърифатпарвари, мутафаккир, педагог ва ахлоқшунос Абдулла Авлоний: “ўғай тарбиядан” кўра миллий тарбиямиз усулларини янгилашни афзал билади ва ва ўз даврини “Тарбиянинг замони – тарбиянинг айна вақти” деб атайди. Унинг бу борадаги қарашлари ҳануз ўз кучини йўқотганмаганлигини, тарбия – ҳозир ҳам жамият учун долзарб муаммо эканлигини кўриш мумкин. Ўз навбатида Абдулла Авлоний: “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир” [4], деб таъкидлаб ўтиб, оила ва ундаги тарбия ҳар бир ёш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган муҳим тамойиллардан бири эканлигини, тарбиянинг вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва ахлоқ нормаларига риоя қилишини таъминлашда, шунингдек, улар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар содир этилишини олдини олишда муҳим аҳамият касб этишини кўрсатиб ўтган.

Демак, вояга етмаган шахсларда ғайриижтимоий хулқ-атвор шаклланишида уни ўраб турган ташқи ва ички муҳитдаги салбий таъсирлар рол

ўйнайди ва айнан шу салбий таъсирлар вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келади.

Вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилиши шарт-шароитларидан келиб чиқиб уларни қуйидаги иккита турга ажратиш мумкин:

1. Ташқи шарт-шароит, жамиятдаги салбий ижтимоий иллатларнинг мавжудлиги, хусусан, гиёҳвандлик ва сурункали ичкиликбозлик, “оммавий маданият”, экстремизм ва терроризм;

2. Ички шарт-шароит, хусусан, оиладаги салбий муҳит, оила аъзоларидаги ёмон ҳулқнинг салбий таъсири ва бошқалар.

Вояга етмаганлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг турларига қараб уларнинг қандай муҳитда ўсганлигини аниқлаш мумкин, шу боисдан вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишда ва бу жараёндани мавжуд муаммоларни аниқлаш ҳамда уларни баратараф этишда аввало ҳуқуқбузарликларни ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар таҳлил этилганда уларнинг қуйидаги алоҳида кўринишларига эътибор бериш лозим:

1. Жамоат тартиби ва ахлоқий талабларни бузиш (ноахлоқий ҳулқ-атвор).

2. Турли ҳилдаги майда қонунбузарликлар (қонунга хилоф хатти-ҳаракат).

3. Қонуний талабларни бузиш, жиноят содир этиш (жиноий хатти-ҳаракат) кабилар.

Шу туфайли жамиятга зид ҳулқ-атворни барча турларини бир бири билан узвий боғлиқ ва қоидага биноан бир бирига сабабчидир. Шунинг учун ҳуқуқбузарликларнинг ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш самарадорлигини оширишда, унга шароит яратаётган, жамиятга зиён етказаётган сабаблар билан курашни кучайтириш зарур.

Вояга етмаганларнинг ўзига хос хусусиятлардан энг муҳими шундаки, оилада ва мактаб жамоасида ўз ўрнини топа олиши ниҳоятда мураккабдир, шу боис ҳам улар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар қуйидаги омилларни бир - бирига таъсири натижасида вужудга келади:

1. Ташқи муҳитнинг вояга етмаган ўсмирларга бўлган таъсири;

2. Вояга етмаган ўсмирнинг шахси;

3. Вояга етмаган ўсмирларнинг жамоада тутган ўрни.

Вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликларга мойилларининг ижтимоий эҳтиёжлар, қизиқишлар, моддий йўналишлар бир-бирига ўхшаш бўлади, уларни қонунга зид ишлар қилиш билан тўлдирмоқчи бўладилар.

Юқоридаги омилларни ҳисобга олган ҳолда вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш ва амалга оширишда ички ишлар органлари, болалар масалалари бўйича миллий

комиссиялар, мутахассислар, таълим муассасалари ўзаро ҳамкорликда зарурий чора-тадбирларни амалга оширишлари мақсадга мувофиқ.

Оила муҳити ва ташқи муҳит вояга етмаганларнинг шахсига ниҳоят даражада тез таъсир қилади, бундай таъсир қилиш натижасида вояга етмаганларда жамиятга зид бўлган қуйидаги салбий ҳислатлар шаклланиб боришида катта ўринни эгаллайди.

Вояга етмаган ҳуқуқбузарлар оилалари тузилмасида ижобий оилалар катта ўрин тутати. Улардан тахминан 60 фоиздан кам илғанадиган болалар тарбияси хатолари кўринади: 34,5 фоиз оилаларда болани доимо асоссиз эркалашади, 26,2 фоиз оилада эса болани мустақиллигидан ва оила муаммоларидан ажратилган. Ўрганилган оилалар моддий аҳвол яхши. Фақат, 12-13 фоиз оилаларда моддий камчиликлар бор. Қолган оилаларда ҳамма нарса етарли, уларнинг кўпчилигида моддий эҳтиёжлар маънавийларидан устун қўйилиб, шу орқали болаларнинг қиммат нарсаларга бўлган эҳтиёжи қондирилади.

Оила томонидан назоратсиз қолиш, ўқув тарбия жамоасини таъсирдан тушиб қолиш ёшларда жавобгарсизлик ва бебошлик ҳиссини мустахкамлайди. Вояга етмаганлар ҳуқуқбузарликларини олдини олишнинг замонавий шароитида асосий диққат эътибор, вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олувчи дастлабки профилактика масалаларига қаратилган бўлиши керак.

Маълумки болалар нафақат дарс жараёнида, балки дарсдан ташқари вақтларда ҳам таълим-тарбия таъсири остида бўлишлари керак. Шу сабабли таълим муассасалари турар жойларда педагогик марказларга айланиб, болалар қандай яшаётганликлари ва улар бўш вақтларини қандай ўтказётганликлари борасида жавобгарликни ўз зиммаларига олишлари зарур. Таҳлил этилган ижобий натижалар шундан далолат бераптики, қаерда педагогик жамоалар тамонидан бундай жавобгарликни ўз зиммаларига олиб ўқувчилани бўш вақтларини тўғри ташкил этган бўлсалар, ўша ерда қонунбузарликлар жуда кам содир этилади.

Вояга етмаганларнинг шахсини шакллантиришда ва ҳуқуқбузарликнинг олди олишда педагогик усулларни ўзгаришларга мослаб бориш ва педагогик саводсиз оилалар билан алоқа қилиш, уларни масъулиятини ошириш муҳимдир. Бунда кўпгина мутахассислар, жумладан социологлар, педагог ва юристларнинг фаоллиги талаб қилинади[5].

Шу боисдан, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишда аввало вояга етмаганларга салбий таъсир кўрсатувчи сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишга қаратиш, бу борадаги самарали усулларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Шу билан бирга, вояга етмаган тўлиқ ижтимоий шахс эмаслиги, унинг ривожланиш босқичида эканлигини инобатга олиб, улар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишда ижобий хулқ-атвори шакллантириш, салбий таъсирни камайтиришга қаратилган тадбирларни амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз керакки, ҳозирги пайтда вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш долзарб муаммолардан биридир. Чунки келгуси ишларнинг давомчилари айнан ўсиб келаётган ёш авлоддир, улар давлатнинг келажагини белгилайди. Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун, аввало уларнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлашимиз ва бартараф этишимиз мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, жойларда умумий профилактикадан унумли фойдаланиш ва буларни юритишда ёшлар тарбиясига бевосита маъсул шахслар ва ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликни яхши йўлга қўйилиши ижобий натижаларни беради. Бундан ташқари ҳуқуқбузарлик ёки жиноят содир этган вояга етмаганлар билан яқка профилактик тарбиявий ишларни юритишда уларнинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олиб ташкиллаштирилиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси.
2. Абдурасулова Қ.Р. Криминология / Дарслик. –Т., 2008. –Б. 154.
3. Исмаилов И. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг криминологик тавсифи ва профилактикаси // Криминология. Махсус қисм: Дарслик / Муаллифлар жамоаси. — Т., 2015. — Б. 15.
4. Авлоний, Абдулла. Танланган асарлар: 2 жилдлик, 2-нашри, 2-жилд. Пандлар, ибратлар, ҳикоялар, набийлар ҳаёти, драмалар, мақолалар, саёҳат хотиралари // Таҳрир ҳайъати: Н.Каримов ва бошқ.; Тўпловчи: Б.Қосимов; Изоҳлар ва луғатни О.Тўлабоев тузган /Т.: «Маънавият», 2006. – Б-37.
5. Липатов А.Е. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика краж, совершаемых несовершеннолетними. Автореф. На соискание канд.юрид.наук.М., 24-б.

THE ROLE OF CULTURE ON THE TRANSLATION OF METAPHOR

Makhmudova Gulbakhor Bakhrom kizi

2nd course master student, SamSIFL

gulbahor.agzamova@bk.ru

Abstract: This article investigates the notion of “culture”, the correlations between culture and metaphor. Moreover, the influence of culture in metaphor translation process and how this impact can create the barriers in translation science. The purpose of this paper is to demonstrate an analytical view into the ability of translating of metaphoric expressions and how it is considered to be vitally important in the process of meaning-making.

Key words: *culture, metaphor translation, an image-based metaphor, 'informative text', 'expressive text', 'lexicalized metaphor', 'creative metaphor', lexicalization, contextualization, translatability.*

Metaphorical statements frequently include culturally-specific notions, expressing connections with a certain community. Having switched across distinct ethnic contexts, along with theoretical as well as linguistic viewpoints, is an issue in metaphor interpretation. Relating to metaphors in translation involves obviously more than only establishing lingual correlations between languages of consideration, and yet also establishing connections among their conceptual systems matching to their different cultural paradigms. *Culture* has been characterized in a variety of ways, including:

1. "*Culture* is all the information and values that a community shares."
2. "*Culture* is the integrated pattern of human knowledge, beliefs, and behavior that depends upon the ability for learning and imparting information to subsequent generations."
3. "Anthropologists most usually use the term 'culture' to refer to the universal human capacity to classify, codify and convey their experiences symbolically."
4. "In its broad ethnographic definition, *culture* or civilization is that complex system which comprises knowledge, belief, art, morals, law, tradition, and any other capacities and habits acquired by man as a member of society."

Culture, according to UNESCO, "should be understood as the collection of distinguishing spiritual, material, intellectual, and emotional qualities of community or a social group, and that it includes, in addition to art and literature, lifestyle, ways of existing together, value systems, traditions, and beliefs. One may see that the common denominator (knowledge or experience within the social environment) is an actual fact in practically all of the descriptions of cultures stated before. Going through a given

experience would undoubtedly indicate the presence of mental faculties - the process of thinking that would be capable of conceptualizing reality via the use of specific concepts (something conceived in the mind) mirrored by certain visuals.

Metaphors, in general, are the manner we think about and convey everything which are strongly ingrained in our culture. Because metaphors arise in their individual communities, only a small number of them are likely to be shared between languages. As a result, most metaphors are classified as culturally distinctive components. The differences are more noticeable when the two languages are from distinct cultures, such as English and Chinese. Because metaphors give us unique ideas and expand our awareness of underlying values concealed in a culture, their translation might inspire outsiders to get immersed in the culture of the original language.

Early linguists such as Catford (1,p.54) observed that when there is a strong cultural load in a cultural transfer process, it is significantly harder to convey the original cultural material while translating metaphors. *Metaphor translation* is heavily influenced by cultural differences. At the same time, cultural characteristics differ from one language to the other. As a result, relatively similar metaphoric picture may not have the same meaning in another language. Because translating metaphors involves cultural and creative shifts between languages, translators must be aware of acceptable ways for conveying the desired meaning [4,p.15]. As previously said, it is the social reality and cultural framework that shape our beliefs and concepts.

Mary Snell-Hornby underlines the role of metaphor as a cultural phenomena in an article titled "The Unfamiliar Image: Metaphor as a Problem in Translation" [2,p.23] that has been disregarded by linguistically-oriented translation studies. On the one hand, metaphor is a generic cognitive and language phenomena, on the other hand, its associative potential is fully culturally contingent, which poses translator issues. The topic of metaphor translation should not be treated prescriptively, in the form of abstract principles; rather, it should be approached in the context of specific texts. Two dichotomies are keys in this context: 'informative' vs. 'expressive text', and 'lexicalized' vs. 'creative metaphor'. Snell-Hornby questions Newmark's [3,p.295-326] lexicalization scale of 'cliché', 'stock', and 'recent' because, first, the position of a metaphor on that scale shifts with cultural growth, and second, the reader's comprehension of a metaphor is dependent on her/his knowledge and experience. Argument of Snell-Hornby is that metaphor's associative potential is wholly culturally dependent is overblown, because some metaphors (for example, core metaphors like "*affection is warmth*") are more or less universal and not culturally reliant. Because no one text is wholly informational or expressive, the divide between *informative and expressive texts* is equally flawed. Some portions of a text can be instructive, while others can be *expressive*, and the criteria for distinguishing between the two are unclear. Thus, in the process of translating metaphoric notions from one language to

another would certainly appear intercultural communication issues. The translator, on his or her part, must get acquainted with the social realities of the language into which he or she is translating. This is to check whether he can translate the original image as near to the goal image as feasible. *An image-based metaphor*, one may argue, may be appropriately translated only after being contextualized since "contextualization is one of the most crucial if not the most important component in verbal generation of meaning".

All things considered, the translatability of metaphoric expressions is one of the most intriguing issues in translation. In addition, it may be stated that one fundamental step in deciphering the meaning of a mental image in the source language so that it can be translated into the target language is to have an understanding of its cultural context. This is to demonstrate how people see them as a result of engaging with their surroundings.

Reference

1. Catford John, A Linguistic Theory of Translation, Oxford University Press, Oxford. 1965
2. Mary Snell-Hornby, The Unfamiliar Image: Metaphor as a Problem in Translation. 1988
3. Newmark "The Translation of Metaphor." In The Ubiquity of Metaphor, W. Paprotté and R. Dirven (eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1985, P. 295-326
4. Par Minou Jalali, Frequent translation strategies used by Iranian translators in subtitles to translate metaphors, November 2015, p.15
5. <http://www.hyperdictionary.com>.
6. <https://www.merriam-webster.com>.
7. <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Culture>.
8. https://branchcollective.org/?ps_articles=peter-logan-on-culture-edward-b-tylors-primitive-culture-1871.
9. <https://policytoolbox.iiep.unesco.org/glossary/cultures/>.

CLASSIFICATIONS OF BORROWINGS IN ENGLISH LANGUAGE

Nabiyeva Gulhayo Shuhratjon qizi
Student of Master Degree in SamSIFL

Abstract: The development of human society is the development of all its constituent cultures, and, accordingly, of all languages. Cultures undergo a certain historical development both independently of other cultures and (to a very large extent) in interaction with them. The presented work is devoted to the topic "Classification of borrowings in the English language". The problem of this study has relevance in the modern world. This is evidenced by the frequent raising, and later the study of the issues of language borrowings, which extend their influence to the most diverse spheres of activity, both of certain generations and the development of nations as a whole. No language is "pure"—any language has admixture-borrowings. English is no exception. It coexists with words from Latin, French, Italian, Spanish, Chinese, and many other languages. And, therefore, the study of the above problem has been and will be relevant, due to the close connection of language borrowings with the general history of the past and the prospects for the development of languages in the future.

Key words: concept of borrowings, French, Latin, Scandinavian, Germanic, West Germanic, Indo-European borrowings.

Borrowing is a process, as a result of which a certain foreign language element appears and is fixed in the language; also such a foreign language element itself. This is an integral part of the functioning and historical change of the language, one of the main sources of replenishment of the vocabulary; it is also a full-fledged element of the language, which is part of its lexical wealth, serving as a source of new roots, word-building elements and precise terms. Borrowing in languages is one of the most important factors in their development. The process of borrowing lies at the very basis of language activity. Sound and formal uniformity within the same language is a consequence of borrowing by some individuals from others; in the same way, elements of the lexicon of one language are borrowed by another language through the interaction of their speakers.

The share of borrowed elements in languages is large, although it is not possible to accurately calculate their number, both due to the constant increase in the number of foreign elements penetrating the language, and due to the assimilation process, which makes it difficult to establish the origin of the word.

In each language, the following layers can be distinguished: words inherent in all languages of the same family; words common to a group, subgroup of related languages; native words of a particular language; borrowed words. In English, it looks like this:

- Indo-European words (common to many languages): *mother, brother, daughter, wolf, meat, hear, hundred, be, stand* ;
- Germanic words: *bear, finger, say, see, white, winter* ;
- West German words: *age, ask, give, love, south*;
- actually English (Anglo-Saxon words): *lady, lord, boy, girl* ;
- from related languages: *knight, low, flat, fellow, sale* (from Old Norse), *rummer, napper, fitter* (from Dutch);
- from another language system: *Soviet, sputnik, steppe, taiga* (from Russian), *judo, samurai, sumo* (from Japanese), *xylophone, epoch, echo* (from Greek).

It is impossible to imagine a language that would not contain foreign borrowings. So, in English there are many words that came from *Ancient Rome, Greece, Italy, Spain, Germany and Russia*. Many of them assimilated and acquired a completely British look. Others, despite their outward resemblance, sound according to English pronunciation norms, like, say, the German words *kindergarten, schnapps, zeppelin* or the Russian words *tundra, steppe*. Most of these borrowings were assimilated, lost their "national" appearance and are perceived by the British as native. This also applies to phonetic design, and stress, and spelling. Borrowings in different languages affect vocabulary enrichment in different ways. In some languages, they did not have such an impact that could significantly affect the vocabulary of the language. In other languages, borrowing in different historical epochs had such a significant impact on the vocabulary of the language that even function words, such as pronouns, prepositions, borrowed from other languages, replaced the original function words.

Borrowed from approximately 50 languages of the world, lexical units make up almost 70% of the vocabulary of the English language and include layers of vocabulary borrowed in various historical eras and under the influence of various historical, geographical, social, economic, cultural, etc. - conditions for the development and existence of the English language. Being the result of a long historical interaction of languages, borrowing as a process and borrowing as a result of this process are of considerable interest for the history of the language, within which they receive detailed coverage of the causes and source languages of borrowings, ways, forms and types of borrowings, as well as those transformations which the borrowed word undergoes in the language that borrowed it. First of all, it must be remembered that the source of borrowing is the language from which the word is taken into the English vocabulary. However, the origin of the word may be different. So, for example, the source of the borrowing of the word *paper* is *French*.

In the 17th century the bulk of *French borrowings* are commercial and industrial terms: *capital, commerce, insurance, bank, machine, investment, etc.* In the 18th century the political terms of the French Revolution are added to them: *aristocrat,*

democracy, despot, section, etc. Later, the flow of borrowings from French gradually dries up; the English language already includes single words of various thematic groups : *garage, chauffer, development, fiancee*, etc. [36, p. 16-17].

Latin borrowings of the Middle English and Early New English periods are mainly words of scientific use and abstract nouns : *formula, fraction, magnanimity, fatal, jovial, beneficial, vernacular*. We find a large number of examples of this, in particular, in medical terminology in medical terminology (oculist, osteotomy, etc.) [29, p. 32-33] since the process of their penetration into the English language is often artificial.

Scandinavian borrowings also largely determined the mixed nature of the English vocabulary. This was largely facilitated by the direct coexistence of the British with the Danes on the territory of England during the period of Danish rule (X-XI centuries). Borrowed mainly nouns, verbs and adjectives. Their division into thematic groups is difficult due to the very large variety; the semantics of most words is of a general nature: *husband, fellow, drag, bag, snare, leg, calf, skin, skirt; cast, take, guess; ill, wrong, low and many other words*.

In the process of writing this thesis, we carefully analyzed the borrowed vocabulary from the point of view of its concept and scope of functioning. We also considered various classifications of borrowed vocabulary proposed by experts at various stages of linguistic studies. A significant place in our work is the consideration of the sources of borrowings in the English language from a chronological point of view.

LIST OF USED LITERATURE

1. Akulenko V.V. Issues of internationalization of the vocabulary of the language. - H.: Kharkov University Publishing House, 1972. - 216 p.
2. Aristova V.M. English-Russian language contacts. - L: Publishing House of Leningrad State University, 1978. - 151 p.
3. Arnold, I.V. Lexicology of Modern English / I.V. Arnold. - M.: AspectPress, 2001. - 536 p.
4. Atrashevskaya, O.T. Lexical fields with semantically correlative native and borrowed units / O.T. Atrashevskaya // Communication Theory. Language meanings: Sat. scientific articles/ MSLU
5. Barkhudarov L.S. "Language and Translation", Publishing House "International Relations", M.1975
6. Makovsky M. M., On the problem of the so-called "international" vocabulary, "Issues of Linguistics", 1960,
7. No. 1. Vinogradov V.S. "Introduction to the Theory of Translation", M.2001
Vinokurova,

8. V.N. Patterns of development of the semantic structure of lexical borrowings in modern English / V.N. Vinokurova// Topical issues of linguistics and intensification of teaching foreign languages: Sat. scientific Art./ Ed. A.V. Danilovich, M.I. Kuskov.
9. Volodarskaya E.F. Borrowings as a reflection of Russian-English contacts // Problems of linguistics. 2002. No. 4. pp. 102-104.
10. Garbovsky, N.K. Translation theory / N.K. Garbovsky. - M.: Moscow University Publishing House, 2004. - 54

KASB-HUNAR NOMLARINING JAMIYAT HAYOTIDA TUTGAN O'RNI INGLIZ XALQI MISOLIDA

Kulmuamedova Lobar

Samarqand davlat chet tillar instituti 2-kurs magistir talabasi

Erdanova Zebo Abulkasimovna

Ilmiy maslahatchi

Annotation: *This article is about the role of professional names in the life of English people, and the reader will have a vivid impression of the culture of the English nation and get a lot of knowledge about the country under study.*

Key words: *English professional names, Medieval ages, surname, last name, first name*

O'zbek tilida bo'lgani singari ingliz tilida ham kasb-hunar nomlarining ham tarixiy rivojlanishi, etimologik kelib chiqishi, eskirishi yoki aksincha, yangilanishi, so'z o'zlashtirilish natijasida boyishini kuzatish mumkin.

O'rta asrlar yevropa tarixidagi muhim davr bo'lib, aynan shu davrda Yevropada feodalizm kuchayib, yangi qirollik va imperiyalar vujudga kelishi bilan mustahkamlanib bordi. Bu kata o'zgarishlar davri edi, chunki eski turmush tarzi yangilari bilan almashtirildi. O'rta asrlardagi oddiy ishlarga *temirchilar (Blacksmiths)*, *zirhchilar (armorers)*, *tegirmonchilar (millers)*, *ustalar (carpenter)*, *qo'shiqchi (minstrel)*, *duradgorlar (weaver)*, *vinochilik (winemaker)*, *dehqon (farmer)*, *qo'riqchi (watchman)*, *etikdo'z (shoemaker)* va *tom yopuvchilar (roofer)* kiradi.

Miller-Tegirmonchi

Bu kasb egalari O'rta asrning eng muhim savdogarlaridan biri edi. Tegirmonchi o'z shahar yoki qishlog'ida yashovchi odamlar va oilalar uchun oziq –ovqat qilish uchun unni maydalaydi. U unda hech qanday bo'lak yo'qligiga ishinch hosil qiladi, bu esa mijozlar har safar non sotib olganlarida yacshi mahsulot sotib olganlariga amin bo'lishlari mumkin edi.

Blacksmith-temirchi

Temirchi nafaqat taqa, qozon, mix kabi temir buyumlar yasaydi, balki daraxtlarni ham taxta qilib kesadi, U shaharning usta va muhandisi edi.

Stone masson- Tosh ustasi.

O'rta asrlarda shaharda qal'alar, cherkovlar va ko'priklar qurish uchun tosh ustalar mas'ul edi. Bundan tashqari ular o'sha davrda soborlarda ham ishlaganlar. Toshkorlar binolarni qurish uchun tosh bloklardan foydalanganlar.

Armorer-Qurolchi

O'rta asrlarda askarlar qurol aslaha yasashgan. Dastlabki davrlarda ular zirhlarni ham ta'mirlab, jihozlashdi.

Minstrel-Qo'shiqchi

O'rta asrlarda lirik yoki qahramonona she'ni musiqiy ashula qilib ijro etgan yoki o'qigan o'rta asrlardagi qo'shiqchi yoki musiqachi. U ko'ngilochar tomoshalar uyushtirgan. Dastlab uning juggler (jonglyor), acrobat (acrobat) va masqaraboz kabi kasblar birlashmasini shunday atalgan. Ularni ko'pincha zodagonlar ziyofatlarda mehmon qilish uchun chaqirishgan. Bizda televizor yoki internet bo'lishidan oldin o'yinchilar buyuk jangler yoki afsonaviy sarguzashtlar haqida hikoya qilishardi. Minstrellar o'z ertaklarini yaratgan bo'lsalar ham, ko'pincha boshqalarning asarlarini yodlab, bezab namoyish qilishardi. Ularning mashhurligining pasayishi 15- asr oxirida boshlandi. Bugungi kunda ularning ko'cha musiqachilari timsolida uchratish mumkin.

Minstrel atamasi eski fransuz tilida *menestrel* (shuningdek, *menesterel, menestral*) yoki italiancha *ministrello* so'zidan olingan.

Normandlar istilosidan avval Anglo-Saksonlar davrida professional shoir *scop* (ya'ni shakillantiruvchi, yaratuvchi) nomi bilan mashhur bo'lgan va u o'z she'rlarini yozgan va ularni arfa jo'rligida kuylagan.

13-arsning oxiriga kelib minstrel atamasi foydalanila boshlangan. Bir qator bosqinlar va urushlardan keyin kompozitorlarning ikki toifasi rivojlandi. Chaucer va Jon Gower kabi shoirlar birinchi toifaga mansubdir. Minstrellar esa ziyofat va bayramlarda arfa, skripka cva shu kabi musiqa asboblarini chalishgan. Bundan tashqari ular siyosiy tashviqot bilan shug'ullanishlari bilan mashhur edilar. Ular ko'pincha fikrni chalg'itishga qaratilgan yangiliklarni va tenglikni targ'ib qilishgan.

Izlanishlarimiz davomida kasb-hunar nomlarining ingliz xalqining ijtimoiy hayotida ko'rsatgan ta'sirini ham guvohi bo'lishimiz mumkin. Ko'pgina jurnal, gazeta, kinofilm va adabiyotlarda inglizcha familyalarning ma'nosi bir kasb-hunar nomini bildirishi diqqatingizni tortadi: *John Blacksmith, Peter Parker, Mary Webster* va shu kabi.

Kasbiy nomlar odamlarning ish yoki jamiyatdagi mavqeyiga qarab aniqlanadi. Bir odamni "Tomas Carpenter" deb atash, u tirikchilik uchun yog'och bilan ishlaganini. Knight ismli kishi esa qilich ko'targanini ko'rsatadi. Boshqa kasb nomlari *Archer, Butcher, Carter, Clark, Cooper, Cook, Dyer, Farmer, Fisher, Fuller, Gardener, Glover, Head, Hunt or Hunter, Judge, Mason, Page, Parker, Potter, Sawyer, Slater, Smith, Taylor, Thatcher, Turner, Weaver* va yana ko'plab ismlar mavjud.

Angilyada familyalar "surname" yoki "last name" deyiladi. Buning asosiy sababi avval sizga berilgan ism ya'ni "first name" undan keyin esa sizning qaysi oiladan ekanligingizni bildiruvchi nom qo'llaniladi. Familyadan foydalanish 1066- yilda Norman istilosidan keyin qo'llanilgan. Mamlakat aholisining ko'payishi bilan odamlarni bir-biridan farqlash zarurati tug'ildi. Va shu sababli ismlarga shaxsning ta'riflari kiritila boshladi, masalan, *Thomas son of Loan- Loanning o'g'I Tomas, Peter*

the Baker, Richard the Whitehead va hokazo. Bu tavsiflar o'sib bugun biz tan oladigan familyalarni shakllantirdi.

Quyida o'tgan asrlarda kasb nomi sifatida qo'llanilgan ammo hozirda familya sifatida bizga ma'lum bo'lgan kasb-hunar nomlarini ba'zilarini keltirib o'tamiz:

Chapman- bu ism hozirda AQSHdagi eng mashhur ismlar ro'yxatidagi 218-o'rinni egallagan va bu kabi familyasi bor kishilarning shajarasida savdogar bo'lgan ajdodi mavjud. Bu so'z qadimgi inglizcha *ceapman* so'zidan olingan bo'lib, "bozorchi, sotuvchi, savdogar" degan ma'noni anglatadi. 1600-yilga kelib, chapman atamasi, xususan, sayohatchi sotuvchi" ni bildirgan. Aslida, "*chap*" so'zi uning qisqartmasidir.

Cuper- O'rta asrlarda ajdodlari bochka, baraban kabi yog'ochdan buyum yasash bilan shug'ullangan kishilar bo'lgan va bu familya o'sha davrdan avlodlarga meros bo'lgan. U Amerikalik familyalar bo'yicha 64- o'rinni egallaydi va u telefon kitobchasida 11 milliondan ziyod yozuvga ega.

Marshall- Bu nom otlar bilan ishlaydigan kishilar uchun xos bo'lib, uning asl kelib chiqishi nemis tiliga borib taqaladi: "mare- horse" va "skalkoz-servant". Bu nom AQSH da 125- o'rinda bo'lib, telefon kitobchasida 8 milliondan ortiq yozuvlarga ega.

Fuller- Bu kasb bugungi kunga kelib mavjudligini yo'qotgan bo'lishiga qaramasdan, u kishilar familyasi sifatida bizga ma'lum. Bu kasb egalari qadimda junni tozalovchi va qalinlashtiruvchi kishilarni bildiradi va bu ish uchun suv tegirmonidan foydalanishgan. Ammo hozirda bu ishni mashinalar bajaradi. Fuller nomi 2000-yilgi ro'yxatga olishda Amerika familyalari orasida 256- o'rinda turadi va Tucker va Walker familyalari bilan chambarchas bog'liq.

Porter –Agarda bu familya bugungi kunda ixtiro qilinganda bu nom bilan atalgan kishilarning ismi *Sam Bouncer* bo'lardi, chunki bu ism fransuzcha "portier" yoki "*doorkeeper*" so'zidan kelib chiqqan. Bu haqdagi eng dastlabki rekord 1086-yilda Winchester qasrida olingan. Hozirda AQSHda 156 000dan ortiq *Porter* familyasi bor.

Ritter- nemis familyasi ingliz xalqining Rider va Ryder familyalariga yaqin bo'lib, tom ma'noda otliq ritsarni anglatishi mumkin. Normandlar 1066-yilda Angilyani zabt etgandan so'ng, bu nom shunchaki xabarchi ma'nosida ishlatilgan. Ritter 2000- yilgi aholini ro'yxatga olishda 970- o'rinda 1000 ta eng yaxshi familya ro'yxatiga zo'rg'a kirdi.

Wright- nomi esa eski ingliz tilidan "*wryht*" ya'ni "yog'och ishchisi" so'zidan kelib chiqqan bo'lib , keyinchalik bu so'z hamma ishchilar uchun bir xil ishlatiladigan bo'ldi. Bu familya 94-o'rinda turadi.

Fletcher- nomi inglizcha-fransuzcha "*fleche*" so'zidan olingan bo'lib, "o'q yasaydigan usta" ma'nosini bildiradi. Biz bu familyani mashhur "One Flew Over the Cuckoo's Nest" (1975) filmida rol o'ynagan aktirsa Oskar mukofoti sovrindori Luiza Fletcher misolida ham ko'rishimiz mumkin.

Chamberlain- bu nom zodagonlar uxlayotgan xonani qo'riqlovchi xizmatkorni bildiradi.

Whilst Quentin was engaged in these sage reflections, a sort of attendant or chamberlain of the inn informed him that a cavalier desired to speak with him below.

Walter Scott, *Quentin Durwadr*, 1823

Tarixdagi mashhur Chamberlainlar orasida buyuk Britaniya Bosh vaziri Neville (1937-1940 –yillarda xizmat qilgan) va basketbol yulduzi Wilt bor.

Sexton- cherkov yoki qabrston qo'riqchisi. Sextonning vazifalari an'anaviy ravishda qo'ng'iroqni chalish yoki dafn qilish uchun qabr qazishni o'z ichiga oladi.

Bu so'z O'rta ingliz va ingliz-fransuz tilidan o'rta asr lotin *sacristanus* tilidan kelib chiqqan. Sexton ismli eng mashhur shaxs amerikalik shoir Anne Sexton (1928-1974) .

Boshlanishida familyalar o'zgaruvchan bo'lib, bu ularni kasbini o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan. Masalan: *John Blacksmith*. O'zining savdosi rivojlangani sari John Farrierga o'zgaradi. Ya'ni Temirchi Jon Mo'yna savdosi bilan shug'illanuvchi Jonga aylanadi. Tabiiyki, bu o'zgarish o'sha davr uchun anchayin qulay va ommabop bo'lgan. 1538-yilda cherkov registrlarining joriy etilishi irsiy familyalar g'oyasini shakllantirishga yordam berdi. Biroq mamlakatning ba'zi joylarida suvga cho'mish paytida bir familya bilan kirgan, boshqa ism bilan turmush qurgan va keyin uchinchi familya ostida dafn etilgan odamni topish odatiy hol edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hanson, Marilee. "Medieval Jobs List" January 27.2022
2. <http://youngsearchersjournal.org>
3. <http://www.academia.edu>

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITISHNING ZAMONAVIY AXBOROT
TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI**

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani
3-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi
Kaypova Gulzar Allambergenovna*

Annotasiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf darslarida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish afzalliklari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, axborot texnologiyalari, kompyuter, dars.

**EFFICIENCY OF USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN
PRIMARY EDUCATION**

Abstract: This article discusses the benefits of using modern information technology in elementary school.

Keywords: Elementary education, information technology, computer, lesson.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi. Xalq ta'limi vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda respublikamizda boshlang'ich sinf

o'quvchilari soni jami 2129389 nafarni tashkil etadi. Ularga 111866 nafar pedagog saboq berib kelmoqda. Xozirgi kunda davlatimiz tomonidan o'qituvchilarning darslarga ijodiy yondashishini ta'minlash, ular faoliyatiga ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish hamda o'quvchilarning dastlabki bilim egallash poydevori mustahkam bo'lishi, barcha fanlarni o'zlashtirishga qiziqishini oshirish maqsadida zarur chora-tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etib kelmoqda. Hozirgi davr o'qituvchi va o'quvchi oldiga katta talablar qo'yimoqda, bu talablarning eng asosiysi - darsning samaradorligi, uning sifatliligi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalariga, maktablardagi turli xil o'quv mashg'ulotlari, ularni tashkil qilinishi va u orqali o'quvchilarni turli bilim va ko'nikmalarni egallab olishidir. Bugungi kunda ta'lim jarayonini to'g'ri va samarali tashkil qilishda innovatsion texnologiyalar, texnik vositalarning, jumladan, zamonaviy kompyuterlarning o'rni beqiyosdir. Dars mavzusiga oid multimediya, animatsiya, grafika, diafilm va videofilmlardan foydalanish dars jarayonini yana-da qiziqarli bo'lishiga ko'mak beradi, buning uchun esa o'qituvchi o'z ustida ishlashi va har bir darsga «men bugungi dars jarayoniga qanday yangilik bilan kirib, darsni qiziqarli tashkil qila olaman» deya o'ziga savol berishi ya'ni, an'anaviy ta'limdan qochib, noan'anaviy ta'lim berishga intilishi lozim. Ma'lumki, ta'lim bu o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorligidagi faoliyat turi bo'lib, dars orqali o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib olishi natijasida undan foydalanish kompetensiyalariga ega bo'ladi. Yangi bilimlarni o'rganish jarayonida esa o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishlari tabiiy hol masalan, ma'lumotlarni qabul qilish, ularni qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etish kabi jarayonlarda amalga oshadi. Hozirgi kunda umumta'lim maktablarida zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish, ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish eng muhim ko'rsatkichlaridan biri ekanligi yetuk pedagog olimlar tomonidan e'tirof etilganligi xech kimga sir emas. Jumladan, U.Sh.Begimkulov ta'lim jarayonida hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan kompyuter axborot muhitini yaratish hamda ta'lim jarayonida multimedia, o'qitishda imitatsiya, zarur axborotlarni kompyuter texnikasi yordamida kiritish, tizimlashtirish, saqlash va foydalanish uchun tavsiya qilinadigan ma'lumotlar bazasini yaratishni taklif etadi. Mamlakatimizdagi deyarli barcha umumta'lim maktablari zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlangan. Bu esa, o'z navbatida, boshlang'ich sinf o'qituvchilarning o'z mehnat faoliyatlariga yangicha yondashuvlarini talab etadi. Boshlang'ich sinf darslari o'quv jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etilishi, o'qituvchini texnik vositalar tomonidan siqib chiqishiga emas, balki yangicha yondashuv orqali uning vazifasi va rolini o'zgartirib, o'qituvchilik faoliyatini yana-da serqirra, ijodiy va kreativ yondashuvga asoslangan

kasbga aylantiradi. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida dars jarayonini tashkil etishda o'qituvchi dastlab: - darsning maqsadi; - maqsadga erishish yo'llari; - o'quv materiallarini taqdim etish usullari; - o'qitish metodlari; - o'quv topshiriqlarining turlari; - muhokamalar uchun savollar; - munozara va bahslarni tashkil etish yo'llari; - o'zaro aloqa usullari va kommunikatsiya singari omillarni aniqlab olishi lozim bo'ladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni aqlan va ruhan yetuk insonlar qilib tarbiyalashda, milliy urf-odatlarimiz, qadriyatlarimiz mohiyati bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda ularda buyuk ajdodlarimizning boy ma'naviy me'roslarini o'rganishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish muxim rol o'ynaydi. Kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari orqali pedagog xodimlar hamda o'quvchilar juda ko'p miqdorda ma'lumotlarni olish, izlash qayta ishlash va o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Albatta, ta'lim muassasalarida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish. O'quv mashg'ulotlarini yangi interfaol usullar, zamonaviy vositalar ya'ni axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda o'tkazish, jumladan, dars mashg'ulotlarida multimediani qo'llash, internet tarmog'idan foydalanish shubhasiz o'z samarasini beradi. O'qituvchi zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali quyidagi bir qancha vazifalarni amalga oshirishi mumkin: - boshlang'ich sinflarda multimedia texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarda fanga qiziqishi rivojlanadi; - ta'limning bunday usuli o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini faollashtiradi va o'quv materialini o'zlashtirilishining samaradorligi yana-da oshadi; - namoyish qilinishi qiyin yoki murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va ko'rish imkoniyatini beradi; - o'quv materiallarini o'zlashtirilishi faqat darajasiga ko'ra emas, balki o'quvchilar erishgan mantiq va qabul qilishlarining darajasiga ko'ra ham samarali hisoblanadi; - o'quvchilarga mustaqil izlanish yo'li bilan materiallarni izlash, topish hamda muammoli masalalarga javob topish orqali ma'lum tadqiqot ishlarini bajarish uchun imkoniyat yaratiladi; - o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishi, misollar yechishi, insho, bayon yozish ishlarida, o'quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlash va axborot hamda ma'lumotlarni tahlil etish kabi masalalarni tez bajarish uchun sharoit yaratiladi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Boshlang'ich ta'limga zamonaviy axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining

samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o'qituvchi ijodkor bo'lishi kerak, u har bir o'quv soatiga puxta tayyorlanib yangilik bilan kirishi kerak, chunki har darsda takrorlanadigan bir xillik o'quvchini darsga va fanga qiziqishini susaytiradi, natijada dars samaradorligining pasayishiga olib keladi. Axborot texnologiyalarining o'qituvchi va o'quvchi uchun ahamiyatli jihatlari quyidagilar: ✓ o'quvchining diqqatini jamlash; ✓ ma'lumot to'g'risidagi tasavvurni kengaytirish; ✓ izlanuvchanlik, ijodkorlik va mustaqil faoliyatga kirishish; ✓ o'z-o'zini baholash. O'qituvchi faoliyatida axborot texnologiyalardan foydalangan holdagi darslarning o'rni quyidagilarda aks etadi: ✓ vaqtni to'g'ri taqsimlash; ✓ o'quv materiali mazmun-mohiyatining yorqin va ishonarli bo'lishini ta'minlash; ✓ berilayotgan axborot ko'lamini oshirish; ✓ o'quv topshirig'ining turlarini kengaytirish; ✓ sog'lom raqobat, ijodiy muhitni yuzaga keltirish; ✓ kasbiy malakani muntazam oshirib borish. Kompyuter dasturi orqali oddiy didaktik materiallar tayyorlashda va ularni kompyuter sinflarida o'tiladigan darslarda o'quvchilarga mustaqil ishlash uchun taqdim etish mumkin. Bunday didaktik material izohli matn sifatida, rasmlar bilan bezalgan holda, nazorat savollari bilan o'quvchilarga beriladi va o'quvchilar tomonidan bajarilishi nazorat qilinadi. O'qituvchi faoliyatida eng muhim jihatlardan biri bu o'quvchilarning bilimni baholab borishdir. Barcha umumta'lim fanlarining turli bo'limlariga oid nazorat testlarini kompyuter yordamida tuzish mumkin. Bugungi kunda O'zbekistonda ham ta'lim jarayonida didaktik vosita sifatida foydalaniladigan dasturlarning maxsus bozori shakllanmoqda. Hozirda umumta'lim darslarida foydalanishi mumkin bo'lgan internetga joylashtirilgan ko'plab dasturlar mavjud. Bular sirasiga birinchi navbatda elektron darsliklarni kiritish mumkin. Kompyuter texnologiyalari turli xil interaktiv xarakterdagi topshiriqlardan foydalanish imkoniyatini beradi. Masalan, o'quvchilar voqealarni xronologik ketmaketlikda joylashtirish, fanga oid atamalar va tushunchalarni to'g'ri izohlash yoki o'ng va chap qatordagi atamalar va ularning ma'nosini mos ravishda strelka bilan ko'rsatish yoki berilayotgan mavzudagi tayanch so'zlarni to'ldirish, test topshiriqlarini bajarish, krosvordlarni yechish kabi topshiriqlarni qanday bajarganliklarini katta ekranda multimedia yordamida tushirilgan javoblar bilan taqqoslab, bilib borishlari mumkin bo'ladi. O'qituvchi dars jarayonida kompyuter yordamida mavjud materiallarni turli xil shaklda: slaydlar, video va audio parchalar diagrammalar, jadvallar, musiqiy ko'rinishlarda taqdim etiladi. Kompyuter yordamida dars jarayonini tashkil etilishi o'quvchilar tasavvuri va xotirasiga kuchli ta'sir qilib, eslab qolish jarayonini osonlashtiradi, darsni qiziqarli jarayonga aylantirib, o'quvchilarni u yoki bu tarixiy davrga olib kirish va voqealar ichida go'yoki ishtirok etish imkonini beradi. Bugungi kun ta'limi o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi

axborotlar texnologiyalaridan o‘quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Dars mashg‘ulotlarida interfaol metodlarni qo‘llash orqali ta’lim-tarbiya berish oid fikr va mulohazalarimizni bayon etamiz. Boshlang‘ich sinflarda ayrim mavzular asosida o‘qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo‘yicha fikrlarimizni bayon etamiz. “Videotopishmoq” metodi – ushbu metoddan foydalanishda quyidagi harakatlar ketma-ketligi amalga oshirilishi lozim: • o‘quvchilar e’tiboriga o‘rganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir nechta videolavha namoyish etiladi; • o‘quvchilar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganini izohlashadi; • jarayonlarning mohiyatini daftarlariga qayd etishadi; • o‘qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob qaytarishadi. Mazkur metod asosida mavzuga doir kompyuter orqali videolavha namoyish etiladi. O‘quvchilar videolavha mavzusi, unda ifodalangan mavzu haqida o‘z fikrmulohazalarini bildirishadi. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlashlarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lash hamda darsga qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg‘or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta’lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi. Aytish joizki, multimedia ilovalarini har bir darsda qo‘llash natijasida o‘quvchilarda mustaqil, ijodiy fikrlash yana-da rivojlanadi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, axborot kommunikativ vositalarining boshlang‘ich sinf darslarida qo‘llanilishi va darsning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi № PQ-3931-sonli Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29- apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. Tolipov U.K., Sharipov Sh.S. O‘quvchi shaxsi ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari. – T., Fan, 2012
4. Yo‘ldashev J. G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – T: Fan va texnologiya, 2008.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL ISHLASHGA O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani
3-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi
Otegenova Anjimxan Kobeysinovna*

Annotatsiya: Ushbu maqola maktab yoshidagi o'quvchilarni dars jarayonida faollashtirish, ularning mustaqil ishlarini tashkil etish orqali bilim samaradorligini yanada oshirish yo'llari va o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirish yo'llari haqidagi mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi, o'qituvchi, oila muhiti, ijodkorlik, yosh davri, ta'limtarbiya jarayoni, mustaqil ta'lim, bilim samaradorligi, baholash, rag'bat.

Improving the methodology of teaching students to work independently in primary school

Abstract: This article discusses ways of increasing student participation at school, improving their knowledge through organizing independent work and ideas about how to maximize learners' interests.

Keywords: Pupils, teacher, family environment, creativity, age period, education, process, individual study, knowledge effectiveness, marking, stimulation.

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish, Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi". Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali

kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019-yil 8-oktabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda. Bugungi davrda Yangi O'zbekiston "Inson qadri ustuvor bo'lgan jamiyat va xalqparvar davlat"² degan muhim g'oya negizida barpo etilmoqda. Davlatimiz Rahbari belgilab bergan bu ulug'vor maqsad asosida xalqimiz yangidan-yangi islohotlarning haqiqiy muallifiga aylanib bormoqda. Yurtimizda inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish yo'nalishida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada umumiy o'rta ta'lim mazmunini zamon talablari asosida qayta takomillashtirish, zamonaviy yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Yosh avlod ongiga jahon ilmu fani va madaniyati rivojiga benazir hissa qo'shgan buyuk mutafakkirlarimiz hayoti va ijodini, shuningdek, yurtimizda bunyod etilgan moddiy merosni asrab-avaylash mas'uliyatini singdirish, ularni munosib vorislar etib tarbiyalash bugungi kunda maktab ta'limining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Umumiy y'ptra ta'lim maktabining eng muhim maqsadi: O'quvchilarga ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanadigan bilimlar berishdir. O'quvchi vaqt o'tishi bilan maktabda olgan bilimlarining bir qismini unutadi. Lekin ular izsiz yo'qolmaydi. Olingan bilimlar, garchi o'quvchilar unutganda ham, aqliy kamolotda ma'lum darajada iz qoldiradi. Ko'pincha bolalar o'zlarining amaliy faoliyatlariga bog'lanmagan maktab materialini eslaridan chiqaradilar. Ba'zan o'rganish jarayonida mashq va mustaqil ishlar kam bajarilishi sababli, materiallar xotirada mustahkam saqlanmaydi. Bulardan tashqari, oldingi mashg'ulotlarda o'zlashtirilgan bilim, 1 O'zbekiston respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni 8.10.2019 y. 2 «Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi» 31.01.2022 й ko'nikma va malakalar yanada murakkabroq materialni o'rganish uchun bir pog'ona, tayanch bo'ladi. Ilmiy bilimlarni egallash o'quvchilarning xotirasini, mantiqiy tafakkurini, ijodiy faolligi va turli ishlarni bajarishdagi mustaqilligini rivojlantiradi Har bir o'quvchining ta'lim - tarbiya jarayonidagi faoliyati o'ziga xos bo'lib biri - birini takrorlamaydi. Shunday ekan ularning salohiyatini, iqtidori jarayonidagi harakatini bir xillikda baholash bir mavqeda ko'rish albatta noo'rin. O'quvchilarning mustaqil ishlari, fikrlashi salohiyatlarida ham farq katta. O'quvchilarda mustaqil ishlash, avvalo unga tayyorlash o'qituvchi tomonidan materiallarni muammoli tarzda bayon etish kabi yo'llar bilan hosil qilinadi. Bunda quyidagi topshiriqlarni muntazam ravishda tavsiya etish mumkin: materialni darslik asosida o'rganish, namunaviy mustaqil mashqlar, yangi turdagi topshiriqlar, ijodiy

ishlarni o'rgatishni o'z ichiga oladi. Mustaqil faoliyat faollikni oshiradi, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatish yaxshi samara beradi. Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida uyg'un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun avvalo, o'quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli qilib bajarishga ishonch hosil qilish lozim. Mustaqil ish turlarini qanday turlari bo'lishi kerak? Avvalo, ish turlari o'qituvchi tomonidan puxta o'ylangan, ta'lim maqsadiga asoslangan va surunkali bo'lishi kerak. Bunda har bir o'quvchining imkoniyati hisobga olinishi, ularning yosh xususiyati, nimalarga qiziqishi ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. O'quvchilarni aqliy rivojlantirishning sifatlaridan biri topshiriqlarni to'la eslab qolib bajarishlaridir. Bunda bajariladigan ishning maqsadini tushungan (tasavvur qilgan) holda, uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash yo'l qo'yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e'tibor beriladi. O'quvchilarning topshiriqlarni tez, to'g'ri bajarishlari uchun qulay usullarni tanlash, uni tashkil etish uchun doimiy yetakchi savollar berib tayanch so'zlar tavsiya etish foydalidir. O'quvchilarda mustaqil ishlarni sifatli qilib bajarishda qiyinchiliklar paydo bo'lishi tabiiy. Chunki hali ularning tasavvurlari yorqin, so'z boyligi yetarli emas. Ma'lumki bola ilk bor tarbiyani oiladan oladi. Oiladagi ijtimoiy muhit uning ichki tartib intizomi ongli ravishda bola tarbiyasigatasir ko'rsatadi. Oilada bola tarbiyasi masalasi buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy merosida ham munosib o'rinni egallaydi. U o'zining qator asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari umuminsoniy g'oya ekanligini o'rtaga surdi. Uning fikricha, jamiyatning yetukligi, uning taqdiri va kelajagi yoshlar kamoloti bilan bog'liqdir, shunga ko'ra bola tarbiyasi ota-onalar oldida turgan olijanob vazifadir, deydi. Alisher Navoiy o'zining "Olim bo'lish oson, Odam bo'lish qiyin", degan hikmatida ota-onalarning yaxshi sifatlarini ulug'laydi. Bunday sifatarning ularda jamuljam bo'lishi bola tarbiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatib o'tadi. Masalan, uning xotinlar haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir: "Yaxshi xotin, deydi Navoiy - oilaning davlati va baxti. Uning oroyishi undan, uy egasining xotirjam va osoyishtaligi undan. G'husnli bo'lsa - ko'ngil ozig'i, xushmuomala bo'lsa jon ozig'idir. Oqila bo'lsa, ro'zg'orda tartib intizom bo'ladi ... U beandisha, shallaqi bo'lsa, ko'ngil undan ozor chekadi, yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azoblanadi. Agar mayxo'r bo'lsa, uy obodligi yo'qoladi, aqlsiz bo'lsa, oila rasvo bo'ladi" Alisher Navoiy oiladagi ayrim illatlarni va o'zaro kelishmovchiliklarni bola tarbiyasiga salbiy ta'siri va uning buzulishiga sabab bo'luvchi asosiy omillar haqida ham yozadi. Shuningdek, yaxshi va yomon xulqlar va ularning kelib chiqish sabablarini ko'rsatib beradi. Bolada paydo bo'ladigan yomon xulqlarni oldi olinmasa, u bora-bora illatga aylanadi. Alisher Navoiy ta'kidlashicha, ota-onani hurmat qilish farzandlar "... uchun majburiyatdir. Bu ikkisiga xizmatni birdek qil, xizmaing qancha ortiq bo'lsa ham, kam deb bil."Otang oldida boshingni

fido qilib, uning boshi uchun butun jismingni sadqa qilsang arziydi” degan gaplarni ham aytib oʻtganlar. Alisher Navoiyning ilm-maʼrifat, taʼlim-tarbiya masalalaridagi fikrlarida insonparvarlik gʻoyalari bosh oʻrinda turadi. Uning fikricha, inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir. Alisher Navoiyning barcha asarlari yoshlar tarbiyasi uchun muhim xazina hisoblanadi. U oʻz asarlarida har bir soʻzdan unumli va oʻrinli foydalana olgan. Har bir hikmati biz uchun ibratlidir. Alisher Navoiyning hayoti va merosi yoshlarda umuminsoniy fazilatlarni tarbiyalashda bizga har tomonlama namuna boʻladi. Ulugʻ shoir oʻzining taʼlim-tarbiyaga oid fikr-mulohazalari bilan barkamol avlod tarbiyasiga katta hissa qoʻshdi, umuminsoniy fazilatlar toʻgʻrisidagi fikrlari hozirgi davrimiz uchun ham muhimdir. Har bir oʻqituvchi- pedagog faoliyat yuritar ekan, berayotgan taʼlim-tarbiyasining yanada samarali boʻlishi uchun oʻz ustida muttasil ishlashi, bilimni, mahoratini oʻstirishi, oʻquvchilar bilan boʻladigan munosabatlarni puxta oʻylab, ularning koʻngliga ozor yetkazmasdan ish olib borishi lozim. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida belgilanishicha - “Ota-onalar oʻz farzandlarini voyaga yetkunlaricha boqish va tarbiyalashga majburdirlar”. Ushbu qoidaga muvofiq ota-onalarning oʻz farzandlari oldidagi majburiyatlari huquqiy kafolatlangan va farzandini voyaga yetkazish, tarbiyalash otaonaning burchi ekanligi uqtirilgan. Farzand dunyoga kelganidan soʻng, uni voyaga yetkazish, moddiy taminlash, oʻqitish tarbiya berish ota-ona zimmasidagi yuksak masʼuliyatdir. Ana shunday masʼuliyatli ishlarga befarqlik, bepisandlik bilan munosabatda boʻlish kechirib boʻlmaydigan hollarga olib kelishi hammaga ayon. Bola tarbiyasi yuzasidan oila, maktab va jamoatchilikhamkorligi hozirgi kunimizning dolzarb masalaligi ham mana shundadir. Tajribalar shuni koʻrsatadiki, bolalar oʻqituvchi rahbarligida ishlaganda tez mushohada qiladilar. Bu holga oʻrganib qolmasliklari uchun koʻproq ularning oʻzlarini mustaqil fikrlashga daʼvat etish lozim. Oʻquvchilar eʼtiborini jalb etish maqsadida matndagi voqealarni eslatib: Nega? Nega shunday boʻldi? Seningcha qanday boʻlishi kerak edi? Kabi savollar berib, uning fikrini maʼqullab, yana oʻylasang topasan, juda yaxshi, juda soz! kabi ragʻbatlantiruvchi soʻzlarni ishlatish foydalidir. Oʻquvchilarni mustaqil faoliyatga oʻrgatishda quyidagilarga amal qilishi lozim: - beriladigan har bir topshiriq oʻquvchilarning imkoniyatlariga mos boʻlsin va qiziqish uygʻota olsin; - ish osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab yoʻnaltirilsin, oʻquvchiga tushunarli boʻlsin; - ishni bajarishda bolalarda oʻziga ishonch hissi uygʻonsin, ishga kirishishda ular oʻzlarida dadillik sezsin; - mustaqil bajariladigan topshiriqlar yakkama-yakka tarzda amalga oshirilsin (hamma oʻquvchi uchun bir xil topshiriq berish bu mustaqil faoliyat emasligini eslatamiz), albatta bunda boʻsh oʻzlashtiruvchi oʻquvchiga eʼtibor berish kerak. - topshiriqlarni doimo navbatlashtirib, turini almashtirishga alohida ahamiyat berish kerak; - topshiriqlarni hamma bir vaqtda boshlab, maʼlum vaqtda tugatishi kerakligini eslatib, boʻsh oʻzlashtiruvchi bolalarni shu talabni bajarishga koʻniktirish lozim; - ish

joyi hamisha qulay, saramjon-sarishta bo`lishi (parta ustida ortiqcha narsalar bo`lmasligi) kerak; - topshiriqlar darsning turli bosqichida bajarilishi mumkin; - darslik, didaktik materiallar bilan ishlashda uzviylik bo`lishi maqsadga muvofiqdir. Uyga beriladigan vazifalar ham mustaqil ishning bir turidir. Bolalarga, iloji boricha sinf sharoitida asosiy bilim va malakalarni singdirish, uyga vazifalar berishni me`yorlash kerak. Bolalar darsdan keyin (og`ir, mashaaqatli mehnatdan keyin) tiniqib dam olsalar, ko`proq ochiq havoda bo`lib, harakatli o`yinlar, sayr, kuzatishlar bilan vaqtlarini o`tkazib, tunda osuda uxlab, ertangi kungi darslarga yaxshi kayfiyat bilan kelsalar, darsni o`zlashtirish yaxshi bo`ladi. Shuning uchun uy vazifalari oson bo`lishi, asosan, bolalarni kuzatishlarga undashi lozim. - Darslarda yangi pedagogik, zamonaviy texnologiyalar, noan`anaviy usullardan keng qo`llash; - Ko`rgazmali, didaktik, test, tarqatma materiallaridan keng foydalanish; - O`quvchilarga do`stona munosabatda bo`lish; - O`qish sifati va samaradorligiga e`tibor berish; - O`quvchilarni erkin va mustaqil fikrlashga orgatishda turli mashqlardan foydalanish; - Nutq o`stirishga alohida e`tibor qaratish; - Yanga axborot texnologiyalardan foydalanish; - Lug`at ustuda ishlashga o`rgatish; - Xalq og`zaki ijodidan foydalanish; - “She`riyat gulshani”, “Ifodali o`qish” kabi to`garaklar tashkil etish; - Bo`sh vaqtlarda ulgurmovchi o`quvchilar bilan alohida, yakka tartibda ish olib borish; - Fanlar a`robogjiqlikka ahamiyat berish. O`quvchilar bilishini nazorat qilib borishda albatta past o`zlashtirgan o`quvchiga alohida e`tibor qaratish lozim. Boshlang`ich sinflarda o`quvchilarni o`qishning bir necha turlari yani, ongli, tez, to`g`ri va ifodali o`qishga o`rgatib boriladi. Har bir o`quvchining ta`lim - tarbiya jarayonidagi faoliyati o`ziga xos bo`lib biri - birini takrorlamaydi. Shunday ekan ularning salohiyatini, iqtidori jarayonidagi harakatini bir xillikda baholash bir mavqeda ko`rish albatta noo`rin. O`quvchilarning mustaqil ishlari, fikrlashi salohiyatlarida ham farq katta. O`quvchilarda mustaqil ishlash, avvalo unga tayyorlash o`qituvchi tomonidan materiallarni muammoli tarzda bayon etish kabi yo`llar bilan hosil qilinadi. Bunda quyidagi topshiriqlarni muntazam ravishda tavsiya etish mumkin: materialni darslik asosida o`rganish, namunaviy mustaqil mashqlar, yangi turdagi topshiriqlar, ijodiy ishlarni o`rgatishni o`z ichiga oladi. Mustaqil faoliyat faollikni oshiradi, bo`sh o`zlashtiruvchi o`quvchilarni mustaqil ishlashga o`rgatish yaxshi samara beradi. Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yoshdagi maktab o`quvchilarida uyg`un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun avvalo, o`quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli qilib bajarishga ishonch hosil qilish lozim. Mustaqil ish turlarini qanday turlari bo`lishi kerak? Avvalo, ish turlari o`qituvchi tomonidan puxta o`ylangan, ta`lim maqsadiga asoslangan va surunkali bo`lishi kerak. Bunda har bir o`quvchining imkoniyati hisobga olinishi, ularning yosh xususiyati, nimalarga qiziqishi ham e`tibordan chetda qolmasligi kerak. O`quvchilarni aqliy rivojlantirishning sifatlaridan biri topshiriqlarni to`la eslab qolib bajarishlaridir. Bunda

bajariladigan ishning maqsadini tushungan (tasavvur qilgan) holda, uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash yo`l qo`yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e`tibor beriladi. Xulosa qilib aytganda darslarda o`qituvchi o`z bilimi, ko`nikma va malakalarini mashg`ulotlar vositasida o`quvchilarga yetkazadi, o`quvchilar esa uni o`zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo`ladi. O`quvchilar mustaqil ishlash jarayonida o`zlashtirishning turli ko`rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o`zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o`ziga xos tafovutlarga tayanadi. Shu tariqa o`zlashtirish natijalari ortib boradi, olingan bilimlar mustahkamlanadi. Ta'lim jarayonida o`qituvchi va o`quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o`quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi. Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo`lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to`g`ri, aniq, o`rinli foydalanish ko`nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g`oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o`quvchilarda mustaqil fikrlash, og`zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g`oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o`rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo`ladi. Ulug` donishmandlardan biri «...kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o`qit», degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o`zgarish bo`ldi, desak xato bo`lmaydi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev shuni takidlab o`tganlarki “Bizning asosiy maqsadimiz - yoshlarning sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo`lishiga erishish, ularning o`z qobiliyati va iste`dodini ro`yobga chiqarish uchun barcha zarur sharoitlarni yaratib berishdan iborat.” Shunday ekan biz pedagoglar qo`limizdan kelguncha o`quvchilarni bilim darajalarini oshirish va rivojlantirishimiz lozimdir

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dilova N.G. (2021). Formative assessment of students'knowledge—as a means of improving the quality of education. Scientific reports of Bukhara State University. 3:5, pp. 144-155.
2. Дилова Н.Г. (2019). Влияние технологии сотрудничества на успеваемость учащихся начальных классов. International scientific review of the problems and prospects of modern science and education. С. 63-64.

3. Дилова Н.Ф. (2018). Буюк аждодларимизнинг таълимотларида мужассамлашган ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкорлигининг педагогик хусусиятлари. *Замонавий таълим*. №3, 63-68 б.
4. Дилова Н.Г. (2018). Важность совместного обучения в повышении эффективности начального образования. *International scientific review of the problems and prospects of modern science and education*. С. 90-91.
5. Дилова Н.Г. (2012). Возможности организации учебного процесса на основе педагогического сотрудничества. *Молодой ученый*. Т. 46, № 11, С. 409- 411.
6. Дилова Н.Г. (2013). Требования к учителю по организации сотрудничества учащихся начальных классов в учебном процессе. *Актуальные проблемы современной науки*. № 4 (72). С. 55-57.
7. Dilova N.G., Saidova M.J. (2020). Formative assessment of students' knowledge as an innovative approach to education. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*. 2:12, P. 190-196.
8. Dilova N.G., Saidova M.J. (2021). Innovative approach to education is a factor for developing new knowledge, competence and personal qualities. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*. 1:10, P. 148-153.
9. Расулова З.Д. (2021). Роль электронного учебно-методического комплекса в оптимизации учебных процессов. *Academy*. № 3 (66), С. 27-30.
10. Dilova N.G. (2017). Opportunities of Pupils' Complex Development on the Bases of Modernization the Content of Primary Education. *Eastern European Scientific Journal*. No. 1, pp. 1-4.

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA QO‘L MEHNATIDAN FOYDALANISH TALABLARI

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi
Amudaryo tumani
3-maktab texnologiya fani o‘qituvchisi
Aytbaeva Mirigul Azatovna*

ANNOTATSIYA Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarni mehnatga tayyorlash ularning qiziqishlari, moyilliklar va imkoniyatlar asoslangan qo‘l mehnati hisoblanadi. Shu munosabat bilan mehnat ta‘limi jarayoni o‘quvchilarda ushbu yosh uchun bilim, mehnat, ahloqiy, estetik, iqtisodiy-ekologik va aqliy imkoniyatlarni aniq mehnat jarayonlarida rivojlantirishga qaratilgan, natijada ularni mehnatga tayyorlashni keyigi sinflarda davom ettirilishi uchun zarurligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinflarda qo‘l mehnati, qo‘l mehnatiga o‘rgatishni tashkil etish shakllari, ish turlarining mazmuni, mehnat samaradorligini oshirishga oid talablar, o‘qitish metodlari.

REQUIREMENTS FOR THE USE OF HAND LABOR IN TECHNOLOGY CLASSES

ABSTRACT Preparing students for work in the primary grades is manual labor based on their interests, inclinations and opportunities. In this regard, the process of labor education is aimed at developing students' knowledge, labor, moral, aesthetic, economic, environmental and intellectual capabilities for this age in specific labor processes, resulting in the need to continue their preparation for work in later grades.

Keywords: manual labor in primary school, forms of organization of manual labor training, content of types of work, requirements for increasing labor efficiency, teaching methods.

O‘quvchilar dars va sinfdan tashqari texnologiya fani davomida tajribalar to‘planadilar. Tajribalarning texnologik operatsiyalarni bajarish sohasidagi bilim va malakalarga ega bo‘ladilar. Bu borada mehnatning boshqa turlari singari qo‘l mehnati turidan ham foydalanish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Qo‘l mehnati faoliyatining muhim natijasi—o‘quvchilarning o‘rganilayotgan obyekt va hodisalarning yangi belgi va xususiyatlarini yanada mustaqil aniqlashga da‘vat etib, ularda darsdan darsga yanada chuqur bilim, malaka va ko‘nikmalar hosil qildiradi. O‘quvchilar qo‘l mehnati sosida bajaradigan ishlar orqali mehnatning juda ko‘p xususiyatlarini farqlash, materiallarning o‘xshash xususiyatlarni izlash va topish, ularning aniq amaliy maqsadlar uchun tanlanishini asoslab berishni asta-sekin o‘rganib

boradilar. Bularning barchasi bolalarda berilgan qo‘l mehnati topshiriqlari va vazifalarni to‘g‘ri bajarish olish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinflarda qo‘l mehnati faoliyati mehnatning o‘z-o‘ziga xizmat turi, maishiy xo‘jalik mehnati, tabiat quchog‘idagi mehnat turlari mazmun-mohiyati bilan bevosita bog‘liq. Bolang‘ich sinflarda o‘quvchilarni mehnatga tayyorlash ularning qiziqishlari, moyilliklar va imkoniyatlar asoslangan qo‘l mehnati hisoblanadi. Shu munosabat bilan mehnat ta‘limi jarayoni o‘quvchilarda ushbu yosh uchun bilim, mehnat, ahloqiy, estetik, iqtisodiy-ekologik va aqliy imkoniyatlarni aniq mehnat jarayonlarida rivojlantirishga qaratilgan, natijada ularni mehnatga tayyorlashni keyigi sinflarda davom ettirilishi uchun zarur aloqadorlik hosil qiladi. Qo‘l mehnati jarayonida bolalar asosan ishlab chiqarish texnologiyalar chiqindilari (qog‘oz, karton, sitm, yog‘och, gazlama va boshqalar) bilan tabiiy va sun‘iy xomashyolar (maxsus loy, yog‘och va plastmassalar, plastilin, elim va boshqalar) bilan keng iste‘mol mollari va xalq hunarmandchilik mahsulotlari, tayyorlash uchun mahalliy xom-ashyolar bilan elektor, radiotexnika to‘plamlari va hokazo bilan ishlashga o‘rganadilar. Bularning hammasi o‘quvchilarga qo‘l asbobi bilan ishlash, har hil xom-ashyolardan foydalanishning ma‘lum tajribasini to‘plashga imkon beradi, bu esa mehnatning qadrini va ma‘nosini tushinishga, mehnat kishilarda hurmatda bo‘lishga, mehnatning va kasbning u yoki bu turiga qiziqishga shakllantirishga yordam beradi. Qo‘l mehnati mehnatning har bir turiga qarab o‘zining pedagogik imkoniyatlarini hosil qiladi. Uning ahamiyati ham boshqa mehnat turlari ahamiyati kabi u yoki bu bosqichda o‘zgarib turadi. Masalan, agar o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish 1-sinflarda kata tarbiyaviy ahamiyat kasb etsa, 2-3-sinflarda esa mehnat endi hech qanday zo‘r berishni talab qilmaydi va u bolalar uchun odatdagi hol bo‘lib qoladi. Qo‘l mehnati tamoyillarini o‘zida mujassam etgan o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish faoliyatining kundalik mehnat jarayonida pedagogik faoliyatni to‘g‘ri tashkil etish shakl va usullari o‘ziga xos xususiyatlariga ega. Bu faoliyatda bolaning kerakli malakalarini, xulq-atvorida mustaqillikning, amaliy tajribasini egallab olishi uchun eng qulay imkoniyatlar yaratiladi. Qo‘l mehnati tamoyillarini o‘zida mujassam etgan maishiy–xo‘jalik mehnati ham o‘ziga xos xususiyatligi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Maishiy–xo‘jalik mehnatda bolaning qatnashishi ancha erta boshlanadi. Yosh bolaning hatto chetlangan jismoniy va ma‘naviy imkoniyatlari ham navbatchilik vaqtida namayon bo‘ladi. Bola binoni, maydoncha(uchastka)ni tartibga keltirish va shu kabilar bilan aloqador mehnat topshiriqlarini bajarib turadi. Bu o‘z navbatida bolada o‘zining mustaqillik, faollik xislatlarni namoyish etishga imkon beradi. Maishiy xo‘jalik mehnati mazmunida ma‘lum davr, vaqt ichida takrorlanib turadigan ishlarni ko‘ramiz. Undagi mehnatning o‘ziga xos rang-barangligi yoki birbiriga yaqinligi, yoki o‘xshashliklari bilan takrorlanibgina qolmay, balki tipik hayotiy vaziyatlarni ham yuzaga keltirib turadi. Bunda bolalarning mehnat topshiriqlarini bajarishida ulardagi harakatlarning

batartibligi, ish yuzasidan qo'yilga topshiriq va vazifalarga to'g'ri munosabatlarni o'rnatish, uyushganligi, ishlash ishtiyoqi talab qilinadi. Bunday ishlarni muntazam bajarib turilishi bolalarda alohida emosional kayfiyat, mehnatsevarlik, jamoatchilik asoslari kabi ahloqiy sifatlarini shakllanishiga yordam beradi. Maishiy-xo'jalik mehnati jarayonida, shuningdek, bolalarga tejamkorlik bo'lish xislatlari, ko'zga ko'rinmas tartibsizlikni seza bilish va o'z tashabbusi bilan uni bartaraf etish qobiliyatlarni tarkib toptirish uchun juda yaxshi imkoniyatlar yaratadi. Boshlang'ich sinflarda qo'l mehnatiga o'rgatishning tashkil qilish shakllaridan yana biri - tabiat quchog'idagi mehnat turlari hisoblanadi. Bolalarning tabiat quchog'idagi mehnati jismoniy rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi, harakatni takomillashtiradi. Tabiatdagi quchog'idagi mehnat, shuningdek, bolalarning aqliy va sensor rivojlanishlari uchun katta ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda qo'l mehnatiga o'rgatishning tabiat quchog'ida mehnat turi 2 xil yo'l bilan amalga oshiriladi. 1. Sinfda bajariladigan ishlar. 2. Sinfdan tashqari, ya'ni sinflar uchun ajratilgan yer maydonchasi(uchastka)si, ajratilgan hududlarda ishlash. Tabiat quchog'ida bajariladigan mehnat bolalarning tarbiyasida ijobiy omillarni shakllanishiga katta asos qo'shadi. Bu mehnat turi orqali bolalardagi kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik yanado oshadi. Ularda qishloq xo'jalik mehnatiga qiziqish ushbu ish bilan shug'ullanuvchi kishilarga nisbatan hurmat-izzatda bo'lish, ular mehnatini e'zozlash xislatlarini tarkib toptiradi. Bolalarni qo'l mehnatiga ahloqiy va ruhiy tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatlar bolalarni politexnik bilim bilan qurollantirish, mehnat ta'limi jarayonida bilim, malaka va ko'nikmalarni o'stirish pirovardlarida tarkib topadi. Texnologiya fani mashg'ulotlarining eng muhim vazifalaridan biri sifatida: bolalarni mehnatga nisbatan muhabbat ruhida tarbiyalash, ularni mehnatsevar, intizomli, har bir ishda ham o'z burchi va mas'uliyatini sezadigan, jamoaviy ishlarni qo'llabquvvatlaydigan qilib tarbiyalash hisoblanadi. Texnologiya darslarida bolalarga ish joyini batartib va ozoda saqlab, asboblarini ayab, ehtiyotlab ishlatish, materiallarni tejab yo'llari o'rgatiladi va ularni shunga odatlantiriladi. Texnologiya darslarining yana bir muhim vazifasi - bolalarni axloqiy tayyorlash va ularga jamoada ishlash, ijodiy tashabbus, tashkilotchilik qobiliyatlarini namoyish qilishni o'rgatishdan iborat. Zero, bolalarni mehnatga ruhiy tayyorlash o'ziga xos murakkab, uzoq davom etadigan va mazmun-mohiyatiga ko'ra ko'p qirrali jarayon bo'lib, u bolalarni butun mehnat ta'limi va tarbiyasiga singib ketadigan omillardan biri hisoblanadi. Omillarning har biri garchi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsada, mehnatga ahloqiy tayyorlashga juda yaqindir. Bolani mehnat qilishga o'rgatish va buning uchun uni ruhiy jihatdan to'g'ri tayyorlash kerak. Bu unda mehnatga nisbatan, ayniqsa, uning yoshiga muvofiq keluvchi ongli va ijobiy munosabatlarni tarkib toptirish, unda amaliy malaka va ko'nikmalarni egallab olishiga qiziqishni shakllantirish demakdir. Bolalarni mehnat qilishga ruhiy tayyorlash turli psixologik jarayonlarni rivojlantirish va

takomillashtirishni nazarda tutadi. Bular sezib anglash, psixomotor, hissiy idrok, diqqat, xotira, tafakkur va boshqalardir. Boshqacha qilib aytganda, ular mehnatning psixologik komponent(tarkibiy qism)lari deyiladi. Maktab ta'limining hozirgi bosqichida o'quvchilarni mehnatga tayyorlash, o'sib kelayotgan avlodning ta'lim va tarbiyasidagi eng zarur masalalardan biri. Qo'l mehnatiga o'rgatishda boshqa fanlarni o'rgatishda bo'lganidek, o'qitishning xilma-xil usullarini qo'llab, ular yordamida o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini egallab olishga, bilish qobiliyatlarini rivojlanishiga erishiladi. O'qituvchi darsga tayyorlanar ekan, har bir tayyor mavzu mazkur dars uchun uning maqsad va vazifalariga muvofiq keladigan ishni usul va ko'rgazmali qurollarni tayyorlaydi. O'quvchilarga bayon etilayotgan aynan buyum emas, balki o'z biliml, malaka va mahoratlari bilan buyumni shaklan mazmunli bajarilishni yod etishlari talab etiladi. O'quvchilarni qo'l mehnatiga o'rganishda ta'limiy ishlarini to'g'ri tashkil etish va pedagogik usullariga qo'yiladigan umumiy talablarga muvofiq tarzda amalga oshirish kerak. Texnologiya fani o'qituvchisi har tomonlama etuk va o'z ishini mohirona egallagan bo'lishi kerak. O'qituvchining darsga tayorgalik darajasi, mavzu mazmunini yoritish mahorati, intilishi, hatti-harakati dars davomida o'quvchilarning diqqat e'tiborlari susaymasligiga, fikrlarning jamlangan bo'lishiga, ularning chambarchasligiga yo'llangan bo'lishi kerak. O'quvchilar o'qituvchining darslarda suhbat, gapirib berish, amaliy jihatdan ko'rgazmali bajarib berishini, mavzunu nazariy va amaliy o'zlashtirish qobiliyat va bilimlarni tekshirishini, yangi mavzuni tushuntirish va o'tilgan mavzuni mustahkamlash usullarini eng boshidan o'rganishlari lozim.

O'quvchilar mavzuga oid bilimlarni o'zlashtirgandan keyingina sinfning imkoniyatlarini nazarda tutgan holda yangisini qo'llash mumkin. O'qitish usullari o'quvchilar tomonidan bilimlarni egallanishida shunday xizmat qilishi kerakki, unda o'quvchilar chizmani o'qituvchi chizgan o'lchamlar asosida emas, balki buyumni istalgan o'lchami bo'yicha chizib, egallagan bilimlarini amalda qo'llay olsinlar. Qo'l mehnatiga o'rgatishda turli usullar tizimi qo'llaniladi. Jumladan: 1. Og'zaki bayon qilish; 2. Tushuntirish va hikoya qilish; 3. Suhbat; 4. Mashqlar; 5. Amaliy ishlar; 6. Laboratoriya ishlari; 7. Mustaqil ishlar; 8. Ekskursiya; 9. Kitob bilan ishlash; 10. Texnik vositalar. Bu usullar qo'l mehnati darslarida bolalarni mehnat qilishning dastlabki malakalarini hosil qildirishda, qog'oz, karton, gazlama va boshqa materiallardan o'z qo'llari bilan turli buyum yasash uchun foydalanish ahamiyatli hisoblanadi. Qo'l mehnati mashg'ulotlarida bolalarga avvalo, eng oddiy buyumlardan turli shakllar, o'yinchoqlar, xilma-xil o'yinlar o'ynash uchun buyumlar, ko'rgazmali qurollar, o'qli asbobl va shu singari boshqa narsalar yasash o'rgatiladi. Texnoloiya fani o'qituvchisi ta'lim-tabiya samaradorligini oshirishda, avvalambor, o'zining yuksak mahoratiga, ish mahorati va qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchi mahorati qanchalik yuksak bo'lsa bolalarga o'z fanini chuqur singdira oladi.

Texnologiya fani o'qituvchisi qo'l mehnati mashg'ulotlarida bir qancha usullardan foydalanishi mumkin. Masalan, texnologiya darsida o'tiladigan har bir mavzuga doir nazariy tushunchalar amaliy ishlab bilan o'z tasdiqini topishi kerak. Bu o'z navbatida, o'sha mavzuning qiziqarli, foydali tomonlari va jamiyatda aynan o'sha mehnatning roli kattaligini, aynan shu mavzu orqali bolalar kelajakdagi hunar yoki kasb tanlashdagi qarorini mustahkamlashga da'vat etadi.

Qo'l mehnatining boshqa mehnat turlari singari tarbiyaviy imkoniyatlarini keng. Ayniqsa, bolalarni aqliy va axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan o'stirishda qo'l mehnati ta'limining roli ko'p qirralidir. Qo'l mehnati o'zining qiziqarliligi va amaliy ishlarga jalb qilish jarayonlari bilan o'quvchilarning bilim olishlariga intilishlarini qo'zg'ovchi nafaqat vositasi, balki uning manbai, omili hamdir. Mehnat samaradorligini oshirishda qo'llaniladigan har qanday usul o'quvchilar tomonidan egallanishi lozim bo'lgan bilimlarning etarli darajada egallanishiga xizmat qilishi kerak. O'quvchilar chizmani o'qituvchi chizgan o'lchamlari asosida emas, balki buyumni istalgan o'lchami bo'yicha chizib, egallagan bilimlarini amalda qo'llay olsinlar. Mehnat samaradorligini oshirishda hozirgi zamon taraqqiyotidan kelib chiqqan holda, har bir o'qituvchi yangi pedagogik texnologiya fanini yaxshi o'qib, chuqur o'zlashtirsa o'z oldiga qo'ygan maqsadidan ham yuqori natijaga erishdi. Qo'l mehnati ta'limiga o'rgatishning ahamiyati bolalarda mehnat malakalarini egallash uchun yaxshi imkonni beradi. O'qituvchi ta'limning qo'l mehnati turini o'rgatishda boshqa fanlarni o'rgatishda bo'lganidek, o'qitishning xilma-xil usullarini qo'llab ular yordamida o'quvchilarni bilim malaka, ko'nikmalarini egallab olishlariga, shuningdek, bilim qobiliyatlarini rivojlanishiga erishadi. O'qituvchi o'quvchilarga aynan bayon etilayotgan buyum emas, balki o'z so'zlari bilan buyumning bajarilish texnologiyasini yoddan bayon etishlari talab etiladi. Biroq ko'pchilik o'qituvchilar tajribasida asosiy o'rinni hali ham namuna, tayyor ko'rgazma bo'yicha ishlash usullari egallamoqda. Vaholanki, hozirgi zamon maktablari mehnat darsning zamonaviyligini oshirdi, takomillashtirdi va unga sayqal berdi. Agar o'qituvchi darsga tayyorlanish jarayonida mavzuning maqsad va vazifalariga muvofiq keladigan ishlarni to'g'ri belgilab olsa, usullarni ham to'g'ri tanlasa, ko'rgazmali qurollar tayyorlasa darsning qiziqarli va mazmunli o'tishini ta'minlaydi. Demak, qo'l mehnatiga o'rganishda ham zamonaviy pedagogika ishlarini to'g'ri tashkil etish va uning usullariga qo'yadigan umumiy talablariga muvofiq tarzda amalga oshirishi shart va zarurdir. O'qitish metodlari ma'lumki, o'qituvchi va o'quvchilarning usullari bo'lib, bular yordamida o'qituvchi, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini egallashlariga erishildi. Har qaysi o'qituvchi o'z tajribasida o'qitishning xilma-xil usullaridan foydalanishi mumkin. O'qituvchining pedagogik intilishi va qarashlari, shuningdek, hatti-harakatlari, butun dars jarayonida o'quvchilarning diqqat e'tibori susaymasligiga, fikrlarning jamlangan bo'lishiga, ularning chambarchasliglariga yo'llangan bo'lishi kerak. O'qituvchi

darsning har bir daqiqasini qadrlab, o'quvchilarni ham shunga o'rgatish kerak. Har bir o'qituvchiga o'z uslubi, o'z metodi va o'z usulining o'ziga xosligiga ega bo'lish huquqi berilgan. Biroq shuni aytish kerakki, bularning barchasiga bilim, bir qarashda hammaga ravshan bo'lgan haqiqatlarni egallab olganlaridagina erishish mumkin. Mehnat tarbiyasi bolalarda mehnatga munosabatni tarbiyalashda muhim omil bo'lib, dars va sinfdan tashqari ishlarning asosiy o'zagi hamda maktabning hayot bilan aloqasini mustahkamlovchi asosiy yo'llardan biridir. Shu nuqta nazardan qaraganda o'quvchilarni mehnatga ruhiy va amaliy tayyorlash maktabning asosiy ta'limiy va tarbiyaviy vazifalaridan biri bo'lib qolishi kerak.

REFERENCES

1. Mukhamadovna T. M., Sharipovna H. A., Supkhonovna H. N. The system of development of professional competence in future primary school teachers //SYSTEM. – 2020. – T. 7. – №. 13. – C. 2020.
2. Mukhamadovna T. M., Djamshitovna K. M., Narzullayevna Q. S. Art as a significant factor of forming world outlook of students //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 11.
3. Mukhamadovna T. M. Challenges of Feminism and Gender Equalization //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 10.
4. Muhammedovna T. M. Qualification features of the teacher of " technology" and the technology of its development //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 2019.
5. Тилавова М. М. и др. Гендерный подход на уроках технологии //European research: innovation in science, education and technology. – 2020. – С. 33-35.
6. Matlab M. T., Zarnigor T. S. Gender approach in education. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Year: 2020, Volume: 10, Issue: 11. Page: 1750-1755.
7. Avezmurodovich O. R. Difficulties in learning to write and read left-handed children //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (8), 40. – 2020. – T. 45.

EFFECT OF MEDIUM COMPOSITION ON ENZYMATIC PROTEIN HYDROLYSIS IN HETEROGENEOUS SYSTEMS

Zakirova Muyassar Rakhimovna

Tashkent Chemical - technological Institute

e-mail: muyassar.zakirova@mail.ru

Abstract: At present, the use of enzyme preparations is an integral part of most industrial and agricultural processes.

In the process of fermentation of multi-component raw materials, enzymes undergo denaturation under the influence of various factors, such as thermal inactivation, which depends not only on temperature, but also on the presence of substances of different nature, formed after hydrothermal treatment of the raw materials.

In complex substrate mixtures, the introduction of alcohols into the medium can regulate the adsorption and stable state of neutral proteinases. This allows to remove the negative effect of insoluble particles of reaction mixture.

Keywords: enzyme, fermentation, thermal inactivation, grain, sugar must, alcohol, denaturation, melanoidines, oximethylphurphural, yeast, adsorption, proteinase.

At present, in the field of biotechnology, there is a growing trend of transition to resource-saving technologies, taking into account the specifics of the production industry.

The main production factors negatively affecting the yield and quality indicators of the product in alcohol production are high temperature conditions at hydrothermal treatment of grain, poor quality of sugar must, extreme technological parameters of fermentation for yeast (relative to nitrogen nutrition), etc.

In the process of fermentation of multi-component raw materials, enzymes undergo denaturation under the influence of various factors, such as thermal inactivation, which depends not only on temperature, but also on the presence of substances of different nature, formed after hydrothermal treatment of the raw materials. For example, many compounds (melanoidines, oxymethylphurphurol, etc.) can also cause inactivation of enzymes under conditions where thermal inactivation does not occur or occurs at a low rate, in addition, these processes are accelerated with temperature rise.

As our experiments have shown, during thermal treatment of the raw materials due to the process of denaturation of accompanying protein substances and melanoid formation an even more heterogeneous complex substrate mixture is obtained.

In such complex substrate mixtures, a certain part of enzymes, due to the nonspecific interaction with insoluble particles in the medium, have been bound.

This leads to the fact that in alcohol production used enzymes (including proteinases) in the fermentation process lose their activity due to interaction with various components of the processed raw materials, moreover, this process is accelerated with increasing temperature.

Therefore, during the development of effective ways to use enzymes, we have made an attempt to recognize the mechanisms of inactivation of a particular type of enzymes, in particular proteolytic enzymes of microbial origin, in various conditions.

Influence of insoluble structural components of grain on proteinase activity

First of all, attention was drawn to the fact that works on the study of the action of proteinases on water-soluble proteins in the presence of the solid phase, usually studied the effect on these substrates of adsorbed enzymes, which showed that the adsorption of the enzyme may be accompanied by a decrease in catalytic activity, accompanied by a simultaneous increase in the resistance of enzymes to the effects of elevated temperature and storage. However, this pattern is not common, as there are known cases when adsorption leads to destabilization, although it happens quite rarely.

In order to study the above facts, at the beginning we tested water-rinsed wheat flour insoluble particles as well as insoluble grain bard particles as an insoluble phase.

Fig. 1. presents an illustration of the data obtained on the influence of solid phases on the catalytic properties of protolithic enzymes using neutraze. The presented data show that due to adsorption immobilization on the surface of solids the activity of enzymes decreases. In the case of durum particles obtained from wheat flour, this decrease is insignificant, and in the case of bard solids testing, some decrease in neutraze activity was observed.

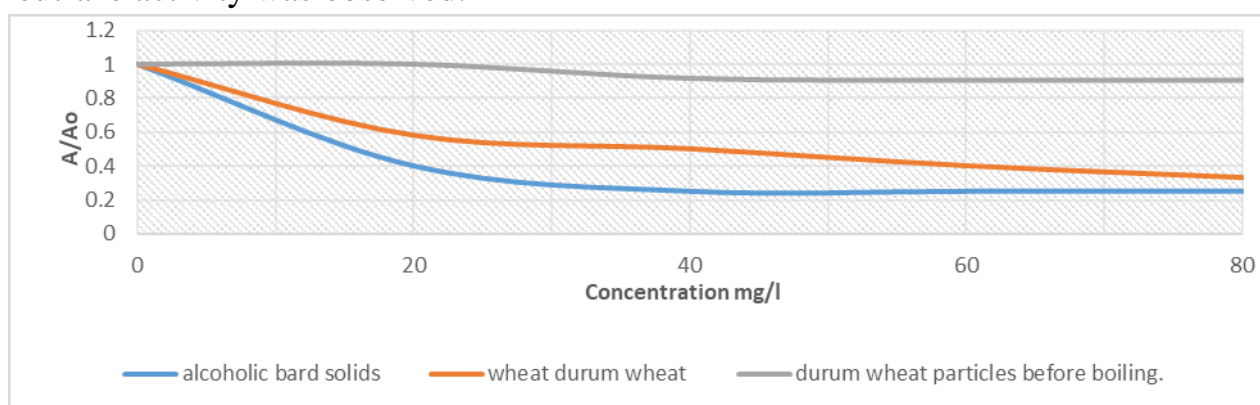

Fig. 1. Influence of concentration (mg/ml) of suspended solids on activity of *B. amyloliquefaciens* neutraze.

It should be noted that in the liquid phase of the boiled mass the products of melanoid formation and caramelization are accumulated, which inhibit the enzymatic activity of proteinases.

Fig. 2. shows data on the influence of bard filtrate on the activity of neutral proteinase, which shows that in the presence of filtrate bard activity of neutral proteinase decreases. In the case of water extraction of wheat flour there is no decrease in the activity of the enzyme.

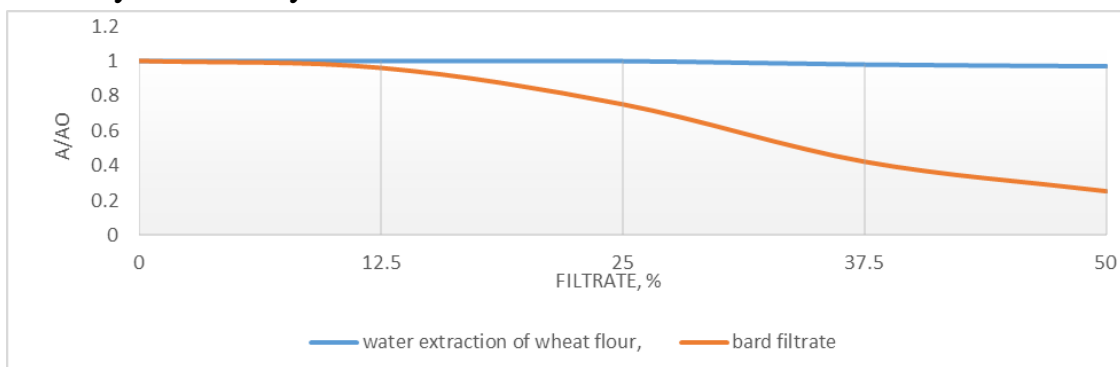

Fig.2. Effect of water extraction of wheat flour and bard leachate on neutral proteinase activity.

It was also found that bard solids also affect the stability of the neutral proteinase. In Fig. 3. represents the kinetics of neutral proteinase inactivation in the presence of solids. From the presented data we can see that at 50 OC in 0,1 M universal buffer pH 7,0 the time of proteinase semi inactivation in the absence of solid particles is 45 min, and in the presence of solid particles derived from the grain bard 25 min.

Similar data were obtained for wheat germ proteinase trials.

Thus, in complex substrate mixtures, when the enzymatic reaction takes place at the interface, where heterogeneity is determined by the multicomponent system, a certain part of enzymes in the medium are in an adsorbed state on the surface of the insoluble substrate phase. At the same time on certain surfaces (in our experiments the surface of insoluble particles obtained from the grain bard) there is not only a decrease in catalytic activity, but also observed the destabilization of enzymes.

To clarify the above assumption, we studied the effect of various desorbing agents on the stability of enzymes in systems with insoluble phases and the results of the study were discussed in the next section of the dissertation.

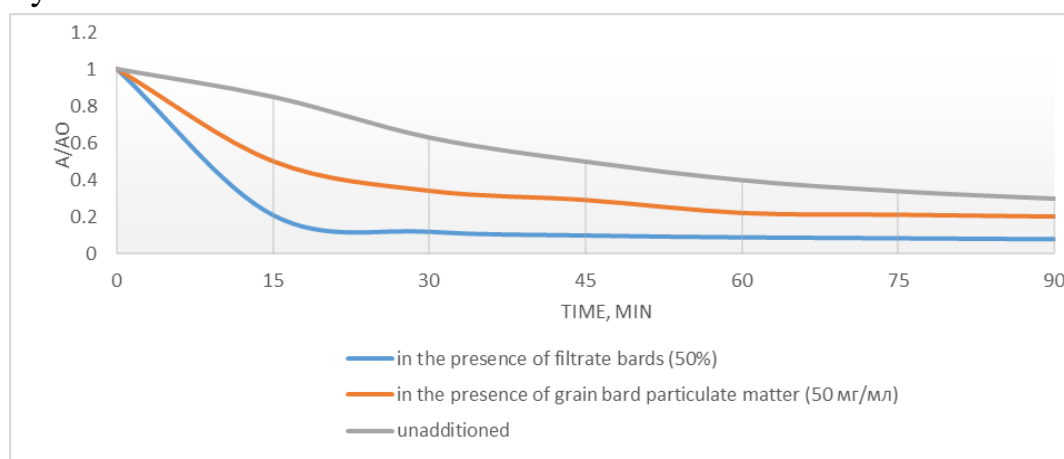

Fig. 3. Stability of neutral proteins under different conditions

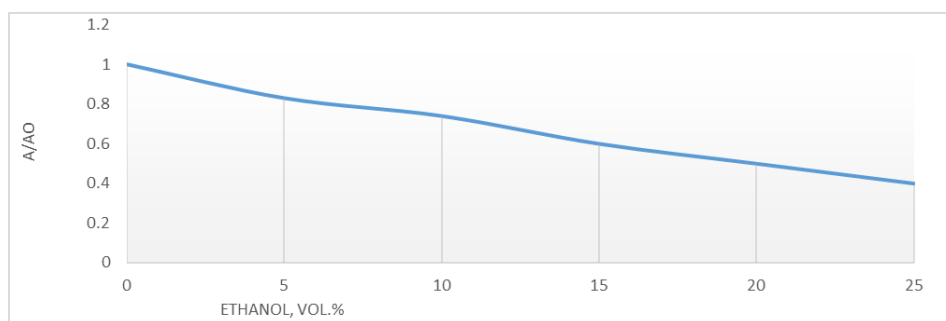
Effect of desorbing agents on proteolytic enzyme activity in heterogeneous systems

In complex substrate mixtures, the adsorption state of enzymes can be controlled by adding desorbing agents. Such agents may include alcohols, high concentrations of salts, increased content of surfactants, etc. The adsorption state of the enzyme can be controlled by adding desorbing agents.

It can be expected that addition of ethanol to the medium could lead to desorption of the enzyme on the one hand, and on the other hand, if the enzyme is firmly adsorbed, to change the conformational stable state of adsorbed enzymes. As a result, this should necessarily affect the catalytic properties of the enzymes.

The data on studying the effect of ethanol on the activity and stability of neutral proteinase are shown in Figure 1. 4 of which show that specific activity of neutral proteinase decreases in the presence of ethanol. The decrease in catalytic activity of neutral proteinase in aqueous-alcohol solutions is also accompanied by a decrease in their resistance to high temperatures. Thus, for example, at 50 0C in 0.1 M universal pH 7.0 buffer the time of neutral proteinase semi inactivation in the absence of ethanol was 45 min, whereas in the presence of 15% of ethanol it was 12 min in total. (fig. 4.)

a)

b)

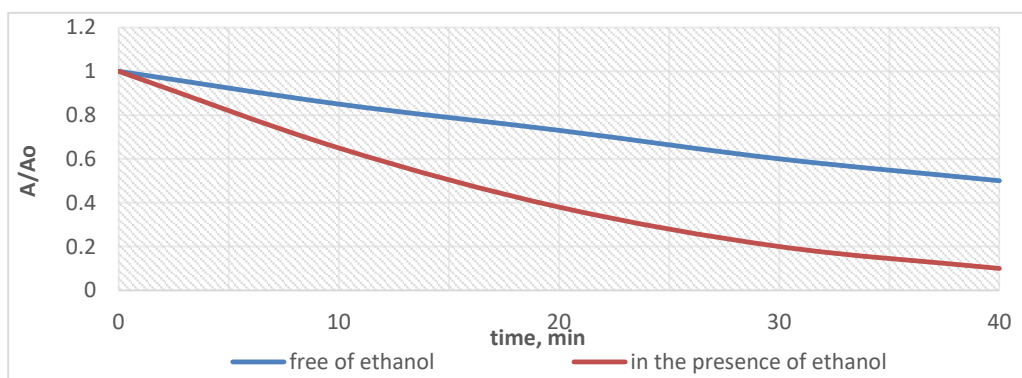

Fig.4. Ethanol influence on activity (a) and stability (b) of neutral proteinase. Stability was studied at 15% of ethanol volume.

In the case when insoluble particles of grain bard were used as a solid phase, addition of ethanol led to desorption of neutral proteinase which was accompanied, as

it should be expected from previous experiments, by reduction of destabilizing effect of solid phase.

Analysis of the obtained results presented in Fig.4 presents that complete release from destabilizing effects of the solid phase in the presence of ethanol occurs with insoluble particles obtained from wheat flour.

Thus, in complex substrate mixtures the adsorption and stable state of neutral proteinases can be regulated by introduction of alcohols into the medium. This removes the negative effect of insoluble particles in the reaction mixture.

Reference:

1. Гамаюрова В.С., Зиновьева М.Е., Елизарова Е.В., Васина К.Л. Имобилизация и стабилизация ферментных препаратов // Промышленное биотехнология. –Москва, 2013. –№3. –С. 106-108.
2. Boboyev A.X., Hasanov H.T., Zakirova M.R., Akbarova N.A. Enzymatic Hydrolysis of Various Proteins of Wheat in Heterogeneous Conditions. // Int. J.Bioautomation. – 2010, №14(3), P.197-202. Scopus: SJR 0,267. Citescore 1,19. SNIP 1, 141.
3. Boboyev A.X., Zakirova M.R., Hasanov H.T. Enzymatic hydrolysis of various proteins of wheat at their processing on spirit. Proceedings of the scientific conerenc of the participants of training course in Shanghai university in the field of engineering. –Shanghai. 2006/11/22, P.41-47.
4. Полковникова М.В., Азолкина Л.Н. Исследование свойств различных молокосвертывающих ферментов // Современные проблемы техники и технологии пищевых производств: сб. материалов междунаро. науч.-практ. конф. Алтай, 2012. С.

**OLIV TA'LIMDAN KEYINGI TA'LIMGA HUIJAT TOPSHIRISH
JARAYONING BOSHQARUV MODULINI ISHLAB CHIQISH**

Islomov Baxtiyor Muston o'g'li

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti,
«Amaliy matematika va intellektual texnologiyalar» fakulteti 2-bosqich
magistranti
islomovbarsbek@gmail.com, +998912124171*

Annotatsiya: Oliy ta'limdan keyingi ta'limni muvofiqlashtirishning yagona elektron tizimini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish natijasida stajyor-tadqiqotchilar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilarning yagona ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi va ularning faoliyati to'g'risida shaffof ma'lumotlarga ega bo'linadi. Shuningdek, OTM va ilmiy tashkilotlardagi doktorantura bo'limlarida ish yuritish elektron platforma orqali tashkil etiladi va buning natijasida oliy ta'limdan keyingi ta'lim institutlariga istiqbolli talabgorlarni jalb etish va o'tkaziladigan imtihon natijalari shaffofligini ta'minlash orqali ular orasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish imkoni yaratiladi. OTM va ilmiy tashkilotlardagi mavjud ilmiy salohiyat haqidagi ma'lumotlar yil sayin yig'ilib boradi. Yaratiladigan Yagona elektron tizim bazasida respublikamizdagi mavjud ilmiy maktablar va ularning salohiyati haqida keng ma'lumotlarni olish, tahlil qilish va ular asosida milliy iqtisodiyotga zarur kadrlarni aniqlashda ratsional usullarni qo'llash imkoni yaratiladi.

Kalit so'zlar: doktorantura, stajyor-tadqiqotchi, mustaqil izlanuvchi, vazirliklar, intellektual tahlil, matematik model, algoritim, vazn.

Oliy ta'limdan keyingi ta'limni muvofiqlashtirishning yagona elektron tizimini yaratishdan asosiy maqsadi doktoranturaga qabul kvotalarini shakllantirish, tegishli vazirliklar, idoralar, tashkilotlar oliy ta'lim muassasa (keyingi o'rinlarda – OTM) va ilmiy tashkilotlarda oliy ta'limdan keyingi ta'lim institutiga qabul jarayonini tashkillashtirish, izlanuvchilarning ilmiy rahbarlari hamda konsultantlarning ish yuritish jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

Shuningdek, quyidagilar tizimni ishlab chiqish uchun maqsadlar hisoblanadi:

- stajyor-tadqiqotchilar, doktorantlar va mustaqil izlanuvchilarning ish faoliyatini yuritishida o'zining shaxsiy kabinetidan foydalanishini tashkillashtirish. Ularning hisobotlari shaffofligini ta'minlash, Yagona elektron tizimida ma'lumotlar shaffofligini ta'minlash;
- OTM va ilmiy tashkilotlarda mavjud ilmiy bazalarni faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida, ularning faoliyati natijadorligini baholovchi vosita ishlab chiqish;

- ilmiy darajali kadrlar tayyorlash uchun kvotalarni belgilashda OTM va ilmiy tashkilotlardagi mavjud ilmiy baza haqidagi ma'lumotlardan foydalanish;

- Yagona elektron tizimiga qabul jarayonlari bo'yicha ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlash orqali, ajratilgan o'rinlarga potensial talabgorlarni sog'lom raqobat asosida tanlab olish bo'yicha dasturiy tizim yaratish va uni keng joriy etish;

- doktorantlar, ularning ilmiy rahbarlari va konsultantlari faoliyatini ob'ektiv baholash imkoniga ega bo'lish. Yagona ma'lumotlar bazasini tashkil etish orqali, ular tomonidan yaratilayotgan ilmiy yangiliklarni ishlab chiqarishga, iqtisodiyotga tadbiq etishga imkoniyatlar yaratish.

- xolislik tamoyillari asosida OTMlar va ilmiy tashkilotlarda ilmiy darajali kadrlar tayyorlash sub'ektlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarini monitoringini olib borish va baholash. Stajyor- tadqiqotchilikka, tayanch doktorantura va doktoranturaga oid kvotalarni shakllantirishda ushbu ma'lumotlardan foydalanish.

Joriy modulda tizim foydalanuvchilari haqidagi ma'lumotlarni shakllantirish, ularga tegishli vazifalarni yuklash ta'minlanadi. Bu modulda foydalanuvchilarni ro'yxatga olish, ular login va parolini yo'qotib quyganda tiklash amallarini bajariladi. Bu modulda foydalanuvchilarga 4 yildagi rol taqdim etilishi kerak:

1. Talabgor(Doktorant)
2. OTM (ITI) doktorantura bo'limi boshlig'i
3. Vazirlik mas'ul xodimi
4. Mas'ul xodimi

Tizimning bu qismida talabgorlarni stajyor-tadqiqotchilikka, tayanch doktorantura, doktorantura va mustaqil izlanuvchilikka hujjat topshirishi jarayonlari avtomatlashtiriladi. "Doktorantura" yagona elektron tizimi id.gov.uz- Identifikatsiyalashtirishning yagona tizimi bilan bog'lanishi tashkil etilishi lozim. id.gov.uz bilan bog'lanish natijasida "Doktorantura" Yagona elektron tizimida doktoranturaga kiruvchi talabgorlar, stajyor- tadqiqotchilar, doktorantlar va mustaqil tadqiqotchilar to'g'risida unikal ma'lumotlarni shakllantirish, ya'ni ularni tizimda bir marta ro'yxatdan o'tilishini, kerak bo'lganda ular haqidagi ma'lumotlarni tegishli tashkilotlarga yuborish imkonini yaratish masalalari hal qilinadi. id.gov.uz tizimi bilan bog'lanishda bu tizimning quyidagi imkoniyatlarini beruvchi funksiyalaridan foydalaniladi:

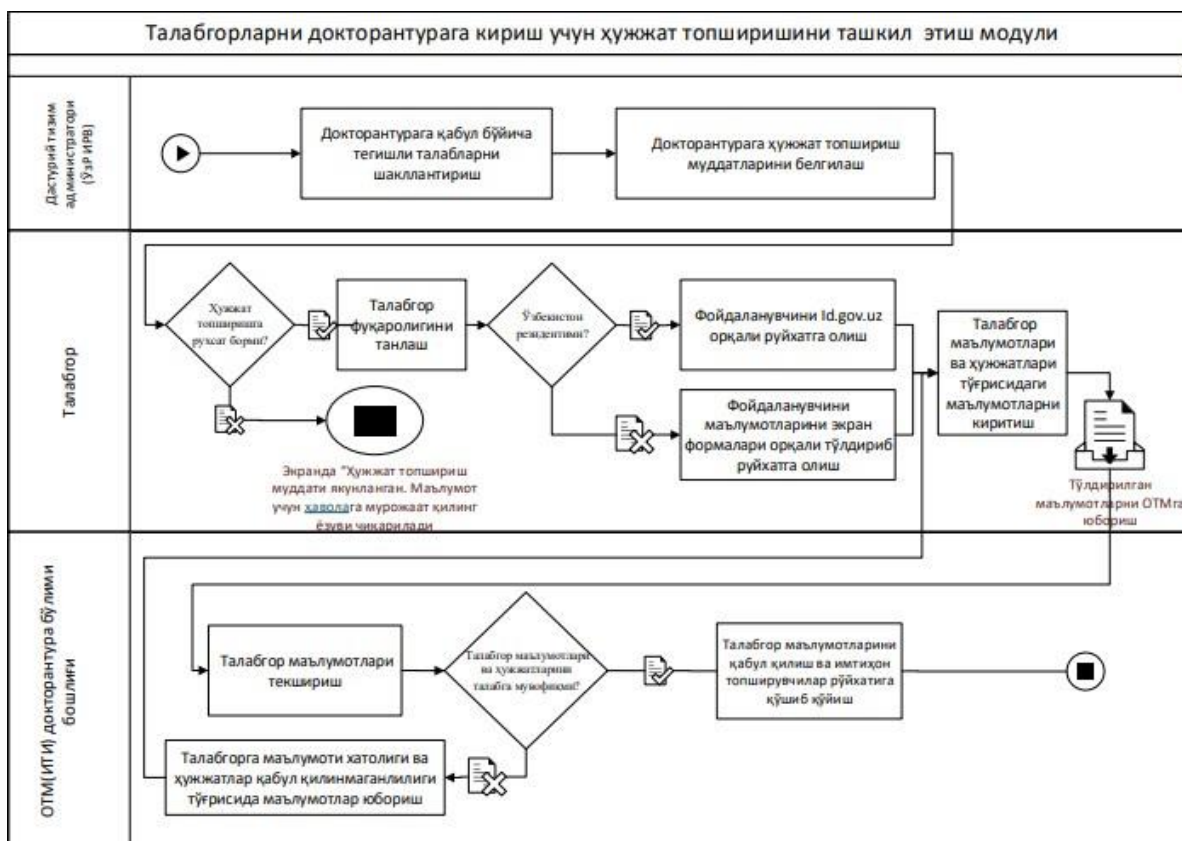
1. Foydalanuvchini avtorizatsiya qilish kodini olish;
 2. Avtorizatsiya kodi orqali id.gov.uz tizimiga kirish tokenini olish;
 3. Kirish tokeni yordamida foydalanuvchilar haqidagi ma'lumotlarni olish;
- id.gov.uz mijozlari bilan o'zaro aloqa qilish bo'yicha instruksiya ilovada keltirilgan. id.gov.uz tizimi bilan bog'lanishda O'z DSt 2590 standarti talablarini inobatga olish lozim.

Ushbu qism quyidagi modullardan tashkil topadi:

1. Talabgorlarni ro'yxatdan o'tkazish moduli. Ushbu modulda O'zbekiston respublikasi rezidentlari bo'lgan id.egov.uz dagi akkaunti orqali, rezident bo'lmaganlar esa ekran formasida o'zlari haqida ma'lumotlarini kiritish orqali ro'yxatdan o'tadi.

2. Talabgorning shaxsiy va ilmiy faoliyatiga oid ma'lumotlarni kiritish moduli. Ushbu modulda talabgor quyidagi ma'lumotlarni kiritadi:

- 2.1. Hujjat topshiradigan tashkiloti va ixtisosligi to'g'risidagi ma'lumotlarni;
- 2.2. Ilmiy ishlari ro'yxati (fayllari bilan);
- 2.3. O'qishga topshirish to'g'risidagi hujjatlari nusxalari;

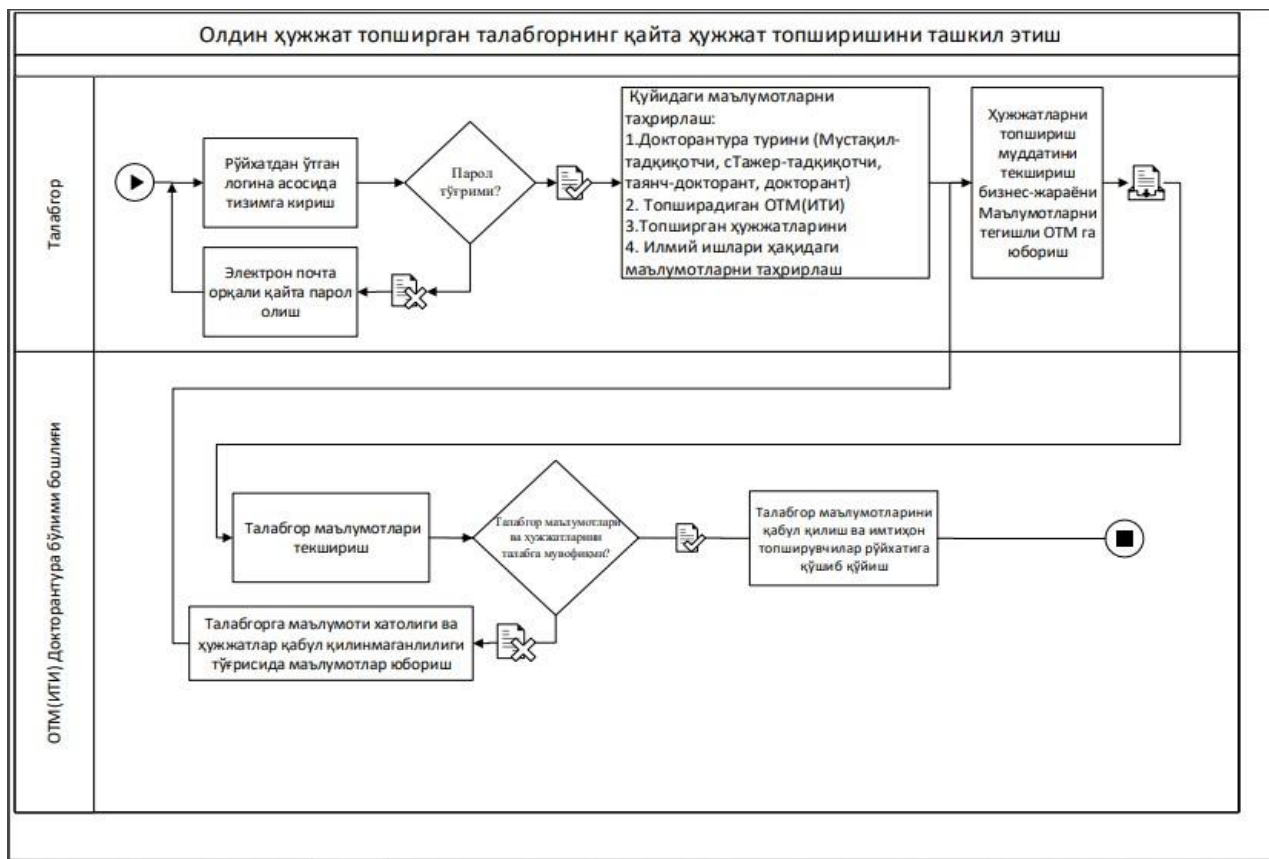
1-rasm. Talabgor hujjatlarini OTM yoki ilmiy tashkilotlarga topshirish jarayoni BPMN sxemasi

3. Talabgor hujjatlarini tegishli OTM yoki ilmiy tashkilotga jo'natish moduli. Ushbu modulda talabgor haqidagi barcha ma'lumotlar u ko'rsatgan OTM va ilmiy tashkilotlarga topshirilishi amalga oshiriladi. Bu quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- 3.1. Talabgor haqidagi barcha ma'lumotlar "Ko'rinish" oynasida chiqariladi.
- 3.2. "Ko'rinish" oynasidagi "Yuborish" tugmasini bosish orqali talabgor ma'lumotlari statusi "Yuborilgan" ga o'zgartiriladi

4. Talabgor ma'lumotlarini qabul qilish moduli. Ushbu modulda OTM va ilmiy tashkilotlarning doktorantura bo'limi tomonidan talabgor hujjatlarini qabul qilish yoki sabablari ko'rsatilgan holda rad etish amalga oshiriladi.

Talabgor hujjatlarini boshqa tashkilotga adashib yuborgan bo'lsa va o'zining shaxsiy kabineti orqali o'z hujjatlarini qaytarib olish imkoniga ega bo'lishi lozim.

2-rasm. Talabgor xatolik orqali yuborgan hujjatlarni qaytarib olish va topshirishini tashkiletish jarayoni BPMN sxemasi

Tizim administratorligi qismi. Bu qismda tizimni ma'murlash va himoyalash, foydalanuvchilarni hisobini yuritish, ularni huquqlarini boshqarish, tizimdagi xodisalarni monitoring kilish va tizim ma'lumotnomasi yuritish vazifalari bajariladi.

Tizimda quyidagi ma'ulumotnomalar administartorlik kismi tomonidan yuritiladi

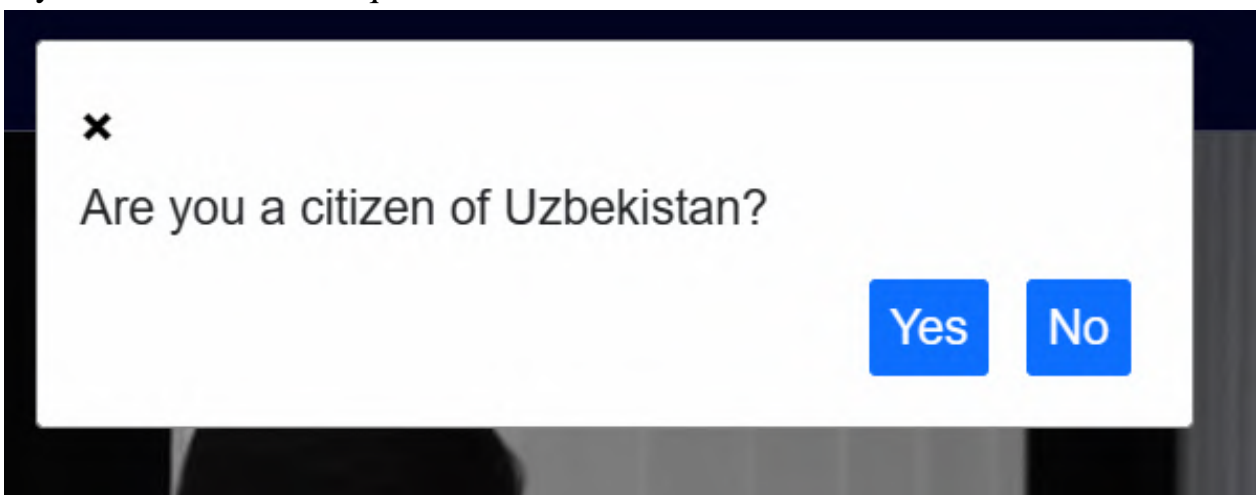
1. O'zbekiston respublikasidagi OTMlari va ITI lari ro'yxati
2. Tizim foydalanuvchilari ro'yxati
3. O'zbekiston respublikasidagi ixtisosliklar ro'yxati
4. O'zbeiston respublikasidagi viloyatlar, shaharlar, tumanlar ro'yxati
5. Tarkibida Oliy ta'limdan keyingi ta'limni olib boruvchi tashkilotlar (Vazirliklar, qo'mitalar, agentliklar) ro'yxati

Va boshqa spravochniklar ushbu modul tomonidan yuritiladi.

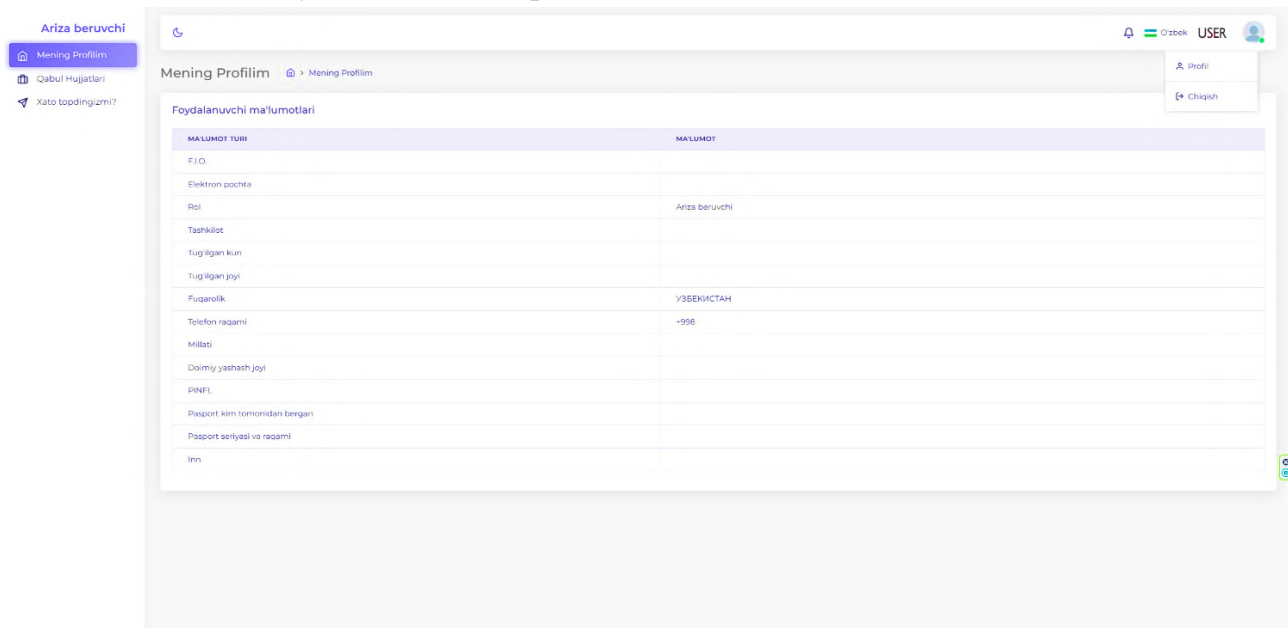
Avtorizatsiya va autentifikatsiya modulida foydalanuvchilari haqidagi ma'lumotlar, ularga tegishli vazifalar, tizimga kirish usullari haqidagi ma'lumotlar to'liq keltirilishi kerak.

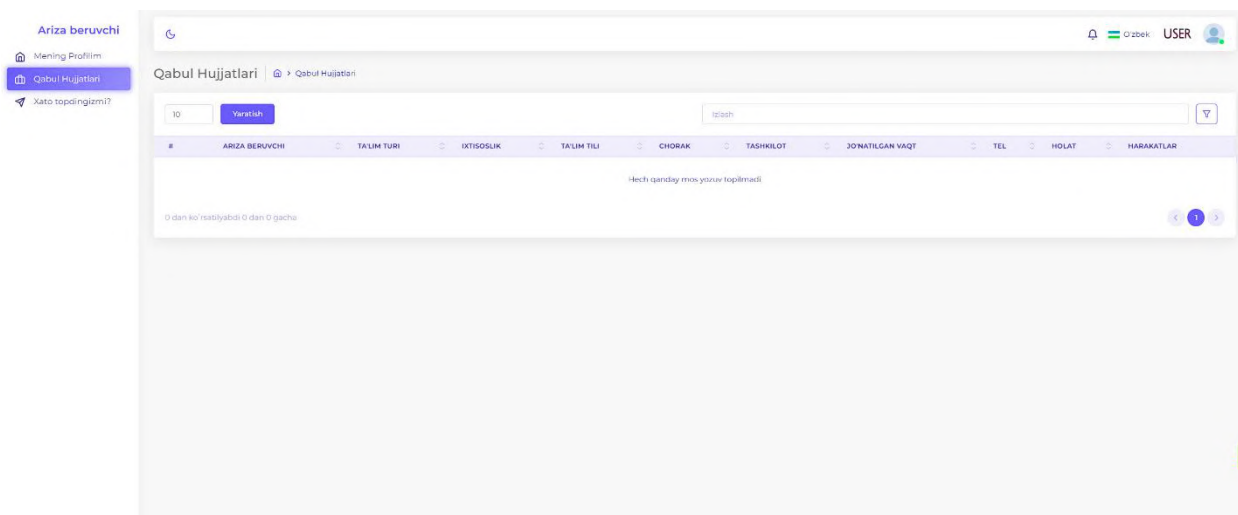
3-rasm. Foydalanuvchilar ro'yhatdan o'tish yoki ro'yhatdan o'tgan foydalanuvchilar kirish qismi.

4-rasm. Ro'yhatdan o'tish qismi.

5-rasm. Ro'yhatdan o'tgan foydalanuvchi oynasi qismi.

6-rasm. Foydalanuvchi talab etilgan hujjatlarni yuklash qismi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu loyiha har ikki tomon(mijoz va tashkilotlar) uchun manfaat keltiribgina qolmay, o‘zining ko‘p funksiyaliligi bilan ko‘pgina savollarga javob bo‘ladi desak mubolag’a bo‘lmaydi. Tizimdan foydalanish orqali foydalanuvchilar o‘zlaring samarali ehtiyojlarini samarali ravishda qondirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.“Doktorantura” Yagona elektron tizimni yaratishdan asosiy maqsadi doktoranturaga qabul kvotalarini shakllantirish, tegishli vazirliklar, idoralar, tashkilotlar oliy ta’lim muassasa (keyingi o‘rinlarda – OTM) va ilmiy tashkilotlarda oliy ta’limdan keyingi ta’lim institutiga qabul jarayonini tashkillashtirish, izlanuvchilarning ilmiy rahbarlari hamda konsultantlarning ish yuritish jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy o‘quv yurtidan keyingi ta’lim tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida” 2017-yil 16-fevraldagi PF-4958-son Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-3213410?query=doktorantura#sr-1>
2. В.Ф. Максимов, Г.В. Стадницкий. Введение в специальность. Ленинград, 1988, 1680 с,
3. A.Radjabov, A.D.Raxmatov, A.X.Vohidov. Mutaxassislikka kirish. T., 2008, 82-b.
4. A.T.Turabayev, M.X.Axmedova. «Mutaxassislikka kirish» fanidan
5. ma’ruzalar to‘plami, 2003, 49-b.

**ИЗМЕНЕНИЕ ПЕСТИЦИДНЫХ ОСТАТКОВ В ТЕХНОЛОГИИ
ВТОРИЧНОГО ВИНОДЕЛИЯ**

*Абдуллаева Барно Атабековна, abd.barno@mail.ru
Ташкентский химико-технологический институт*

Аннотация. Применение пестицидов в целях повышения урожайности и защиты виноградников от различных вредителей и возбудителей болезней создает опасность его экологического загрязнения. Перешедшие в вино в процессе переработки винограда загрязняющие вещества могут наносить вред организму человека.

В этой связи изучение влияния технологических приемов обработки виноматериалов на изменение количественного содержания остаточных количеств пестицидов является актуальной проблемой. Выбор технологического приема вторичного виноделия, дающий наибольшее уменьшение токсинов позволит получать экологически чистую продукцию.

Ключевые слова: виноград, вино, пестициды, технологические обработки

Annotation. The use of pesticides as a result of the impact on the crop and the protection of vineyards from various pests and pathogens leads to the threat of environmental damage. Contaminants transferred to wine during the processing of grapes can harm the human body.

In this regard, the study of the influence of technological methods of processing wine materials on the change in the quantitative content of pesticide residues is an urgent problem. The choice of the technological method of secondary winemaking, which gives the greatest reduction in toxins, will allow obtaining environmentally friendly products.

Keywords: grapes, wine, pesticides, technological processing

Введение. В последние десятилетия в мире проявляется устойчивая тенденция к производству экологически чистых продуктов питания и защите потребителей от вредного воздействия технологий и препаратов, регулирующих развитие и созревание плодов и ягод, рост животных [1].

Ученые ведущих виноградарско-винодельческих стран также придают большое значение экологическим и технологическим проблемам, связанным с производством и переработкой винограда. Виноград относится к группе плодов (ягод) с наибольшим потенциалом сохранения металлов, радионуклеотидов, остатков пестицидов, а также применяемых удобрений. В вине могут присутствовать различные загрязняющие вещества, вредные для организма

человека, перешедшие из винограда. приобретенные в процессе его переработки и применяемых токсических веществ, сорбентов и нежелательных добавок [2].

В этой связи изучение влияния технологических приемов обработки виноматериалов на изменение количественного содержания остаточных количеств пестицидов является актуальной проблемой. Выбор технологического приема вторичного виноделия, дающий наибольшее уменьшение токсинов позволит получать экологически чистую продукцию.

Экспериментальная часть. В работе исследовались следующие пестициды хлорорганической структуры: α -ГХЦГ, γ -ГХЦГ, β -ГХЦГ, Гептахлор, δ -ГХЦГ, Альдрин, Гептахлор эпоксид, Диэльдрин, Эндосульфан, п,п- ДДЕ, Эндрин, п,п- ДДД, Эндосульфан, п,п-ДДТ, Эндрин альдегид, Эндосульфан сульфат, Метоксихлор.

Исследовались такие технологические способы обработки как обработка вин бентонитом, ЖКС, фильтрация, термообработка.

При определении остаточных количеств пестицидов использовались их количественные показания в виноматериале до и после проведения технологического приема.

Начальным этапом проведения экспериментов явилась обработка вина бентонитом. Широкое распространение среди методов по осветлению вин и сусла получил метод обработки дисперсными веществами, среди которых особо выделяют бентонит. В составе бентонита в основном имеются минералы монтмориллонит и банделит. Кристаллическая решетка этих минералов многослойна, помимо этого они обладают способностью поглощать воду и изменять основу. В результате этого он набухает и увеличивается в объеме. Бентонит бывает белого, серого или коричневого цвета. Для обработки виноматериалов и сусла использовали 20% водную суспензию бентонита [3]. При обработке виноматериала бентонитом наблюдалась следующая картина: увеличились: γ -ГХЦГ, Гептахлор, δ -ГХЦГ, Альдрин, п,п-ДДТ; уменьшились: α -ГХЦГ, β -ГХЦГ, Диэльдрин, п,п- ДДЕ, Эндосульфан; остались без изменения: п,п- ДДД, Эндосульфан II, Эндрин альдегид; исчезли: Эндосульфан I, Метоксихлор; появились: Гептахлор эпоксид, Эндрин. После обработки максимальной концентраций обладал п,п-ДДЕ- $1,08100e^{-2}$, а минимальной обладал α -ГХЦГ- $8,81866e^{-4}$.

Обработка на производстве вин желтой кровяной солью преследует цель удаления из них катионов тяжелых металлов, находящихся в вине вследствие растворения отдельных частей металлической аппаратуры, применяемой при переработке винограда, хранении и обработке вин. Избыток катионов тяжелых металлов приводит к порокам вина (железный, медный и прочие кассы), неблагоприятно влияет на их органолептические показатели и усиливает

протекание окислительных реакций. При обработке виноматериала ЖКС (желтой кровяной солью) максимальной концентраций обладал Эндосульфат сульфат- $1,92892e^{-2}$, а минимальной обладал Метоксихлор - $8,47736e^{-3}$. Увеличились: γ -ГХЦГ, δ -ГХЦГ, Альдрин, п,п-ДДТ, Эндосульфат сульфат; уменьшились: α -ГХЦГ, β -ГХЦГ, Гептахлор, Диэльдрин, п,п- ДДЕ, Метоксихлор; остались без изменения: Эндрин, Эндосульфат II, Эндрин альдеги; исчезли: Эндосульфат I; появились: Гептахлор эпоксид, п,п- ДДД.

При фильтрации виноматериала произошли следующие изменения: увеличились: α -ГХЦГ, γ -ГХЦГ, Гептахлор, δ -ГХЦГ, Альдрин, п,п- ДДЕ, п,п- ДДТ, Эндосульфат сульфат; уменьшились: β -ГХЦГ, Диэльдрин, Метоксихлор; остались без изменения: Эндрин, п,п- ДДД, Эндосульфат II, Эндрин альдегид; исчезли: Эндосульфат I.

Далее нами была проведена обработка теплом, при которой были получены результаты: увеличились: α -ГХЦГ, Эндосульфат I, п,п- ДДЕ; уменьшились: β -ГХЦГ, Гептахлор, Альдрин, Диэльдрин, п,п-ДДТ, Эндосульфат сульфат, Метоксихлор; остались без изменения: Гептахлор эпоксид, Эндосульфат II, Эндрин альдегид; исчезли: γ -ГХЦГ, δ -ГХЦГ. При этом максимальной концентраций обладал Метоксихлор- $1,10468e^{-2}$, а минимальной обладал β -ГХЦГ- $7,70250e^{-3}$.

Обработка вина холодом показала следующие результаты: увеличились: α -ГХЦГ, γ -ГХЦГ, Гептахлор, δ -ГХЦГ, Альдрин, п,п- ДДЕ, п,п-ДДТ, Эндосульфат сульфат; уменьшились: β -ГХЦГ, Диэльдрин, Эндосульфат I; остались без изменения: Эндрин, Эндосульфат II, Эндрин альдегид; исчезли: Метоксихлор. При этом максимальной концентраций обладал п,п- ДДЕ- $1,33064e^{-2}$, а минимальной обладал Диэльдрин - $6,63711e^{-3}$.

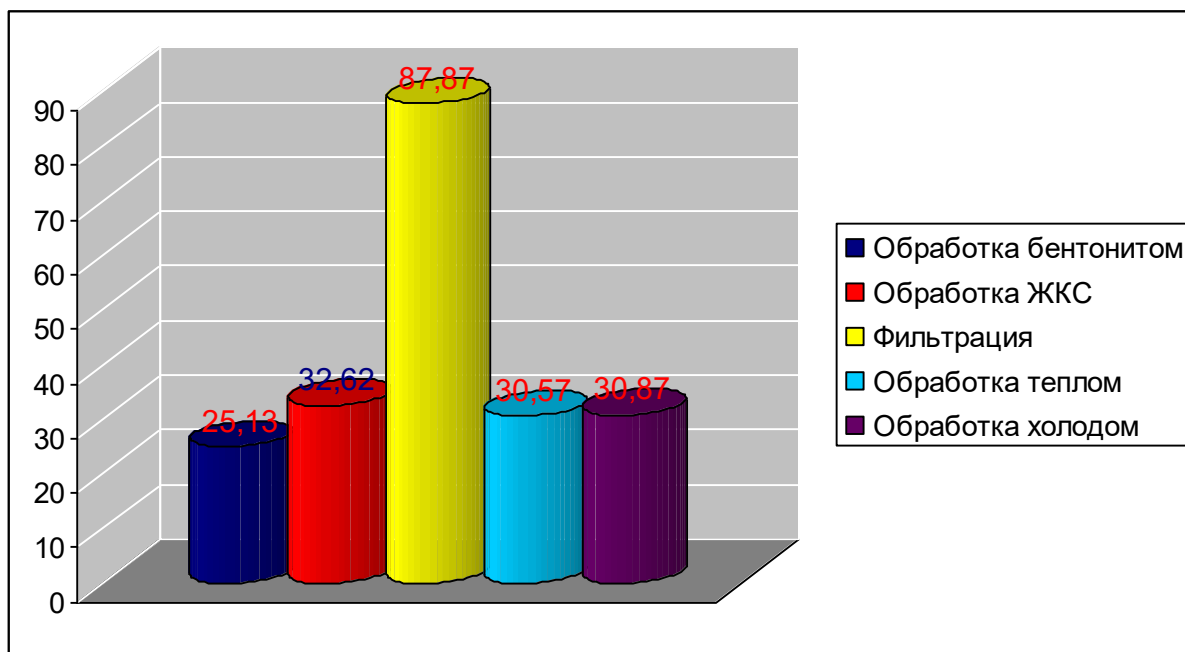

Рис. 1. Остаточное содержание пестицидов в вине после различных технологических обработок.

Таким образом, результаты анализов показали:

1. При оклейки бентонитом суммарная концентрация пестицидов уменьшилась в четыре раза или на 74,87%
2. При обработке ЖКС суммарная концентрация пестицидов уменьшилась в 3,09 раза или на 67,38% .
3. При фильтрации суммарная концентрация уменьшилась в 1,15 раза или на 12,13%.
4. При обработке теплом суммарная концентрация уменьшилась в 3,27 раза или на 69,43%
5. При обработке холодом суммарная концентрация уменьшилась в 3,24 раза или на 69,13%.

Заключение. Результаты анализов показали, что из исследуемых обработок вина наибольший эффект уменьшения концентрации пестицидов в вине дает обработка виноматериалов бентонитом. Процесс фильтрации же практически не влияет на содержание токсинов в вине. Такие технологические операции, как обработка вин ЖКС и термообработка влияют на остаточное количество загрязнителей идентично друг другу. Таким образом, проводимая на винодельческих заводах обработка вин бентонитом не только улучшает качество и ускоряет созревание и осветление вина, но и повышает его экологическую чистоту за счет уменьшения содержания химических загрязнителей –

пестицидов, тем самым обеспечивая безопасность готовой винодельческой продукции.

Полученные нами результаты исследований свидетельствуют о необходимости комплексного подхода к разработке технологии экологически чистых вин, позволяющей, не изменяя основной сути вина (аромата, цвета, вкуса, экстрактивности, товарных свойств), снизить до разумных, безопасных пределов отрицательное воздействие отдельных компонентов, технологических приемов при производстве и переработке винограда, получении и обработке вин.

Литература.

1. Христюк В.Т. Пути реализации технологии производства биологических вин // Известия ВУЗов. Пищевая технология. – Москва, 2011. - № 4. С. 5-6.

2. Абдуллаева Б.А., Гулямов Ш.М., Сапаева З.Ш., Иргашева Г.Р. Технологические режимы сбраживания виноградного сусла, обеспечивающие детоксикацию вин // «O'ZSTANDART» агентлиги илмий-техника журнали, Тошкент, 2012, №1. С. 49-50.

3. Маткаримов Ф.Н., Абдуллаева Б.А. Исследование содержание пестицидов при получении вина // Научно-техническая конференция молодых ученых: докторантов, аспирантов, научных сотрудников и студентов бакалавриата и магистратуры. 2 том. Ташкент - 2010. С. 58-59.

**КИСЛОРОДНАЯ ОБРАБОТКА ВИН В ПРОЦЕССЕ
АНТИОКСИДАНТНОЙ ЗАЩИТЫ**

УДК 663.252: (075)

Ташкент химико-технология институт

ЭУОТЭ кафедраси, PhD, доцент

Гулмира Иргашева.

E-mail: Gulmira.Irgasheva@mail.ru,

тел; 90 327 45 20

АННОТАЦИЯ

О пользе красных вин, в том числе кагор, известно издавна. При этом практически все исследователи связывают положительное действие вина на организм человека с наличием природных флавоноидов (фенольных соединений), обладающих антиоксидантными и антирадикальными свойствами. При этом предпочтения, как правило, отдаются столовым винам, а не кагорам, в связи с большей концентрацией в последних этилового спирта. Между тем, при изготовлении кагор применяют ряд технологических приемов, способствующих обогащению вина фенольными соединениями. Виноградные вина до реализации в торговую сеть могут длительное время храниться на предприятии-изготовителе. В процессе хранения фенольные соединения претерпевают ряд изменений, которые могут оказать определенное влияние на величину антиоксидантной активности. (АОА)

ANNOTASIYA

Qizil sharoblarning, shu jumladan kagorlarning foydalari uzoq vaqtdan beri ma'lum. Shu bilan birga, deyarli barcha tadqiqotchilar sharobning inson tanasiga ijobiy ta'sirini antioksidant va antiradikal xususiyatlarga ega tabiiy flavonoidlar (fenolik birikmalar) mavjudligi bilan bog'lashadi. Shu bilan birga, afzalliklar, qoida tariqasida, etil spirtining yuqori konsentratsiyasi tufayli kagor va vino stol sharoblariga beriladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarishda sharobni fenolik birikmalar bilan boyitishga yordam beradigan bir qator texnologik usullar qo'llaniladi. Savdo tarmog'iga sotilgunga qadar uzum vinolari uzoq vaqt davomida ishlab chiqaruvchida saqlanishi mumkin. Saqlash jarayonida fenolik birikmalar antioksidant faollik miqdoriga ma'lum ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan bir qator o'zgarishlarga uchraydi. (АОА)

ANNOTATION

The benefits of red wines, including cahors, have been known for a long time. At the same time, almost all researchers associate the positive effect of wine on the human body with the presence of natural flavonoids (phenolic compounds) with antioxidant and antiradical properties. At the same time, preferences, as a rule, are

given to table wines, and not to cahors, due to the higher concentration of ethyl alcohol in the latter. Meanwhile, in the manufacture of cahors, a number of technological techniques are used that contribute to the enrichment of wine with phenolic compounds. Grape wines can be stored at the manufacturer for a long time before being sold to the retail network. During storage, phenolic compounds undergo a number of changes that can have a certain effect on the amount of antioxidant activity. (AOA)

Введения. В настоящее время большое внимание уделяется качественной характеристике вин. Анализ пищевых продуктов характеризуется еще одним показателем-содержанием антиоксидантов. Спектр антиоксидантов, входящих в состав вин [1] представлен фенольными компонентами моно, олиго и полимерной структуры, антоцианами, аскорбиновой кислотой, катехинами, танином и т.д., которые при технологических обработках участвуют в сложении аромата и вкуса, определяя качество вин.

Ключевые слова: Кислород, антиоксидантной защита, супероксиддисмутаза и пероксидаза.

Известно, что белые и красные вина отличаются как по качественному, так и количественному составу. Учитывая, что антиоксидантами являются все легкоокисляемые компоненты вина и возможное присутствие радикалов, [2] активных форм кислорода, предопределяет их взаимодействие. Представляется актуальным изучение ферментов антиокислительной защиты и сравнение их поведения при проведении технологических приёмов обработки разноокрашенных вин.

Для изучения выбрали технологические обработки вторичного виноделия (оклейку бентонитом, температурную обработку). В образцах до и после обработки брали пробы на анализ. Определили и сравнили концентрацию молекулярного кислорода, ферменты системы антиокислительной защиты (АОЗ) белых и красных сухих вин. Основными представителями которой являются ферменты каталаза, супероксиддисмутаза и пероксидаза.

Активность супероксиддисмутазы (СОД) определяли по методу, основанному на его способности тормозить реакцию восстановления нитротетразолиевого синего; активность каталазы в винах определяли по реакции с молибдатом аммония и по методу, основанному на окислении пирогаллола в присутствии перекиси водорода до пурпурогаллина, определяли активность пероксидазы. Концентрацию кислорода определяли полярографическим методом. [3]. В таблице 1 приводятся физико-химические показатели исследуемых вин.

а)

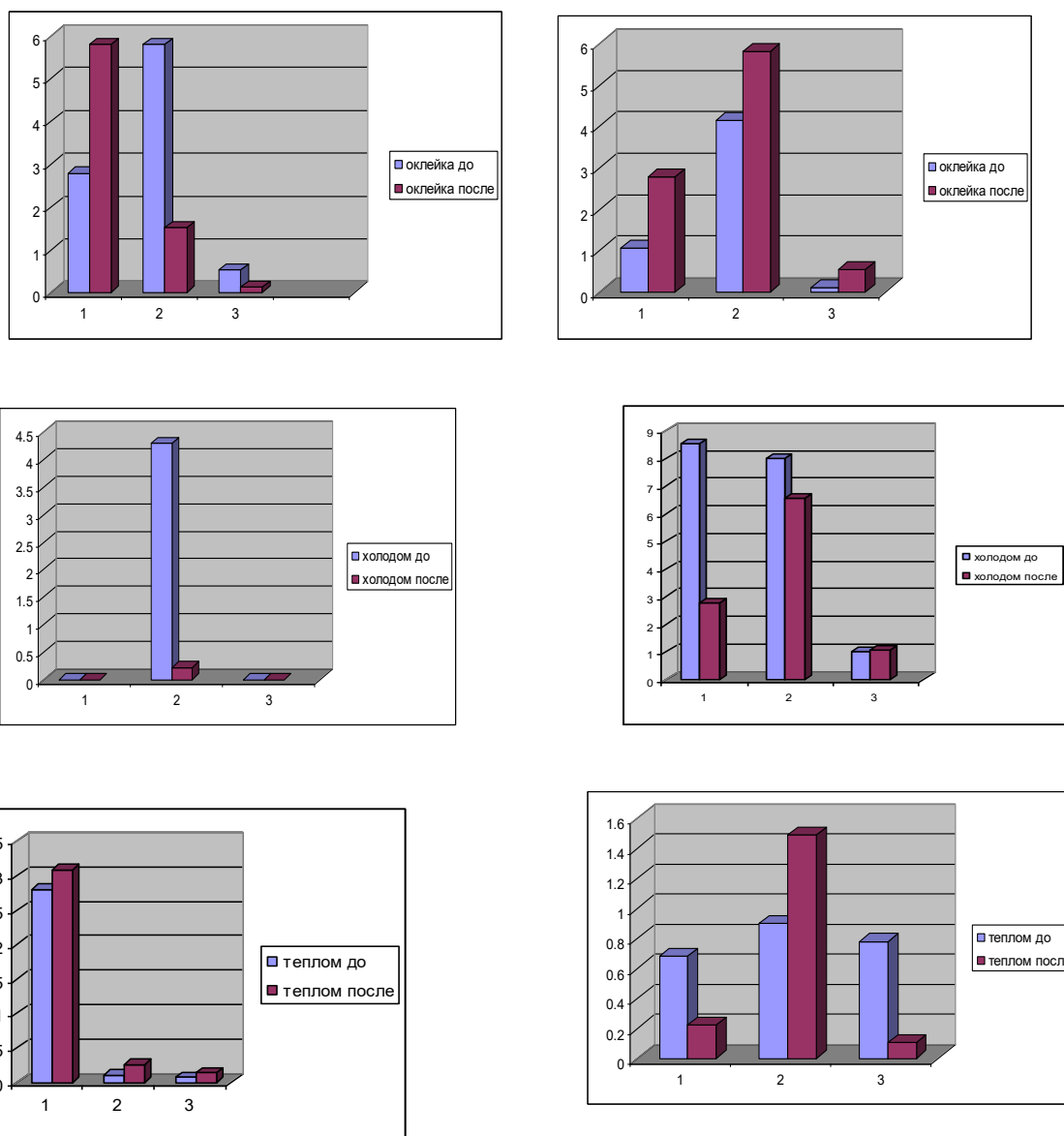

Рис. 1. Ферменты в белых (верхний ряд) и красных (нижний ряд) сухих винах до (д) и после (п) оклеивки (а): до (д) и после (п) обработки холодом (б): до (д) и после (п) обработки теплом (в): 1 – СОД, 2 – каталаза, 3 – пероксидаза.

Физико-химический состав исследуемых вин

Таблица 1.

Исследуемый материал	Удельный вес	Крепость %об	Титруемая кис-ть, мг/дм ³	Летучая кислотность, г/дм ³	SO ₂ мг/дм ³	Fe, мг/дм ³
Белое сухое вино	0,987	10,8	5,2	0,59	96	12,5
Красное сухое вино	0,990	11,2	5,6	0,59	100	14

Результаты исследований по определению антиоксидантной защиты белого (1а, б,в,) и красного (1г,д,е) сухого виноматериала при технологических обработках приведены на рис 1.

Необходимо отметить, что исследуемые ферментативные системы антиокислительной защиты достаточно сложные и поэтому технологические приёмы, принятые в виноделии неадекватно сказались на их активности. Так, максимальная концентрация молекулярного кислорода ($10,64 \text{ мг/см}^3$) отмечена после обработки теплом красного сухого вина, а минимальное содержание определено в образце белого сухого вина после обработки холодом ($1,71 \text{ мг/см}^3$). Наибольшее изменение концентрации молекулярного кислорода наблюдалось в красном вине после обработки холодом. Концентрация кислорода уменьшилось на $5,57 \text{ мг/см}^3$. А наибольший прирост концентрации кислорода ($4,63 \text{ мг/см}^3$) отмечено в красном сухом вине после обработки теплом.

Каталазная активность была максимальной ($8,12 \text{ Мкмоль/мин/л}$) в красном сухом вине после оклейки её бентонитом. Минимальная активность ($0,22 \text{ Мкмоль/мин/л}$) отмечена в белом сухом вине после обработки холодом. Прирост активности фермента каталаза был наибольшим ($2,2 \text{ Мкмоль/мин/л}$) в красном сухом вине, обработанном оклеивающими веществами. Минимальная инактивация каталазы отмечена в красном сухом вине, обработанном теплом, резкое падение активности каталазы ($4,28 \text{ Мкмоль/мин/л}$) наблюдается при оклейке белого сухого вина.

Высокая активность и увеличения каталазы красного сухого вина при оклейке бентонитом свидетельствует о том, что при оклейке красных сухих вин присутствуют активные формы кислорода и имеет место образования H_2O_2 . Каталаза обычно функционирует в связке с СОД, нейтрализуя O_2^-

Это подтверждается данными по изучению активности фермента СОД. Активность СОД количественно в образце до оклейки сухого белого вина равна активности его в красном вине, прошедшем оклейку ($2,78 \text{ усл.ед.}$). Но вместе с тем в обоих образцах наблюдается рост активности СОД. Так в случае оклейки белого сухого вина бентонитом активность СОД выросла с $2,78 \text{ усл.ед}$ до $6,79 \text{ усл.ед}$ т. е. примерно в 2,4 раза, а в красном вине с $1,04 \text{ усл.ед}$ до $2,78 \text{ усл.ед}$ или в 2,6 раза. Видно, что интенсивность прирост активности СОД в белом и красном вине примерно равная, но резко отличаются по количественным значениям. [4]. Так, если в белом сухом вине максимальная активность после обработки бентонитом равна $6,79 \text{ усл.ед}$, то в красном вине этот показатель составлял всего $2,8 \text{ усл.ед}$

Отмечено, что обработка холодом белого сухого вина примерно в 6,5 раз уменьшает активность СОД, тогда как в красном вине этот показатель равен $3,07$. Низкая активность СОД ($2,78 \text{ усл.ед.}$) отмеченная в образце красного сухого вина при обработке холодом и соответственно снижение при этом активности каталазы подтверждает, что реакция дисмутации не имеет место при данной технологической обработке.

Пероксидаза является ферментом родственным каталазе и осуществляет инактивацию H_2O_2 и других перекисных соединений [5]. Пероксидаза обладала максимальной активностью среди других образцов в красном сухом вине после обработки холодом, а самая низкая активность проявилась в белом сухом вине, при обработке холодом. Оклейка красного сухого вина дала наибольший прирост активности фермента пероксидазы (0,438Мкмоль/мин/л). Уменьшение пероксидазной активности существенна (0,673Мкмоль/мин/л) в белых сухих винах, обработанных теплом. То есть белым винам, подвергшимся тепловой обработке не грозит окислительное повреждение [6].

Сравнение показателей компонентов системы АОЗ следующее:

-Оклейка интенсифицирует окислительные процессы как белых, так и красных вин.

-Обработка холодом инактивирует все исследуемые ферменты системы АОЗ, т.е. этот технологический процесс придает устойчивость вину к кислородным стрессам

-Обработка красных вин теплом повышает концентрацию кислорода и одновременно активирует все составные системы АОЗ. т.е. идут дисмутация и образование органических перекисей. Белые вина в этом случае ведут себя несколько иначе.

Равноценное действие на систему АОЗ оказывают оклейка и обработка холодом, но при обработке теплом белые и красные вина ведут себя неадекватно.

Литература.

- 1.Н.М.Агеева, В.А.Маркосов, Р.А.Неборский, Р.В.Гублия. Антирадикальное действие красных вин. Виноделие и виноградарство. 3/2009.с.24-25
2. А.Л.Брюханов, А.И.Нетрусов. Аэротолерантность строго анаэробных микроорганизмов: факторы защиты от окислительного стресса. Прикладная биохимия и микробиология 2007.том 43 №6.с.635-652
- 3.А.А.Солдатов,О.Л.Гостюхина, И.В.Головина. Антиоксидантный ферментный комплекс тканей двустворчатого моллюска *Mytilis galloprovincialis* Lam, в норме и условиях окислительного стресса. Прикладная биохимия и микробиология 2007.том 43 №5.с.621-628)
4. Irgasheva G.R., SapaevaZ.Sh. Study of the antioxidant protection system og the antioxidant protection system of red grappes and wine. // International journal of innovations in engineering research and technology [ijert] issn: 2394-3696 website: ijert.org vol. 8 no. 06 (2021), pp. 302-308.
5. Irgasheva G.R. Determination of antioxidant protection during technological treatments. dry white wines. NeuroQuantology|November2022| Volume 20 | Issue 15 | PAGE 6744-6749| DOI Number: 10.48047/NQ.2022.20.15. NQ 88673.
6. Irgasheva G.R. Improvement of wine technology basis for studying their antioxidant activity. Tashkent State Tehknical University Named After Islam Karimov ISSN :2181-0400 №1/2022 p.4-7

**ИЗУЧЕНИЯ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА КОНЦЕНТРАТА
ТОПИНАМБУРА**

Рустамбекова Ф.Ф. – доцент, PhD.

Ташкентский химико-технологический институт

firarustam028@gmail.com

УДК 663.3

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены способ получения порошка из клубней *Helianthus tuberosus* L топинамбура сортов «Файз-Барака» и «Мужиза», культивируемые в Узбекистане. Определены важные технологические процессы такие как, очистка топинамбура от кожуры «взрывным» способ, который обеспечивает 100% очистку клубней в течение 3-5 минут. За счёт инактивацию окислительных ферментов и стерилизацию поверхности клубней потери сырья составляет 2,5-5% от веса клубней. Затем оголенные клубни отделяются от кожуры в гидрокласификаторе. Очищенные клубни поступают на тёрочные аппараты, протираются до пюреобразного состояния без выделения сока. В пюреобразном состоянии увеличивается удельная активность обезвоживания, ускоряется процесс сушки в вакуум-сушильных аппаратов при давлении 50-120 мм рт.ст., $t=45-55^{\circ}\text{C}$. Были изучены химические составы порошков местных сортов и российского сорта «Интерес». Определены: влажность, общая количество фруктанов, белков, минеральные состав и аминокислотный состав.

Ключевые слова: водорастворимые полисахариды, пектиновые вещества, гемицеллюлоза, мойка клубней, порошок топинамбура, инулин, белки.

RESUME

The article discusses a method for producing powder from Jerusalem artichoke tubers of Fayz-Baraka and Mujiza varieties cultivated in Uzbekistan. The important technological processes are identified: such as the cleaning of Jerusalem artichoke from peel by an “explosive” method, which ensures 100% cleaning of the tubers within 3-5 minutes. Due to the inactivation of oxidative enzymes and sterilization of the surface of tubers, the loss of raw materials was 2.5-5% by weight of tubers. Then tubers are separated from peel in a hydroclassifier. The cleaned tubers go to the trowels and turn into to a puree-like state without extracting juice. In puree state, the specific activity of dehydration is increased and drying process in vacuum-drying apparatus accelerates at a pressure 50–120 mm Hg, $t = 45-55^{\circ}\text{C}$. The chemical compositions of powders of local varieties and the Russian variety “Interest” were studied. Identified: humidity, the total amount of fructans, proteins, mineral and amino acid composition.

Keywords: water-soluble polysaccharides, pectin substances, hemicelluloses, tuber washing, tuberous powder, inulin, proteins.

Введение.

Одним из путей обеспечения населения Узбекистана полноценными, экологически безопасными продуктами функционального питания и безалкогольных напитков, пива из нетрадиционного сырья, способными выполнять профилактические и лечебные функции является промышленная переработка топинамбура.

Местные сорта топинамбура сорт «Файз-барака» и «Мужиза», созданные в Узбекском НИИ растениеводства, с 2006 года включены в Государственный реестр сортов сельскохозяйственных культур. [1]

Согласно данным ученых УзНИИ растениеводства при выращивании топинамбура в центральной зоне республики урожайность клубней составила 60-100 т/га, что в 1,5-2,5 раза выше, чем Российские сорта «Интерес» и «Новость Вира» с урожайностью клубней 40 т/га. Урожай клубней топинамбура узбекских сортов в 2-3 раза выше, чем сахарной свеклы культивируемые в Узбекистане [2].

В связи с тем, что топинамбур отличается высокими питательными лечебными и диетическими свойствами, он служит сырьем для получения различных продуктов, широко применяемых в пищевой промышленности и в медицине, а также в кондитерской и хлебо-пекарной промышленности [3,5].

Высокий урожай топинамбура в республике объясняется высоким КПД ФАР, (процентом усвоенной растениями фотосинтетической активной радиации), а также за счет хорошей инсоляции в условиях Узбекистана. Таким образом, в республике имеются все условия для организации комплексной переработки топинамбура. [2]

Сегодня требуется новый подход к проблемам при переработке топинамбура, которого нужно решать используя фундаментальные исследования и разработку научно - обоснованной технологий, а также достижения в науке, в технике и технологии. Клубни топинамбура плохо сохраняются и поэтому экономически целесообразна их быстрая переработка в целевые продукты. Важным процессом является очистка клубней от кожуры так как в кожуре сосредоточены значительное количество фенольных соединений и окислительные ферменты. Многие авторы [4,5] используют клубни без очистки. Начиная с момента измельчения в мезге происходит окисление фенольных соединений ферментами клубней (полифеноксидаза, пероксидаза). В присутствии кислорода фенольные вещества клубней моментально окисляются до о-хинона – органическая перекись, мезга и сок клубней окрашивается в темно-черный цвет флавофены железа, содержащиеся в значительном количестве в клубнях до 12 мг %, которые способствуют глубокому окислению и других ингредиентов топинамбура. Кроме того, о-хиноны способствуют протеканию

вторичных окислительных процессов, окрашивая при выдержки цвет порошков и функциональных продуктов. В результате ухудшаются биохимические и антиоксидантные свойства целевых продуктов. Существующие способы очистки клубней от кожуры имеют ряд недостатков:

- ошпаривание клубней в тепловых аппаратах паром и горячей водой, связана с расходом энергии до 30%, при этом клубни полностью не очищаются от кожуры.

- механическая очистка связана с расходом сырья до 30-35%.

С целью инактивации окислительных ферментов клубней, упрощение технологии производства целевых продуктов, ряд авторов проводят обработку клубней в поле СВЧ [8]. Для сахаросодержащего сырья нагрев током сверх высокой частотой в течение даже 10-15 мин в центре клубней происходит нагрев до высокой температуры (70–90°C), такой нагрев вызывает разложение сахаров с образованием токсичных соединений фурфурол, оксиметил – фурфурол и др. соединений.

Кроме того, обработка СВЧ многотоннажного сырья связана с расходом энергии и нарушением экологической безопасности функциональных пищевых продуктов и лекарственных средств. Таким образом, существующие технологии очистки клубней кожуры связаны с большими потерями сырья, энергии, изменениями нативных свойств топинамбура.

Методы.

Влажность порошков топинамбура определяли методом высушивания. Для определения влажности порошков топинамбура применяли метод высушивания до постоянной массы в шкафу при температуре 105°C [9].

Полисахариды были выделены последовательно: моно- и олигосахариды (спирторастворимые полисахариды) экстрагированы 82% спиртом, водорастворимых полисахаридов извлекали двумя способами: холодной (при 20°C) и горячей (при температуре 90°C) водой, гидролиз – экстрагировании пектиновых веществ проводили 0,75% соляной кислотой при $t=70\%$, 4%-ным раствором щелочи выделяли гемицеллюлозу.

Определение минерального состава топинамбура проводили методом масспектрометрии индукционно связанной с плазмой на приборе ICP. Результаты анализа приведены в таблице 4.

Для определения качество белков полученных из двух сортов топинамбура провели кислотный гидролиз 5,7н соляной кислотой. Для этого взяли точной навески (50 мг) леофильно высушенного белка. Гидролиз проводили при температуре 110°C в течении 24 часов в вакууме. Полученные гидролизаты упаривали на роторном испарителе и передавали на анализ на аминокислотный анализатор Т-339 (Amino Acid Analyzer Т 339, Mikrotechna-Prague-

Czechoslovakia). Результаты анализа приведены в хроматограммах (рис.1) и в таблице 5.

Результаты и обсуждение.

В данной работе впервые использована для очистки клубней топинамбура от кожуры эффективный «взрывной» способ перепад давления острого пара $P=0,35$ МПа за счет мгновенного сброса давления, который обеспечивает 100% очистку клубней в течение 3-5 минут, инактивацию окислительных ферментов и стерилизацию поверхности клубней. при минимальной потере сырья 2,5-5% от веса клубней. Затем оголенные клубни отделяются от кожуры в гидроклассификаторе. Очищенные клубни поступают на тёрочные аппараты, протираются до пюреобразного состояния без выделения сока. В пюреобразном состоянии увеличивается удельная активность обезвоживания, ускоряется процесс сушки. Известно, что для сушки топинамбура используется сушилки при атмосферном давлении при температурах $65 - 75^{\circ}\text{C}$ в контакте с кислородом воздуха. Это приводит к разложению сахаров за счет карбониламидных реакций, связанных с образованием вредных веществ и потерей углеводов.

В связи с этим, важной проблемой обезвоживания термолабильного сахаросодержащего сырья, является сохранения биологически активных веществ, это проблема может быть решена использованием вакуум-сушильных аппаратов при давлении 50-120 мм рт.ст., $t=45-55^{\circ}\text{C}$, которые находят широкое применения в зарубежных технологиях получения быстрорастворимых фруктово-овощных соков и пюре. [8]

Сушку клубней топинамбура в пюреобразном состоянии осуществляли в вакуум сушильных аппаратах с ИК – энергоподводом. Эти сушилки уникальны тем, что данный простой способ энергоподвода к влаге, находящегося в продукте, позволяет использовать сушильное оборудование с высоким КПД [6].

Также альтернативной сублимационной сушкой в пищевой промышленности является вакуум – сушка при давлении $P = 50-120$ мм.рт.ст. с ИК-нагревом. Продукты вакуумной сушки по качеству сопоставлены с качеством сублимационных продуктов, тогда как затраты на удаление влаги существенно ниже, чем при сублимации.

В качестве объектов исследования использовались порошки из клубней топинамбура сортов «Файз-барака», «Мужиза» и «Интерес». Были изучены химические составы порошков, определены: влажность, зольность, содержание фруктанов и качественный моносахаридный состав углеводов, количество и качество белка, минеральный состав, аминокислотный состав, количественное и качественное определения природных соединений.

Приведены результаты порошков клубней двух местных сортов топинамбура «Файз-барака», «Мужиза» и контрольный порошок образец-БАД

Российского производства сорта «Интерес». Влажность порошков местных сортов топинамбура составлял 8%, когда российский сорт «Интерес» имел влажность 10%.

Был определен наличие углеводов моносахаридного состава по бумажному хроматограммы. Моносахаридный состав пектиновых веществ по данным бумажной хроматограммы представлен арабинозой, глюкозой, галактозой и галактуроновой кислотой. Изучение моносахаридного состава спирторастворимых полисахаридов в обоих порошках местного топинамбура и в Российском порошке позволило идентифицировать, в основном, фруктозу, сахарозу и фруктоолигосахариды, по выходу порошки местных сортов два раза больше порошка российского сорта (таб. 1).

Таблица 1.

Содержание фруктанов и качественный моносахаридный состав углеводов топинамбура двух сортов

Полисахарид	Выход, %	Моносахаридный состав						
		<i>Rha</i>	<i>Ara</i>	<i>Xyl</i>	<i>Glc</i>	<i>Fru</i>	<i>Sach</i>	<i>UAc</i>
Мужиза								
Спирторастворимые полисахариды	43,34				+	+	+	
Инулин	27,4				+	+		
Пектиновые вещества	1.59							+
Файз барака								
Спирторастворимые полисахариды	43				+	+	+	
Инулин	21,8				+	+		
Пектиновые вещества	1,42							+
Интерес								
Спирторастворимые полисахариды	17,22				+	+	+	
Инулин	17.8				+	+		
Пектиновые вещества	0,56							+

Изучен углеводный состав порошка двух местных сортов топинамбура полученный по новой технологии (2-таблица): «Файз-барака», «Мужиза» и

порошок российского сорта «Интерес».

Таблица 2.

Содержание углеводов порошков местных сортов топинамбура «Мужиза», «Файз-барака» и российский сорт «Интерес»

№	Вид топинамбура	Спиратодоступные полисахариды, % (этанол 82% об)	Водорастворимые полисахариды, % (20°C)	Водорастворимые полисахариды, % (90°C)	Пектиновые вещества, % HCl	Гемиллюлоза, % NaOH
1	Мужиза	43,34	5,16	27,4	1.59	0,32
2	Файз-барака	43,3	5,9	21,8	1.42	0,33
3	Интерес	17,22	7,4	17.8	0,56	-

Как видно из таблицы 2, местные сорта осеннего сбора «Мужиза» и «Файз-барака» по содержанию общего количества фруктанов отличались на 4,9%. В сорте «Мужиза» количество фруктанов составило 77,81%, «Файз-барака» 72,75%, что можно объяснить веретенообразной гладкой формой сорта «Мужиза» и размером клубней в диаметре, т.к. инулин в клубнях в большем количестве сосредоточен в центральной части. В связи с чем, более технологичным и экономичным для переработки является сорт «Мужиза».

В качестве контроля использовали порошок «Природный инулиновый концентрат топинамбура» сорта «Интерес», общее содержание фруктанов в порошке топинамбура было – 42,98%, что 1,8 раз, пектина в 2,8 раз меньше, чем в сорте «Мужиза».

Гемиллюлоза - порошок темно-серого цвета, растворяются в щелочи и по данным бумажной хроматограммы состоят из галактуроновой кислоты, галактозы, глюкозы, арабинозы, ксилозы и раминозы. Сумма глюкофруктанов (инулин) представляет собой аморфный порошок белого цвета, хорошо растворяется в горячей воде.

Таблица 3

Результаты титрометрического анализа пектиновых веществ порошка топинамбура

Вид топинамбура	Свободные карбоксильные группы	Этирифицированные карбоксильные группы	Общие карбоксильные группы	Степень этирификации
Мужиза	1,9	32,4	34,3	60,2
Файз-барака	1,2	42,3	43,5	59,4
«Интерес»	1,8	41,4	43,2	95,8

Моносахаридный состав последних представлен фруктозой и глюкозой, т.к. они относятся к глюкофруктанам инулинового типа. Физико-химические характеристики пектиновых веществ клубней топинамбура осеннего сбора изучены методом титрометрического анализа и установлено, что пектиновых веществ исследуемых образцов относятся к средне этирифицированным пектинам, где $\lambda=60,2-59,4\%$ (таб. 2). По зольности топинамбура был определен макро-микро элементный состав.

Таблица 4

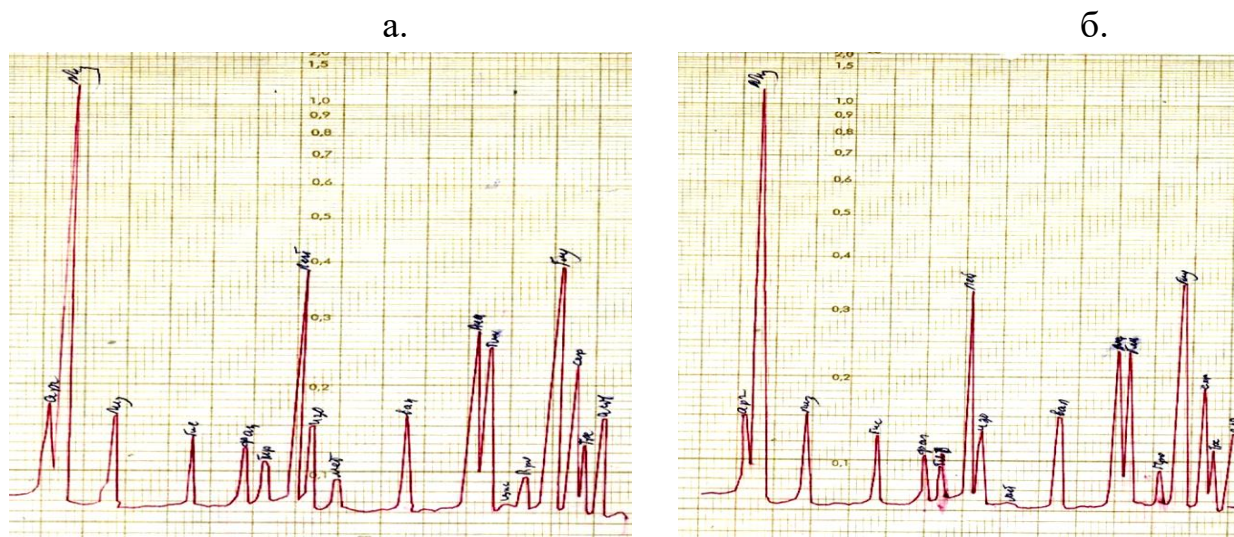
Состав макро-микро элементов исследуемых сортов топинамбура

Наименование макро-микро элементов	Содержание макро-микро элементов		
	«Файз-барака»	«Мужиза»	«Интерес»
Массовая доля макроэлементов, мг/100г			
Магний	150	98	32
Калий	440,0	320,0	225,0
Фосфор	120,0	110,8	79,0
Кальций	120	77	21
Натрий	52,0	52,0	17
Хлор	98,0	88,0	48,0
Массовая доля микроэлементов, мг/100г			
Кобальт	0.68	0.47	0,29
Медь	2.1	1.9	1,9
Цинк	1,2	0,8	0,3
Железо	42	29	0,5
Марганец	29,00	28,00	14,00
Молибден	0.78	0.74	0,18
Бор	100,0	97,0	60,0
Фтор	32,2	29,0	15,0

Сера	31,8	27,5	14,5
Йод	7,8	5,6	2,1

Используя спектрофотометрический количественный метод определения белка в растворе (метод Каар – Каля), провели определения белка в щелочном экстракте в двух образцах топинамбура. Спектрофотометрический метод определения белка основан на способности ароматических аминокислот (триптофан и тирозин) поглощать ультрафиолетовый свет с максимальным поглощением при 280 нм. Таким образом, измеряя величину оптической плотности при этой длине волны, можно судить о количестве белка, присутствующего в растворе. Используя метод Каар-Каля установили, что в порошках топинамбура содержание белка составляет, 6,4% в сорте «Мужиза», 6,3 в сорте «Файз-Барака» и 3,2% в сорте «Интерес».

Рис. 1. Хроматограмма аминокислот

а-«Мужиза» и б-«Файз-барака»

Таблица 5

Аминокислотный состав топинамбура

Название аминокислоты		а- «Мужиза»	б- «Файз-Барака»
Аспарагин	Asp	0,20	0,17
Треонин*	Thr	0,12	0,11
Серин	Ser	0,17	0,14
Глутамин	Glu	0,57	0,52
Пролин	Pro	0,20	0,22
Глицин	Gly	0,19	0,18
Аланин	Ala	0,23	0,20

Цестеин	Cys	0,03	-
Валин *	Val	0,19	0,19
Метионин *	Met	0,05	0,08
Изолейцин *	Ile	0,12	0,14
Лейцин*	Leu	0,29	0,27
Тирозин	Tyr	0,12	0,13
Фенилаланин *	Rhe	0,16	0,14
Гистидин *	His	0,11	0,11
Лизин *	Lys	0,17	0,17
Аргинин *	Arg	0,28	0,24
Общая сумма в %		3,2%	3,01%

Белковый состав продукта характеризуется разнообразием составляющих аминокислот. Таким образом, специфичность топинамбура проявляется высоким содержанием в его клубнях белка в местных сортах «Мужиза» 6,4%, «Файз-барака» 6,5%, представленных семнадцатью аминокислотами, в том числе всеми незаменимыми аминокислотами: треонин, валин, метионин, изолейцин, лейцин, фенилаланин, гистидин, лизин, аргинин.

Заключение.

Для установления влияния принципиально новых приемов в технологии и действия их на биохимический состав необходимо было провести исследования свойств функциональных активных ингредиентов топинамбура в концентратах клубней, полученных по новому способу.

Изученные сорта, по содержанию ценных компонентов, вполне могут быть использованы для производства соков, сиропов, безалкогольных напитков, пива и природного инулинового концентрата топинамбура.

Богатый состав биологически активных веществ топинамбура делает растение незаменимым в лечебном диетическом питании, в пищевой промышленности и в приготовлении высокоэффективных лекарственных средств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Mavlyanova R.D. *Izucheniye topinambura v tashkentskoy oblasti*. [Study of Jerusalem artichoke in the Tashkent region]. Tashkent, TashGAU Publ., 2001, 277 p.
2. Amanova M., Mavlyanova R., Rustamov A. *Topinambur ekini urug`ciligi bo`yicha tavsifnoma*. [Characteristics of Topinambur Cultivation Seeds]. Tashkent, Fan Publ., 2011, 21 p.
3. Gedrovica, I., KarkliXa, D., Straumite, E. Sensory and qualitative indices (hardness and color) of evaluation of cakes with jerusalem artichoke (*Helianthus tuberosus* L.) powder. *Annual International Scientific Conference - Research for Rural*

Development 2010 “Research for Rural Development”. Jelgava, Latvia, 2010, pp. 138-144. Code 127838

4. Krikunova L.N., Obodeeva O.N., Zakharov M.A., Danilyan A.V. Development of technological parameters of the two-stage method of dried Jerusalem artichoke preparation for distillation. *Russian Journal of Food systems*, 2018, vol.1, no 1, pp. 24-34. doi: [10.21323/2618-9771-2018-1-1-24-34](https://doi.org/10.21323/2618-9771-2018-1-1-24-34)

5. Brovina F.Ya. [Clinical studies of the use of Jerusalem artichoke with a therapeutic purpose for patients with diabetes]. *Tezisy dokladov II-oy Vsesoyuznoy nauchno-proizvodstvennoy konferentsii “Topinambur i topinsolnechnik – problemy vozdeyvaniya i ispol'zovaniya”* [Abstracts of the II-nd All-Union Scientific-Production Conference “Jerusalem artichoke and sunflower - the problems of cultivation and use”]. Irkutsk, 1990, pp. 116-118.

6. Abdurazkova S.Kh. Kompleksnaya resursosberegayushchaya ekologicheski chistaya tekhnologiya pererabotki topinambura s utilizatsiyey otkhodov i zelennoy massy [Integrated resource-saving environmentally friendly processing technology of Jerusalem artichoke with waste management and green mass]. *Kimyo va kimyo texnologiyasi*, 2011, no. 3, pp. 49-54.

7. Ibramdzhi Zh., Flaumenbaum B. L., Kvasenkov O. I. *Sposob proizvodstva fruktoznogo siropa iz topinambura*. [The method of production of fructose syrup from Jerusalem artichoke]. Patent RF, no. 2493261, 2013.

8. Ogneva A. N. *Razrabotka tekhnologiy fruktovo-ovoshchnykh produktov bifodogennymi svoystvami. Diss. dok. tekh. nauk* [Development of technologies of fruit and vegetable products with bi-pathogenic properties. Dr. tech. sci. diss.]. Krasnodar, 2015. 159 p.

9. Gamayurova V.S., Rzhechiskaya L.E. Pishchevaya khimiya. *Laboratornyy praktikum*. [Food chemistry. Laboratory workshop]. St. Petersburg, GIORD, 2006, 137 p.

ДИСКУРСИВ МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДА ПРАГМАТИК МАЗМУН

Абдурашидов Давронбек Олимжон ўғли
АДУ Лингвистика йўналиши
2-босқич магистранти

Аннотация: Мақолада прагмалингвистикага оид баъзи маълумотлар, аниқроқ айтганда, дискурсив мулоқот жараёнида прагматик мазмун тўғрисида фикрлар айтиб ўтилган. Шунингдек, соҳа бўйича олимларнинг фикрлари асос сифатида келтирилган.

Калит сўзлар: тил, мулоқот, прагматика, прагматик мазмун, нутқий вазият, дискурсив мулоқот, семантика.

Аннотация: В статье приводится некоторая информация по прагмалингвистике, а точнее, мнения о прагматическом содержании в процессе дискурсивного общения. В качестве основы также приводятся мнения ученых в этой области.

Ключевые слова: язык, общение, прагматика, прагматическое содержание, речевая ситуация, дискурсивное общение, семантика.

Annotation: the article mentions some information on pragmalinguistics, more precisely, opinions about pragmatic content in the process of discursive communication. Also, the opinions of scientists in the field are presented as the basis.

Keywords: language, communication, pragmatics, pragmatic content, speech situation, discursive communication, semantics.

Тил бирликларининг прагматик имкониятлари нутқий вазият, коммуникантларнинг тилдан фойдаланиш кўникмалари ва нутқ объекти ҳақидаги умумий билимлари билан боғлиқ ҳолда юзага чиқади. Дискурсив мулоқот жараёнида прагматик мазмуннинг англанишида нутқий вазиятга доир объектив ва субъектив омиллар ҳам иштирок этади. Муҳими, ушбу мазмун воқеланишини таъминловчи етакчи омиллар дискурсда фаоллашади. Умуман, “прагматика тилнинг амалий қўлланиш жиҳатларини нутқий вазият билан яхлитликда ўрганади.”¹

Исталган тил сатҳига оид бирликларни семантик нуқтаи назардан ҳам, прагматик нуқтаи назардан ҳам таҳлил қилиш мумкин. Р. Карнап уларнинг фарқланиши субъект масаласига боғлиқ эканини таъкидлайди: агар биз эътиборни тилдан фойдаланувчи инсон омили (коммуникантлар)га қаратсак, бу прагматика соҳасига тегишли бўлади. Агар биз тилдан фойдаланувчилардан

¹ Мирсанов Ф. Қ. Аспектуаллик ва темпораллик мазмуни ифодасининг когнитив-прагматик асослари: Филол. фанлари доктори (DSc) ... дисс. автореф. – Т., 2019. – 21 б.

чалғиб, фақат ифода ва унинг десигнатларини тадқиқ қилсак, семантика доирасида иш кўрган бўламиз.²

Масалага оид қарашларнинг ривожланиб бориши натижасида уларнинг ўзаро алоқадорлиги, яъни ушбу ёндашувларнинг узвий боғлиқлиги асосида тадқиқ этиш усули эътироф этила бошлади. Семантика – прагматика қарама-қаршилигида семантик талқин сўзнинг муайян маъносини умумлаштириб таърифласа, прагматик талқин луғавий birlikнинг контекстдаги функционал фаолиятини акс эттиради. Кўриниб турибдики, сўзнинг маъноси асос маънони ифодаловчи семантик қисмдан ва унинг нутқда ишлатилиши билан боғлиқ прагматик қисмдан иборат эканлиги аён бўлади.

“Прагматика” атамасини дастлаб Ч. Моррис илмий муомалага киритади. **Прагматика** грекча “прагмос” сўзидан олинган бўлиб, “иш”, “ҳаракат” маъноларини беради. Прагматика лингвистик белгиларнинг нутқдаги функционал қўлланишини ўрганади. Шунинг учун тилшуносликнинг бу йўналиши семиотика тармоқларидан бири саналади.³

Прагматика – белгининг инсонга таъсири, унинг (инсоннинг) фикрлаш услубига, ахлоқига, ҳис-туйғусига таъсирини ҳамда нутқий акт (гапнинг мазмуний компоненти)нинг бевосита контекст билан муносабатини ўрганади. Нутқий акт, индикатив бўлмаган сўзлар, контекст, нутқий вазият, сўзловчи шахси каби тушунчалар лингвистик прагматиканинг марказий тушунчаларидир.⁴ “М. Ҳақимовнинг “Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини” мавзусидаги докторлик диссертациясида *нутқий акт назарияси, локутив, иллокутив, перлокутив* актлар, *тағбилим* ва *тағмаъно* сингари масалалар юзасидан ўзбек тилшунослиги тарихида илк марта фикр-мулоҳазалар юритилган эди.”⁵

Прагматика ғоялари XX асрнинг 60-70-йилларида Ч. Пирс, Р. Карнап, Ч. Моррис, Л. Витгенштейнларнинг фалсафий ва семиотик тушунчалари таъсирида ривожлана бошлади. Пирснинг жуда ноанъанавий ва ўқиш қийин бўлган шаклда, шу билан бирга, гуманитар фанлар олимлари доирасидан узоқда бўлган нашрларда тақдим этилган семиотик ғояларини 1930-йилларда америкалик бошқа бир файласуф олим Ч. Моррис ўз фундаментал асарида қайта ишлаб, семиотика структурасини белгилаб берди.⁶ Ч. Пирс тақлиф қилган семиотик тизим маълум даражада изчил ва мантиқий яхлитликка эга.

² Қаранг: Бутяева О. Г. Прагматические аспекты функционирования слова в эрзянском языке: Автореф. ...дисс. канд. фил. наук. – Саранск, 2007. – С. 6.

³ Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Т.: Akadempnashr, 2013. – Б. 6.

⁴ Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. док-ри ...дисс. автореф. – Т., 2001. – Б. 26.

⁵ Нурмонов А. Имманентликдан когнитивликка / Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2009. – № 6. – Б. 104-107.

⁶ <http://philologos.narod.ru/semiotics/semiotics.htm>

Мантиқшунос Ч. Моррис Ч. Пирсинг 60 турдаги белгилардан иборат тизимини ўта ихчамлаштирди ва универсал белгилар моделини яратди.⁷

Ч. Пирс семиотика доирасида уч илмий соҳа: синтактика (ёки синтаксис), семантика ва прагматикани мустақил йўналишлар сифатида ажратди. Унинг таърифича, синтактика “белгиларнинг ўзаро синтактик муносабатларини уларнинг объект ёки интерпретатор – тавсифловчига бўлган муносабатидан ажратган ҳолда ўрганишдир”, семантика эса “белгиларнинг ўз десигнатлари, яъни улар воситасида ифодаланаётган объектга бўлган муносабатини” таҳлил қилади ва, ниҳоят, прагматика “белгининг ундан фойдаланувчи – интерпретаторга нисбатан муносабатини ёритувчи фандир.”⁸ Белгининг умумий назариясига амалий ва коммуникатив фаолиятда субъект омилини ҳисобга олиш кераклигини (белги жараёни **семиозис** сифатида намоён бўлади) биринчи бўлиб Ч. Пирс қайд этди.⁹

Диққат марказига белги тушунчаси қўйилди. Бунда белгилар ўз-ўзидан ҳосил бўлмаслиги ва субъект фаолиятисиз объектларнинг алоҳида гуруҳлари шаклланмаслиги таъкидланди. Улар семиозис жараёнида ҳосил бўлади. Семиотик жараёнсиз, яъни **интерпретатор** фаолиятисиз белгиларнинг уч томонлама муносабатисиз белги бўлмайди.

Адабиётлар:

1. Нурмонов А. Имманентликдан когнитивликка / Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2009. – № 6. – Б. 104-107.
2. Ҳакимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Т.: Akademnashr, 2013.
3. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т., 2008.
4. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. – Винница.: Нова Книга, 2009.
5. Мирсанов Ғ. Қ. Аспектуаллик ва темпораллик мазмуни ифодасининг когнитив-прагматик асослари: Филол. фанлари доктори (DSc) ... дисс. автореф. – Т., 2019.
6. <http://philologos.narod.ru/semiotics/semiotics.htm>

⁷ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т., 2008. – Б. 42.

⁸ Сафаров Ш. Ўша асар. – Б. 44.

⁹ Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. – Винница.: Нова Книга, 2009.

**IQBOL MIRZO ASARLARIDA YUKLAMALAR ORQALI
KONNOTATIV MA'NONING HOSIL QILINISHI**

*Amir Hamza Jo'rayev Fuzlitdin o'g'li.
Shahrixon tumani 26-umumta'lim maktabi
ona tili va adabiyot o'qituvchi.
Go'zaloy Jo'rayeva Odiljon qizi
Shahrixon tumani 64-IDUM
ona tili va adabiyot o'qituvchi.*

Annotatsiya: ushbu maqolada yuklamalarning she'riy nutqda qo'llanilishidagi o'ziga xosliklar tadqiq etilgan. Shu bilan birga, yuklamalarning poetik nutqda konnotativ ma'noning hosil qilishdagi o'rni qay tarzda ekanligi yoritilgan.

Kalit so'z: yuklama, ekspressiv bo'yoq, inversiya, denotativ ma'no, konnotativ ma'no, leksema, takror.

Аннотация: В данной статье исследуются особенности использования предлогов в поэтической речи. При этом освещается роль нагрузок в формировании коннотативного значения в поэтической речи.

Ключевое слово: нагрузка, выразительная окраска, инверсия, денотативное значение, коннотативное значение, лексема, повторение.

Annotation: this article examines the peculiarities of the application of loadouts in poetic speech. At the same time, it is illuminated in what way the place of burdens in the formation of connotative meaning in poetic speech is.

Keyword: loading, expressive coloring, inversion, denotative meaning, connotative meaning, lexeme, repeat.

Yordamchi so'zlar – ko'makchi, bog'lovchi, yuklamalar tilimizni, uning cheksiz imkoniyatlarini yana ham boyroq, ifodalarimizni yana ham aniqroq va go'zalroq qilishning asosiy vositalaridandir.

Ma'lumki, tilshunoslikda yordamchi so'zlar alohida kategoriyani tashqil qiladi va maxsus o'rganiladi. Yordamchi so'zlarning umumiy funksional belgisi sifatida ularning "bog'lash"lik xususiyatini olishimiz mumkin. Shu belgi asosida ko'makchi, bog'lovchi, yuklamalar so'z va gaplarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladi. Ammo bu vazifa bog'lovchi va ko'makchilar uchun o'zgarmas va barqaror sanaladi. Yuklamalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular so'z yoki gaplarga so'roq, ta'kid, kuchaytiruv, ayirish-chegaralash, o'xshatish kabi qo'shimcha ma'nolarni yuklash uchun xizmat qiladi va funksional "bog'lash" belgisiga nisbatan beqaror, o'zgaruvchan sanaladi, ya'ni "bog'lash" belgisi bo'lishi ham, bo'lmasligi ham mumkin. Masalan, **na-na** yordamchisi teng bog'lovchilarning bir turi sifatida inkor bog'lovchisi sanalib kelingan. "Inkor yuklamasi na-na inkor bog'lovchisidan kesimining bo'lishli yoki

bo‘lishsiz shaklda ekanligi bilan farqlanadi: kesimi tasdiq shaklda bo‘lsa bog‘lovchi, kesimi inkor shaklda bo‘lsa yuklama.”¹

G‘.Abdurahmonov esa ushbu vositani inkor bog‘lovchisi deb atash bilan birga, yuklamalik xususiyatiga ega ekanligini ham aytib o‘tadi. Bu holat o‘zbek tilshunosligida ko‘plab munozaralarga sabab bo‘ladi. Biroq keyingi yillardagi darsliklarda bu yordamchi inkor yuklamasi deb ko‘rsatila boshlandi. Bu bahs-munozarali fikrlarga R.Rasulov o‘z tadqiqoti bilan ma‘lum ma‘noda chek qo‘ydi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Tilshunos olim bu yordamchi vositani uyushgan bo‘laklar va qo‘shma gap tarkibida kelishini keng miqyosda tahlil etib, bunday qo‘llanishlarda bog‘lash vazifasini maxsus bog‘lovchi vositalar amalga oshirishi, na...na yordamchisi esa ta‘kidli inkorni ifodalashga xizmat qilishini aniq misollarda ko‘rsatdi, uning ham...ham va boshqa yordamchi vositalar bilan paradigmatic aloqalarini tavsifladi. Xulosa qilib aytish mumkinki, bu tadqiqotlardan keyin na...na yordamchi birligining yuklamaligini inkor qilishga asos qolmadi. Faqat shuni ta‘kidlash kerakki, “bu yordamchi so‘zning birlamchi substansial vazifasi yuklamalik bo‘lsa, ikkilamchi vazifasi bog‘lashga xizmat qilishidir.”²

Ushbu yordamchi birlikning bizning tadqiqotimiz uchun muhim bo‘lgan yuklamalik xususiyatlarini, qanday konnataiv ma‘nolarni ifodalab kelishini badiiy matn asosida ko‘rib chiqamiz. Iqbol Mirzo o‘zining qator she‘rlaridan **na... na** yordamchi birlikni qo‘llaydi va u orqali asarini o‘zgacha emotsional bo‘yoq bilan bo‘yashga erishadi:

Huvillagan dunyo, huvillagan qalb,
Na quvonch, **na** rayhon, **na** g‘am, **na** yalpiz...
Qip-qizil qumlarni kechdim yuz yillab,
O‘zim bilan o‘zim yashadim yolg‘iz. (I.76-bet)

Ko‘plab lirik asarlarda kesimning holati ochiq-oydin ifoda etilmaydi. Bu inversiya, yoki shu singari sabablar tufayli hosil bo‘ladi. Yuqorida keltirgan misolimizda esa asarning birinchi misrasidayoq harakatning bo‘lishsiz shaklda ekanligi anglashiladi. Shoir misrada **na...na** yuklamasi orqali emotsional-ekspressivlikni yuqori darajaga ko‘tarish bilan birga undagi tanlab olingan so‘zlarni o‘zaro zidlash orqali ham asar ta‘sirchanligini yanada oshirmoqda. Shu birgina misra orqali ham o‘xshatish, ham zidlash ma‘nolari hosil qilinmoqda. Ya‘ni, quvonch rayhonga, g‘am esa yalpizga o‘xshatilayotgan bo‘lsa, quvonch va g‘am, rayhon va yalpiz o‘zaro qarama-qarshi ma‘noda qo‘llanilmoqda.

Ko‘rib turganimizdek, yuklama orqali ifodalangan inkor ma‘nosi oddiy bo‘lishsiz shakldagi inkordan ko‘ra ancha kuchli va ta‘kidlidir. Shu bois, u badiiy matn tarkibida o‘ta salmoqli konnotativ man‘nolarni hosil qilib kela oladi.

¹Erkaboyeva N. O‘zbek tilidan ma‘ruzalar to‘plami. T.: Akademnashr. 2015. 245

²Расулов Р. Узбектилидаёрдамчисузларнингсемантик-грамматикхусусиятлари. – Т. Фан. 1983.79-б

Yuklamalar boshqa yordamchi soʻzlarga nisbatan konnotativ maʼno qiymatining yuqoriligi bilan farqlanadi. Masalan **-dir** yuklamasi lisoniy vositalarga qoʻshilgandagumon maʼnosini voqelantiradi va u soʻzlashuv, badiiy uslubga xosligi, oʻz lisoniy imkoniyatlarini voqelantirishi uchun ana shunday qulay vaziyat boʻlishini taqazo qiladi. **-dir** yuklamasi soʻroq olmoshlari, otlar, koʻmakchilar bilan qoʻllanilishi yoki har xil grammatik (son, daraja, egalik, kelishik v. b.) shakllarda kelishi mumkin. Sheʼriy shakldagi matnda koʻproq soʻroq olmoshlari bilan birgalikda qoʻllanilganligining guvohi boʻlamiz:

Qizlar... gapirmayman ular haqida,

Ularga sheʼr kerak, kerakmas shoir.

Kinga**dir** yigʻlagim kelar gohida...

Xayr, qaytayotgan turnalarim, xayr!(II.121-bet)

Bu misralardagi shoir iztirobini ifodalovchi satrlarda **-dir** yuklamasi orqali gumon maʼnosi bilan birgalikda, yolgʻizlik, dardmandlik maʼnolari ham anglashiladi. Shu oʻrinda yuklamaning konnotativ maʼnoni yuzaga chiqarishda ahamiyati yaqqol namoyon boʻladi.

“Ayrim yuklama affikslar morfologik affikslar yordamida hosil qilingan gap modeliga qoʻshimcha kommunikativ (nutqiy) maʼnolar berish uchun xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, morfologik affikslar gap ichi qurilishi uchun, ayrim affiks yuklamalar gap qurilmasini kontekstga bogʻlash, unga kontekstual, qoʻshimcha maʼnolar berish uchun xizmat qiladi.”³

Bir kun bizni maktab yigʻlab kuzatdi,

Sochilib ketdik-**ku**, toʻptoshlar kabi. (II.102-bet)

Yuqorida ifodalanayotgan fikrning oddiy shakli: toʻptoshlar kabi sochilib ketdik. Taʼkidlov yuklama affiksi **-ku** ushbu oddiy modelga qoʻshimcha konnotativ maʼno bermoqda. Natijada fikriy ifodada kuchli taʼkid, kuchaytirish maʼnolari orqali emotsionallik oshirilmoqda. Yana bir shu fikr isboti uchun Iqbol Mirzo ijodidan misol:

Axir “Sevaman”, deb chekkan-ku yohu

Har sevgifurush qadimdan qadim.(II.33-bet)

Anʼanaviy tilshunoslikda til va nutq farqlanmaganligi, gap qolipi aniqlanmaganligi uchun taʼkidlov yuklamasining vazifasi – qoʻshimcha maʼnosi morfologik affiksning qoʻshimcha maʼnosidan aytarli farq qilmagan. Tushinarliroq qilib aytganda, taʼkidlov yuklamasining maʼnosini aniqlashda morfologik shakl maʼnosini aniqlashga oʻxshash yoʻl tutilgan. Masalan: “taʼkid yuklamasi soʻz maʼnosini taʼkidlaydi hamda soʻz maʼnosini kuchaytiradi” singari. Shunday ekan, soʻz maʼnosini taʼkidlash, shu gapni kontekstga bogʻlash, gapning maʼum bir boʻlagi orqali jumlagi qoʻshimcha maʼno va mazmun berish boʻlgan. Til va nutq dixatomiyasi gap qolipi, matn kabi tayanch tushunchalar va matnni oʻrganish metodlari asosidagina

³ Isaqov Z. Yuklama va affikslar munosabati. Oʻzbek tili va adabiyoti.2020. №4. 115-b.

kuchaytiruv ta'kid yuklamalarining funksional tabiatini ochish mumkin. Darhaqiqat, har qanday birlikning asl funksional tabiati ochilsagina uning qo'shimcha konnotativ ma'nosini to'laqonli ochish mumkin.

Affiks yuklamalar orasida **-mi** so'roq yuklamasi alohida ahamiyatga ega. U tilshunoslikda yuklamalardan tashqari qo'shimcha ko'plab vazifalarni bajarib keladi. "Bu yuklama shaklan affiksga o'xshasa ham, aslan affikslardan vazifasidan keskin farqlanadi. Masalan, bu yuklama gap turi(so'roq gap) hosil qilish vazifasini bajaradi. Masalan, darak gapdan so'roq gap hosil qiladi. *Amakim kelgan – Amakim kelganmi?* - mi affiks-yuklamasining ushbu ma'nosi ya'ni funksiyasi nutq, kommunikativ sintaksis bilan bog'liq. An'anaviy morfologiya gap ichidagi so'z shakllari, morfologik affikslar bilanshug'ullanganligi uchun-mi yuklamasiga "qo'shimcha ma'no beruvchi" yordamchi sifatida yondashilgan. Xolbuki, -mi affiks-yuklamasining so'zga(masalan, darak gapga) berayotgan ma'no tabiati butunlay boshqacha tabiatga ega: u gapning yangi mazmun turini hosil qiladi."⁴Darhaqiqat, ushbu yuklama orqali nafaqat oddiy nutqda, balki poetic nutqda ham yangicha mazmun hosil qilishda keng qo'llaniladi. -mi affiks-yuklamasi ham mazmunan, ham shaklan she'riy asar konnotatsiyasini oshirishga xizmat qiladi:

Adashdimmi, toldimmi,

Zulmatlarga qoldimmi?

To'g'ri yo'lga sol endi,

Ey, ko'zlari axtarim!

Ko'rib turganimizdek, bu birlikni badiiy matnda qo'llash orqali barcha tomondan emotsional-ekspressivlik ortmoqda.

Opa, xotiradir u kunlar, opa,

Opa, u kunlarga bugun intiqman.

Bugun xatolarim qilmasmi xafa,

Chiqib ketmadimmi to'g'ri chiziqdan?!

Bu o'rinda shoir aynan, fikriy ifodasini so'roq ohangida berish orqali ichidagi bor gaplarini, xasratlarini to'kayotgandek. Shu xasratlarni konnotativ ma'no deyishimiz mumkin. Bu so'roq ohangi yuqorida aytib o'tganimizdek, albatta, **-mi** affiks yuklamasi yordamida hosil qila oladi, xolos.

Quyida keltirilgan misralarda esa **-mi** yuklamasi ifodaga qarama-qarshi fikrning yetkazilishiga xizmat qilmoqda:

Ko'ngli siniq edimmi,

Ko'ksi tiniq edimmi,

O'z boshimni yedimmi,

Xafa bo'lma, ho'p, jonim.(1.111-bet)

⁴Isaqov Z. Yuklama va affikslar munosabati. O'zbek tili va adabiyoti.2020. №4. 115-b.

She'ni boshdan oyoq o'qisak, ya'ni kontekst bilan to'liq tanishib chiqsak, bu misralardagi konnotativ ma'noni anglashimiz judayam oson. Asosiy ifodalanayotgan ma'no kechirim so'rash bo'lgan ushbu asarda **-mi** yuklama affiksi yordamida mazmunan so'roq orqali kuchli tasdiq, afsus-nadomat anglalashilmoqda. Ko'ngli siniq bo'lmaganman, bag'ritoshman/ ko'ksim tiniq emas edi, ichiqora insonman/ shu boisdan o'z boshimni o'zim yedim/ xafa bo'lma, fikrlari ilgari surilmoqda. Mana shuni haqiqiy konnotativ ma'no desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bu holat ritorik so'roq gaplar bilan ham bog'liq. Bu masala tadqiqotimizning keying boblarida yoritilganligi uchun hozir alohida to'xtalib o'tirmaymiz. Ayni vaqtda **-mi** so'roq yuklamasining konnotativ ma'no ochib berishdagi roli biz uchun ahamiyatlidir. Demak, yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib ayta olamizki, birgina affiks yuklama butun boshli gapning ma'nosiga qo'shimcha ma'no yuklab, kuchli konnatatatsiya hodisasini yuzaga chiqara olar ekan.

Adabiyotlar:

1. Mirzo. I. ko'zlarimga termulsaydim. – T.: Sharq, 2020.
2. Sayfullayeva R. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T.2009.
3. Umrqulov B. poetic nutq leksikasi. – T. : Fan. 1990.
4. Yo'ldoshev M. badiiy matn lingvopoetikasi. T.: Fan. 2008.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-5-jildlar. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T.: O'zbekiston.1992.

ИНСОН ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ДАРАЖАЛАРИ

Насиров Илхам Закирович- т.ф.н., доцент.

Андижон машинасозлик институти

Қобилият- инсоннинг индивидуал салоҳияти ва имкониятларидир. Қобилият шахснинг психологик ва физиологик тузилишининг хусусияти саналади. Қобилият- кўникма ва малакадан фарқ қилади. Қобилият инсон томонидан кўникма ва малакаларнинг эгалланиши жараёнида такомиллашиб боради. Қобилиятнинг етакчи хусусиятларидан бири- нарса ва ҳодисалар моҳиятини ижодий тасаввур қилишдир [1,2]. У шахснинг шаклланиши ва ривожланиши натижаси бўлиши билан бирга, табиий манбага ҳам эга. Бу табиий манба кўпинча зеҳн тушунчаси билан юритилади. Зеҳн муайян бир фаолиятга ёки кўпгина нарсаларга нисбатан ортиқча қизиқувчанликда, мойилликда, интилишда намоён бўлади. Зеҳн- иштиёқ, мойиллик, меҳнатсеварлик, ишчанлик, талабчанлик қабиларнинг маҳсулидир.

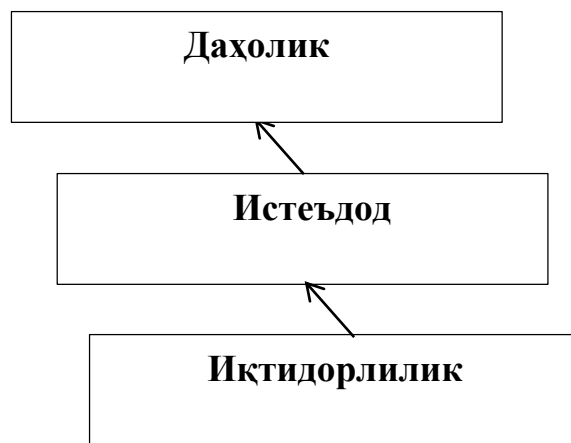
Қобилиятни такомиллаштиришнинг махсус воситаларини қўллаш, шахснинг фаоллик аломатларини максимал даражада ривожлантириш, инсон шахсига алоҳида ёндашувни умумий талаблар билан уйғунликда олиб бориш ва бошқалар орқали ривожлантириш йўллари мавжуд. Қобилиятнинг юқори даражаси истеъдод ва даҳоликда намоён бўлади. Қобилиятнинг ривожланиш даражалари қуйидагилардан иборат:

- Иқтидор;
- Истеъдод;
- Даҳолик [3,4].

Умумий қобилиятлар кўпинча иқтидорлилик деб аталади. Иқтидорлилик ҳаётнинг турли турларида намоён бўлиши мумкин: ўқиш, ишда, ижодий фаолиятда, ижтимоий соҳада (етақчилик, мулоқотда), руҳий ҳаётда, ҳаракатланишда. Иқтидорли одамлар диққатлилик, теранлик, навбатдаги фаолиятга тайёрлик билан ажралиб туради. Улар мақсадга эришишда қатъиятлилик, меҳнатга бўлган иштиёқ ва ўртача даражадан юқори ақл- заковат билан ажралиб туради [5-8].

Иқтидорлилик- бу одамда қобилиятларни ривожлантириш учун аниқ мойилликларнинг мавжудлигидир.

Иқтидор- фаолият турини танлаш ва муваффақиятни таъминлайдиган ягона омил эмас. Инсонда иқтидордан ташқари тегишли кўникма ва малака қобилиятларлари ҳам бўлиши керак. Иқтидор ва қобилиятларларни ривожлантириш натижасида инсонда ва истеъдод ва даҳолик юзага келади.

Истеъдод- маълум бир фаолият турида шахс қобилиятларини аъло даражадаги муваффақиятларга эришишини таъминлайдиган ривожлантиришнинг юқори даражасидир [8,9].

Яккалаб қўйилган қобилиятни, ҳатто жуда ривожланган қобилият бўлса ҳам уни истеъдод деб аташ мумкин эмас. Масалан, феноменал хотиранинг мавжудлиги. Тиббиёт амалиётида бирор нарсани эсдан чиқармайдиган, яъни бир неча кун олдин ўқиган мақоланинг мазмунини сўзма-сўз айтиб бера оладиган, лекин шу билан бирга ўзига хос бир фикрни ҳам ифода эта олмайдиган одам бўлганлиги таъкидланган.

Истеъдод- бу қобилиятларнинг маълум бир комбинацияси ва уларнинг мажмуидир. Ҳар қандай қобилиятнинг нисбий заифлигини бошқа қобилият билан қоплаш мумкин. Қоплаш- янги олинган билим ва кўникмалар, ёки бошқа ривожланганроқ қобилият эвазига амалга оширилиши мумкин.

Қобилиятлар ривожланишининг энг юқори даражаси- даҳолик деб аталади. Канадалик олим Г.Леман кўплаб фактларни таҳлил қилиб, шоирда 26-30 ёшда, шифокорда 33-34 ёшда, санъаткорда 30-35 ёшда, ёзувчида 40-44 ёшда даҳолик уйғонади деган хулосага келди. Инсон ижодий ютуқлари билан жамият ҳаётида ва маданият тараққиётида юқори поғонани эгалласа даҳоликка эришади. Тарих шуни кўрсатадики, инсоният тараққиёти даврида тўрт юзга яқин даҳони номларни келтириш мумкин [10-12].

Даҳолик- бу ҳар қандай қобилиятга эга бўлган шахсни ривожланишининг энг юқори даражаси бўлиб, уни тегишли соҳада ёки фаолият соҳасида ёрқин шахсга айлантиради.

Даҳо шахснинг ноёб кўриниши ва эксцентриклигининг табиатини тушунтиришга кўплаб уринишлар бўлган. Баъзилар маълум бир олий мавжудот юқорида туриб ўзининг ноёб фикрларини инсонга етказиб бериши эвазига даҳолар пайдо бўлади деб ҳисоблайди. Бошқалар- даҳонинг намоён бўлиши маълум руҳий касалликлар билан боғлиқ деб ҳисоблашади. Масалан, ижод

пайтида даҳонинг иситма ҳолати маник ҳаяжонга ўхшайди ва паранойянинг характерли белгилари (егоцентризм, ўз-ўзини кадрлаш, ўз ҳаракатларида ҳаддан ташқари қатъиятлилик, пушаймон бўлмаслик, битта ғояга содиқлик) характерлидир. даҳо. Баъзи психологларнинг фикрича, инсон миясида жуда катта фойдаланилмаётган ортиқча табиий имкониятлар мавжуд ва даҳо шахс имкониятлардан тўлароқ фойдаланидир [13].

Даҳоликни тушунтиришнинг қийинлиги шундаки, бу тушунча ижтимоий тараққиётнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, даҳолик бу тараққиётнинг навбатдаги ўсишнинг ўзига хос кўринишидир. Қайси даҳоликларнинг тўлиқ ривожланиш учун энг қулай шарт-шароитларга эга бўлиши давр эҳтиёжларига боғлиқ: давлатнинг жорий ривожланиши даврида муҳандислик ва конструкторлик даҳоларининг намоён бўлишига олиб келади, давлатнинг гуллаб яшнаган даврида мусиқа ва адабий истеъдодлар, уруш даврида эса- ҳарбий даҳолар пайдо бўлади.

Адабиётлар

1. Ефимова Н.С., Основы общей психологии. Уровни развития способностей: одаренность, талант, гениальность// https://psyera.ru/urovni-razvitiya-sposobnostey-odarennost-talant-genialnost_7720.htm
2. Насиров Илхам Закирович. (2022). МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛЛАРИ. *Conference Zone*, 327–332. Retrieved from <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/867>
3. Насиров, И. З., Косимов, И. С., & Каримов, А. А. (2017). Морфологик таҳлил" методини кўллаб ўт олдириш свечасини такомиллаштириш. *Инновацион технологиялар*, 3, 27-74.
4. Zakirovich, N. I. (2022). Parallel educational and scientific works in higher educational institution. *MASHINASOZLIK ILMIIY-TEXNIKA JURNALI*, 517-522.
5. Насиров, И. З., & Капский, Д. В. На одного ребенка семь махаллы-родители!.... *Материалы*, 691-694.
6. Насиров Илхам Закирович. *ИЖОДКОРЛИККА ЁРДАМ БЕРУВЧИ ВА ТЎСҚИНЛИК ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР // О‘ЗБЕКИСТОНДА FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIIY TADQIQOTLAR JURNALI*, «BEST PUBLICATION» Ilm-ma’rifat markazi ©, 2022 14-SON, 605-611 б. <https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/2489>.
7. НАСИРОВ ИЛХАМ ЗАКИРОВИЧ. ПАРАЛЛЕЛЬНОЕ ВЕДЕНИЕ УЧЕБНОЙ И НАУЧНОЙ РАБОТ В ВУЗЕ// *PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS: a collection scientific works of the International scientific conference (17 January, 2023) - Copenhagen:2023. Part 19- p. 175-177.*

8. Насиров И.З. YANGI G'OYALARNI ISHLAB CHIQUISH//JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS VOLUME– 18 | ISSUE- 5 DECEMBER– 2022-
<http://www.newjournal.org/> 49-56 б.
9. Sayidkamolov Islomjon Rakhmatullo ugli, Nasirov Ilham Zakirovich. SIMULATION OF THE PROCESS OF SELECTION OF THE OPTIMUM TYPE OF ROLLING STOCK FOR TRANSPORTATION OF MEDICINES TO THE CONSUMER// World Bulletin of Social Sciences (WBSS) Available Online at: <https://www.scholarexpress.net> Vol. 17, December,2022 ISSN: 2749-361X, 176-184 p.
- 10.Насиров Илхам Закирович, Тешабоев Улуғбек Мирзаахмадович. “ТУГАЛЛАНМАГАН ЖУМЛАЛАР” МЕТОДИНИ ҚЎЛЛАШ ЭВАЗИГА ЎТ ОЛДИРИШ СВЕЧАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ// О‘ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, «BEST PUBLICATION» Ilm-ma’rifat markazi ©, 2022 14-SON, 590-598 б. <https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/2487>.
- 11.Насиров И.З., Зокиров И.И. Обучение детей творчеству в семье// Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». Выпуск №14 (том 3) (май, 2021). Дата выхода в свет: 31.05.2021. М.: ООО «Моя профессиональная карьера». с. 69-74.
- 12.Насиров И.З. Компьютерлаштирилган ўқитиш технологиясидан фойдаланиш// Fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasida raqamli iqtisodiyot istiqbollari. Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami-Jizzax: O‘zMU JF, 5-6-may 2021-yil. 368-bet., 137-141 б.
- 13.Насиров И, Камолдинов А. Иждокорлик қобилятининг шаклланиши//“Yangi materiallar texnologiyasi: mashinasozlikda qo‘llaniladigan polimer kompozit materiallarning rivojlanish istiqbollari” mavzusida xalqaro ilmiyamaliy konferensiya materiallari. Maxsus son materiallari. Андижон: АндМИ- 2022 й., 160-165 б.

YO‘L BOSHQARUVINI INTELLEKTUAL AXBOROT TIZIMLARI ASOSIDA AVTOMATLASHTIRISH

*Nasirov Ilxam Zakirovich- t.f.n., dotsent;
Akromjonova Sayyoraxon Baxtiyor qizi- magistrant.
Andijon mashinasozlik instituti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoritilgan bosh mavzu bugungi kundagi transport sohasida dolzarb bo‘lgan tirbandlik, Yo‘l transport hodisalari, piyoda, yo‘lovchi va haydovchilarning xavfsizligini ta‘minlash, yo‘llarda foydali vaqt sarfini kamaytirish va shahar chorrahalarida uchraydigan shu kabi ko‘ngilsizliklarni zararini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Avtomobil, tirbandlik, intensivlik, avtomatlashtirish, intellektual transport tizimlari, trafik, samaradorlik, svetofor, kontroller, datchik, radar, internet, GPRS.

АВТОМАТИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДВИЖЕНИЕМ НА ОСНОВЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Аннотация: Основной темой, освещаемой в данной статье, являются транспортные заторы, дорожно-транспортные происшествия, безопасность пешеходов, пассажиров и водителей, сокращение полезного времени пребывания на дорогах и подобные происшествия, происходящие на городских перекрестках, выделены меры, направленные на снижение ущерба от ДТП.

Ключевые слова: Автомобиль, трафик, интенсивность, автоматизация, интеллектуальные транспортные системы, трафик, эффективность, светофор, контроллер, датчик, радар, интернет, GPRS.

AUTOMATION OF TRAFFIC CONTROL BASED ON INTELLIGENT INFORMATION SYSTEMS

Annotation: The main topic covered in this article is traffic congestion, traffic accidents, safety of pedestrians, passengers and drivers, reduction of useful time on the roads and similar incidents occurring at urban intersections, measures aimed at reducing damage from road accidents are highlighted. .

Keywords: Car, traffic, intensity, automation, intelligent transport systems, traffic, efficiency, traffic light, controller, sensor, radar, internet, GPRS.

Bugungi kunda avtomobilda yo‘lovchi va yuk tashish juda tez rivojlanmoqda. Avtomobillar soni doimiy va dinamik ravishda o‘sib borayotgani barchaga ma‘lum.

Avtotransport oqimlarining intensivligi, meteorologik sharoitlar transportda tashish rejimining o'zgarishiga olib keladi [1,2]. Natijada, tirbandlik, yo'l hodisalari va shunga o'xshash ko'ngilsizliklar paydo bo'ladi. Ayniqsa aholisi ko'p bo'lgan shaharlarda bu tez-tez kuzatiladi. Yilning va kunning ma'lum vaqtlarida baxtsiz hodisalar darajasi oshadi. Qulay va xavfsiz harakatni ta'minlash uchun harakatni boshqarishning moslashuvchan tizimi zarur.

Avtomatlashtirilgan yo'l boshqaruvi optimal rejimlarni bashorat qilish va o'rnatish imkoniyatidir [3-5]. Bu transportning iqtisodiy samaradorligini, xavfsizligini, tezligini va o'tkazish qobiliyatini oshiradi. Hozirgi vaqtda butun dunyo bo'ylab avtomobil yo'llarini samarali boshqarish uchun turli avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining elementlari muvaffaqiyatli joriy etilmoqda. Intellektual transport tizimlari sohasi hozirda kompyuterlashtirilgan aqlli avtomatik tizimlar asosida qurilgan. Intellektual transport tizimlarining asosiy afzalliklari- yo'lning o'tkazish qobiliyatini oshirish, yo'l transport hodisalari va zaharli chiqindilar darajasini pasaytirish, tarmoq sifatini yaxshilash, harakatning har bir ishtirokchisiga eng yaxshi yo'nalishlar haqida ma'lumot berish orqali amalga oshiriladi.

Avtomatlashtirilgan harakatni boshqarish tizimlari- bu transport oqimi ma'lumotlari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdigan va qayta ishlaydigan va shu asosda harakatni boshqarishni optimallashtiradigan texnik, dasturiy va tashkiliy tadbirlarning o'zaro bog'langan majmui sanaladi. Uning vazifasi yo'llarda harakat xavfsizligini tashkil etishni ta'minlashdan iborat [6,7].

Yo'l boshqaruvini avtomatlashtirish yo'ldagi nazorat va axborot funktsiyalarini bajarib, u asosan quyidagini o'z ichiga oladi:

- Transport oqimlarini kuzatish va nazorat qilish;
- Axborot ta'minoti tizimi;
- Yo'l- transport hodisalari joylarini avtomatik aniqlash;
- Yo'l- transport hodisalari joylarini avtomatik foto va video tasvirga tushirish.

Yo'l harakati monitoringini tashkil qilmasdan harakatni boshqarish mumkin emas. Monitoring tizimi- bu transport oqimlari parametrlari bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va uzatishdir. Transport oqimini boshqarishni avtomatlashtirish uchun transportning haqiqiy holati va uning parametrlari haqida ma'lumotga ega bo'lish kerak. Shuning uchun quyidagi xususiyatlarni o'lchash kerak [8-10]:

- Belgilangan vaqt oralig'ida har bir bo'lakdan o'tgan transport vositalarining umumiy soni;
- Trafik oqimining o'rtacha tezligi;
- Yo'l tirbandligining o'rtacha qiymati, nazorat zonalarida, ma'lum bir vaqt uchun.

Yo'llarni boshqarishni avtomatlashtirish tizimida transport oqimlarining monitoringi boshqa muammolarni hal qilish imkonini beradi. Trafik oqimlari parametrlari bo'yicha operativ va arxiv ma'lumotlarini qayta ishlash, ular asosida hisobotlarni shakllantirish va boshqaruv stsenariylarini o'zgartirish bo'yicha qarorlar tayyorlash kabi.

Ushbu ma'lumotlarning barchasi transport detektorlari tomonidan taqdim etiladi va moslashuvchan tartibga solishni amalga oshirish, shuningdek, trafikni boshqarish dasturlarini hisoblash yoki avtomatik tanlash uchun ishlatiladi. Trafik oqimlarini kuzatish qobiliyati transportning radar detektorlari va video detektorlari, shu jumladan foto va video fiksatsiya tizimlari va video kuzatuv tizimlariga ega [10-12].

Yo'l harakati detektorlari yordamida yo'l boshqaruvini avtomatlashtirish svetoforlarni moslashtirilgan boshqarish, transport vositalarining tezligi va turini, shuningdek ularning sonini aniqlash imkonini beradi.

Yo'l boshqaruvini avtomatlashtirish svetoforlarni avtomatik rejimda boshqarishni o'z ichiga oladi. Svetoforlarni avtomatik boshqarish chorrahalarining o'tish qobiliyatini oshiradi. Yo'l harakati aqlli trafik kontrollerlari nazorati ostida dinamik svetoforni boshqarish orqali tartibga solinadi. Masofaviy harakat datchiklari, kameralar, kontrollerlar real vaqt rejimida tirbandlikni baholaydi va barcha ma'lumotlarni tirbandlikni avtomatik boshqarish uchun markaziy boshqaruv serveriga uzatadi. Kontrollerlar internet yoki GPRS orqali svetofor va boshqaruv markazi o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi va trafik ma'lumotlarini yig'ish moduli bilan jihozlangan [14-16].

Bundan tashqari, sensorlarning o'qishlari asosida markaziy server muvofiqlashtirish rejalarini turli mezonlarga muvofiq intellektual yo'l boshqaruvchisiga yuklaydi:

- yil vaqti;
- hafta kuni;
- kun vaqti;
- hozirgi transport holati [15-17].

Olingan ma'lumotlarga asoslanib, nazoratchilar svetoforning ishlashini nazorat qiladi. Avtomobillarning chorrahalarda o'tkazadigan vaqtini kamaytirish uchun qizil yoki yashil chiroq yoqiladi. Aytaylik, yo'nalishlardan birida tirbandlik ko'p bo'lsa, u uchun yashil chiroq yonadi.

Avtomatlashtirilgan tizim 15-30 daqiqagacha oldindagi tirbandlik holatini bashorat qila oladi. Buning yordamida svetoforni boshqarishning samarali rejasini oldindan ishlab chiqish mumkin. Datchiklar turlariga qarab, tizim jamoat transporti, favqulodda vaziyatlar xizmati, tez yordam va politsiya avtomobillarining boshqa yo'l harakati qatnashchilariga nisbatan ustuvorligini hisobga olishi mumkin [18-20].

Mazkur tizimlardan shahar yo'llarida va ayniqsa intensivlik ko'p bo'lgan chorrahalarda foydalanishni statistik bashorat qilsak, sezilarli darajada samaradorlikka

ega bo'lishimiz aniq. Yaqin kelajakda O'zbekiston transport tizimida bunday loyihalarning amalga oshirilishi orqali aqlli shahar va aqlli transport sohalarida tub burilish yasaydi. Yo'lovchi va haydovchilarning harakatlanishida ortiq tirbandlik, yo'l transport hodisalari, favqulotda holatlarda maxsus avtomobillarning kechikishi muammolariga yechim topiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. SARIMSAQOV AKBARJON MUMINOVICH and NASIROV ILHAM ZAKIROVICH (2022). PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MULTIMODAL TRANSPORTATION TECHNOLOGY// Saybold Report (TSRJ): Saybold Publications, Box 644, 428 E. Baltimore Ave. Том 17, № 08 (2022) | doi.org/10.5281/zenodo.6969371, p. 468-475. СМИ, Пенсильвания, 19063. editor@sayboldreport.org.
2. Насиров Илхам Закирович, Таваккалова Саидахон Орифжон кизи, Тулқинхужаева Нилуфархон Расулжон кизи. АНДИЖОН ВИЛОЯТИДА ЙЎЛ ҲАРАКАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ РАҚАМЛАШТИРИЛИШИ// Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №25 (том 7) (апрель, 2022). Дата выхода в свет: 30.04.2022. с. 1276-1279.
3. Носиров Ильхам Закирович, Абдуллаев Яшинбек Бахрамович. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКЕ НУЖЕН АНАЛИЗ//Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №25 (том 3) (апрель, 2022). Дата выхода в свет: 30.04.2022- с. 1575-1580.
4. Насиров Ильхам Закирович, Солиев Бобуржон Абдираим Угли. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ADAS ДЛЯ ПОМОЩИ ВОДИТЕЛЯМ. *Американский журнал междисциплинарных исследований и разработок*, 5, 94-105. Извлечено из <http://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/112>
5. Насиров Илхам Закирович, Зўхриддинов Дилмуроджон Каримжон ўғли. «ЙЎНАЛИШДАГИ ТАКСИЛАРНИ ДИАГНОЗЛАШНИНГ ХОЛАТИ»//Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №26 (том 9) (май, 2022). Дата выхода в свет: 31.05.2022. Международный научно- образовательный центр «Моя профессиональная карьера, с. 228-230.
6. Насиров Ильхам Закирович, Зо'хриддинов Дилмуроджон Каримджон о'гли. (2022). АНДИЖОН ВИЛОАТИДА Ё'НАЛИШДАГИ ТАКСИЛАРНИНГ ИСЛАТИЛИШИ. *ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ НОВОГО*

ВЕКА , 7 (5),

94–101. Получено

с

<http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1637>.

7. Насиров Илхам Закирович, Камолов Шерзодбек Сабирович. BOBUR SHOX VA S.ZUNNONOVA KO‘CHALARI KESISHMASIGA SVETOFORLARNI O‘RNATISH//JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. Volume – 7_Issue- 5_Iyun_ 2022, WSRjournal.com, 102-107 б.
8. Насиров Ильхам Закирович, Солиев Бобуржон Абдираим Коулс. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ADAS ДЛЯ ПОМОЩИ ВОДИТЕЛЯМ. *Американский журнал междисциплинарных исследований и разработок*, 5, 94–105. Получено с <http://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/112>.
9. Насиров Ильхам Закирович, Насиров Ильхам Закирович, Солиев Бобурджон Абдираим оглы, Солиева Ксилола Фахриддин кызы. (2022). ХАЙДОВЧИЛАРГА ЙОРДАМ ТИЗИМЛАРИНИНГ ТАХЛИЛИ. *ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ НОВОГО ВЕКА*, 8 (3), 147–157. Получено с <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1878>.
10. Nasirov Ilham Zakirovich, Normirzaev Abduqayum Raximberdievich. [«DAMAS» AVTOMOBILI MISOLIDAGI YO‘NALISHDAGI TAKSILARNI KUNLIK TEXNIK KO‘RIKDAN O‘TKAZISH // TA‘LIM VA RIVOJLANISH TA‘HLILI ONLINE ILMIIY JURNALI](#), Volume: 02 Issue: 07 | Jul-2022 ISSN: 2181-2624 www.sciencebox.uz, 109-115 б.
11. Sarimsakov Akbar Muminovich, Nasirov Ilham Zakirovich. Increasing the mobility of multimodal cargo transportation in international directions //МАШИНАСОЗЛИК ИЛМИЙ-ТЕХНИКА ЖУРНАЛИ №3, 2022 йил. Андижон: web.andmiedu.uz ISSN 2181-1539, 326-332 б.
12. Насиров, И. З., & Қўзиболаева, Д. Т. (2022). ИЧКИ ЁНУВ ДВИГАТЕЛЛАРИНИНГ ЭНЕРГЕТИК ВА ЭКОЛОГИК КЎРСАТКИЧЛАРИНИ ЯХШИЛАШ. *RESEARCH AND EDUCATION*, 1(7), 216-219.
13. Насиров И.З. YANGI G‘OYALARNI ISHLAB CHIQISH//JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS VOLUME– 18 | ISSUE- 5 DECEMBER– 2022- <http://www.newjournal.org/> 49-56 б.
14. Ilham Zakirovich, N., & Abdirayim o‘g‘li, S. B. . (2022). TAKOMILLASHTIRILGAN «ADAS» DASTURI. *Scientific Impulse*, 1(3), 1107–1112. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1249>
15. Sayidkamolov Islomjon Rakhmatullo ugli, Nasirov Ilham Zakirovich. SIMULATION OF THE PROCESS OF SELECTION OF THE OPTIMUM TYPE OF ROLLING STOCK FOR TRANSPORTATION OF MEDICINES TO THE CONSUMER// World Bulletin of Social Sciences (WBSS) Available Online at:

<https://www.scholarexpress.net> Vol. 17, December,2022 ISSN: 2749-361X, 176-184 p.

16. Насиров И, Тулкинхужаева Н. Интеллектуальные программы для управления транспортными средствами// "International Scientific and Practical conference "Topical Issues of Science". Part 4, 10.04.2022- р. 290-293. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6439534>. с. 290-293.
17. Насиров Илхам Закирович, Зўхриддинов Дилмуроджон Каримжон ўғли. АВТОМОБИЛЛАРНИ МАСОФАВИЙ ДИАГНОСТИКА ҚИЛИШ УСУЛИ// International Scientific and Practical conference "Actual issues science" 7nd part, 2-679 pages. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6624788>- 585-588 б.
18. У.М.Турдиалиев, И.З.Насиров. Транспорт воситалари учун интеллектуал бошқарув тизими.// Рақамли ҳаёт ва ижтимоий фанларнинг баркамол авлодни вояга етказишдаги ўрни ва аҳамияти: долзарб муаммолар ва истиқбол. Халқаро илмий–амалий конференция илмий мақолалар тўплами. 5- шўба. Муҳандислик фанлари.- Андижон:. АндМИ, 2022. 672 б. 15-18 б.
19. В. Soliyev, I. Nasirov, I. Sirojiddinova. Yo'l- transport jahoxatlari statistikasi o'rganish tahlili. // Рақамли ҳаёт ва ижтимоий фанларнинг баркамол авлодни вояга етказишдаги ўрни ва аҳамияти: долзарб муаммолар ва истиқбол. Халқаро илмий – амалий конференция илмий мақолалар тўплами. 5- шўба. Муҳандислик фанлари.- Андижон:. АндМИ, 2022. 325 б. 295-297 б.
20. Nasirov Ilham Zakirovich, Soliyev Boburjon Abdirayim o'gli. Takomillashtirilgan «ADAS» dasturi// INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE: A COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC ONLINE CONFERENCE (19TH OCTOBER, 2022) – BELARUS, MINSK : "CESS", 2022. PART 7– P., 117- 122 б.

TIL O`RGANISHNING ENG TEZ YO`LI QAYSI?

*O`zDJTU talabasi**Shaybutayeva Asilaxon Nurmon qizi**Ilmiy rahbar: Yuldasheva S.F*

Annotatsiya: Ushbu maqolada til o`rganishning eng tez yo`llari muhokama qilinadi.

Kalit so`zlar: shaxsiy maqsad, rejani shakllantirish, tilni tanlash, optimal shug`ullanish, IELTS (Xalqaro Ingliz tili test tizimi) sertifikat, o`rganayotgan tilda suhbatlashish, online dasturlardan foydalanish, xorijiy tildagi filmlarni tomosha qilish, musiqa tinglash, yangi so`zlar, foydalanadigan resurslar, ustoz tanlash, til o`qituvchilari, imlo, lug'at, grammatika, intonatsiyalar va urg'ular, gapirish, tinglash, o'qish va yozish, ingliz tili va rus tillari.

“O`rganish zabtiga tillarni bilish orqali erishiladi” Rojer Bekon

HOLA, BONJOUR, KONNICHWA, HELLO, ПРИБЕТ va ASSALOMU ALAYKUM! Hozirgi kunda bir nechta tillarni o'rganish juda mashhur va ba'zi odamlar ushbu tillardan birini tanlashga moyil. Til o'rganish har doim arziydi, lekin sizning shaxsiy maqsadingiz sizni o'rganish jarayonida rag'batlantirish uchun yetarlicha kuchli bo'lishi kerak. Yangi tilni o'rganish qiziqarli va hayajonli, lekin shu bilan birga, agar siz yangi tilni tanlashda maqsadlaringizga e'tibor qaratmasangiz, u murakkab va zerikarli bo'lishi mumkin. Sizning tilga bo'lgan munosabatingiz juda muhim. Va biz sizga til tanlashda e'tiborga olish kerak bo'lgan asosiy fikrlarni va yangi tilni o'rganishning eng yaxshi usulini beramiz. Bir chashka qahva oling va bizning maqolamizdan bahramand bo'ling, bu siz uchun juda o`ziga xos va hayotingizni o`zgartirishi mumkin.

Rejani shakllantirish. O'rganish uchun tilni tanlashdan boshlang. Sizning tanlovingiz ishingiz yoki sevimli mashg'ulotingiz bilan bog'liq bo'lishi mumkin, siz muayyan madaniyat, adabiyot yoki musiqaga qiziqishingiz mumkin. Ehtimol, yaqinlaringiz gapiradigan tilni o'rganishni xohlashingiz mumkin. Tilni o'rganishga ko'p vaqt va kuch sarflashni xohlash uchun sizda o'ziga xos sabablar bo'lishi kerak. Doimiy ravishda o'qishni rejalashtiring. Haftada bir yoki ikki marta shug`ullanish kifoya qilmaydi. Haftada 4-6 marta optimal shug`ullanish hisoblanadi. Agar buni har kuni qila olsangiz, undan ham yaxshiroq. Shuni yodda tutingki, ba'zi kunlarda o'qishga kayfiyatingiz yo'q bo'lishi mumkin, lekin o'sha kunlarda ham biror narsani o'rganishni unutmang. Ingliz tili ustozim har doim motivatsiya beradilar va ta'kidlaydilar, "Agar siz oqimga qarshi suza olmasangiz, oqimni o`zi bo'ling, shundagina maqsadlaringizga erishasiz" deydilar. Muayyan o'quv kunidagi qahramonlik emas, balki o'qishning jamlangan ta'siri muhim ahamiyatga ega. Maqsadingizni vaqt bilan chegaralangan va

aniq qilishga harakat qiling. Masalan, siz 3 yoki 6 oy ichida ma'lum bir IELTS (Xalqaro Ingliz tili test tizimi) sertifikatini darajasiga erishmoqchisiz, ma'lum kitoblarni asl nusxada o'qing va qat'iyatingizni mustahkam qiling. Nihoyat, rejalaringsiz o'zgarishini tushuning. Tilni o'rganishdagi qobiliyatingizni o'rganishning boshida sizda "Ko'rish maydoni" cheklangan bo'ladi, ya'ni qanday muvaffaqiyatga erishasiz buni bilmaysiz, lekin o'rganish davomida siz bilmagan narsalarni bilib olasiz. Maqsadlaringiz haqida aniq qaror qabul qila olasiz, ammo sizning ustuvorliklaringiz va maqsadlaringiz taraqqiyot sari o'zgaradi. Shunday qilib rejalaringsizni ko'rib chiqing va tuzating, lekin buni tez-tez qilmang.

O'rganayotgan tilingizda suhbatlashing. Siz o'rganayotgan tilda so'zlashadigan mamlakatga sayohat qiling yoki ish toping. U yerda siz oraliq maqsadlarga ega bo'lishingiz mumkin. Yoki bo'lmasam siz uchun eng qulay bo'lgan online (ya'ni masofaviy) dasturlardan foydalanish. Bunda siz o'rganayotgan tilda so'zlashuvchilar bilan suhbat qurishingiz mumkin. Masalan, 1 oy ichida, ona tilida so'zlashuvchi bilan birinchi 15 daqiqalik suhbatni o'tkazish sizni shu tilda so'zlashish muhitini yanada rivojlantiradi.

Xorijiy tildagi filmlarni tomosha qiling. Sevimli film, shou yoki multfilmlaringizni aynan shu tilda tomosha qiling. Shu tilda musiqa tinglash ham, sizga foydali va zavq bag'ishlaydi. Siz yangi mavzularni o'rganishdan zavqlanishingiz, siz o'rganayotgan til davlatining madaniyati, urf-odatlarini bilib olishingiz mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, yangi so'zlarni o'rganishingiz mumkin.

Foydalanadigan resurslar haqida qaror qabul qiling. Shunga qaramay, ba'zi manbalar nisbatan kamroqligi ma'lum, boshqalari esa sizning darajangizga to'g'ri kelmasligi mumkin. Shunda siz avvalo, o'z darajangizga mos resurslardan foydalanish davomida darajangizni bosqichma-bosqich shakllantirishingiz kerak. Agar siz to'liq boshlang'ich bo'lsangiz, haqiqat shundaki, deyarli har qanday manba yordam beradi. Tilni ko'proq bilsangiz, uslubingiz va ehtiyojlaringizga mos keladigan manbalarni tanlay olasiz. Masalan, o'zingizga yoqqan hikoya yoki kitoblarni shu tilda o'qishingiz ham sizni shu tilda rivojlantiradi va dunyo qarashingizni kengaytirishda yordam beradi.

Ustoz tanlash. Har bir sohani o'rganishda albatta, ustoz hamroh bo'ladi sizga. Chunki ustoz o'z ishining ustasi. U bu sinovlardan o'tgan va yetarli tajribaga ega shaxs. Til o'qituvchilari ko'pincha dasturda bir necha yoki barcha malaka darajalari yoki yil darajalari bo'yicha ko'rsatmalar beradi va imlo, lug'at, grammatika, foydalanish, intonatsiyalar va urg'ularni o'rgatadi. Til o'qituvchilari o'z o'quvchilariga barcha ko'nikmalar: gapirish, tinglash, o'qish va yozish bo'yicha malakaga ega bo'lishlariga yordam beradi. O'qituvchining roli o'rganishni loyihalash va yordam berishdir. O'qituvchilar o'quvchilarning mustaqil o'rganishlari uchun o'zlarining o'quv jarayonlarini boshqarishlari va tengdoshlari bilan hamkorlikda o'rganishlari uchun sharoit yaratadilar.

O`zingizga o`zingiz ustoz bo`ling. Buning kaliti - bu bag'ishlangan tadqiqotlarning kichik bosqichlari va aniq bo'lsa-da, yangi tilni o'rganishning eng yaxshi usullaridan biri bo'lib qolmoqda. O'z tilingizda qanday aytishni bilmoqchi bo'lgan jumlaning yozish uchun har kuni bir oz vaqt ajrating. Har bir so'zni/qismni qidiring va jumlaning o'zingiz qurishga harakat qiling. Agar til bo'yicha sherigingiz bo'lsa, uchrashganingizda jumlalaringizni ikki marta tekshirib ko'ring. Bu o'zingizni nazorat qilish uchun ajoyib hiyla. Ustoz sizga bilim va ko'nikmalar, to'g'ri yo'nalish, maslahatlar hamda uy vazifalarini tekshirib berishi mumkin, ammo o'zingiz ustingizda ham ishlasangiz bu yuqori darajada sizga samara beradi. Har kuni erishish uchun kichik maqsadlar qo'yish sizni til o'rganish yo'lida oldinga va yuqoriga intilishingizga yordam beradi!

Xulosa qilib aytganda, qaysi tilni o'rganmoqchi bo'lsangiz ham, o'rganishga bo'lgan ishtiyoqingiz so'z boyligingizni oshirishga, mamlakat madaniyati va odob-axloqini tushunishingizga yordam beradi. Taraqqiyotingizni kuzatish va o'lchash usulini tanlang. O'qishlaringizni kuzatib borish motivatsiyani saqlab qolish uchun muhim vosita bo'lib, yo'l davomida muammolarni aniqlash va hal qilishdir. Yangi tilni o'rganish uchun resurslar juda ko'p, lekin uni o'rganishdagi samarasi har bir shaxsga turlicha ta'sir qiladi. Masalan, men ingliz va rus tillarini o'rganish mobaynida turli xil o'rganish yo'llaridan foydalanib ko'rdim. Buning ba'zi til o'rganishdagi usullari foyda ko'rsatmagan bo'lsa, yuqorida sanab o'tgan usullar esa o'z samarasini ko'rsatib kelmoqda. O'rganayotgan tilingizni mashq qilish uchun barcha imkoniyatlardan foydalaning. Lekin unutmang, bu miqdor haqida emas; bu sifat haqida. Bir necha tilda gapirish har doim yaxshi, lekin diqqatni jamlab, tillarni bir vaqtda o'rganish uchun yaxshi reja tuzishingizni tavsiya qilamiz. Har kuni biror narsa qilishni maqsad qiling, lekin tasodifiy emas. Reja tuzing, keyin maqsadli tilda poydevor yarating. Maqsadlar uchun o'zingizni javobgar tuting, taraqqiyotni kuzatib boring. Bilimingizni sinab ko'ring, kamchiliklar va muammolarni aniqlang va mashq qilishni davom eting. Til bilan zavqlanishni va til madaniyatini o'rganishni unutmang. Umid qilamizki, siz allaqachon o'rganishni boshlayotgan tilingiz bor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fotima Abdulaminova "Til o'rganish kaliti".
<https://medium.com/@fotimaabdulaminova/til-organish-kaliti-12a90affbca8>
2. Umida Xasan qizi Ahmadova "Xorijiy tillarni o'rganish nega muhim?".
<https://cyberleninka.ru/article/n/xorijiy-tillarni-organish-nega-muhim/viewer>

KONTAKT LINZALARINI TAQISH BILAN BOG'LIQ KERATIT VA YIRINGLI SHOH PARDA YARASI BO'LGAN BEMORLARNI DAVOLASH TAKTIKASI

*Olmaliq Abu Ali ibn Sino nomidagi
Jamoat salomatligi tehnikumi o'qituvchilari
Gaynazarova Zaytuna O'rmonovna
Menchikov Azamat Ravshanovich*

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqot jarayonida kontakt linzalarini taqish bilan bog'liq bo'lgan bemorlarni davolash va ularga ko'rsatiladigan muamjalar xususida bahs yuritiladi. Shu bilan birga shoh parda yarasi bilan bog'liq bemorlarni davolash metodlari ochib berildi.

Kalit so'zlar: keratit, kontakt linza, yiringli shoh parda, bemor, yumshoq kontaktli linza.

KIRISH

Har yili refraktsion anomaliyalari bo'lgan bemorlar soni ortib bormoqda, bu esa kontakt linzalarni taqishni ommalashtirishga olib keladi. Dunyoda 140 milliondan ortiq odam yumshoq kontaktli linzalardan foydalanadi, yumshoq kontaktli linzalardan foydalanuvchilarining o'rtacha yoshi 25 yoshni tashkil qiladi. Yumshoq kontaktli linzalardan foydalanish vizual ko'rish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, yumshoq kontaktli linzalardan foydalanuvchilarining atigi 3% ulardan foydalanish qoidalariga diqqat bilan amal qiladi. Afsuski, hatto eng mukammal linzalar ham ko'zga begona jism bo'lib, bir qator asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu asoratlar keratit rivojlanishining etakchi xavf omillaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu keratitlar alohida guruhga ajratilgan– yumshoq kontaktli linzalardan takish bilan bog'liq keratitlar. Adabiyotlarga ko'ra, barcha bakterial keratitlarning 9 dan 40% gacha yumshoq kontaktli linzalardan foydalanish bilan bog'liq. Yumshoq kontaktli linzalardan foydalanuvchilar orasida bakterial keratitning rivojlanish darajasi 0,020,2% ni tashkil qiladi va yillar davomida barqaror bo'lib qolmogda. Oftalmologik klinikada har yili ko'zning turli xil yallig'lanish patologiyalari bo'lgan bemorlar davolanadi. Ularning ishida shox parda yallig'lanish patologiyasi bo'lgan bemor mavjud. Keratitlar tarkibida bakterial va virusli keratitlar (taxminan teng nisbatda) muhim o'rin egallaydi. Ularning paydo bo'lishiga olib keladigan sababchi omillar orasida shox pardaning yot jismlari, mikrojarohatlar katta ulushni egallaydi. So'nggi yillarda ularga kontaktli linzalardan foydalanishdagi xatolar tufayli klib chiqadigan keratitlar qo'shildi. Shuning uchun biz o'z klinik materialimizda yumshoq kontaktli linzalardan uzoq vaqt foydalanadigan

bemorlarda keratit paydo bo'lish chastotasini tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Maqsad: kontakt linzalarini taqish bilan bog'liq keratit va shoh parda yaralarini kelib chiqish holatlarini tahlil qilish va bunday bemorlarni davolashning maqbul taktikasini ishlab chiqish.

MATERIALLAR VA USULLAR

2 yil ichida kontakt linzalaridan foydalanuvchilarda keratit va shoh parda yarasing 42 ta holati (46 ko'z) kuzatildi, bu klinikamiz ma'lumotlariga ko'ra shoh parda kasalliklarning 8 % tashkil etdi. Bemorlarning o'rtacha yoshi 30 yoshni tashkil etdi (16 yoshdan 46 yoshgacha). Qabul paytida ko'rish o'tkirligi: 0,3–1,0 – 16 ko'z; 0,01–0,2 – 23 ko'z; to'g'ri proektsiya bilan yorug'lik hissi – 8 ko'z, noto'g'ri proektsiya bilan yorug'lik hissi-1 ko'z. Bunday bemorlarni davolash mahsus taktika asosida amalga oshirildi:

1. Faol mikroblarga qarshi terapiya (2-4 hafta). 2 dan 4 gacha bo'lgan mikroblarga qarshi vositalarning kombinatsiyasi (ulardan 2 tasi turli guruhlarining antibiotiklari). Jarayonning rivojlanishi yoki teshilish xavfi bo'lganda organni saqlash maqsadida jarrohlik davolash amaliyoti amalga oshirildi (Kunt bo'yicha keratoplastika, blefarorafiya).

2. Reparativ davrda (1-2 oy) kortikosteroidlar bilan birgalikda gellar, malhamlar ishlatishga e'tibor qaratiladi.

3. Reabilitatsiya davrida (1-3 oy) - sun'iy ko'z yoshi preparatlari ishlatilgan. Bemorlarni kuzatish muddati 1 oydan 6 oygacha davom etgan.

NATIJALAR

32 holatda yuqumli jarayonning paydo bo'lishi kontakt linzalarini kiyish va parvarish qilish bo'yicha tavsiya etilgan qoidalarni buzilishi bilan bog'liq. 25 ta ko'zda kasallik uzoq muddatli kontakt linzalardan keyin, 11tada-bir kunlik kontakt linzalardan keyin paydo bo'lgan, faqat 1 bemorda qattiq kontakt linzalari bo'lgan, 9 bemorda kontakt linzalari turi noma'lum edi.

O'rtacha davolanish kuni 150 ± 9 kun (4 dan 44 kungacha) edi. 37 holatda davolanish fonida ko'rish o'tkirligi 0,3–1,0 ga etdi; 4ta holatda 0,01–0,2; 3 holatda to'g'ri proektsiya bilan yorug'lik hissi, bitta holatda shoh parda teshilishi sodir bo'lgan bemor jarrohlik davolanadi. Hech qanday holatda enukleatsiya talab qilinmadi. Deyarli barcha holatlarda, natijada zararlangan hududda turli darajadagi shoh parda doimiy xiralashishi paydo bo'ldi.

XULOSA

Kasallikning asosiy sababi (kamida 2/3 hollarda) kontakt linzalarini tagish va parvarish qilish bo'yicha tavsiya etilgan qoidalarining buzilishi natijasida kelib chiqadi. Kontakt linzalari taquvchilarida hoh parda yarasi va keratitning og'ir holatlari shoshilinch va statsionar davolanishni talab qiladi. Kontakt linzalaridan foydalanish

shoh parda yuqumli kasalliklari bilan og'riqan bemorlarni davolash taktikasi, bu barcha holatlarda yuqumli jarayonni to'liq to'xtatishga, vizual funktsiyalarni saqlashga va jarrohlik aralashuvlar chastotasini kamaytirishga imkon beradi.

REFERENCES

1. Белоусов В.В. Контактные линзы в 2013 году: тенденции // Вестник оптометрии. – 2014. – № 1. – С. 8–12.
2. Chan T.C.Y., Li E.Y.M., Wong V.W.Y., Jhanji V. Orthokeratology- associated infectious keratitis in a Tertiary care eye hospital in Hong Kong. // Amer. J. Ophthalmol. – 2014. – Vol. 158, N 6. – P. 1130–1135.
3. Green M.D., Apel A.J., Naduvilath T., Stapleton F.J. Clinical outcomes of keratitis. // Clin. Exp. Ophthalmol. – 2007. – Vol. 35, N 5. – P. 421–426.
4. Morgan P.B. Contact lens compliance and reducing the risk of keratitis. // Optician. – 2007. – Vol. 234. – P. 20–25.
5. Одилова Г.Р., Жураева Г.Б., Бобоева Р.Р. Қовоқлар татуажи ва сунъий киприклар улаш натижасида юзага келадиган кўз юза қаватлари касалликлари Бухоро вилояти кўз касалликлари шифохонаси ҳамда “Миран” кўз касалликлари шифохонаси клиник мисолларида // Биология ва тиббиёт муаммолари.-2020.- №2(118).-С. 96-98.
6. Бобоева Р.Р., Жураева Г.Б. Талабалар орасида “кўз кизариши” ва “кўзнинг куриш синдроми”нинг учраш даражаси ва сабаблари // Биология ва тиббиёт муаммолари.-2020.-№2(118).-С. 35-37.
7. Boboeva, R. R., & Juraeva, G. B. (2020). FREQUENCY OF IDENTIFICATION AND REASONS FOR SYNDROME OF DRY EYES AND RED EYES AMONG STUDENTS. In *ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ* (pp. 8-12).
8. Juraeva, G. B. (2022). Tactics of Treatment of Neurotrophic Corneal Ulcers in the Rikmiatm of the Bukhara Branch. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES*, 3(1), 172-173.

INFORMATIKA DARSLARIDA O‘YIN TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLISHTIRISH

Azzamova Ozoda Mavlanovna

Toshkent shahar Yakkasaroy tumani

26- maktab informatika va AT fan 1 - toifali o'qituvchisi

Annotatsiya. Ko‘pincha bolalar murakkab yoki katta hajmli materialni o‘rganishda e‘tiborlarini tarqatib yuborishadi va darsga diqqatni jamlay olmaydilar. Aynan shunday hollarda qiziqarli voqea yoki o‘yin lahzalari bilan ularning e‘tiborini jalb qilish kerak. Bu bolalarning diqqatini o‘rganilayotgan materialga qaratishga, muammoli, izlanish va tadqiqot usullarini birlashtirgan mustaqil ishlarni bajarishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: o‘yin texnologiyalar, pedagogik jarayon, o‘qitish metodologiyasi, didaktik vazifa, krossvordlar, boshqotirmalar, o‘rganilgan materialni konferentsiya, seminarlar.

Аннотация. Часто дети отвлекаются при изучении сложного или объемного материала и не могут сосредоточиться на уроке. Именно в таких случаях им необходимо привлечь их внимание интересным событием или игровыми моментами. Он помогает сосредоточить внимание детей на изучаемом материале и выполнять самостоятельную работу, сочетающую в себе проблемно-поисковые и исследовательские методы.

Ключевые слова: игровые технологии, педагогический процесс, методика обучения, дидактическая задача, кроссворды, ребусы, конференция изученного материала, семинары.

Abstract. Often children get distracted when studying complex or voluminous material and cannot concentrate on the lesson. It is in such cases that they need to attract their attention with an interesting event or game moments. It helps to focus the attention of children on the material being studied and to perform independent work that combines problem-search and research methods.

Keywords: game technologies, pedagogical process, teaching methods, didactic task, crossword puzzles, rebuses, conference of studied material, seminars.

Ta‘lim jarayonida o‘yinli texnologiyalar didaktik o‘yinli dars shaklida qo‘llaniladi. Ushbu darslarda o‘quvchlarning bilim olish jarayoni o‘yin faoliyati orqali uyg‘unlashtiriladi. Shu sababli o‘quvchlarning ta‘lim olish faoliyati o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashgan darslar didaktik o‘yinli darslar deb ataladi.

Inson hayotida o‘yin faoliyati orqali quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- o‘yin faoliyati orqali shaxsning o‘qishga, mehnatga bo‘lgan qiziqishi ortadi;

- o'yin davomida shaxsning muloqotga kirishishi ya'ni, kommunikativ – muloqot madaniyatini egallashi uchun yordam beriladi;

- shaxsning o'z iqtidori, qiziqishi, bilimi va o'zligini namoyon etishiga imkon yaratiladi;

- hayotda va o'yin jarayonida yuz beradigan turli qiyinchiliklarni yengish va mo'ljalni to'g'ri olish ko'nikmalarining tarkib topishiga yordam beradi;

- o'yin jarayonida ijtimoiy normalarga mos xulq-atvorni egallash, kamchiliklarga barham berish imkoniyati yaratiladi;

- shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirishga zamin tayyorlaydi;

- insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan qadriyatlar tizimi, ayniqsa, ijtimoiy, ma'naviy-madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishga e'tibor qaratiladi;

- o'yin ishtirokchilarida jamoaviy muloqot madaniyatini rivojlantirish ko'zda tutiladi.

Didaktik o'yinli mashg'ulotlarni o'quvchilarning bilim olish va o'yin faoliyatining uyg'unligiga qarab: syujetli-rolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlar o'yini, konferentsiyalar, o'yin-mashqlarga ajratish mumkin.

O'qituvchi-pedagog avval o'quvchlarni individual (yakka tartibdagi), so'ngra guruhli o'yinlarga tayyorlashi va uni o'tkazishi, o'yin muvaffaqiyatli chiqqandan so'ng esa, ularni ommaviy o'yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki o'quvchlar didaktik o'yinli mashg'ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari, bundan tashqari, guruh jamoasi o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordam vujudga kelishi lozim.

Ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, kognitiv faollikni rivojlantirishga, amaliy faoliyatning turli ko'nikma va ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, shuningdek, talabalarni o'rganishga rag'batlantirish va rag'batlantirishning samarali vositasidir. Qulay va quvonchli muhit yaratadi.[1]

15 yil oldin, kompyuter hayratda qabul qilindi. Ammo bugun oddiy kundaik qurilma sifatida qabul qilamiz va foydalanamiz. Kompyuter dasturlari sizga musiqa, video va rasmlarni boshqarish, matn ko'rinishdagi axborotlarni qisqa vaqt ichida tahrirlash, turli ko'ngil ochar mash'ulotlar ya'ni o'yinlardan foydalana olish imkoniyatini beradi. Uy kompyuterini sotib olishning asosiy tashabbuskorlari maktab o'quvchilari. Shuning uchun, o'spirin farzand otaonalari kompyuterni sotib olishning ijobiy va salbiy tomonlarida aniq tushunish kerak ...

Ayni paytda texnologiya jadal rivojlanmoqda, shuning uchun o'smirlik davrida kompyuter savodxonligini o'zlashtirish juda foydali bo'ladi. Maktabda allaqachon bolalar ko'p sonli ma'lumotlar bilan qanday ishlashni o'rganish imkoniyatiga ega. Olimlar maktab o'quvchilarining hayotidagi kompyuter juda foydali ekanligini

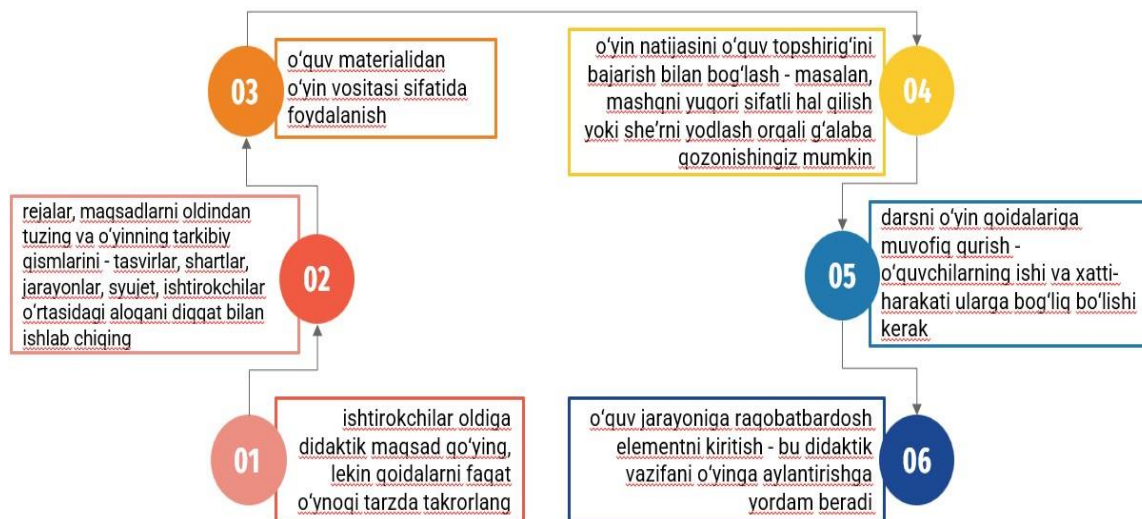
isbotladilar. Masalan, aqlli o'yinlar yoki strategiya o'yinlari bolaning aqliy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bundan tashqari, kompyuter texnologiyalari, shu jumladan Internet, yirik shahar va viloyatlarda hattoki qishloqlarda ham foydalanish imkoniyati oshib bormoqda, chunki siz zamonaviy o'quv dasturlari va turli xil ma'lumotlar bilan tanishishingiz mumkin. Maktab o'quvchilari va hatto kattalar uchun juda ko'p o'zgarishlar mavjud. Shuni ta'kidlandiki, kompyuter yordamida foydalanuvchi tezda ma'lumot almashish imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki tez bajarilayotgan jarayon ularni hayratda qoldiradi. Kompyuterda maktab o'quvchilari har doim zavq bilan shug'ullanishdi, chunki u har qanday yangi o'yinchoq kabi bolalarning e'tiborini tortadi.

Multimedia kompyuter texnologiyalari o'qituvchiga o'rganilayotgan materialni chuqurroq va ongli ravishda o'zlashtirishga hissa qo'shadigan turli xil vositalarni tezda birlashtirish, dars vaqtini tejash va uni ma'lumot bilan to'ldirish imkoniyatini beradi.

Ko'p bosqichli akademik yondashuvda foydalanilganda, ta'lim texnologiyasi nogiron yoki xavf ostida bo'lgan o'quvchilar uchun matematika va savodxonlik yo'riqnomalarini farqlash va kuchaytirish qobiliyatiga ega. Misol uchun, texnologiyaga asoslangan o'yin tadbirlari individuallashtirilgan ko'rsatma va amaliyotni ta'minlash va butun yoki kichik guruhlarda o'qitiladigan tushunchalarni umumlashtirishni osonlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu individuallashtirilgan tadbirlardan to'plangan ma'lumotlar o'qituvchilar uchun umumlashtirilishi va butun va kichik guruhlardagi ko'rsatmalarni xabardor qilish uchun ishlatilishi mumkin. Qo'shimcha texnologiya aralashuvini o'qituvchi tomonidan beriladigan ta'lim bilan birlashtirish orqali sinfda texnologiyadan foydalanish o'qituvchilar va o'quvchilar uchun yanada mazmunli bo'ladi.

Kompyuterning o'quv faoliyati vositasi sifatidagi vazifalari uning faktlarni to'g'ri qayd etish, katta hajmdagi axborotni saqlash va uzatish, ma'lumotlarni guruhlash va statistik qayta ishlash qobiliyatiga asoslanadi.[2]

O'yin haqiqiy hayotiy vaziyatlarga imkon qadar yaqin bo'lsa foydali bo'ladi. Shuning uchun u ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak. O'yin texnologiyalari mustaqil ravishda va umumiyroq, an'anaviy o'qitish metodologiyasining elementi sifatida qo'llaniladi. Ular bolalarga o'quv fanlari mavzularini osonroq o'zlashtirishga yordam beradi va o'qituvchi yoki sinfdan tashqari ish olib boruvchi o'qituvchi uchun jarayonni nazorat qilish va boshqarish osonroq bo'ladi. Biroq, o'yinning usuli ta'sir qilishi uchun foydalanish imkoniyati bo'lishi kerak. Bunday texnologiyalarni amalda qo'llash uchun quyidagilar zarur:

O'yin texnologiyalaridan foydalangan holda, ular ma'lum bir mavzuga, o'rganish mavzusiga tegishli yoki yo'qligini hal qilish va ko'ngilochar komponent va haqiqiy o'rganish balansini kuzatish muhimdir. Mashg'ulotlarning dars shaklida o'yin texnikasi va vaziyatlarni amalga oshirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda sodir bo'ladi: o'yin topshirig'i shaklida o'quvchilar oldiga didaktik maqsad qo'yiladi; o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi; o'quv materiali uning vositasi sifatida ishlatiladi, o'quv faoliyatiga didaktik vazifani o'yinga aylantiradigan raqobat elementi kiritiladi; didaktik vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi o'yin natijasi bilan bog'liq. O'yin - bu shaxsning tasavvuridagi erkinligi, "amalga oshirib bo'lmaydigan manfaatlarni xayoliy tarzda amalga oshirish" (A.N. Leontyev).

O'yinlar - bu o'zaro ta'sir, fikrlash, o'rganish va muammolarni rivojlantirishga yordam beradigan qiziqarli mashg'ulotlar jamlamasidir. Ko'pincha o'yinlar o'yinchilarga qisqa vaqt ichida natija ishlab chiqarish imkonini beradigan jihatga ega ma'lumot. Ba'zi o'yinlar o'yinchilardan aql bilan shug'ullanishni talab qiladi. Har bir o'yin texnologiyasi alohida texnikalardan - ya'ni o'yinlardan iborat. Ularning turlari juda ko'p, bu sizga o'qitish vositalarini moslashuvchan tanlash, mavzuni chuqurroq o'rganish uchun didaktik usullar bilan birlashtirish imkonini beradi. O'yinlar bir nechta mezonlarga ko'ra tasniflanadi: o'unga jalb qilingan talabalarning "resurslari" bo'yicha - o'yinlar jismoniy, aqliy, hissiy-psixologik yoki kombinatsiyalangan bo'lishi mumkin; o' pedagogik jarayonning turlari bo'yicha - ta'lim, kommunikativ, kognitiv, reproduktiv; o' jarayonni tashkil etishning turi va uslubiga ko'ra - so'roq va test, tanlov va bellashuv, teatrlashtirilgan tomosha va dramatisatsiya o'yini, bayram, trening; o' qoidalarning jiddiylik darajasiga ko'ra - oldindan belgilangan chegaralar bilan, o'yin davomida belgilangan shartlar bilan va improvizatsiya; o' jarayonning qurilishi bo'yicha - syujet, rol o'ynash, mavzu, simulyatsiya, biznes.

Ta'lim jarayonida o'yinlarni tashkil etishda sport jihozlari, ob'ektlar, kompyuter uskunalari yoki virtual maydondan foydalanishi mumkin. Ko'pincha

jismoniy va intellektual shakllar uchun qat'iy qoidalar o'rnatiladi. Jarayonning erkin yo'nalishi ijodiy turlarga xosdir - musiqiy, teatrlashtirilgan, bayramona. O'qituvchi o'yinning o'ziga xos xususiyatlari va qo'shimcha shartlarini belgilaydi, talabalar (o'quvchilar) va o'rganilayotgan materialning xususiyatlariga e'tibor beradi. O'yin usullari darsning turli bosqichlarida qo'llaniladi: axborot o'yinlari - yangi bilimlarni joriy etish (dars-sayohat); o'quv o'yinlari - ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirish uchun ("domino", "xatoni top", "kim ortiqcha" o'yinlari va boshqalar); mustahkamlovchi o'yinlar – bilimlarni mustahkamlash (krossvordlar, boshqotirmalar, o'rganilgan materialni konferentsiya, seminarlar va boshqalar shaklida umumlashtirish bo'yicha darslar); nazorat o'yinlari - olingan bilimlarni sinab ko'rish (musobaqalar). Darsning barcha bosqichlarida o'yin usullaridan foydalanish majburiy shart emas. Har bir o'qituvchi o'yinlardan faqat darsning u yoki bu bosqichida foydalanishi mumkin. O'yin natijalari ikki tomonlama - o'yin sifatida va ta'lim va kognitiv natija sifatida ishlaydi. O'yinning didaktik funktsiyasi o'yin harakatini muhokama qilish, o'yin vaziyatining modellashtirish sifatidagi o'zaro bog'liqligini tahlil qilish, uning voqelik bilan aloqasi orqali amalga oshiriladi. Ushbu modelda eng muhim rol yakuniy retrospektiv muhokamaga tegishli bo'lib, unda talabalar o'yinning borishi va natijalarini, o'yin (simulyatsiya) modeli va haqiqat o'rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, o'quv-o'yin o'zaro ta'siri kursini birgalikda tahlil qiladilar. Didaktik o'yinlarning samaradorligi, birinchidan, ulardan tizimli foydalanishga, ikkinchidan, odatiy didaktik mashqlar bilan birgalikda o'yin dasturining maqsadga muvofiqligiga bog'liq.[3]

Yosh o'quvchilar o'ynashni yaxshi ko'radilar va ular o'yinda boshqa sinfdagi vazifalarga qaraganda ko'proq ishtiyoq va xohish bilan qatnashadilar. Shunga qaramay, ba'zida o'yinlar bolalar haqiqatan ham o'rganmaydigan qiziqarli faoliyat sifatida qabul qilinadi. Umuman olganda, bolalar faol bo'lganda yaxshiroq o'rganadilar.[4]

Har bir inson ma'lumotni turli yo'llar bilan o'zlashtiradi, shuning uchun barcha ta'lim sohalarida zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish butun ta'lim tizimini rivojlantirishga muhim hissa qo'shadi.[5]

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni haqida o'yinlashtirish mavzuni to'liq, batafsil va uch o'lchovli o'rganishni ta'minlaydi g'alabalar va mag'lubiyatlar, bonuslar va o'tishlar imkoniyati orqali virtual makon, o'yin tajribasi bilan mustahkamlangan va tashqarida optimal va tez ishlatilishi mumkin bo'lgan bilim va ko'nikmalar shakllantiriladi.[6]

O'yinlar o'quvchining qiziqishlariga ko'ra tuziladi, tezkor fikr-mulohazalarni shakllantiradi, mustaqil ravishda kashfiyotlar qilishga, materialni yangi tushunishga imkon beradi. Shu bilan birga, o'rganilgan material mustahkam esda qoladi.[7]

O'quv o'yinlari ancha vaqtdan beri ishlatilgan bo'lsa-da, ularning haqiqiy imkoniyatlari muvaffaqiyat va motivatsiyani oshirish hali ham o'rganilmoqda.[8]

Yuqoridagi barcha mulohazalarni umumlashtirib, o'yinli texnologiyalarni qo'llash natijasida quyidagi mulohazalarni tavsiya etamiz:

- O'yin turli yoshdagi bolalar faoliyatini rivojlantirishning mustaqil shakli hisoblanadi. □ O'yinlar ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o'z-o'zini anglash faolligini oshirishdagi eng erkin shakldir.

- O'yin rivojlantiruvchi amaliyot, sababi: bolalar o'ynaganlari uchun rivojlanadilar, rivojlanish uchun o'ynaydilar.

- O'yin o'z-o'zini anglashda, o'z-o'zini boshqarishda aql va ijodda erkinlikdir. □ O'yinda o'quvchilar nazariy bilimlarini amaliyotga qo'llash imkoniga ega bo'ladilar, hodisalar va fanning mavjud xususiyatlarini tushuntirish uchun savollarni aniq ifodalay boshlaydilar.

- O'yinda o'quvchilar o'z fikrini bayon eta va himoya qila oladilar.

- O'yin bolalarning asosiy muloqot maydoni bo'lib, unda o'zaro shaxsiy muammolar hal etiladi. Insonlar orasidagi o'zaro munosabatlar shakllanadi.

REFERENCES

1. И.Алдашев. Использовать специфические свойства компьютера, позволяющие индивидуализировать учебный процесс и обратиться к принципиально новым познавательным средствам. "Экономика и социум" №6(73) 2020 www.iupr.ru
2. Шукайло А.Д. Тематические игры по химии. Творческий центр «Сфера», М.: Дрофа, 2003 г.
3. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400
4. Yuldashev, U.A., Xudoyberdiev, M.Z., & Axmedov, T.B. (2021). O'quv jarayonining sifatini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. //Academic research in educational sciences, 2(3), 1262-1268.
5. Yuldashev U.A. Use of video lesson creative technologies in the process of electronic education// Scientific-Methodical Journal-T 2021
6. Yuldashev Ulmasbek Abdubanatovich, Khakimova Farangis Abdualimovna, Khudayberdieva Dilorom Khaydar kizi, Web of Scientist: International Scientific Research Journal, ISSN-2776-0979 Vol 2, Issue 5, 2021, pp. 693-697
7. Yuldashev U.A., Bo'lajak mutaxassislarining web-texnologiyalardan foydalanish bo'yicha kasbiy kompetentligini rivojlantirish, UzMU xabarlari, 2022-1/1/2, 165-168
7. J.D.Saidov. Study of the process of database and creation in higher education. Guliston. 2021. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5R96C>.

8. Ismailovich S. A. Socio-Psychological Problems of Educating an Independent-Minded, Creative Person in the Educational Process //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 4-7.
9. Саидов А., Джураев Р. Баркамол авлодни тарбиялаш-соғлом турмуш тарзини шакллантиришда спортнинг ўрни //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 203-208.
10. Саидов А. pedagogik mahorat: ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш устувор вазифа сифатида //центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2020. – Т. 2. – №.
11. Sharifjon To'lqin o'g A. et al. TA'LIM-TARBIYA TIZIMI VA O'QITUVCHILAR FAOLIYATIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING AHAMIYATI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2022. – Т. 1. – №. 11. – С. 57-60.
12. Саидов А. СОҒЛОМ ВА БАРКАМОЛ ШАХСИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – Т. 1. – №. Special issue. – С. 262-266.
13. Саидов А., Джураев Р. Воспитание гармоничного поколения–роль спорта в формировании здорового образа жизни //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 203-208.
14. Saidov A. Historical roots of formation of healthy lifestyle culture psychology in the family //International Journal of Pharmaceutical Research. – 2020. – Т. 12. – №. 4. – С. 628-630.

**TO'G'RI ICHAK VA ANAL KANAL XAVFLI O'SMA KASALLIKLARINING
DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH SAMARADORLIGINI BAHOLASHDA
YUQORI MAYDONLI MAGNIT REZONANS TOMOGRAFIYANING
IMKONIYATLARI**

Eshmuradov E.A. Abrayqulov I.R.

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Oftalmologiya

Otorinoloringologiya Onkologiya va Tibbiy radiologiya kafedrasasi assistentlari:

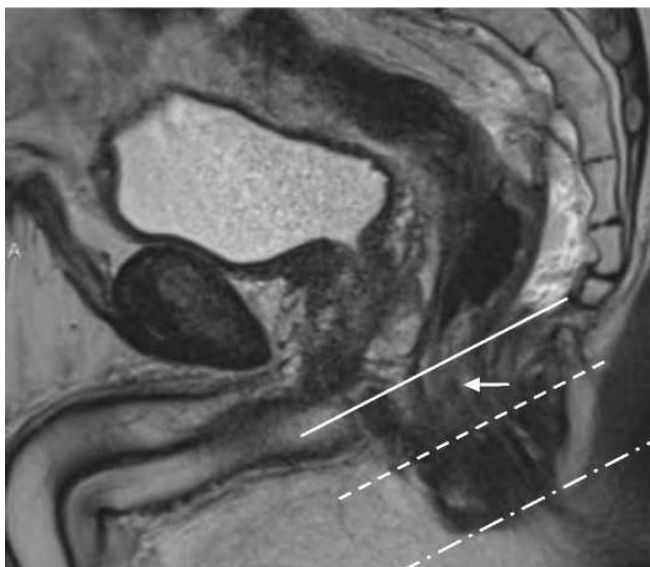
Ilmiy rahbar: Tibbiyot fanlari nomzodi: Raxmonova G.E.

Annotatsiya: Kolorektal saraton kasallanish va o'lim darajasi bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Barcha yomon sifatli o'smalar orasida kolorektal saraton erkaklarda 10,5%, ayollarda 10,3% ni tashkil etadi. Eng katta ko'rsatkichlar iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda qayd etilgan G'arbiy Evropa, Shimoliy Amerika va Rossiya. Hozirgi vaqtda dunyoda kolorektal saratoni tarqalishi bo'yicha 4-o'rinda erkaklarda o'pka saratoni, prostata saratoni va oshqozon, ayollarda esa 2-o'rinda, ko'krak saratonidan keying o'rinda turadi. To'g'ri ichak saratoni vizual lokalizatsiya o'smalariga tegishli bo'lishiga qaramay, neoplazmalarning 25% dan ortig'i kech bosqichda aniqlanadi, bu esa o'limning yuqori ko'rsatkichlarini belgilaydi.

Kalit so'zlar: MRT, To'g'ri ichak, anal kanal, havfli o'sma, TNM.

To'g'ri ichak raki diagnostikasi: To'g'ri ishlab chiqilgan diagnostika algoritimi kasallikni o'z vaqtida to'g'ri tashxislash va effektiv davolash uchun juda muhim bo'lip sanaladi. Klassik usullardan sanaladigan kolonoskopiya va irrigografiya afsuski jarayonni haqiqiy holati; o'smaning qanchalik darajada chuqur joylashganligi, regional limfa tugunlari holatini va qo'shni azolarga mtastaz bergan bermaganligi haqida to'liq malumot bera olmaydi. Rentgenalogik tekshiruvlar faqatgina birlamchi o'smaning lokalizatsiyasi va hosilani shakli haqida dastlabki malumotlarni beradi. Yuqorida aytganimizdek bizga qo'shimcha malumotlar ham juda muhim bo'lip sanaladi. Klinikda zamonaviy yuqori informativ usullardan UZI, MSKT va MRT bizga juda ham ko'p muhim kerakli malumotlarni beradi ayniqsa MRT ning o'rni juda beqiyos. Bu ustunlik uning ishlash texnikasi, qo'shimcha rejimlari va yumshoq to'qimalarni yuqori aniqlikda ko'rish qobiliyati bilan izohlanadi.

To'g'ri ichakni MRT skaynerlash texnikasi va bayonnomasi: Skaynerlash dast avval T2 tasvirda sagittal kesma olishdan boshlanadi(1-rasim). Bu kesma patalogik jarayonni ichak devorida qanday joylashganligi va cho'zilganligi haqida yuqori malumot beradi. Patalogik o'smaning qanchalik chuqurlikda joylashganligini to'g'ri va ishonchli aniqlash uchun zararlangan ichak bo'shlig'ini to'g'ri burchak ostida kesma qalinligi 3mm etib belgilap olinadi.

1-rasm: T2 tasvirda sagittal kesma

To'g'ri ichak devoir MRT Anatomiyasi. Ichakning anatomik tuzilishi 5 qavatdan tashkil topgan: Shilliq, mushak-shilliq osti, shilliqosti, aylanasimon va ko'ndalang mushak qavatlaridan tashkil topgan. Ha, mma qavatlarini T2 rejimda yuqori farq bilan ajratish kamdan kam hollarda bo'lishi mumkin. Ko'pchilik hollarda shilliq va shilliq osti qavat o'zining mushak qavatiga qaraganda bir xil yuqori intensivlikdagi qavat bo'lip ko'rinadi. Ichak devoir qalinligi odatda 6 mm dan oshmasligi kerak. T1 tasvirda odatda ichki qavatlar o'rtacha intensiv signal beradi. Kiyingi past intensivlikdagi qatlam shilliq qavatning shilliq va mushak plastinkasi hisoblanadi undan kiyin shu qatlamga soloishtirilganda yuqori intensiv signal beradigan shilliq osti qavat turadi. Ikkinchi past intensivlik beradigan qatlam bu mushak qavati hisoblanadi va uni atrofini o'rap turadigan mezorektal kletchatka doim yuqori intensivlikdagi signal beradi.

To'g'ri ichakni birlamchi o'smalarini MRT semiotikasi. To'g'ri ichakni birlamchi o'smalari T2 tasvirda odatda mushak qavatiga qaraganda o'rtacha intensivlikdagi signal beradi, ammo musinoz o'smalar o'zidagi mavjud suyuqlikni hisobiga yuqori intensivlikdagi signal berishi mumkin. (2-rasim).

2-rasim T2 tasvirda O'zgargan to'g'ri ichak segmenti. Strelkalar bilan to'g'ri ichak o'smasining musinoz komponenti ko'rsatilgan.

Bundan tashqari hosila sohasida to'g'ri ichak devorlari qavatlarining differinsirovkasi

mahalliy qalinlashish hisobiga ko'proq yo'qolishi kuzatiladi. Bundan tashqari boshqa muhim belgilarga o'sma sohasida ichak devorining deformasiyasi, mavjud tomirlar hosila sohasida mavjudligi yoki aralash ko'rinishda bo'lishi kiradi. To'g'ri ichakning hosilalarini MRT tasvirlarini xulosa qilish vaqtida doim quyidagi hususiyatlarni baholash kerak: Invaziyani chuqurligini, mezorektal fassiya bilan o'sma orasidagi masofa, o'sma va anal sfinkterlar orasidagi masofa, mezorektal sohadagi limfatik tugunlarda o'zgarishlarning mavjudligi, perivaskulyar va perinevral infiltrasiyalar mavjudligi.

To'g'ri ichakning birlamchi o'smalarini baholashda MRT ning qiyinchiliklari.

Sagital proeksiyada T2 tasvirda to'g'ri ichakning o'smalarini haqiqiy chegaralarini aniqlash yalig'lanish infiltrasiyasi va peritumoral shish hisobiga bir muncha qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bundan tashqari to'g'ri ichak rakini peritumoral fibroz hisobiga giperdiagnostika qilinishi mumkin. U o'sma atrofida past intensivlikdagi chiziqli signallar aniq chegaralar bila ko'rinishi mumkin. Linitis plastica- bu to'g'ri ichak rakining kamdam kam uchraydigan formalaridan hisoblanadi. Bunda yomon sifatli hujayralar yoki diferensiallashmagan adenokarsinoma hujayralari shilliq osti qavat bilan hususiy mushak qavatlariga infiltrasiyalanadi va qisman shilliq qavatga tarqaladi. Bunday formadagi o'smalar T1 tasvirda to'g'ri ichak devori va mezorektal fassiya o'rtasida burchak hosil qilib belgilanadi. T2 tasvirda to'g'ri ichak devori aralash o'sishi oqibatida(infiltrativ o'sma va hususiy mushak plastinkaning atrofida fibroz qavat hisobiga) halqasimon ko'rinishi mumkin.

To'g'ri ichak rakida mahalliy limfa tugunlarini holatini baholashga MRT ning imkoniyatlari. Ming afsuski MRT har doim ham o'sam jarayonlarida mezorektal sohalaridagi limfa tugunlarini holatini baholashda yuqori informatsiya bera olmaydi.

Xar xil malumotlarga tayanip o'ratcha aytadigan bo'lsak mahalliy limfa tugunlarini holatini baholashda MRT ning sezgirligi tahminan 65% atrofida. Ko'pchilik holatlarda to'g'ri ichakning o'sma bilan zararlanishida uning yalig'lanishli o'zgarishlari hisobiga pararektal limfa tugunlari kattalaship ko'rinishi mumkin. Yomon sifatli limfa tugunlariga shubha tug'diradigan belgilarga: yumaloq shakilli, tugunning noto'g'ri va noaniq chegaralari, tugunda xar xil intinsivlikdagi signallarning mavjudligi, (G.Brown o'z ishida ko'rsatgan 1999-2003), trofik o'zgarishlar bilan harakterlanishi-nekroz kiradi.

To'g'ri ichak rakining darajalari: Bugungi kunda to'g'ri ichak rakini darajalashda TNM klasifikassiyasining 6-nashridan foydalaniladi.

KLASSIFIKASIYA TNM (6-nashir 2002 yil.)

T- birlamchi o'sma.

Tx — birlamchi o'smani baholashda malumotlar yetarli emas.

T0 — Birlamchi o'smaning belgilari yo'qligi.

Tis—(carcinoma in situ) Invaziv bo'lmagan o'smaning shilliq qavat hususiy plastinkasida joylashganligi.

T1 — O'smaning shilliq osti qavatga infiltratlanishi.

T2 —O'smaning hususiy mushak qvatiga tarqalishi.

T3—O'sma subseroz qavat va atrofdagi to'qimalarga (mahalliy rektal kletchatkaga) tarqaladi.

T4—O'sma shilliq qavat shegarasi yoki qo'shni organlarga tarqaladi.

N—Mahalliy limfa tugunlari

Nx—Mahalliy limfa tugunlarini holatini baholashda malumotlar yetarli emas.

N0—Mahalliy metastazlar yo'q.

N1— 1 yoki 3 ta limfa tugunlarining zararlanishi.

N2—4 ta yoki undan ko'p limfa tugunlarining zararlanishi.

M—Uzoq metastazlar.

Mx—Uzoq metastazlarni holatini baholashda malumotlar yetarli emas.

M0—Uzoq metastazlar yo'q.

M1—Uzoq metastazlar bor.

To'g'ri ichak rakini davolashdan kiyingi MRT diagnostikasi.

To'g'ri ichak rakining nur terapiyadan kiyingi kichik chanoqdagi o'zgarishlari, nurlatish davomiyligi va umumiy dozaning miqdoriga to'g'ri proporsionaldir. O'tkir va o'tkir osti bosqichlarda (ximya va nur terapiya o'tkazilgandan kiyingi 1 yilgacha) MRT yalig'lanish va hujayralar sitolizini aks ettiradi. Bunda ichki orgnlar devori qalinlaship ko'rinishi(to'g'ri ichak, siydik qopi, uretra,qin) va to'g'ri ichak shilliq va shilliq osti qavatlarining T2 tasvirda yuqori signal berishi va vena ichi kontrasti qilinganda shilliq qavatning signal kuchayishi bilan harakterlanishi mumkin. Bu klinik nur rektit, sistit, uretrit va vaginitga mos keladi. Nur terapiyyaning kechki effektlariga kichik

chanoqdagi fibroz o'zgarishlar kiradi. Bunda ichki organlar devoridagi qalinlashish saqlanip qolishi mumkin lekin T1 va T2 tasvirlar va kontrastli kuchaytirishda past signallar beradi yoki kam darajada kontrast yig'adi. Bundan tashqari og'ir o'zgarishlar ichak devorini strikturalari va oqmalar rivojlanishi(qin-to'g'ri ichak yoki siydik qopi-to'g'ri ichak) kuzatilishi mumkin.

To'g'ri ichak o'smalarining qaytalanishida MRT diagnostikasi. Nisbiy sirkulyar rezeksiyadan keyin to'g'ri ichak rakini residivi 50% holatda kuzatiladi, hattoki total mezorektumektomiya va hamma kerakli talablarga amal qilinganda ham bu ko'rsatkich 10% dan ko'piga pastga tushmaydi. O'sma residivi odatda T2 tasvirda mushak qavatini intensivligiga solishtirilganda o'rtacha signal beradi ammo fibrozlanish sohalari birinchi nurlantirishdan keyin 2 yil davomida bir xil signal berishi mumkin. Dinamikda ko'proq vena ichiga kontrastli kuchaytirilgan rejimda olingan malumotlar o'sma residivini aniqlashda spesifik bo'lip hisoblanadi.

Xulosa.Asosan to'g'ri ichak rakini davolash taktikasi operatsiyadan oldingi o'smaning darajasiga bog'liq. Terapevtik qarorni qabul qilish o'smaning mahalliy to'qimalarga va mezorektal fassiyaga tarqalgan tarqalmaganligiga bog'liq. Bu ishda MRT ning spesifikligini aniqlashda mezorektal fassiyani holatini aniqlashda ishlatiladigan boshqa usullar bilan solishritip ko'rishimiz mumkin. Asosan invaziyani chuqurligini baholashda KT ning imkoniyatlari va malumotlari cheklangan. MRT da effektivlikni baholashda bir qancha faktorlar ishlatilayotgan aparatning magnit maydoni(kamida 1,5-3 tesla), kesmalar tekisligi, impulsli izchilliklar, metodika(kontrastli kuchaytirgichlar) va tasvirning sifati muhim ro'l o'ynaydi. To'g'ri ichak rakini MRT da darajalashda TNM klassifikasiyasidan foydalaniladi. To'g'ri ichak o'smalarini aniqlashda MRT bilan ichki azolarni kontrastlash yoki endorektal datchiklarda foydalanish informativroq bo'lip sanaladi. Bu usul qolganlariga nisbatan isriqbolli bo'lip hisoblanadi. Limfa tugunlarini mahalliy holatini baholash, uning o'lchamlarini aniqlashda va metastatik zararlanishini aniqlashda absalut kriteriyalar mavjud emas. Limfa tugunlarini shakli va tuzilishini aniqlash kasallikni prognoz qilishda asosiy ma'no kasb etadi. Temir oksidli kontrast vositalaridan foydalanish ko'plap izlanishlarni va yangiliklarni taqozo etadi. Bu tekshiruv usuli mayda limfatik tugunlarda metastatik zararlanishlarni aniqlash hamda giperplaziya yoki metastatik zararlanish hisobiga kattalashgan limfatik tugunlarini differensial diagnostikasi haqida ko'plap malumotlar berishi mumkin. Mahalliy limfa tugunlarini zararlanishini baholashda MRT va UZI afzalligi haligacha bahs munozaralicha qolmoqda. Bu muammoni hal qilishda bemorlarda kichik chanoqning boshqa a'zolari o'smalariga solishtirilganda misol uchu bachadon tanasi va bo'yni rakiga MRT ning diagnostik qiymati ustun turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Абелевич, А.И. Новые технологии в диагностике и хирургическом лечении рака прямой кишки: дисс. ... канд. мед. наук : 14.00.27 / Абелевич Александр Исакович.
2. Алиев, И.И. Современные принципы и подходы к лечению больных местнораспространенным раком прямой кишки / И.И. Алиев, А.В. Гуляев, И.В. Правосудов, А.М. Карачун // Вопросы онкологии. - 2012.
3. Бегунов, В.В. Выбор метода лечения больных раком прямой кишки стадии Т3N0M0 и Т2-3N1-2M0 : дис. ... канд. мед. наук : 14.00.14 / Бегунов
4. Гордеев, С.С Рак прямой кишки: история и эволюция лечения / С.С. Гордеев, Ю.А. Барсуков, Р.И. Тамразов // Онкологическая колопроктология.
5. Ким, Д.Ф. Комплексное лечение больных плоскоклеточным раком анального канала / Д.Ф. Ким [и др.] // Онкологическая колопроктология. - 2012.
6. Мельников, Р.А. Полипы и рак толстой кишки / Р.А. Мельников, В.А. Ковалев, И.В. Правосудов // Хирургия. - 1989.
7. Рязанов, В.В. Совмещенная позитронно-эмиссионная и компьютерная томография в определении морфофункциональных характеристик опухолей пищеварительного тракта: дисс. ... д-ра. мед. наук: 14.00.19 / Рязанов Владимир Викторович. - СПб.,
8. Семикопов, К.В. Комплексное лечение местно-распространенного рака прямой кишки / К.В. Семикопов, А.В. Важенин, Е.А. Надвикова [и др.] // Сиб. онкол. журн. – 2008.
9. Тимофеев, Ю.М. Выбор метода лечения при плоскоклеточном раке анального канала / Ю.М. Тимофеев [и др.] // Вестн. Моск. онкол. о-ва. - 2004.
10. Яицкий, Н.А. Современные проблемы лечения рака прямой кишки. Часть I / Н.А. Яицкий, И.А. Нечай // Вестн. хир. им. И.И. Грекова. - 2002.
11. Allen, S.D. Rectal carcinoma: MRI with histologic correlation before and after chemoradiation therapy / S.D. Allen [et al.] // Am. J. Roentgenol. - 2007.
12. Beck, D. The ASCRS Textbook of Colon and Rectal Surgery / D. Beck [et al.]. - 2nd. ed.
13. Birbeck, K.F. Rates of circumferential resection margin involvement vary between surgeons and predict outcomes in rectal cancer surgery / K.F. Birbeck, C.P. Macklin, N.J. Tiffin [et al.] // Ann. Surg. - 2002.
14. Cai, G. Diffusion-weighted magnetic resonance imaging for predicting the response of rectal cancer to neoadjuvant concurrent chemoradiation / G. Cai, Y. Xu, J. Zhu [et al.] // World J. Gastroenterol. - 2013.
15. Chandrasinghe, P.C. The total number of lymph nodes harvested is associated with better survival in stages II and III colorectal cancer / P.C. Chandrasinghe, D.S. Ediriweera, J. Hewavisenthi [et al.] // Indian. J. Gastroenterol. - 2013.
16. Dassanayake, B.K. Local recurrence of rectal cancer in patients not receiving neoadjuvant therapy - the importance of resection margins / B.K. Dassanayake, S. Samita, R.Y. Deen [et al.] // Ceylon. Med. J. - 2011.
17. Engin, G. Can diffusion-weighted MRI determine complete responders after neoadjuvant chemoradiation for locally advanced rectal cancer? / G. Engin, R. Sharifov, Z. Gural [et al.] // Diagn. Interv. Radiol. - 2012.
18. Goh, V. Magnetic resonance imaging assessment of squamous cell carcinoma of the anal canal before and after chemoradiation: can MRI predict for eventual clinical outcome? / V. Goh, F.K. Gollub, J. Liaw [et al.] // Int. J. Radiat. Oncol. Biol. Phys. - 2010.

ТЕХНОЛОГИЯ «ДАЛЬТОН-ПЛАН» НА ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ
ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Атаева Р.Р.

*ст.преп. Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан*

Аннотация. В данной работе предложена разработка одного практического занятия по предмету «Сопоставительная типология русского и узбекского языков». Также дается описание технологии «Дальтон-план», ее использование на занятиях по сопоставительной грамматике.

Ключевые слова: технологии образования, методы и приемы обучения, цель обучения, технология «Дальтон-план», процесс обучения.

Современный этап развития общества ставит перед системой образования целый ряд принципиально новых проблем, обусловленных политическими, социально-экономическими, мировоззренческими и другими факторами, среди которых следует выделить необходимость повышения качества и доступности образования. Глубинные процессы, происходящие в системе образования и в нашей стране, и за рубежом, ведут к формированию новой идеологии и методологии образования как идеологии и методологии инновационного образования. Инновационные технологии обучения следует рассматривать как инструмент, с помощью которого новая образовательная парадигма может быть претворена в жизнь.

Главной целью инновационных технологий образования является подготовка человека к жизни. Сущность такого обучения состоит в ориентации учебного процесса на потенциальные возможности человека и их реализацию. Образование должно развивать механизмы инновационной деятельности, находить творческие способы решения жизненно важных проблем, способствовать превращению творчества в норму и форму существования человека.

Целью инновационной деятельности является качественное изменение личности учащегося по сравнению с традиционной системой. Это становится возможным благодаря внедрению в профессиональную деятельность новых дидактических и воспитательных программ. Развитие умения мотивировать действия, самостоятельно ориентироваться в получаемой информации, формирование творческого мышления, развитие обучающихся за счет максимального раскрытия их природных способностей, используя новейшие достижения науки и практики, - основные цели инновационной деятельности.

Применяемые на современном этапе инновационные методы и технологии обучения способствуют формированию индивидуальных нравственных установок, основанных на профессиональной этике, выработке критического мышления, умения представлять и отстаивать собственное мнение. Актуальность применения инновационных методов заключается в том, что позволяют изменить роль преподавателя, который является не только носителем знания, но и наставником, инициирующим творческие поиски студентов. В связи с этим система образования должна нацеливаться на формирование нового типа специалиста, который умел бы самостоятельно добывать, обрабатывать, анализировать необходимую информацию и эффективно использовать ее в нужный момент.

В современных условиях гуманистическая философия образования реализуется с помощью разнообразных технологий, целью которых является не только трансляция знаний, но и выявление, развитие творческих интересов и способностей каждого учащегося, стимулирование его самостоятельной продуктивной учебной деятельности. Во многом реализации этих задач способствуют такие инновационные технологии, как проектная методика, Дальтон-план, модульная технология, исследовательский метод обучения и др.

На наш взгляд, Технология «Дальтон-план» в наибольшей степени отвечает данному условию. Применение Дальтон-технологии на занятиях по контрастивной лингвистике способствует индивидуальной коррекции знаний по изучаемым языкам (позволяет глубже понять законы, свойства не только родного языка, но и других изучаемых языков), развитию самостоятельности мышления, улучшению учебной мотивации, развитию познавательных интересов у обучающихся; формированию таких личностных качеств учащихся, как самостоятельность, трудолюбие, ответственность. Дальтон-план предполагает учет индивидуальных психологических особенностей учащихся, их способностей, интересов и потребностей. Индивидуализированное обучение, является залогом повышения качества обучения различным дисциплинам, в том числе и русскому языку.

Дальтон-план - это педагогическая технология, основанная на трёх принципах: свобода, самостоятельность, сотрудничество. В основе технологии «Лабораторного плана» лежала идея объединения деятельности преподавателя и учащихся по достижению индивидуализированных целей обучения.

Цели Дальтон-технологии:

- 1) обеспечить индивидуализированное развитие учащихся;

2) обеспечить развитие его социального опыта за счёт овладения навыками сотрудничества, ответственности в учебно-познавательной деятельности.

Итак, представляем вашему вниманию, развернутый план-конспект практического занятия на тему: «Имя существительное в русском и узбекском языках», составленного на основе технологии «Дальтон-план».

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ

УЧЕБНОЕ ВРЕМЯ: 80 МИНУТ	Количество студентов: 25
Форма учебного занятия	Практическое занятие
Вопросы для обсуждения	<ol style="list-style-type: none"> 1. Морфологические признаки имени существительного в русском и узбекском языках 2. Грамматические особенности ИС в русском языке 3. Грамматические особенности ИС в узбекском языке
Цель учебного занятия: познакомить студентов с морфологическими особенностями имени существительного в русском и узбекском языках	
Педагогические задачи: <ul style="list-style-type: none"> ✓ раскрыть значение основных терминов; ✓ дать общее понятие о морфологических признаках имени существительного в сравниваемых языках; ✓ развить у студентов навыки морфологического анализа; ✓ привить интерес к изучаемой теме 	Результаты учебной деятельности: Студент должен: <ul style="list-style-type: none"> ✓ Закрепить и углубить знания, усвоить основные термины и понятия по теме; ✓ Иметь представление о морфологических признаках имени существительного в сравниваемых языках; ✓ Иметь навык морфологического анализа имени существительного; ✓ Выполнять самостоятельную работу
Методы и приемы обучения:	«Тонкие и толстые вопросы», «Кластер», «Диаграмма Венна», «Мозговой штурм», «Синквейн», «Дебаты», ИКТ: презентация
Средства обучения	раздаточный материал, таблицы, маркеры, ватман, слайды, компьютер, проектор, видео
Форма обучения	Фронтальная, индивидуальная работа, работа в малых группах
Условия обучения	Аудитория, имеющая условия для работы в группах

Критерии оценивания	<p>✓ 5 - знает основные термины и понятия по теме, имеет представление о морфологических признаках имени существительного в сравниваемых языках, умеет анализировать и делать выводы по теме, имеет навыки морфологического анализа частей речи.</p> <p>✓ 4 - хорошо знает основные термины и понятия по теме, имеет хорошее представление о морфологических признаках имени существительного в сравниваемых языках, имеет навыки морфологического анализа частей речи.</p> <p>✓ 3 - имеет представление о терминах и понятиях по теме, слабо анализирует и делает выводы по теме, не имеет навыков самостоятельной работы с материалом.</p>
----------------------------	--

Технологическая карта учебного занятия

Этапы работы, время	Содержание учебной деятельности	
	Преподаватель	Студент(ы)
1 этап Введение (2-3 мин.)	1.1. Озвучивает тему и цель занятия.	1.1. Слушают, записывают.
2 этап Разминка: актуализация знаний (10 мин.)	2.1. С целью актуализации знаний студентов проводит вопросно-ответную беседу с использованием приема «Толстые и тонкие вопросы» (Приложение 1.)	2.1. Активно отвечают на вопросы.
3 этап Основной (15 мин.) (15 мин.)	3. Закрепление темы. 3.1. Объединяет студентов на 2 малые группы с условием, что одна группа должна презентовать имя существительное в русском, другая – в узбекском языках. 3.2. Преподаватель предлагает студентам заполнить диаграмму Венна (работа у доски), учитывая	3.1. Студенты объединяется в малые подгруппы, с целью презентации своего задания. (Приложение №2) 3.2. Студенты выполняют задание. Объясняют тему самостоятельно.

(5 мин.)	сходства и различия имени существительного в русском и узбекском языках. (Приложение №3) Задаёт дополнительные вопросы с использованием приема «Мозговой штурм». (Приложение №4) 3.3. Преподаватель предлагает сочинить стих по методу “Синквейн” для универсальной характеристики имени существительного в сравниваемых языках.	Отвечают на вопросы. 3.3. Студенты выполняют задание. (Приложение №5)
(20 мин.)	3.4. Преподаватель предлагает выполнить несколько письменных упражнений по теме занятия. (Приложение №6)	3.4. Студенты выполняют предложенные задания в тетрадях.
(10 мин.)	3.5. Преподаватель проводит интеллектуальную игру «Дебаты» с целью обобщения пройденного материала.	3.5. Студенты активно участвуют в дебатах.
4 этап Заключительный (10 мин.)	4.1. Подводит итоги, поощряет активных студентов. 4.2. Объясняет условия выполнения домашнего задания	4.1. Слушают. 4.2. Записывают, уточняют

Приложение 1. «Толстые и тонкие вопросы»

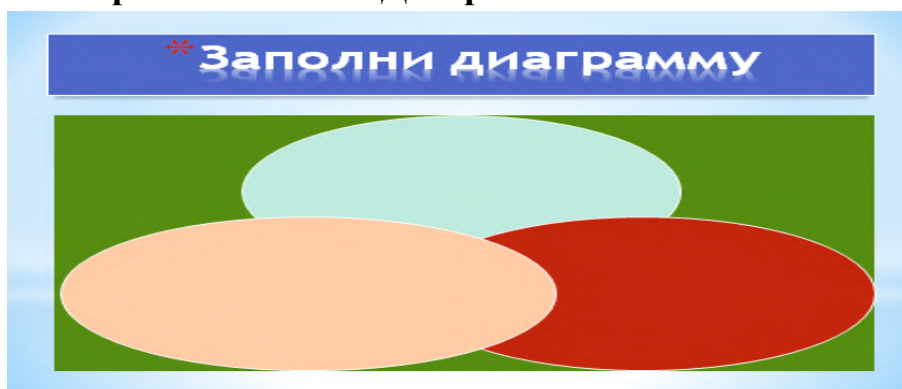
Толстые вопросы <i>Предполагают однозначный краткий ответ. Вопросы репродуктивного характера.</i>	Тонкие вопросы <i>Предполагает ответ развёрнутый. Вопросы эвристического характера.</i>
1. Какие классификации языков вам известны?	1. Почему узбекский язык относится к агглютинативным языкам?
2. По какому принципу классифицируют языки?	2. Перечислите языки, которые относятся к языкам синтетического строя.
3. К какой группе языков относится русский язык?	3. Что вы понимаете под термином «аналитические языки»? Обоснуйте ответ примерами.

4. Что вы понимаете под типологической классификацией языков?

Приложение №2. «Кластер»

Приложение №3. Диаграмма Венна

Приложение № 4. Мозговой штурм.

1. Что такое категория принадлежности имени существительного в узбекском языке? Как она выражается?

2. Как определяется род несклоняемых имен существительных в русском языке?
3. Назовите группы слов, относящихся к именам существительным общего рода.
4. Как образуется множественное число имени существительного в узбекском языке?
5. Как образуется множественное число имени существительного в русском языке? Имеются ли исключения из этого правила?

Приложение № 5. «Синквейн»

Приложение №6. Письменные практические задания

А) Определите род существительных.

Б) Среди изменяемых существительных выделите те, которые имеют только одну форму числа (либо единственного, либо множественного).

В) Распределите изменяемые существительные по склонениям.

Жена, дитя, книга, сирота, время, бабушка, акула, тихоня, мачеха, имя, семя, существо, домишко, пальто, ничтожество, какао, кофе, окно, животное, брюки, гусь, врач, директор, письмо, лошадь, конь, кость, гость, нож, шампунь, диагональ, макароны, носилки, часы, каникулы.

Таким образом, технология Дальтон-план предполагает выполнение индивидуальных заданий, основанных на уже имеющихся у учащихся знаниях. Задания составляют содержательную основу технологии Дальтон-план. Они должны носить творческий и исследовательский характер. Осуществление данной работы можно реализовать любыми интерактивными методами. В ходе педагогической практики мы пришли к выводу, что основная цель Дальтон-

плана — научить учащихся самостоятельно добывать знания, с помощью хорошо составленных заданий, в которых дан обзор определенного раздела, требующих усвоения. На занятиях по технологии Дальтон-план в основном активизируются продуктивные виды деятельности на базе частично-поисковых упражнений, а также творческие работы.

Литература:

1. Алексеева Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ Л.Н. Алексеева// Учитель. - 2004. - № 3.
2. Бычков А.В. Инновационная культура/ А.В. Бычков// Профильная школа. - 2005. - № 6.
3. Дебердеева Т.Х. Новые ценности образования в условиях информационного общества/ Т.Х. Дебердеева// Инновации в образовании. - 2005. - № 3.
4. Кваша В.П. Управление инновационными процессами в образовании. Дис. канд. пед. наук. - М.,1994.
5. Клименко Т.К. Инновационное образование как фактор становления будущего учителя. - Хабаровск, 2000.
6. Слостенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. - М.,1997.
7. Слостенин В.А. и др. Педагогика. - М., 2002.

МЕТОД «ДЕБАТЫ» НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Эгамбердиева Г.М.

Доцент Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан

Аннотация. Данная статья посвящена методу дебатов на занятиях по русской литературе. Предложены задания, составленные на основе метода дебатов.

Ключевые слова: технологии образования, методы и приемы обучения, цель обучения, процесс обучения.

«Дебаты» – это интеллектуальная игра, в которой две команды (утверждающая и отрицающая), обсуждая заданную тему, сформулированную в виде утверждения, выдвигают свои аргументы и контраргументы по поводу предложенного тезиса.

"Дебаты" ведут свое начало из Античности. Специальные курсы ораторского мастерства и дебатов существовали и в Средние века.

В США в начале XX века дебаты укоренились в университетах. В России дебаты появились в 1993 г. Дебаты Карла Поппера (1902-1994)(английский философ)являются самыми распространенными в мире.

Интеллектуальная игра «Дебаты» - эффективный метод формирования коммуникативных УУД. Это игровая технология, представляющая особую форму дискуссии, которая ведётся по особым правилам. Суть игры в том, что команды выдвигают свои аргументы и контраргументы для защиты и опровержения определённого тезиса. Одна команда представляет утверждающую сторону, другая – опровергающую. В каждой команде по 3 человека (спикеры). Кроме того, есть члены жюри (на уроках это может быть учитель и два ученика), таймкипер (ученик, который следит за временем выступления каждого спикера), слушатели (остальные ученики).

Правила проведения игры и роли спикеров строго регламентированы.

Спикер	время	вопросы	время
У1	4	Вопросы оппонентов и слушателей	3-4 мин.
О1	4	Вопросы оппонентов и слушателей	3-4 мин.
У2	3	Вопросы оппонентов и слушателей	3-4 мин.

О2	3	Вопросы оппонентов и слушателей	3-4 мин.
У3	3	Не задаются	-
О3	3	Не задаются	-

Как мы видим из таблицы, команды выступают по очереди. Чтобы привлечь как можно больше учеников к активной работе во время игры, можно разрешить задавать вопросы не только оппонентам, но и слушателям (учащимся класса). В конце урока надо обязательно отметить тех, кто задавал интересные вопросы.

Особо следует сказать о теме дебатов. Она должна быть сформулирована в форме повествовательного предложения, в котором утверждается тезис. Тема должна быть интересной и пригодной для спора. Основное требование к теме – возможность её равноправного обсуждения как для утверждающей стороны, так и для опровергающей.

Формулировка темы рождается при наличии разных точек зрения на одну и ту же проблему. Это могут быть точки зрения литературных критиков или самих учащихся.

Темы могут быть такими:

- ▣ Емельян Пугачёв – народный заступник (по роману А.С.Пушкина «Капитанская дочка»)
- ▣ В жизни необходимы сочувствие и сострадание (по рассказам А.Платонова «Юшка», «В прекрасном и яростном мире»)
- ▣ Любовь приносит счастье в жизнь (по рассказам А.П.Чехова, И.А.Бунина, А.И.Куприна).
- ▣ Печорин – герой своего времени.
- ▣ Катерина – «луч света в тёмном царстве».
- ▣ Базаровы нужны России.
- ▣ Любовь Иуды – настоящая любовь к Христу (по рассказу Л.Андреева «Иуда Искариот»).

Какова же роль дебатов?

- ▣ *Дебаты учат* извлекать нужную информацию из разных источников;
- ▣ логично и чётко излагать свои мысли;
- ▣ внимательно выслушивать оппонентов;
- ▣ корректно задавать вопросы;
- ▣ быть терпимым к разным точкам зрения;
- ▣ работать в команде.

Подготовка к дебатам достаточно серьёзная. Спикерам помогают все ученики класса и, конечно, учитель. Составы команд следует менять при каждой

игре, чтобы все дети со временем побывали в роли спикера. После окончания игры, в то время, когда жюри подводит итоги, пусть слушатели выскажут своё мнение об игре каждой команды.

Элементы дебатов можно вводить уже в 5 классе. Благодатная почва для этого – русские пословицы и поговорки.

В методической литературе [3] выделяют несколько видов дебатов. Так, **классические дебаты** – это формат дебатов, в которых участвуют шесть человек и таймспикер. Остальные – либо жюри, либо слушатели, либо судьи. В данном случае дебаты выступают как форма занятия. Такому занятию предшествует определенная подготовка. Всех обучающихся перед игрой следует ознакомить с правилами. Минимум шесть человек (или вся аудитория) получают опережающие задания – подготовиться к дебатам. Перед занятием определяются спикеры. Организация **«модифицированных»** дебатов допускает некоторые изменения правил, например, можно увеличить или уменьшить количество игроков в командах; допустимы вопросы аудитории; организуются группы поддержки, к которым команды могут обращаться во время тайм-аутов; создается «группа экспертов», которая выполняет функции судейства. Такие дебаты чаще всего выступают как элемент занятия или форма **проверки знаний обучающихся**. Разновидностью модифицированных дебатов можно считать **«экспресс – дебаты»**. В таких дебатах подготовка сведена к минимуму. Подготовка осуществляется непосредственно на занятии по материалу учебника или лекции преподавателя. Этот тип использования формата дебатов можно рассматривать как элемент «обратной связи», закрепление учебного материала или форма активизации познавательной деятельности. Дебатную технологию на уроках словесности целесообразно использовать с учетом специфики литературы как вида искусства и формы общественного сознания. Так, эксперт международной программы «Дебаты» С.А.Василевская выделяет несколько форм дебатов на уроках русской литературы: **текстовые дебаты, дебаты на основе литературоведческого анализа, литературно-критические дебаты, проблемные дебаты, скоростные дебаты.** «Текстовые дебаты» рекомендуются на ранних этапах обучения игре, для учеников среднего звена или для учащихся, не владеющих, в достаточной мере, русским языком (учеников казахских школ) и не имеющих навыков чтения русской литературы, а также в качестве формы контроля преподавателем качества чтения обучающихся. Аудитория делится на две группы. Каждая половина должна отстоять правильность или ложность сформулированного в теме утверждения, используя только цитаты из изучаемого произведения. Примеры: 1. «Аркадий - представитель нового поколения» (по роману И.С. Тургенева "Отцы и дети"). Цель: Путем накопления текстового материала учащиеся должны увидеть

определенную близость героя дворянскому миру отцов и одновременно демократическому лагерю детей, выяснить причину двойственности героя; 2. Онегин – лишний человек (по роману А.С.Пушкина «Евгений Онегин»); 3. И один в поле воин, если он Чацкий! (по комедии А.С.Грибоедова «Горе от ума»).

Урок в форме «дебатов на основе литературоведческого анализа» позволит продемонстрировать хорошую ориентацию учащихся в художественном тексте, умение самостоятельно анализировать отдельные сцены, сопоставлять образы, знание контекста эпохи, в которую было создано произведение. Пример: 1. Н.В. Гоголь считает, что Чичиков - человек будущего. Цель: в ходе выступлений понять авторскую позицию, трагичность творческого пути писателя; 2. Татьяна Ларина – «верный идеал» Пушкина. Цель: в ходе выступлений понять пушкинскую концепцию образа Татьяны. **«Литературно-критические дебаты»** проводятся на основе ранее изученных статей известных русских критиков: Белинского, Чернышевского, Добролюбова, Писарева, Переверзева, Дружинина, Аннекова. Обучающиеся защищают здесь точку зрения того или иного критика, их задача отстоять ее в борьбе с оппонентами. Пример: Добролюбов прав в оценке характера Катерины (драма А.Н. Островского "Гроза"). Цель: учащиеся должны сопоставить понимание драмы Добролюбовым с позицией Писарева, сформулированной им в статье «Мотивы русской драмы». Возможен другой тип дебатов данного типа: сопоставление точки зрения критика с точкой зрения команды учащихся. Пример: «Обломов - последний в ряду лишних людей» (Добролюбов). Утверждающая команда отстаивает мнение Добролюбова, а отрицающая опровергает его с помощью своих собственных доказательств. «Проблемные дебаты» предполагают, что охватываемый обучающимися объем материала не ограничивается каким-либо одним произведением. Обучающиеся должны привлечь все известные им источники, в которых поднимается заявленная в теме проблема. Пример: Герой, не выдержавший испытание любовью, не состоятелен как личность. Цель: дать учащимся понимание того, что в русской литературе существуют вечные (сквозные) темы, выработать навык аналитического мышления, упорядочить представления о различных этапах литературного процесса, продемонстрировать особенности авторского видения проблемы. Данный вид дебатов, на наш взгляд, является самым сложным, ибо предполагает хорошее владение текстом достаточно большого количества источников, требует долговременной подготовки. Поэтому для учащихся проводятся дополнительные консультации, иногда допускается досрочный выбор позиции «За» и «Против». «Скоростные дебаты» иначе можно назвать мини-дебатами, так как проводятся они один на один и каждый из участников имеет право задать два вопроса своему оппоненту. Для темы занятия берется какая-то общая

проблема, которая дробится на составляющие (на начальных этапах это делает преподаватель, позднее вся аудитория). По каждой мини-проблеме заслушивается пара конкурирующих спикеров (по 2 минуты каждый) и их вопросы друг другу, в тетрадь записываются выводы после выступления каждой пары. Затем выводы обсуждаются в аудитории. К примеру, на уроке по теме «Противоречивость характера Базарова (И. С. Тургенев «Отцы и дети»)» можно предложить следующие темы для мини-дебатов: Базаров любит и понимает народ; Базаров неспособен чувствовать прекрасное; Базаров - истинный друг Аркадия; Спор с П.П. Кирсановым Базаров проиграл; В сцене дуэли Базаров проявил большую человечность, чем Павел Петрович. Базаров - преданный сын своих родителей; Базаров сам сделал невозможным свое счастье в любви. Заметим, что существуют минипроблемы, по которым выбор однозначной позиции сложен, а по некоторым пунктам практически невозможен. Эффективность использования дебатов на уроке литературы во многом зависит от осознания преподавателем возможности и целесообразности их применения: при изучении той или иной темы – не всякая тема может быть предметом дискуссии; дебаты могут использоваться для обобщения, систематизации, контроля знаний, закрепления материала; для реализации поставленных учебных целей – успешная реализация поставленных целей, достигаемых посредством дебатов, определяется умением преподавателя создать условия для эффективного взаимодействия на занятии; установления доверительных отношений с обучающимися, четкое определение темы и объема обсуждаемого материала, умение преподавателя и обучающихся организовать деловое общение. Таким образом, «Дебаты» представляют собой не просто увлекательную игру, но и эффективное средство развития учащихся, формирования у них качеств, способствующих эффективной деятельности в условиях современного общества; способствуют развитию критического мышления, навыков системного анализа, формулирования собственной позиции, искусства аргументации – тех качеств, которые необходимы каждому человеку в условиях существования в социуме. **«Дебаты» – это интеллектуальная игра, в которой две команды (утверждающая и отрицающая), обсуждая заданную тему, сформулированную в виде утверждения, выдвигают свои аргументы и контраргументы по поводу предложенного тезиса.** Поэтому дебатная технология позволяет решить одну из главных задач обучения литературе как пробуждение личностного мотива, привитие интереса к предмету, развитие стремления к речевому и духовному самосовершенствованию. На уроках литературы, проведенных в форме дебатов, обучающиеся приобретают навыки ведения спора с самыми разными оппонентами, активно отстаивать свою точку

зрения, осваивать новые виды деятельности, в результате чего повышается качество знаний.

Проект проведения «Дебатов» по предложенному тексту.

Текст:

Приходится верить в удачу. Как иначе можно объяснить успех тех, кто нам не нравится? (Жан Кокто (1889 – 1963) – французский художник, писатель, киносценарист, член французской академии).

Проблема, затронутая в тексте: проблема активной жизненной позиции человека.

По-другому можно сформулировать проблему так: зависит успех от самого человека или нет? Может, все зависит от удачи?

Мнения:

Утверждающая сторона: Да, зависит от самого человека.

Отрицающая сторона: Нет, не зависит.

Ход дебатов.

1 раунд.

У1(речь)

1. Человек – кузнец собственного счастья. (Пословица).

2. Обломов, главный герой одноименного романа И.А.Гончарова, - обладатель «хрустальной души», не способный ни на что грязное, низкое; обладатель светлого, способного на критику действительности и широкие обобщения ума. Но он занимает пассивную жизненную позицию, способен только созерцать и не способен действовать. Обломов угасает без борьбы.

Штольц – победитель над жизнью, благодаря своей мудрой вере в спасительную силу труда. Именно этот человек с активной жизненной позицией приветствует «зарю нового счастья».

Итак, мало просто верить в удачу, сложа руки. Удача на стороне тех, кто действует, независимо от того, нравятся они нам или нет.

О3 (вопрос к оппоненту У1)

1. Штольцу выпал счастливый случай: дружба с Обломовым, который оказал благотворное влияние на формирование нравственных качеств. А если бы эта встреча не произошла, как сложилась жизнь Штольца?

У1(ответы на вопросы оппонента О3)

О1 (речь)

1. Человек – игрушка в руках Судьбы. (Пословица).

2. В романе Л.Н.Толстого «Война и мир» Андрей Болконский достигает вершин в своей деятельности благодаря активной жизненной позиции, а затем

оказывается в пропасти отчаяния по прихоти Судьбы (умирает жена, изменяет любимая).

Значит, все зависит от случая, от удачи.

У3 (вопрос к оппоненту О1)

1. А был бы счастлив другой герой романа, Пьер Безухов, если бы занимал созерцательную позицию и не вмешивался в ход событий?

О1(ответы на вопросы оппонента У3)

2 раунд.

У2 (речь)

1. Человек – кузнец собственного счастья.

2. Такой Андрей Болконский, каким он был до Бородинского сражения, не осчастливил бы Наташу Ростову и сам вряд ли мог бы найти «рай» на земле. Ему раскрылась истина, он достиг очередной и уже абсолютной вершины (пусть и перед собственной смертью) только благодаря тому, что он человек действия, не надеющийся на удачу.

3. Если бы не были активными и настойчивыми, если бы не шли наперекор Судьбе М.Ломоносов, А.Пушкин, Н.Некрасов, М.Горький и многие другие известные люди, мы никогда не познакомились бы с их творчеством.

О1 (вопрос к оппоненту У2)

1.А разве не случай помог Ломоносову, Пушкину, Горькому стать тем, кем они стали?

У2(ответы на вопросы оппонента О1)

О2 (речь)

1. И все-таки человек – игрушка в руках Судьбы.

2. Также хорошо известен тот факт, что гибель А.Пушкина, опытного стрелка, - трагическая случайность. Он не промахнулся, он попал точно в сердце противника, только вот в этом месте на мундире Дантеса была пуговица, и пуля отрекошетила в руку. Дантес же промахнулся... и попал. Удача была на его стороне... Все в жизни зависит от удачи!

У1 (вопрос к оппоненту О2)

1. Это закономерность. Пушкин, казалось, сам искал смерти, слишком туго затянулся вокруг него узел судьбы. Разве случай привел его на Черную речку?

О2 (ответы на вопросы оппонента У1)

3 раунд.

У3 (речь)

1. Вернемся к началу разговора. Удача – прекрасная вещь. Но сопутствует она тем, кто не просто верит в нее, а идет навстречу. Кто не рискует, тот не пьет шампанского.

2. Вспомним Штольца, Пьера Безухова или реальных людей: писателей, артистов, политических деятелей (к примеру, наших современников...) Мы ссылаемся на то, что их преследует удача, а от нас отвернулась, только потому, что завидуем им, ведь сами ничего не достигли. Так проще оправдать свои неудачи.

3. «Надежда – наш компас земной, а удача – награда за смелость!» – поется в известной песне. Только смелым, активным удастся достичь вершин.

О2 (вопрос к оппоненту У3)

1. Но в жизни главных героинь романа Л.Толстого «Война и мир» Наташи Ростовской и Марии Болконской лишь случай, причем удачный, определяет жизнь. Вы согласны?

2. Пример о «деятельности» современных политиков не самый удачный. (Реплика).

У3 (ответы на вопросы оппонента О2)

О3 (речь)

1. Человек – игрушка в руках Судьбы.

2. Судьбу не переспоришь. Человек, посмевающий противостоят Судьбе, непременно проиграет: вспомним Базарова из романа И.Тургенева «Отцы и дети», бросившего вызов самой Природе, самонадеянно полагавшего, что человек всемогущ. Чем все закончилось? Трагической смертью героя.

3. Уверенность в том, что все в твоих руках, - самый надежный путь к краху. Вера в Провиденье Божье, в удачу как награду за смирение – путь к счастью. Вспомним героиню романа Ф.Достоевского «Преступление и наказание» Сонечку Мармеладову, принимавшую все, что выпало на ее долю, со смирением и верой в удачу. Есть надежда, что именно она обретет свое счастье.

Верь в удачу, и она постучится в твои двери!

У2 (вопрос к оппоненту О3)

1. На Бога надейся, да сам не плошай. Разве надежда на «авось» помогла русскому народу победить в войнах 1812 года, 1941-1945 годов?

О3 (ответы на вопросы оппонента У2)

Подведение итогов. Чьи аргументы весомее?

Литература:

1. Досмаханова Р. А., Ажиев К. О., Файзуллаева А. Х. Дебатная технология на уроках русской литературы // Молодой ученый. — 2015. — №7.2. — С. 71-73.

ОТРАЖЕНИЕ ТЮРКИЗМОВ В СЛОВАРЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Рахимова К.

Магистрант 2 курса УрГУ

Аннотация. Данная работа посвящена заимствованным словам в системе русского языка, в частности, тюркизмам, их отражению в словарях разных веков.

Ключевые слова: тюркизмы, происхождение, варианты, адаптация, тюркские языки, заимствования.

Разностороннее изучение заимствованных слов в лексической системе русского языка является одной из актуальных задач современного языкознания. По мнению ученых-лингвистов, "...для русской лексикологии далеко не безразличными являются вопросы, связанные с выяснением того, каков удельный вес генетически различных иноязычных слов того или иного пласта русской лексики, какова история функционирования и современной статус их, какова специфика заимствований из различных языков в плане взаимодействия с исконной лексикой"¹.

Особое место в системе русского языка занимают тюркизмы. Тюркизмы – слова, пришедшие из тюркских языков, которые демонстрируют широкое содержательное разнообразие, входят в состав различных лексико-тематических групп, где наибольшее их количество представлено в группе названий предметов быта: утюг, казан, башмак, серьга, деньги и др.

Отметим, что иноязычные заимствования, в частности тюркские, в системе русского языка подвергаются фонетико-графическому и морфологическому освоению. Некоторые из них имеют вариативное написание или произношение, например, в словарях они представлены с фонетико-графическими вариантами: бергамот - баргамот, калуфер - кануфер, сайдак - саадак и др. Орфографические варианты, как правило, являются следствием отображения на письме вариативности гласных а я о, находящихся в предударных слогах (карачун - корочун, карга – корга. магарыч-могарыч, отара - атара и др.).

Акцентологические варианты слов, которые представлены для части тюркских элементов, зафиксированы в основном в толковых словарях XX века дервиш - дервиш, кобы'з - ко'быз, пиала' - пиа'ла, тю'рик - тюри'к, ча-вы'ча - чавыча' и др.).

¹ Юналеева Р.А. Тюркизмы в русском языке: (Проблемы полиаспектного исследования). - Казань: Таглимат, 2000. – С.67.

Морфологическая адаптация заимствованных единиц выражается в придании им тех форм, которые соответствуют системе русского языка, т.е. морфологическая освоенность тюркизмов предполагает их соотнесенность с лексико-грамматическими разрядами, грамматическими категориями системы русского языка. Анализ тюркских лексических элементов свидетельствует о включении данных заимствований в грамматическую систему русского языка.

Большая часть тюркизмов утрачивает морфологические признаки, присущие им в языке-источнике, и оформляется согласно законам русской грамматики. Отраженные в толковых словарях родовые варианты рассматриваемых заимствований функционируют в языке без видимых изменений - варианты, зафиксированные в словарях начала XX века, имеют место и в источниках конца XX века (каптан - каптана, мамон - мамона, тут - тута, хабар - хабара, чинар - чинара и др.).

Литература:

1. Юналеева Р.А. Тюркизмы в русском языке: (Проблемы полиаспектного исследования). - Казань: Таглитмат, 2000. – С.67.

INTERFAOL TA'LIM METODLARI ORQALI BOLALAR KIYIMINI TIKISH TEXNOLOGIYASI FANINI O'QITISH

Pardayeva Komila Keldibekovna

Sayhunobod tumani 2- sonli kasb- hunar maktabi

“Tikuvchi” kasbi bo'yicha ishlab chiqarish ta'lim ustasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada interfaol ta'lim metodlari orqali bolalar kiyimini tikish texnologiyasi fanini o'qitish borasida ma'lumotlar keltirilgan. Interfaol ta'lim metodlaridan ta'lim tizimida foydalanish o'quvchilarning bilim olishiga bo'lgan qiziqishlarini sezilarli darajada oshirmoqda.

Kalit so'zlar: Interfaol ta'lim, metod, Breyn-ring, fikrlash qobiliyati, “Fikrni to'ldir” metodi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv va interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan- kunga kuchayib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilganligidir. Zamonaviy texnologiyalar esa ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlari, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Mana shu o'rinda o'qituvchi mahorati, qobiliyati, uquvi namoyon bo'ladi. Ana shu jarayonda bir faoliyat usulidan bosqichma- bosqich ikkinchi faoliyat usuliga o'tishi shakllanadi. Bu fanini o'qitish orqali o'quvchilarning yangi qirralari, qobiliyatlari rivojlanadi, o'z- o'zini anglash salohiyati shakllantiriladi. Ularda milliy, umuminsoniy qadriyatlarni tarkib toptirish hamda ijtimoiy hayot va ta'lim olishni davom ettirishlari uchun zarur bo'lgan bilimlar beriladi hamda mavzular doirasida kompetensiyalar shakllantiriladi.

Hozirgi kunda barcha fan o'qituvchilaridan kompetensiyaviy yondashuv asosida bilim berish talab etilmoqda. Ish tajribamdan kelib chiqqan holda men ham o'quvchilarda xususiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun bir necha interfaol metodlardan foydalanaman. Quyida shu metodlarning bir nechtasini keltirib o'taman.

Breyn-ring. Bu o'yinda har birida 5–6 nafardan o'quvchi qatnashgan jamoalar soni 2 tadan 5 tagacha bo'lishi mumkin. Boshlovchi har bir guruhga qisqa javobli savollar beradi. Agar ishtirokchilardan biri birinchi bo'lib to'g'ri javob bersa, qolgan barcha savollar faqat shu ishtirokchiga beriladi va har bir to'g'ri javob uchun olingan ball to'planib boradi. Agar to'plangan balni vaqtida o'z jamoasi hisobiga tushirib

turmasa va o'yinni to'xtatmay, o'yin davomida noto'g'ri javob berib qo'ysa, o'sha ishtirokchi to'playotgan barcha ballar kuyib ketadi. Demak, qatnashuvchi o'zi istagan paytda o'yinni to'xtatishi va to'plagan balini jamoa hisobiga tushirishi kerak. Qolgan savollarga endi boshqa ishtirokchilar javob berishi lozim va ular ham o'z jamoalari hisobiga ball to'plash imkoniga ega bo'ladilar.

O'qituvchi o'quvchilarga dars jarayonida o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini o'stirish va mavzuni mustahkamlash uchun quyidagi matnni va topshiriqlarni beradi.

“... deganda kiyim konstruksiyasining umumiy xususiyati tushuniladi. Odam gavdasiga yopishib turish darajasiga qarab kiyimlar keng turadigan, sal turadigan, yopishib turadigan va trapetsiya shaklida bo'ladi.

Biroq bichim bilan ...ni adashtirmaslik kerak, chunki ... deganda kiyimning asosiy birlashtiruvchi choklari qanday joylashganligi va uning odam gavdasiga qanchalik yopishib turishiga oid umumiy xususiyatlar tushunilsa, fason deganda kiyimning tashqi ko'rinishiga oid barcha xususiyatlar tushuniladi. Demak, bir xil bichimdagi kiyimning fasoni har xil bo'lishi mumkin.

Ustki kiyimlarda yenglar ikkita ... detaldan iborat bo'lib, astar qo'yib tikiladi. Qishki kiyimlarning yengiga isituvchi ... qo'yiladi. Ko'ylaklarda yeng bitta detaldan iborat bo'ladi. Yenglar tayyorlashda ularning ..., astari, isituvchi qatlamlari ulanib, yenglar uchiga ishlov berilib, yenglar ...ga o'tkaziladi.

Erkaklar ko'ylagi, ...lar, ayollar ko'ylagi kalta yengli ham bo'lishi mumkin.

Yoqalar konstruktiv jihatdan qaytarma yoqa, tik yoqa, ... yoqa va matroscha yoqalarga ajratiladi.

Kiyimning yoqasi odatda 3 detaldan: ustki yoqa, ostki yoqa va ...dan iborat. Qishki paltolarning ustki yoqasi ...dan bichilishi mumkin.

Yoqalarni tikib yig'ish quyidagilardan iborat: ostki ...ga qotirmani ulash, ustki yoqaga ostki yoqani ulash va tayyor yoqani yoqa ...ga ulash.

Cho'ntaklar 2 guruhga bo'linadi: tashqi va ichki cho'ntaklarga. ... cho'ntaklar o'z navbatida qirqma, chokdagi (yon yoki bo'rtma choklarda) va ... cho'ntaklarga bo'linadi”.

Bunda “Fikrni to'ldir” metodidan foydalaniladi. Bu metodda o'quvchilar matni o'qib chiqadilar va matnda berilgan gaplardagi tushib qolgan so'zlarni topib qo'yishadi.

“Aqliy hujum metodi”

Aqliy hujum (breynstorming – aqlar to'zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g'oyasini jamoaviy yuzaga keltirish.

Ishtirokchilar aqliy hujum vaqtida murakkab muammoni hal etishga harakat qiladilar: ularni tanqid qilishga yo'l qo'ymay uni hal etishning ko'proq shaxsiy

g'oyalarini yuzaga keltiradilar, so'ngra ko'proq oqilona, samarali, maqbul va boshqa g'oyalarni ajratadilar, ularni muhokama qiladilar va rivojlantiradilar, ularni isbotlash yoki qaytarish imkoniyatlarini baholaydilar.

Bu usul hamma vazifalarni bajaradi, lekin uning asosiy vazifasi – ta'lim oluvchilarni o'quv- bilish faoliyatini faollashtirish, ularni muammoni mustaqil tushunish, yechishga qiziqtirish va ularda muomala madaniyati, fikr almashinish malakalarini rivojlantirishi, tashqi ta'sir ostida fikrlashdan ozod bo'lish va ijodiy topshiriqni yechishda birlamchi yo'l fikrlarni yengib o'tishni tarbiyalaydi.

Aqliy hujum qisqa muddatda o'tkazilib yakunlanadi. "Aqliy hujum" metodini qo'llashdagi asosiy qoidalar:

1. Bildirgan g'oya va fikrlar muhokama etilmaydi va baholanmaydi.
2. Bildirgan g'oya va fikrlar hammasi hisobga olinadi.
3. Qancha ko'p g'oya va fikrlar bildirilsa shuncha yaxshi.
4. Bildirilgan g'oya va fikrlarni to'ldirish va amalda kengaytirish mumkin.
5. G'oya va fikrlarni bildirish uchun vaqt anik, qat'iy reglament belgilanadi.

Qancha ko'p g'oyalar aytilsa, undan ham yaxshi: yangi va qimmatli g'oyalarni paydo bo'lishiga imkoniyatdir.

Baholash tizimi va kichik guruhlarda eng yaxshi g'oyalarni tanlash

Ishtirokchilar bergan g'oyalari muhimligiga qarab ekspertlar tomonidan baholanib, bunda eng yaxshi g'oyaga 1 ball dan va ahamiyati pasayishi bilan 10 ball gacha qo'yiladi. Har bir g'oya uchun olingan ballar jamlanadi. Barcha g'oyalar bir qog'ozga jamlangan holda, takroriy g'oyalar oldiga belgi qo'yiladi. G'oyalar umumiy ballari pasayishiga qarab saralanadi. Ishtirokchilarning eng muhim g'oyalari jamoaviy g'oya deb e'tirof etilib, ijodiylik va ahamiyatlilik jihatiga ko'ra 5 ballik tizimda baholanadi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, darslarini samarali tashkil etish, darslarni amaliy tarzda o'tish turli xil metodlardan foydalanish hozirgi davr o'qituvchining asosiy maqsadi bo'lish kerak. Maqsad sari intilgan o'qituvchining dasrida doim samara bo'ladi. Interfaol metodlardan foydalanish asosida o'quvchilarda faollikni oshirish bilan bir qatorda mavzu yuzasidan kompetensiyalarni shakllantirish imkoniga ham ega bo'lamiz.

Fanini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarni darsga qatnashishini faollashtiradi. Metodlar o'quvchiga ijobiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Interfaol metodlar o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tatqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash odob- axloq

o`rgatish, yangi bilimlar o`rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo`rdam beradi.

Yoshlarimizning qay darajada mukammal bilimga ega bo`lishi biz ustozlarning faoliyatiga bevosita bog`liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R. J. Ishmuhamedov Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo`llari. T- 2006.
2. N. Azizqo`jayeva "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar" T. : 2011
3. Jabborova M.SH. «Tikuvchilik texnologiyasi», T., O`zbekiston, 2004y.
4. Abdullaeva M. «Bolalar kiyimini tikish texnologiyasi» , «Voris Nashriyot» MCHJ. Toshkent 2006 y.

BA'ZI TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI

Tosheva Feruza Usmon qizi

Qarshi tuman 1-sonli kasb hunar maktabi

Matematika fani oqituvchisi

Annotasiya. Maqolada trigonometrik funksiyalarning kelib chiqishi tarixi haqida qisqacha tarixiy ma'lumotlar keltirilgan. Trigonometrik funksiyalarning davri, aniqlanish sohasi, trigonometrik ifodalarni yig'indidan ko'paytmaga o'tish formulalari keltirilib, ularga doir misollarni yechish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: trigonometriya, funksiya, davr, trigonometrik yig'indi, aniqlanish sohasi, argument, tenglamalar bir jinsli, daraja pasaytirish.

Eramizdan oldingi asrlarda trigonometriya astronomiya, geodeziya va qurilish ehtiyojlari bilan bog'liq holda paydo bo'lgan, ya'ni u faqat geometrik xususiyatga ega bo'lib, asosan «akkordlar hisobi» ni ifodalagan. Vaqt o'tishi bilan ba'zi tahliliy fikrlar unga aralasha boshladi. XVIII asrning birinchi yarmida keskin burilish yuz berdi, shundan so'ng trigonometriya yangi yo'nalish oldi va matematik analizga o'tdi.

Tarixan trigonometrik tenglamalar va tengsizliklar maktab o'quv dasturida alohida o'rin tutgan. Hatto yunonlar ham trigonometriyani fanlarning eng muhimi deb hisoblashgan. Shuning uchun biz, qadimgi yunonlar bilan bahslashmasdan, trigonometriyani maktab kursining va umuman butun matematika fanining eng muhim bo'limlaridan biri deb hisoblaymiz.

Bir necha o'n yillar davomida maktab matematika kursining alohida fani sifatida trigonometriya mavjud emas edi, u asta-sekin nafaqat asosiy maktabning geometriya va algebrasida, balki algebra va matematik tahlilning boshlanishiga ham tarqaldi.

Trigonometrik tenglamalar maktab matematika kursining eng qiyin mavzularidan biridir. Trigonometrik tenglamalar planimetriya, astronomiya, fizika va boshqa sohalardagi masalalarni yechishda yuzaga keladi. Trigonometrik tenglamalar va tengsizliklar yildan-yilga markazlashtirilgan test vazifalari orasida ham topiladi.

Trigonometrik tenglamalarning algebraik tenglamalardan eng muhim farqi shundaki, algebraik tenglamalar chekli sonli ildizlarga ega, trigonometrik tenglamalar esa cheksiz yechimlarga ega, bu esa ildizlarni tanlashni ancha murakkablashtiradi. Trigonometrik tenglamalarning yana bir o'ziga xos xususiyati javob yozishning o'ziga xos bo'lmagan shaklidir.

O'quv, ilmiy va uslubiy adabiyotlar asosida trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarga oid asosiy nazariy ma'lumotlarni maktab matematika kursida

mavzularni taqdim etishda e'tibor berishingiz kerak bo'lgan umumiy uslubiy qoidalari mavjud.

Bu ishning amaliy ahamiyati shundaki, undan maktab o'qituvchilari uchun trigonometriya darslarini rejalashtirish va o'tkazishda o'quv qo'llanma sifatida foydalanish mumkin.

Elementar trigonometrik tenglamalar $f(kx + b) = a$ ko'rinishdagi tenglamalar bo'lib, bunda $f(x)$ trigonometrik funksiyalar: $\sin x$, $\cos x$, $\operatorname{tg} x$, $\operatorname{ctg} x$ hisoblanadi. Elementar trigonometrik tenglamalar cheksiz ko'p ildizlarga ega.

Misol uchun quyidagi sonlar $\sin x = \frac{\sqrt{2}}{2}$ tenglamaning ildizi bo'la oladi;

$$x_1 = \frac{\pi}{4}, \quad x_2 = \frac{2\pi}{3}, \quad x_3 = \frac{7\pi}{4}, \quad x_4 = \frac{\pi}{4} + 2\pi$$

va h.k. Tenglamaning barcha ildizlari topiladigan umumiy formula

$$\sin x = a, \quad |a| \leq 1$$

$$x = (-1)^n \arcsin a + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z}$$

bilan beriladi.

Bu yerda n har qanday butun son qiymatlarni qabul qilishi mumkin, ularning har biri ushbu formuladagi tenglamaning ma'lum bir ildiziga mos keladi. Shuningdek, elementar trigonometrik tenglamalar hal qilinadigan boshqa formulalarda n parametr deyiladi. Ular odatda $n \in \mathbb{Z}$ deb yoziladi va shu bilan n parametri har qanday butun qiymatlarni qabul qilishi mumkin.

$\cos x = a, \quad |a| \leq 1$ tenglama yechimlari quyidagi formula bo'yicha topiladi:

$$x = \pm \arccos a + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}.$$

$\operatorname{tg} x = a$ tenglamaning yechimlari quyidagi formula orqali topiladi

$$x = \operatorname{arctg} a + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}.$$

$\operatorname{ctg} x = a$ tenglamaning yechimlari quyidagi formula orqali topiladi

$$x = \operatorname{arcctg} a + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z}.$$

Elementar trigonometrik tenglamalarning ba'zi maxsus holatlariga alohida e'tibor qaratish lozim, bunda yechim umumiy formulalardan foydalanmasdan yozilishi mumkin:

$$\sin x = 0, \quad x = \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\sin x = 1, \quad x = \frac{\pi}{2} + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\sin x = -1, \quad x = -\frac{\pi}{2} + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\cos x = 0, \quad x = \frac{\pi}{2} + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\cos x = 1, \quad x = 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\cos x = -1, \quad x = \pi + 2\pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{tg} x = 0, \quad x = \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{tg} x = 1, \quad x = \frac{\pi}{2} + \pi n, \quad n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{tg} x = -1, x = -\frac{\pi}{2} + \pi n, n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{ctg} x = 0, x = \frac{\pi}{2} + \pi n, n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{ctg} x = 1, x = \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in \mathbb{Z},$$

$$\operatorname{ctg} x = -1, x = -\frac{\pi}{4} + \pi n, n \in \mathbb{Z}.$$

Ushbu tenglamalarga alohida e'tibor berish kerak, chunki ulardan boshqa trigonometrik tenglamalarni yechishda foydalanish mumkin. O'quvchilarda eng oddiy tenglamalarning har birini yechish sxemalari bo'lsa yaxshi bo'ladi.

Davriylik

Trigonometrik tenglamalarni yechishda trigonometrik funksiyalar davri muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun o'quvchilar ikkita foydali teoremani bilishlari kerak:

Teorema. Agar T $f(x)$ funksiyaning bosh davri bo'lsa, T/k soni $f(kx + b)$ funksiyaning bosh davri hisoblanadi.

T_1 va T_2 funksiyaning davrlari $mT_1 = nT_2 = T$ bo'ladigan m va n natural sonlar mavjud bo'lsa, o'lchovli deyiladi.

Teorema. Agar $f_1(x)$ va $f_2(x)$ davriy funksiyalarda T_1 va T_2 taqqoslanadigan bo'lsa, u holda ular $f_1(x) + f_2(x)$ funksiyaning davri bo'lgan $mT_1 = nT_2 = T$ umumiy davriga ega bo'ladi.

Aniqlanish sohasi

Har qanday haqiqiy son birlik doiradagi nuqtaga mos keladi. Bu nuqtaning koordinatalari berilgan haqiqiy sonning kosinus va sinus qiymati hisoblanadi. Birlik doiraning istalgan uqtasining koordinatalarini har doim aniqlash mumkin bo'lganligi sababli, har qanday haqiqiy x uchun $\sin x$ va $\cos x$ ning mos qiymatini topish mumkin, ya'ni $y = \sin x$ va $y = \cos x$ x ning istalgan haqiqiy qiymati aniqlanadi.

$y = \operatorname{tg} x$ funksiyalarining aniqlanish sohasini belgilash orqali shuni k o'rsatish kerakki, agar $x = \pi/2 + \pi n$ bo'lsa, bu burchaklarning yon tomoni, tangens o'qi bo'ladi. Shuning uchun argumentning ushbu qiymatlari uchun $y = \operatorname{tg} x$ funksiyaning mos qiymatini belgilash mumkin emas.

Trigonometrik tenglamalarni ko'paytuvchilarga ajratib yechish usullari

Ko'paytuvchilarga ajratish usuli quyidagicha:

$$f(x) = f_1(x) f_2(x) \dots f_n(x), f(x) = 0$$

tenglamaning istalgan yechimi $f_1(x)$ tenglamalar to'plamining yechimi

$$f_1(x)=0, f_2(x)=0, \dots, f_n(x)=0$$

hisoblanadi.

Qarama-qarshi tasdiq, umuman olganda, to'g'ri emas: ko'paytuvchilarga ajratishning har bir yechimi tenglamaning yechimi emas. Bu alohida tenglamalar

yechimlari $f(x)$ funksiyani aniqlash sohasiga kirmasligi mumkinligi bilan izohlanadi.

Bunday turdagi tenglamalarni yechishda algebraik ifodalarni ko'paytuvchilarga jratishning barcha ma'lum usullaridan foydalanish kerak. Bu umumiy omilni qavslash, guruhlash, qisqartirilgan ko'paytirish va bo'lish formulalarini qo'llash.

Misol: Tenglamani yeching $\sin^2 2x - \sin 2x = 0$.

Yechish: $\sin 2x(\sin 2x - 1) = 0$,

$\sin 2x = 0$ va $\sin 2x - 1 = 0$

$x_1 = \frac{\pi n}{2}, n \in Z$ va $\sin 2x = 1$,

$x_2 = \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in Z$,

Javob: $x_1 = \frac{\pi n}{2}, n \in Z$; $x_2 = \frac{\pi}{4} + \pi n, n \in Z$

Misol : Tenglamani yeching: $2\text{ctg}3x\cos 2x + 4\cos 2x - \text{ctg}3x - 2 = 0$.

Yechish:

$(2\text{ctg}3x\cos 2x - \text{ctg}3x) + (4\cos 2x - 2) = 0$,

$\text{ctg}3x(2\cos 2x - 1) + 2(2\cos 2x - 1) = 0$,

$(2\cos 2x - 1)(2\text{ctg}3x + 2)$,

$(2\cos 2x - 1) = 0$ va $(\text{ctg}3x + 2) = 0$,

$2\cos 2x = 1$ va $\text{ctg}3x = -2$,

$\cos 2x = \frac{1}{2}$ va $x_1 = \frac{1}{3}(\text{arcctg}(-2) + \pi n), n \in Z$.

$x_1 = \pm \frac{\pi}{6} + \pi n, n \in Z$

Javob: $x_1 = \pm \frac{\pi}{6} + \pi n, n \in Z, x_2 = \frac{1}{3}(\text{arcctg}(-2) + \pi n), n \in Z$.

Trigonometrik ifodalarni yig'indidan ko'paytmaga o'tish formulalari

Trigonometrik tenglamalarni yechishda quyidagi formulalar ishlatiladi:

$$\sin x + \sin y = 2 \sin \frac{x+y}{2} \cdot \cos \frac{x-y}{2};$$

$$\sin x - \sin y = 2 \sin \frac{x-y}{2} \cdot \cos \frac{x+y}{2};$$

$$\cos x + \cos y = 2 \cos \frac{x+y}{2} \cdot \cos \frac{x-y}{2};$$

$$\cos x - \cos y = -2 \sin \frac{x+y}{2} \cdot \sin \frac{x-y}{2};$$

$$\text{tg } x + \text{tgy} = \frac{\sin (x+y)}{\cos x \cos y};$$

$$\text{tg } x - \text{tgy} = \frac{\sin (x-y)}{\cos x \cos y};$$

$$\text{ctg } x + \text{ctgy} = \frac{\sin (x+y)}{\sin x \sin y};$$

$$\text{ctg } x - \text{ctgy} = \frac{\sin (x-y)}{\sin x \sin y}.$$

Misol : Tenglamani yeching: $\sin 4x - \sin 6x = 0$.

Yechish: Trigonometrik funksiyalar ayirmasining formulasini qo'llaymiz va

biz quyidagilarni olamiz:

$$2 \sin \frac{4x-6x}{2} \cdot \cos \frac{4x-6x}{2} = 0$$

$$\sin(-x) = 0 \text{ va } \cos 5x = 0,$$

$$\sin x = 0, 5x = \frac{\pi}{2} + \pi n, n \in Z,$$

$$x_1 = \pi n, n \in Z \quad x_2 = \frac{\pi}{10} + \frac{\pi n}{5}, n \in Z;$$

$$\text{J a v o b : } x_1 = \pi n, n \in Z \quad x_2 = \frac{\pi}{10} + \frac{\pi n}{5}, n \in Z;$$

Trigonometrik funksiyalarning ko' paytmasini yig' indiga aylantirish orqali tenglamalarni yechish

Bir qator tenglamalarni echishda quyidagi formulalar qo'llaniladi:

$$\sin x \cdot \cos y = \frac{\sin(x-y) + \sin(x+y)}{2};$$

$$\cos x \cdot \cos y = \frac{(\cos(x-y) + \cos(x+y))}{2};$$

$$\sin x \cdot \sin y = \frac{(\cos(x-y) - \cos(x+y))}{2}$$

Misol : Tenglamani yeching: $2\sin 3x \cos 2x = \sin 5x$.

Yechish: Birinchi formuladan foydalanib, quyidagi tenglamani olamiz:

$$\frac{\sin(3x - 2x) + \sin(3x + 2x)}{2} = \sin 5x,$$

$$\sin x + \sin 5x - \sin 5x = 0,$$

$$\sin x = 0,$$

$$x = \pi n, n \in Z.$$

J a v o b : $x = \pi n, n \in Z$.

Tenglamalarni daraja pasaytirish formulalari yordamida yechish

Keng diapazondagi trigonometrik tenglamalarni yechishda darajani pasaytirish formulalari asosiy rol o'ynaydi:

$$\sin^2 x = \frac{1 - \cos 2x}{2};$$

$$\cos^2 x = \frac{1 + \cos 2x}{2};$$

$$\operatorname{tg}^2 x = \frac{1 - \cos 2x}{1 + \cos 2x}.$$

Ushbu formulalarni yaxshiroq o'zlashtirish va mustahkamlash uchun o'quvchilar bilan bir nechta tenglamalarni yechish kerak.

Misol : Tenglamani yeching: $4\cos^2 2x - 1 = \cos 4x$.

$$4 \cdot \frac{1 + \cos 4x}{2} - 1 = \cos 4x,$$

$$2 + 2\cos 4x - 1 = \cos 4x,$$

$$\cos 4x = -1 \Rightarrow 4x = \pi + 2\pi n, n \in Z.$$

Javob: $x = \frac{\pi}{2} + 2\pi n, n \in Z$.

Uchlangan burchak argumentli formulalar yordamida tenglamalarni yechish

Bir qator tenglamalarni yechishda uchlangan burchak argument formulalari qo'llaniladi:

$$\sin 3x = 3 \sin x - 4 \sin^3 x;$$

$$\cos 3x = 4 \cos^3 x - 3 \cos x;$$

$$\operatorname{tg} 3x = \frac{3 \operatorname{tg} x - \operatorname{tg}^3 x}{1 - 3 \operatorname{tg}^2 x};$$

$$\operatorname{ctg} 3x = \frac{\operatorname{ctg}^3 x - 3 \operatorname{ctg} x}{3 \operatorname{ctg}^2 x - 1}$$

Misol 11: Tenglamani yeching: $\cos 3x + 2 \cos x = 0$.

$$\cos x (4 \cos^2 x - 1) = 0 \Rightarrow \cos x (\cos 2x + \frac{1}{2}) = 0.$$

$$\text{Javob: } x_1 = \frac{\pi}{2} + \pi k; \quad x_2 = \pm \frac{\pi}{3} + \pi k$$

XULOSA

Ushbu masalalar bo'yicha tegishli uslubiy adabiyotlar bilan tanishib chiqib, maktab algebra kursida trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarni yechish qobiliyati va ko'nikmalari juda muhim bo'lib, ularni rivojlantirish matematika o'qituvchisidan katta kuch talab qiladi degan xulosaga kelish mumkin.

O'qituvchining o'zi trigonometrik tenglamalar va tengsizliklarni yechish bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantirish usullarini yetarli darajada bilishi shart.

Shubhasiz, faqat zamonaviy darsliklar mualliflari tomonidan taklif qilingan vositalar va usullardan foydalangan holda belgilangan maqsadga erishish deyarli mumkin emas. Bu o'quvchilarning individual xususiyatlari bilan bog'liq. Darhaqiqat, ularning trigonometriya bo'yicha asosiy bilimlari darajasiga qarab, turli darajadagi tenglamalar va tengsizliklarni o'rganish uchun imkoniyatlar qatori quriladi.

Shuning uchun o'qituvchining oldida ko'rib chiqilayotgan muammolarni hal qilish usullari asosida o'rganilayotgan materialning g'oyalarini aniqlash, ularni keyinchalik umumlashtirish va tizimlashtirish uchun juda qiyin muammo turibdi. Bu nazariyani o'quvchilarning ongli ravishda o'zlashtirishi uchun ham, matematik muammolarni hal qilishning bir qancha umumiy usullarini o'zlashtirish uchun ham muhimdir. Maqolada foydalanilgani kabi ilg'or pedagogik texnologiyalar va trigonometrik funksiyalar qatnashgan ilmiy izlanishlar [1-33] maqolalarda keng yoritilgan. Shuni ham ta'kidlash kerakki, trigonometrik tenglamalarni yechish trigonometriya materialiga oid o'quvchilar bilimini tizimlashtirish uchun shart sharoit yaratibgina qolmay, balki o'rganilayotgan algebraik material bilan samarali bog'lanishni ham ta'minlaydi. Bu trigonometrik tenglamalarni o'rganish bilan bog'liq bo'lgan materialning xususiyatlaridan biridir.

Bu xususiyatlarni o'qituvchi maktab o'quvchilarini trigonometrik tenglamalarni yechishga o'rgatish metodikasini ishlab chiqishda hisobga olishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avezov A.X. Matematikani o'qitishda interfaol metodlar: «Keys-stadi» metodi // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 462-470 b.
2. Avezov A.X. Funksiyaning to'la o'zgarishini hisoblashga doir misollar yechish yo'llari haqida // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 50-61 b.
3. Avezov A.X. «Kompleks sonlar» mavzusini o'qitishda «Bumerang» texnologiyasi // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 430-440 b.
4. Avezov A.X. Funksiya hosilasi mavzusini o'qitishda «Kichik guruhlarda ishlash» metodi // Science and Education, scientific journal, 2:12 (2021), 441-450 b.
5. Avezov A.X. Ta'limning turli bosqichlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish // Science and Education, scientific journal, 2:11 (2021), c. 789-797.
6. Avezov A.X. Oliy matematika fanini o'qitishda tabaqalash texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari // Science and Education, scientific journal, 2:11 (2021), c. 778-788.
7. Avezov A.X. Умумтаълим мактаблардаги математика дарсларида ахборот технологияларини ривожлантириш тамойиллари // Science and Education, scientific journal 2:11 (2021), 749-758 б.
8. Avezov A.X. Matematika o'qitishning tatbiqiy metodlari // Pedagogik mahorat, 2021, Maxsus son. 52-57 b.9. Шукурова М.Ф., Раупова М.Х. Каср тартибли интегралларни ҳисоблашга доир методик тавсиялар // Science and Education, scientific journal, 3:3 (2022), p.65-76.
10. Avezov A.X., Rakhmatova N. Eylar integrallarining tatbiqlari // Scientific progress, 2:1 (2021),1397-1406 b

**MATEMATIKA DARSLARI ORQALI O'QUVCHILAR MANTIQUIY
FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI**

Abulova Suzikoy Mo'min qizi

Qarshi tuman 1- sonli kasb hunar maktabi

Matematika fan o'qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida matematika darslarida o'quvchilarni mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: matematika, mantiqiy fikrlash, matnli masala, o'quvchi

**METHODS FOR FORMING LOGICAL THINKING OF STUDENTS IN
MATHEMATICS**

Abstract: this article describes how students develop logical thinking skills in mathematics in high schools.

Keywords: mathematics, logical thinking, text problem, student.

Masalalarni yechish matematikani o'qitishning muhim tarkibiy qismidir. Masalalarni yechmasdan matematika fanini o'zlashtirishni mutlaqo tasavvur qilib bo'lmaydi. Matematika darslarida masalalar yechish nazariyani amaliyotga tadbiiq etishning eng yaxshi va ravon yo'lidir. Faqatgina quruq matematik nazariya, uning tadbiiqlarisiz uzoqqa bora olmaydi. Lekin shuni alohida ta'kidlash kerakki matematika fanining har bir mantiqiy qoidasining albatta amaliyotdagi o'rni mavjud. Bu mavjudlikni tadbiiqlari faqatgina matematik masalalar yordamida yuzaga chiqadi. Sodda va murakkab masalalar, bilimlarni o'zlashtirishga, olingan bilimlarni mustahkamlash va mukamallashtirishga xizmat qiladi. Matematik masalalar bolalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning foydali vositasi bo'lib, odatda o'z ichiga "yashirin informatsiya" ni oladi. Bu muamoni hal etish masala yechuvchidan taklif, tahlil va sintez, mustaqil murojaat qilish, faktlarni taqqoslash, umumlashtirish va boshqalarni talab etadi. Masalalarni yechishda matematika faniga bo'lgan qiziqish oshadi. Mustaqilik, erkinlik, talabchanlik, mehnatsevarlik, maqsadga intilish kabi xislatlar rivojlanadi. O'quvchilarni iqtisodiy, ekologik, mehnat tarbiyasida ham matnli masalalarning o'rni katta. Masalalar o'quvchilarning fikr doirasini kengaytirishga yordam beradi. Ularni o'z shahrining, qishlog'ining, fermer dehqon xo'jaliklarining hayoti bilan, kishilarning ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligidagi mehnatlari bilan tanishtiradi. Insoniyat tarixida mavjud matematik qarashlar asosida cheksiz ko'p masalalar to'plami tuzilganki, ularning har biri ma'lum ma'noda matematika nazariyasini amaliyotga tadbiiq etishga yordam berdi. Har bir masalaning o'zining yechish yo'li xossasi, shartli xulosasi bor. Matematik ta'lim jarayonida masalalardan

foydalanish qadim zamonlardan beri qo`llanib kelinayotir. Shuning uchun ham matematika darslarida matematik masalaning roli va uning o`rni haqida gap borganda quyidagi uch bosqichni ko`zda tutish maqsadga muvofiqdir. 1. Matematika fanining nazariy qismlarini o`rganish matematik masalalarni yechish maqsadida amalga oshiriladi; 2. Matematika fanini o`rgatish matematik masalalarni yechish bilan birgalikda olib boriladi. 3. Matematikani o`rganish masala yoki misollar yechish orqali amalga oshiriladi. Aytilganlardan ko`rinadiki, jamiyat rivojlanishining har bir bosqichida masalaning roli va uning o`rniga har xil baho berib kelingan. Hozirgi davrda masala yoki misollar yechish orqali matematik ta'lim jarayonini olib borishning metodik usul va vositalari ishlab chiqilgan va bu usullar haqida ko`pgina ilmiy metodik va didaktik adabiyotlarda bayon qilingan. Matematik tushunchani masala yoki misollar yordamida kiritish va uning tub mohiyatini o`quvchilarga tushuntirish murakkab bo`lgan pedagogik jarayondir. Shuning uchun ham bir maktab o`qituvchisi dars jarayonida ishlatiladigan masalani tanlash yoki uni tuzishda juda ham ehtiyot bo`lmog`i lozimdir. Tuzilgan masalalarni dars jarayonida qo`llanish ana shu o`quvchilarning o`zlashtirish qobiliyatlarini hisobga olgan holda bo`lishi kerak. Har bir dars jarayonida ishlatiladigan masala yoki misol darsning maqsadiga mos kelishi kerak. Agar darsda o`qituvchi o`quvchilarga biror yangi matematik tushunchani o`rgatmoqchi bo`lsa, tuziladigan masala yoki misol ana shu tushuncha mohiyatini ochib beruvchi xarakterda bo`lishi kerak. Murakkab masalalar ham, bilimlarni o`zlashtirish, olgan bilimlarni mustahkamlash va mukammallashtirishga xizmat qiladi. Sodda va murakkab masalalar bolalrning fikrlash qobiliyatlari rivojlantirishning foydali vositasi bo`lib odat o`z ichiga yashirin noma'lumni oladi. Bu noma'lumni qidirish, masala yechuvchidan tahlil va sintezga mustaqil murojaat qilish faktlarini taqqoslash, umumlashtirish va boshqalarni talab qilish. Masalalar yechish orqali o`quvchilarda ushbu malakalar tarkib topilishi kerak. 1. Masalani tinglashni o`rganish va uni mustaqil o`qiy olish. Masala ustida ishlash uning mazmunini o`zlashtirishdan boshlanadi. 2. Masalani dastlabki analiz qilish (ma'lumni noma'lumdan ajarata olish malakasi). Ma'lumni noma'lumdan, muhimni nomuhimdan ajratish, masalada berilganlar bilan izlanayotganlar orasidagi bog`lanishni ochish - bu eng muhim malakalardan biri. Bunday malakaga ega bo`lmay turib, masalalarni mustaqil yechishga o`rganib bo`lmaydi. 3. Masalani qisqa yozish malakasi. Masala matni ustida og`zaki ishlagandan keyin uning mazmunini matematik atamalar tiliga o`tkazish va qisqa yozuv shaklidagi matematik strukturasi belgilash kerak (rasmlar, chizmalar, sxemalar, jadvallar). Shuni nazarda tutish kerakki, barcha hollarda ham qisqa yozuvni bajarish bilan bir vaqtda masala shartining tahlii ham amalga oshiriladi. Aslini aytganda, qisqa yozuvning vazifasi shundan iborat. Haqiqatan ham masala shartining qisqa yozuvi o`quvchilar xotirasiga tayanch bo`lib, son ma'lumotlarni tushunish va ajratish imkonini beradi, shu bilan birga ularning ratsional yozilishi masalada nima

berilgan va nimani izlash kerakligini bayoniy tushuntirish imkonini yaratadi. 4. Sodda masalalarni yechishda amal tanlashni asoslab berish va murakkab masala tahlilini amalga oshirish, soʻngra yechish rejasini tuzish malakasi. Oldin sodda masalani yechishda amal tanlash masalasini qarab chiqishga toʻxtalamiz. Bu malaka birinchi sinfdan boshlab tarkib topa boshlaydi, ikkinchi va uchinchi oʻquv yillarida yanada rivoj toptiriladi, yaʼni baʼzi tanish masalalarga nisbatan amal tanlash ishini bajarish asosi oʻzgartiriladi. 5. Yechimni bajarish, uni oʻqituvchi talabiga mos qilib rasmiylashtirish va masala savoliga javob berish malakasi. Sodda masalalardan boshlaymiz. Sodda masalani arifmetik usul bilan ham, algebraik usul bilan ham yechish mumkin. Bu oʻrinda masalalarni arifmetik usul bilan yechish haqidagina soʻz boradi, masalani algebraik usulda yechish keyinroq alohida qaraladi. 6. Masala yechimini tekshira olish malakasi. Masala yechimining tekshirish quyidagi usullarda qoʻllaniladi: a) olingan javob bilan masala sharti oʻrtasida moslik oʻrnatish; b) teskari masala tuzish va yechish; c) masalani boshqa usullar bilan yechish; d) javobning chegaralarini aniqlash (javobni chamalash); e) grafik tekshirish. Maʼlumki oʻquvchining mantiqiy tafakkurini oʻstiradigan izlanish faoliyati bir qancha bosqichlardan iborat. Masalan, har qanday masalani yechish uning sharti va savoli bilan tanishtirishdan boshlanadi. Oʻquvchi oʻzidagi bilim va tajribaga tayanib masala shartidagi maʼlumotlarga tayanib masala shartidagi maʼlumotlarning oʻzaro munosabatlarni topishga harakat qiladi, yaʼni mantiqiy mushohada yuritiladi. Unda masalani yuritish haqida mulohaza vujudga keladi. Shu bilan oʻquvchilar yangi bilim oladilar. Bu bilimlardan shunga oʻxshagan masalani yechishda foydalanadilar. Koʻpgina masala va mashqlarda oʻquvchilarni mustaqil izlanishga daʼvat etadigan «savol tuzing», «teskari masala tuzing», «taqqoslang», «xulosa yasang» kabi koʻrsatmalari berilgan. Biroq tajribadan maʼlumki bunday koʻrsatmalar umumiy xarakatlarda boʻlgani sababli oʻquvchilar mustaqilligini va dars samaradorligini oshirishi uchun yetarli emas. Shuning uchun matematik masalalar yechishda oʻquvchilar fikrlashini yoʻnaltirib ularga yoʻl-yoʻriq koʻrsatib masalada misollarni yechish usullaridan foydalanish muvofiq boʻladi. Fikrimizning dalili uchun 7-sinf darsligidan bir necha misol keltiramiz. 1, 2, 3, ..., 8 raqamlaridan ularni takrorlamay tuzilgan 8 xonali sonlar ichida 1 va 8 raqamlari yonma – yon turadiganlari nechta? Quyidagi hollar boʻlishi mumkin: 1 birinchi oʻrinda, 8 ikkinchi oʻrinda, ..., 1 yettinchi oʻrinda, 8 sakkizinchi oʻrinda, bunday hollar soni 7 ta. Bundan tashqari, 1 va 8 larning yuqoridagi 7 holda oʻrinlarini almashtirib, yana 7 ta (ular yonma – yon turadigan) holni topamiz. Demak, 1 va 8 ni yonma – yon qilib, 14 usul bilan qoʻyish mumkin. Bu usullarning har biriga boshqa qolgan raqamlarning 6! ta oʻrin almashtirishlari mos keladi. Shunday qilib, 1 va 8 raqamlari yonmayon turadigan oʻrin almashtirishlar soni $2 \cdot 7 \cdot 6! = 2 \cdot 7!$ ga teng. 5-masala. Gul sotuvchida 5 ta qizil va 10 ta oq chinnigul qolibdi. Aʼzamxon singlisi Mubinabonuga 2 ta qizil va 3 ta oq chinniguldan iborat guldasta sovgʻa qilmoqchi. Buni u necha xil usul bilan amalga

oshirishi mumkin Xulosa qilib aytganda, matematika o'qitishning muhim vazifasi o'quvchilarda faol fikrlash, turmushda uchraydigan turli masalalarni yechishda qiyinchiliklarni yengish, bu masalalar yechimining rasional yo'llarini topish ehtiyojini vujudga keltirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayev M.E. va boshqalar. Matematika o'qitish metodikasi (kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma) – T.: Ilm-Ziyo, 2003, 240-bet
2. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasidan praktikum - Toshkent.: O'qituvchi, 2004, 328 bet.

**FIZIKA ASTRANOMIYA FANIDAN TA'LIM BERISH SIFATINI
OSHIRISHDA MAVZULARNI KASBGA YO'NALTIRISHNING
AHAMYATI**

Roziyeva Mehriniso Mirzayevna

Qarshi tuman 1- sonli kasb hunar maktabi

Fizika astronomiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolaning mazmuni shundan iboratki, Fizika va astronomiyani o'qitishning kasbiy yo'naltirilishi muammosi hal etishda tayanch va fanga oid kompetensiyalarning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik, fizika, texnika, mehnat, kompetensiya, texnologiya, astronomiya, trigonometrik funksiya.

Abstract: The content of the article is that the importance of basic and scientific competencies in solving the problem of professional orientation of physics and astronomy teaching is revealed.

Keywords: ecological, physics, engineering, labor, competence, technology, astronomy, trigonometric function.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida mustaqillikka erishgandan so'ng barcha yo'nalishlar qatori ta'lim sohasida ham katta islohotlar amalga oshirildi. "Ta'lim to'g'risida"gi, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi qonunlar shular jumlasidandir. Davlat ta'lim standartlarida o'quvchilarda tayanch va fanga oid umumiy kompetensiyalarni shakllantirish ko'zda tutilgan. Tayanch kompetensiyalar – inson qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar, jamiyatda muvaffaqiyatli yashashi uchun ega bo'lishi kerak bo'lgan layoqatlar, qobiliyatlar va faoliyat turlaridan iboratdir. Bunda har bir shaxs kommunikativ bo'lishi, axborot bilan ishlay olishi, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirishi, ijtimoiy faol fuqaro bo'lishi, umummadaniy xislatlarga ega hamda matematik jihatdan savodxon bo'lishi nazarda tutiladi. Fan-texnika taraqqiyoti natijasida, fizika fani izchil rivojlanib borayotgan shu asrimizda biz yangiliklar yaratishimiz kerak bo'ladi. Shu munosabat bilan o'quv tarbiya jarayonining darajasini ancha oshirish zarurati tug'ildi, yoshlarga umumkasbiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning fan asoslarini chuqur egallashini ta'minlash, ularga kasbiga e'tiqod, mehnatsevarlik, axloqiy soflik kabi xislatlarni shakllantirish, Vatanimizga muhabbat va uning kelajagi uchun o'zining xissasini qo'shishga tayyor turadiga va komil inson ruhida tarbiyalashga qaratilgan bo'lib. Shu bilan birga mavzuning insoniyat xayotidagi rolini o'quvchilarga yetkazishdan iborat. Fizikani predmet sifatida o'qitishda kasbiy yo'naltirish o'qitishning maqsadlaridan biri sifatida ham, bilimlar sifatini oshirishning

muhim faktori sifatida ham xizmat qiladi. Fizikani kasbiy yo`naltirib o`qitish faqatgina kasbiy chaqqonlikni oshiribgina qolmay, shu bilan birga o`quvchilarning ma`naviy kuchlarini va qobiliyatlarini ham rivojlantirishga, ularda ilmiy dunyoqarashni, ijobiy munosabatda bo`lish kabi fazilatlarni shakllantirishga ham imkon beradi. Ma`lumki, fan va texnika taraqqiyoti ta`lim va tarbiyaning mazmuni va metodlariga bevosita ta`sir etadigan quyidagi bir qator belgilar bilan xarakterlanadi: - fan, texnika va ishlab chiqarishdagi o`zgarishlarning birga qo`shilib ketishi natijasida fanning bevosita ishlab chiqarish kuchlariga aylanib ketishi; - ishlab chiqarish kuchlari hamma elementlarini sifat jihatdan qaytadan qurish; - mehnat xarakteri va mazmunining o`zgarishi, unda ijodiy elementlar rolining o`sishi; - ishchilar umumiy va maxsus ta`limi, hamda madaniyatining o`sish darajasi; - ekologik muammolarning paydo bo`lishi va shunga bog`liq bo`lgan boshqa masalalar. Kasbiy yo`naltirib o`qitish ham albatta didaktik tamoyillarga tayanadi. Fizikani kasbiy yo`naltirib o`qitish asosan “ko`rgazmali” bo`ladi, chunki uning manbai texnika ob`ektlari hisoblanadi. Shu tufayli, fizika o`qitishda politexnik tamoyilni ketma-ket amalga oshirish ko`rgazmalilik tamoyili vositalarini boyitish bilan birga fizikadan o`quv jihozlariga aniq talablar qo`yadi. Kasbiy yo`naltirib o`qitish insonning mehnat va ishlab chiqarish – texnik faoliyatida shakllanadi va aniq ko`rinishda namoyon bo`ladi. Shu sababli, o`qitishni ishlab chiqarish va o`quvchilarning mehnati bilan bog`lanishi ular tomonidan bilimlarni o`zlashtirishning zaruriy sharti bo`lib xizmat qiladi. O`quvchilarni kasbga tayyorlash fan asoslarini, mehnat ta`limini o`rganish jarayonida, texnika, texnologiya va ijtimoiy – foydali, ishlab chiqarish mehnati bo`yicha sinfdan tashqari mashg`ulotlarda amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Fizikani o`qitishning kasbiy yo`naltirilishi muammosi bugungi kunda ayniqsa, dolzarb hisoblanadi, chunki hozirgi paytda texnika kirib bormagan sohaning o`zi yo`q. Bunda uning mazmun va jarayonual tomoni farqlanadi. Mazmun tomoni esa o`qitishning metodlariga va shakllariga qo`yilgan talablar hisoblanadi. Fizikani o`rganishda qarab chiqilayotgan qonuniyatlar xalq xo`jaligining muhim sohalaridagi texnik qo`llanishlarni ham kiritish kerakligini talab etadi. Bu esa fizika kursining nazariy va amaliy qismlarini aniqlab olishga imkon beradi. O`rta umumta`lim maktablarini tugatgan o`quvchilarning bir qismi ishlab chiqarish sohasiga boradi. Shu munosabat bilan ular mehnat tarbiyasini olgan bo`lishlari zarur. Mehnat tarbiyasi masalasini hal etishda fizika o`qituvchisi ham ma`lum darajada ishtirok etadi. Mehnat tarbiyasining maqsadi yoshlarni hamkasblarga, mehnat jamoalarga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalash, jamiyat uchun zarur va foydali ishlarni bajarishga tayyorlash, mehnat natijasiga javobgarlik hissini, jamoa qiziqishini o`zining qiziqishlaridan ustun qo`yishga, mehnatga ijodiy munosabatda bo`lish hislariga

erishishga yoshligidan tayyorlab borishdan iborat. Agar, o`qitish ishlab chiqarish mehnati bilan qo`shib olib borilsa, yaxshi samara beradi.

NATIJALAR

O`rta umumta`lim maktablarida mehnat tarbiyasi asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. O`rta umumta`lim maktablarida barcha fan o`qituvchilari buni amalga oshirishda faol ishtirok etishlari zarur. Fizika o`qituvchisi ham har bir darsida faqat fan asoslarini o`rgatib qolmasdan mehnat tarbiyasini ham amalga oshirishi kerak. Fizika o`qituvchisining o`quvchilarni mehnat tarbiyasi va kasbga yo`naltirish bo`yicha ish metodini aniqlovchi tamoyil bo`lib politexnik tamoyil hisoblanadi. Fizika o`qituvchisi o`z darslarida avvalambor o`z faniga o`quvchilarni qiziqitira olishi zarur, aks holda u hozirgi ishlab chiqarishning ilmiy asoslari haqida, novator va ijodkorlar haqida har qancha chiroyli so`zlab bersa ham o`quvchida mehnatga ijodiy munosabat shakllanmaydi. O`rta umumta`lim maktablarida ishlayotgan fizika o`qituvchilarining yana bir muhim vazifasi shundan iboratki, u o`z darslarida fizikani o`quvchilarning kelgusidagi mehnat faoliyatlariga qanchalik zarur ekanligini aniq misollar orqali ko`rsatib bera olishi va ularni tajribalar orqali namoyish etib berishi kerak bo`ladi. O`qituvchi shu yo`l bilan o`quvchilarni fizika faniga bo`lgan qiziqishini oshirish bilan birga o`z kasbga muhabbat tuyg`usini ham uyg`ota oladi. Fizika o`qitishni shunday tashkil etish kerakki, bunda texnika taraqqiyotini belgilovchi faktor fizikaning qonunlari ekanligiga o`quvchilarda ishonch hosil bo`lsin.

MUHOKAMA

Fanning insonparvarlik mohiyatini ochish, ya`ni yutuqlaridan xalq farovonligi yo`lida foydalanish o`quvchilarning politexnik saviyasini, hamda kasbga yo`naltirish bo`yicha qiladigan ishlarining samaradorligini oshiradi. Fizikani o`rganish o`quvchilarning fizikadan olgan oldingi bilimlarigagina tayanib qolmasdan, shu bilan birga ijtimoiy va tabiiy fanlardan olgan bilimlariga ham tayanadi. Masalan, mexanika, tebranish va to`lqinlarni o`rganish uchun matematika kursidan trigonometrik funksiyalar, elektroliz hodisasini, atom va yadro fizikasini o`rganishda kimyo kursidan olgan bilimlarga, issiqlik va elektr haqidagi ta`limotlarni tushuntirishda XIX asrdagi sanoat talablari haqidagi tarix kursidan olgan ma`lumotlar, atmosfera, konvensiya, yer magnetizm hodisalarini o`rganishda geografiyadan olgan bilimlardan foydalaniladi.

XULOSA: O`rta umumta`lim maktablarida fizika fanini kasbiy sohalarga yo`naltirib o`qitish o`qituvchidan yuksak bilim va oliy darajadagi pedagogik mahorat talab etadi. O`quvchilarning fanga bo`lgan qiziqishlarini oshirish va dars mobaynida egallagan bilimlarini kelajakda o`z mexnat faoliyatlari davomida qo`llay olishlarini ta`minlashda kasbiy yo`naltirib o`qitishning ahamiyati katta.

REFERENCES

1. X.Mahmudova, B.Nurillayev , R.Isyanov, O.Rajabova. Fizika fanini kasbiy sohalarga yo`naltirib o`qitish (O`rta maxsus kasb-hunar ta`limi muassasalari o`qituvchilari uchun metodik qo`llanma) – T.: 2012 y.
2. Ж. Усаров. Физика ўқитиш жараёнида ўқувчиларда компетенцияларни ривожлантиришнинг дидактик жиҳатлари. – Т.: “MASHHUR-PRESS” , - 2019.- 192 бет.
3. Usarov. J., (2019). Using Teaching Methods for Development Student Competencies. International Journal of Progressive Sciences and Technologies.
4. Jabbor Eshbekovich Usarov. (2017). Formation Competence at Pupils as the Factor of Increase of Education`s Efficiency. Theoretical & Applied Science, 53(9), 79-82.
5. Jabbor Eshbekovich Usarov, Kabilova. Sh., (2021). Inklyuziv ta`limning nazariy va kontseptual masalalari. Fan, ta`lim va amaliyot integratsiyasi, 02(02), 37-46.
6. Mamadazimov, M., Tillaboyev, A., & Nurmamatov, Sh. (2019). Astronomiya kursidan masalalar to`plami.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING SKILLS IN ENGLISH CLASSES

Eshankulova Nigina Sadriddinovna

Uzbeksitan State University of World Languages

Practical foreign language

Annotation: This article discusses the importance of wide use of activities that develop critical thinking in English language classes. As a result of the use of modern approaches and innovative methods, such as the development of critical thinking in English language teaching, the development of students' logical thinking skills, fluency in speech, the formation of quick and correct response skills, instilling enthusiasm for knowledge and the English language lessons about the importance of a creative approach.

Keywords: teaching English, critical thinking, creative approach, speech skills.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность широкого использования занятий, развивающих критическое мышление, на занятиях по английскому языку. В результате использования современных подходов и инновационных методов, таких как развитие критического мышления при обучении английскому языку, развитие у учащихся навыков логического мышления, беглости речи, формирование навыков быстрой и правильной реакции, привитие энтузиазма к знаниям и уроки английского языка о важности творческого подхода.

Ключевые слова: преподавание английского языка, критическое мышление, творческий подход, речевые навыки.

INTRODUCTION

MATERIALS AND METHODS

One of the most fundamental and positive changes in modern primary education is the decree of the First President of the Republic of Uzbekistan on December 10, 2012 "On measures to further improve the system of learning foreign languages" " is Resolution No. PQ-1875 [1]. Based on this decision, foreign languages, mainly English, are taught in the form of game-style lessons and oral speech lessons from the 1st grade of general secondary schools, and from the 2nd grade, the alphabet, reading and grammar are taught. teaching begins step by step. Incomparable work has been started in all areas of education to further develop the study of foreign languages. For example, since the 2013-2014 academic year, foreign language games have been introduced in the first grades of general education schools. continuous training in the

form of classes and oral speech classes was launched. Also, textbooks and teaching-methodical sets designed for these classes were created.

RESULTS AND DISCUSSION

Today's demand is to educate mature and independent thinkers, which requires improvement of education in the process of education, development of new directions of work with students and striving for unconventionality. Accordingly, in order to educate young students to think, search and consciously acquire knowledge and expand their worldview, it requires a variety of methods. One of such new technologies is the formation of critical thinking skills in students. This ensures that the students of younger age can acquire knowledge in depth and apply it correctly in practice. Accordingly, in order to develop the critical thinking of elementary school students, it is important to design the purpose of the lesson on the basis of a clear pedagogical technology.

There are many unexplored things in life. Curiosity develops consciousness[2.64-65]. Curiosity leads to discoveries and adventures. By developing the ability to be interested in what is happening, it not only develops critical thinking, but also makes life richer and more colorful.

The importance of critical thinking in teaching foreign languages is incomparable, and at present, increasing critical thinking in students is one of the tasks of foreign language teachers. Many different factors can affect students' critical thinking skills. M. Lipman, S. Norris, and R. Ennis, who conducted research in the field of education, presented their approaches to critical thinking. There are no big differences in the definitions given by them, according to L. Elder and R. Paul, critical thinking means the ability of individuals to manage their own thinking and develop appropriate criteria and standards for analyzing their own thoughts [2, 34-45]. In addition, as V. Maiorana noted, critical thinking is a process aimed at understanding and evaluating different views, solving problems [3.56]. The skills required to be able to think critically are varied and include observation, analysis, interpretation, reflection, evaluation, inference, explanation, problem solving and decision making [3]. Although the importance of applying critical thinking lessons to students of all ages is immeasurable, we must remember our role as teachers and what we need to do to achieve their goals, and we must always organize lessons with these aspects in mind.

Certain aspects of the process of forming critical thinking in students are based on the following foundations:

- Coordination of the speed of the study process;
- Increasing the student's enthusiasm for studying;
- Taking previously acquired knowledge into account;
- Support the student's initiative and commitment;

- Learning by doing;
- Organization of bilateral exchange of opinions;
- Set up the study process correctly;
- Facilitating the learning process for teachers and students;
- Evaluation of the educational process.

In the process of learning, students' critical thinking creates multifaceted activities, and in the process of transitioning from one type of activity to another, each student develops the ability to determine his personal, specific goal. This goal creates the ground for students to engage in independent, creative activities and is the basis for developing a strict program of action.

The technology of forming critical thinking in students is implemented by pedagogues by performing special types of assignments, independent activities, and their effectiveness is realized with the help of certain criteria. If the educational process is fully directed to the student, organized on the basis of certain principles, taking into account his needs and opportunities, interests, talent, then the results of such education, first of all, are the personality of the student, along with the state, society and the factor that develops science and production. It is recommended to start using critical thinking in the teaching process from a young age [4. 254] and it is very important to adapt the lessons to the age of the children, but it is important to allow them to use their mental abilities as much as possible. Only when the educational process is adapted and improved to the different ways chosen by the students, the foundation for the formation of critical thinking is created.

Starting from the second grade, other educational games aimed at mastering grammar can be organized. For example, interesting games such as "Who is literate?", "Who is clever?", "Who am I?", "Chain", "Role-playing game", "Find the place of the word" are among them. "Who's smart?" game gives a good result in improving spelling literacy [4]. In this case, 5-6 words are written on cardboard, and the words are written correctly and incorrectly. Students are required to find the misspelled word and write it correctly. The winner of the game is determined by which student is the first to correctly write the misspelled words. In the current educational process, the student should be the subject. Focusing more on interactive methods will increase the effectiveness of education. One of the most important requirements for English language classes is to teach independent thinking. Research shows that critical thinking is not an innate or naturally formed ability, but it is no exaggeration to say that critical thinking is a taught and learned process.

CONCLUSION

Extensive use of activities that develop critical thinking in the classroom - foreign language teachers require a high level of skill from the teacher in order to provide a quality learning experience to their students. Thus, critical thinking is an

important factor in teaching foreign languages. The use of this tool is important for the educational system.

REFERENCES

1. Decision PQ-1875 of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 10, 2012 "On measures to further improve the system of learning foreign languages".

2. Эддер Л. и Пол Р. (2014) Критическое мышление: почему мы должны изменить наше учение. Журнал развития образования, 18 (1), 34-35.

3. Халперн, Д. Ф. (2018). Обучение критическому мышлению для переноса между областями: предрасположенность, навыки, обучение структуре и метакогнитивный мониторинг. Американский психолог, 53 (4).

4. Ирискулов А.Т. ва бошкалар Кижка для детей по английскому языку 2 синф –Тошкент —Узбекистон; 2014

5. Липман, М. (2011). Мышление в образовании. Кембридж: Издательство Кембриджского университета. Липман, М. (2013) Мышление в образовании. Нью-Йорк: Издательство Кембриджского университета

**HOZIRGI ZAMON PSIXOLOGIYASI VA UNING BOSHQA
FANLAR TIZIMIDA TUTGAN O'RNI**

Jumanazarov Lutfulla Odilbek o'g'li

Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Bo'riboyev Husniddin Bahriddin o'g'li

Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamon psixologiyasi va uning boshqa fanlar tizimida tutgan o'rni haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Psixologiya, falsafa, ong, tafakkur, sotsiologiya, kibernetika.

Abstract: This article describes modern psychology and its place in the system of other sciences.

Key words: Psychology, philosophy, consciousness, thinking, sociology, cybernetics.

Аннотация: В данной статье описывается современная психология и ее место в системе других наук.

Ключевые слова: Психология, философия, сознание, мышление, социология, кибернетика.

Psixologiya yaxlit va mustaqil fan sifatida odamlarda gumanistik mentalitetning shakllanishiga xizmat qilib, inson omiliga aloqadorligi uning shu yo'nalishdagi muammolarni ma'lum ma'noda o'rganadigan barcha fanlar bilan bevosita aloqasini taqozo etadi. Bular birinchi navbatda ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bo'lib, psixologiyaning ular orasidagi mavqei o'ziga xos va yetakchidir.

1. Falsafa va uning oxirgi paytlarda shakllanib, rivojlanib borayotgan ijtimoiy falsafa qismi bilan bo'lgan aloqa bu ikkala fanning inson va uning hayoti mohiyatini to'la anglash va uning rivojlanish tendentsiyalarini belgilashdagi o'rni va ahamiyatidan kelib chiqadi. Tabiat, jamiyat va inson tafakkurining rivojlanishiga oid bo'lgan umumiy qonuniyatlar va printsiplarni psixologiya falsafaning bazasidan oladi va shu bilan birga o'zi ham inson ongi va tafakkuri qonuniyatlari sohasidagi yutuqlari bilan falsafani boy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik mafkurasi va milliy ongning shakllanishiga taalluqli umumiy ilmiy qonuniyatlarni izlashda ham yurtimiz sharoitida bu ikkala fan-falsafa va psixologiyaning hamkorligi bevosita sezilmoqda. Bu bog'liqlik avvalo yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirish muammosi kundalang turgan tarixiy davrda

milliy mafkura va milliy g'oyani shakllantirish kabi dolzarb vazifani bajarishga xizmat qilmoqda.

2. Sotsiologiya fani ham yangicha ijtimoiy munosabatlar sharoitida o'z taraqqiyotining muhim bosqichiga o'tgan ekan, psixologiya ushbu fan erishgan yutuqlardan ham foydalanadi, ham ularning ko'лами kengayishiga baholi qudrat xizmat qiladi. Ayniqsa, psixologiyadan mustaqil ravishda ajralib chiqqan, bugungi taraqqiyot davrimizda alohida ahamiyat kasb etgan ijtimoiy psixologiyaning sotsiologiya bilan aloqasi uzviy bo'lib, ular jamiyatda ijtimoiy taraqqiyot va progressni ta'minlash ishiga xizmat qiladi. Qolaversa, xuquqiy, demokratik davlat qurish ishini sobitqadamlik bilan amalga oshirayotgan O'zbekiston aholisining xuquqiy madaniyatini va demokratik o'zgarishlarga psixologik jihatdan tayyorligini amalda ta'minlash, bu sohada muntazam tarzda ijtimoiy fikr va insonlar dunyoqarashlaridagi o'zgarishlarni o'z vaqtida o'rganish, bashorat qilish va taraqqiyot mezonlarini ishlab chiqishda ikkala fanlar metodologiyasi va metodlarini birlashtirish tadbqiqiy ahamiyat kasb etadi.

3. Pedagogika bilan psixologiyaning o'zaro hamkorligi va aloqasi an'anaviy va azaliy bo'lib, ularning yosh avlod tarbiyasini zamon talablari ruhida amalga oshirishdagi roli va nufuzi o'ziga xosdir. Respublikamizda amalga oshirilayotgan yangi «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlashning milliy Dasturi»ni amalga oshirish ham ikki fan hamkorligi va o'zaro aloqasini har qachongidan ham dolzarb qilib qo'ydi. Milliy dasturda e'tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo'lib etishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart-sharoitlar orasida yangi pedagogik texnologiyalarini ta'lim va tarbiya jarayonlariga tadbqiq etishda pedagogikaning o'z uslub va qoidalari yetarli bo'lmaydi.

Shuning uchun ham psixologiya u bilan hamkorlikda yosh avlod ongining ta'lim olish davrlaridagi rivojlanish tendentsiyalaridan tortib, toki yangicha o'qitish texnologiyalarini bola tomonidan o'zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechog'lik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish asosida ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Ayniqsa, ma'naviy barkamollik tamoyillarini maktabda va yangi tipdagi ta'lim muassasalarida joriy etish ham shaxs psixologiyasini teran bilgan holda o'qitishning eng ilg'or va zamonaviy shakllarini amaliyotga tadbqiq etishni nazarda tutadi.

4. Tabiiy fanlar: biologiya, fiziologiya, ximiya, fizika va b.q. Psixik xodisalar va jarayonlarning tabiiy fiziologik mexanizmlarini tushunish va shu orqali ularning kechishi qonuniyatlarini ob'ektiv o'rganish uchun material beradi. Ayniqsa, bosh miyaning hamda markaziy asab sistemasining psixik faoliyatlarini boshqarishda va ularni muvofiqlashtirishdagi rolini e'tirof etgan holda psixologiya fani tabiiy fanlar erishgan yutuqlar va ulardagi tadbqiqot uslublaridan omilkorona foydalanadi.

Masalan, shaxs qobiliyatlarini diagnostika qilish uning tug'ma layoqatlari hamda orttirilgan sifatlarini bir vaqtda bilishni taqozo etgani sababli, o'sha tabiiy layoqatning xususiyatlarini aniqlashda psixofiziologiyaning qator usullaridan (miya assimetriyasi qonunlari, miya bioritmlarini yozib olish, neyrodinamik xodisalarni aniqlash, qon aylanish va tana haroratini o'lchash metodlari) o'z o'rnida foydalanadi va biologiya, anatomiya, fiziologiya, neyrofiziologiya kabi fanlarning shu kungacha erishgan yutuqlaridan foydalanadi. Shuning uchun tabiiy fanlar sohasida erishilgan barcha

yutuqlar psixologiyaning predmetini mukammalroq yoritishga o'z hissasini qo'shgan.

5. Kibernetika fani sohasidagi yorishilgan yutuqlar psixologiya uchun ham ahamiyatli va zarur bo'lib, u inson shaxsining o'z-o'zini boshqarish va psixik jarayonlarni takomillashtirish borasida axborotlar texnologiyasi va kibernetika tomonidan qo'lga kiritilgan yutuqlar va tadqiqot metodlari, maxsus dasturdan o'z o'rnida foydalanadi.

Ayniqsa, ma'lumotlar asri bo'lgan XX va har bir alohida ma'lumotning qadr-qimmatini oshirishni kutilayotgan XXI asrda informatsion texnologiyalar va modellashtirish borasida psixologiya hamda kibernetika hamkorligining salohiyati yanada ortadi.

Masalan, oddiy muloqot jarayonini yanada takomillashtirish, har bir so'zning shaxslararo munosabatlardagi ta'sirchanligini oshirish maqsadida hamda ana shunday ijtimoiy faoliyat jarayonida shaxs tizimini takomillashtirishda turli kibernetik modellaridan o'rinli foydalanish zamonaviy psixologiyaning jamiyatdagi o'rnini va rolini oshiradi, maxsus kompyuter dasturlarining keng qo'llanilishi inson miyasi va ruhiy olami sirlarini tez va aniq o'rganishni kafolatlaydi.

6. Texnika fanlari bilan psixologiyaning o'zaro aloqasi va hamkorligi ayniqsa, asr oxiriga kelib yaqqol sezilmoqda. Bir tomondan murakkab texnikani boshqaruvchi inson ongi muammosini echishda, ikkinchi tomondan, psixik hayotning murakkab qirralarini ochishda maxsus texnik vositalardan foydalanish zarurati bu ikki yo'nalishning erishgan yutuqlarini birlashtirishni nazarda tutadi.

Masalaning yana bir alohida tomoni ham borki, u ham bo'lsa, texnika progressiga intilayotgan bir vaqtda murakkab texnika va mashinalar bilan «muloqot» qilayotgan shaxs faoliyatini yanada mukammallashtirish va uning imkoniyatlariga moslash masalasi ham ana shu hamkorlikda hal qilinishi lozim bo'lgan masaladir.

Ayniqsa, mustaqil O'zbekiston uchun murakkab zamonaviy texnika sir-asrorlarini biladigan, uning jamiyat va fan ravnaqiga xizmatini ta'minlash qanchalik dolzarb bo'lsa, ana shu texnikaga har bir oddiy fuqaro ongi, tafakkuri va qobiliyatlarini moslashtirish va «odam-mashina» dialogining eng samarali yo'llarini izlab topishi juda muhim. Texnika bilan bemalol «tillashadigan» malakali mutaxassislar tayyorlash

borasida ham texnika fanlari pedagogika va psixologiya fanlari metodlaridan foydalana olsagina, muvaffaqiyatga erishadi.

7. Iqtisodiyot bilan psixologiyaning o'zaro aloqasi va hamkorligi ham yangilik bo'lib, ayniqsa, bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tish sharoitida iqtisodiy ong hamda iqtisodiy xulqning o'ziga xos namoyon bo'lish qonuniyatlarini o'rganishda ikkala fan teng xizmat qiladi. Demak, yangi davr shaxsini tarbiyalash va uning jamiyatga moslashuvi masalasida psixologiya iqtisodiyot fanida qo'lga kiritgan yutuqlar, yangiliklar va iqtisodiy samaraga erishish omillarini hisobga olsa, iqtisodiyot o'z navbatida iqtisodiy islohotlarning ob'ekti hamda sub'ekti bo'lmish inson omilidagi barcha psixologik o'zgarishlarni aniqlash, taxlil qilish va shu asnoda bashorat qilish vazifasini echishi kerak.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, ta'kidlangan fan tarmoqlari psixologiya bevosita uzviy aloqada rivojlanadigan fanlarning asosiy qismi xolos. Bugungi kunda har bir fan rivoji uchun inson omilini hisobga olish zarur ekan, psixologiya o'sha barcha fanlar bilan aloqada va hamkorlikda rivojlanadi. Bu tibbiyot, qishloq ho'jaligi, kimyo va oziq-ovqat ishlab chiqarish sanoati, xuquq va madaniyatshunoslik kabi o'nlab fan sohalaridir.

Yuqoridagi fikrlar va psixologiya bevosita aloqador bo'lgan fanlarning xarakteriga bog'liq tarzda bugungi kunda psixologiyadan nisbatan aloxida bo'lib ajralib chiqqan tarmoqlar to'g'risida ham fikr yuritish mumkin deb ayta olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ivanov I., Zufarova M. "Umumiy psixologiya". O'z.FMJ., 2008.
2. Davletshin M.G., Mavlonov M.M, To'chieva S.M. "Yosh va pedagogik psixologiya" T. TDPU, 2009 .
3. Safayev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti":– T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANIDAN
DAVLAT TA‘LIM STANDARTI TAHLILI**

Panayeva Sevara Utkirbek qizi

Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Talabalarga boshlang‘ich sinflar matematika ta‘limi mazmuni, tuzilishi xususiyatlariga oid ko‘nikma va malakalarini mustahkamlash, boshlang‘ich sinflar uchun matematikadan Davlat ta‘lim standarti (2017 yil tasdiqlangan)ni puxta o‘zlashtirishni ta‘minlash.

Kalit so‘zlar: davlat ta‘lim standarti, fan, o‘quv dasturi, darslik, metod, metodika, o‘rgatish, o‘qitish, bilim, ko‘nikma, malaka, predmet, maqsad, vazifa, fanlararo bog‘liqlik. Dars materiallari: D.T.S

Аннотация: Закрепить умения и навыки учащихся, связанные с содержанием и структурой обучения математике в начальной школе, обеспечить углубленное освоение ГОСО по математике в начальной школе (утвержден в 2017 году).

Ключевые слова: государственный образовательный стандарт, наука, учебная программа, учебник, метод, методика, обучение, обучение, знание, умение, компетенция, предмет, цель, задача, междисциплинарность. Материалы урока: Д.Т.С.

Annotation: To strengthen students' skills and abilities related to the content and structure of elementary school mathematics education, to ensure thorough mastering of the State Educational Standard for elementary school mathematics (approved in 2017).

Key words: state educational standard, science, curriculum, textbook, method, methodology, teaching, teaching, knowledge, skill, competence, subject, goal, task, interdisciplinarity . Lesson materials: D.T.S

Umumiy o‘rta ta‘limning davlat ta‘lim standarti davlat ta‘lim standartining maqsad va vazifalarini, asosiy prinsiplarini, tarkibiy qismlarini, davlat ta‘lim standartlarini joriy etish hamda davlat ta‘lim standartlari talablariga rioya etilishini nazorat qilish tartibini belgilaydi. Davlat ta‘lim standartini ishlab chiqish quyidagi hujjatlarga asoslanadi: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi; «Ta‘lim to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni; «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Uzluksiz ta‘lim tizimi uchun davlat ta‘lim standartlarini ishlab chiqish va amalda joriy etish to‘g‘risida» 1998-yil 5-yanvardagi 5-son qarori;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Uzluksiz ta’lim tizimining chet tillar bo‘yicha davlat ta’lim standartini tasdiqlash to‘g‘risida» 2013-yil 8-maydagi 124-son qarori; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash to‘g‘risida»gi 2017-yil 15-martdagi 140-son qarori; O‘zDSt 1.0-98. «O‘zbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. Asosiy qoidalar»; O‘zDSt 1.1-92. «O‘zbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. O‘zbekiston Respublikasi standartlarini ishlab chiqish, muvofiqlashtirish, tasdiqlash va ro‘yxatdan o‘tkazish tartiblari»; O‘z DSt 1.5-93. «Standartlashtirishga doir normativ hujjatlarni ko‘rib chiqish, tekshirish, o‘zgartirish kiritish va bekor qilish tartibi»; O‘z DSt 1157:2008. Hujjatlarni unifikatsiyalashtirish tizimi. Tashkiliyfarmoyish hujjatlar tizimi. Hujjatlarni rasmiylashtirishga bo‘lgan talablar. O‘z DSt 1.8:2009. Asosiy qoidalar. Tavsiyalar. Davlat ta’lim standartini bajarish O‘zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko‘rsatayotgan barcha umumiy o‘rta ta’lim muassasalari uchun majburiydir. “Standart” so‘zi inglizcha bo‘lib, “nusxa”, “o‘lcham”, “me‘yor” degan ma‘nolarini anglatadi. Standart, standartlashtirish me‘yorlari tushunchalari DTS ta’lim mazmuni shakllari, vositalari, usullari va ularning sifatini baholash tartibini belgilaydi. Ta’lim mazmunini o‘zagi hisoblangan standart vositasida, mamlakat hududida faoliyat ko‘rsatayotgan turli ta’lim muassasalarida (davlat va nodavlat) ta’limning barqaror darajasini ta‘minlash sharti amalga oshiriladi. DTS o‘z mohiyatiga ko‘ra o‘quv dasturlari, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari, nizomlar, o‘quv rejasi va boshqa meyoriy hujjatlarini yaratish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. DTSni, uning talablarini bajarish O‘zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko‘rsatayotgan mulkchilik shakli va idoraviy bo‘ysinishdan qat’iy nazar barcha ta’lim muassasalari uchun majburiydir. DTS ning tarkibiy qismi sifatida umumiy o‘rta (kasb – hunar va oliy) ta’lim muassasalari uchun tayanch o‘quv rejasi ishlab chiqiladi. Tayanch o‘quv reja ta’lim sohalarini meyorlash hamda ta’lim muassasalarini moliyaviy taminotini ta‘minlashga asos bo‘luvchi davlat muassasalarini moliyaviy taminotini ta‘minlashga asos bo‘luvchi davlat hujjati sanaladi. Tayanch o‘quv rejasi o‘quv predmeti bo‘yicha beriladigan ta’lim mazmunini ta’lim oluvchiga yetkazish uchun ajratilgan o‘quv soatlarining minimum hajmidagi miqdorini belgilaydi.

Davlat ta’lim standartlarining joriy etilishi quyidagi maqsadlar amalga oshirilishini nazarda tutadi:

- ta’limning yuksak sifatini hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarni, rivojlangan demokratik davlat barpo etish talablariga javob beruvchi raqobatbardosh kadrlar tayyorlanishini ta‘minlash;

- mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollardan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqib kadrlar tayyorlash mazmunini tartibga solish;

- ta'limning demokratlashuvi, insonparvarlashuvi va ijtimoiylashuvi, ta'limoluvchilarning huquqiy va iqtisodiy bilimlari darajasini, shuningdek ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish;

- sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatish, ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida shaxsning, jamiyat va davlatning manfaatlarini himoya qilish;

- kadrlar tayyorlash sifatini va ta'limfaoliyatini baholash mezonlarini va tartibini belgilash;

- ta'limjarayonini va kadrlar tayyorlashning izchilligi va uzluksizligini ta'minlash;

- mehnat va ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash. Davlat ta'limstandartlarining vazifalari:

- ta'lim sifatiga va kadrlar tayyorlashga, ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari turlariga nisbatan qo'yiladigan maqbul talablarni belgilash;

- ta'limga va uning pirovard natijalariga, ta'lim oluvchilarning bilimi va kasb malakasi darajasini vaqti-vaqti bilan baholash tartibiga, shuningdek ta'limfaoliyati sifati ustidan nazorat qilishga nisbatan qo'yiladigan tegishli talablarni belgilovchi meyoriy negizni yaratish;

- xalqning boy aql-zakovat merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

- ta'limning barcha turlarida ular mazmunini hamda olib boriladigan ta'lim va tarbiyani kelishib olish ularning o'zaro bogliqligini, uzluksiz ta'lim tizimida va kadrlar tayyorlashda izchillikni ta'minlash;

- o'quv-tarbiya va ta'lim jarayoniga, pedagogik va axborot texnologiyalari bilan ta'minlashga, ta'limdarajasini nazorat qilishga, ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilar va ularni bitiruvchilarning malakasiga nisbatan meyorlar va talablarni belgilash;

- ta'lim va kadrlar tayyorlash sifatiga baho berishning xolis tizimini, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkredetatsiya qilishni joriy qilish;

- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;

- milliy standartlar talabini ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga nisbatan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Davlat ta'lim standartining maqsadi — umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Davlat ta'lim standartining vazifalari quyidagilardan iborat: umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash; milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida

o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish; o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash; kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash; ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish; davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Davlat ta'lim standarti quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi: o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi; umumiy o'rta ta'lim mazmunining insonparvarligi; davlat ta'lim standartining ta'lim sohasidagi davlat va jamiyat talablariga, shaxs ehtiyojiga mosligi; umumiy o'rta ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzluksizligi va ta'lim mazmunining uzviyligi; umumiy o'rta ta'lim mazmunining respublikadagi barcha hududlarda birligi va yaxlitligi; umumiy o'rta ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsiya texnologiyalariga asoslanilganligi; o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirishning ta'minlanganligi; rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta'lim sohasida me'yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish.

Mashg'ulotning borishi:

A maliy mashg'ulotda talabalarni faollashtirish maqsadida ularning bugungi mavzuni ongli o'zlashtirib olishlari uchun quyidagi savollarga javoblar olinadi:

1. Davlat ta'lim standarti nima?
2. U qanday tuzilishga ega?
3. Davlat ta'lim standarti maqsadi nimalardan iborat?
4. Davlat ta'lim standarti vazifalari nimalardan iborat?
5. Davlat ta'lim standartining asosiy prinsiplarini ayting?
6. D.T.S. Vazirlar Mahkamasining qaysi va qaysi yildagi qarorida aks ettirilgan?
7. O'quv dasturi kim tomonidan tuziladi? Va oxirgisi qachon qabul qilingan?
8. 1-sinf matematika darslari uchun o'quv dasturida necha soat ajratilgan?
9. 2-sinf matematika darslari uchun o'quv dasturida necha soat ajratilgan?
10. Tayanch o'quv rejani qanday tushundingiz?
11. 1-sinf matematika darslari uchun o'quv dasturi necha bo'limdan iborat?
12. 2-sinf matematika darslari uchun o'quv dasturida necha bo'lim bilan ajratilgan?
13. 1-sinf matematika darslari uchun ajratilgan bo'limlar nomlarini ketmaketlikda aytib bering.

14. 2-sinf matematika darslari uchun ajratilgan bo'limlar nomlarini ketmaketlikda aytib bering.

15. 1-sinf va 2-sinflar uchun matematika darslarining tuzilishini o'quv dasturdan taqqoslash asosida farqini izohlab bering?

Talabalar ikki guruhga bo'linib guruhlarga topshiriqlar beriladi:

1-guruh 1. 1-sinf o'quvchilarida shakllangan fanga oid kompetensiya elementlari izohlab tushuntiring?

2. 3-sinf o'quvchilarida shakllangan fanga oid kompetensiya elementlari izohlab tushuntiring? 2. Taqdimotga jamoa bo'lib tayyorlaning?

Eslatma: 1) ishni bajarish vaqti -15 daqiqa 2-guruh 1. 2-sinf o'quvchilarida shakllangan fanga oid kompetensiya elementlari izohlab tushuntiring?

Uyga vazifa: D.T.S. va o'quv dasturi va boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilish.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, davlat ta'lim standartining maqsadi — umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi (OO'Y uchun darslik) Toshkent. "Turon-Iqbol" 2016 yil 426 b.
2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiyai" 2005 yil.
3. Jumayev M.E, Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (OO'Y uchun) Toshkent. "O'qituvchi" 2004 yil.

KORXONALARDA BRENDING MEXANIZMINI AMALGA OSHIRISH VA MILLIY BREND TIZIMINI SHAKLLANTIRISH

Abasova Gulirano¹

¹*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

II kurs magistranti, MEKP-01

Abstract: The article analyzes the actual problems of national branding in detail. Brand essence is theoretically detailed and economically based. What should be considered when creating a brand? Enriched with interesting charts and infographics.

Key words. brand, branding, branding process, national brand, competition, analysis, diagram, infographic, association, marketing, advertising.

Annotatsiya: Maqolada milliy brandingning dolzarb muammolari batafsil tahlil qilinadi. Brend mohiyati nazariy jihatdan batafsil va iqtisodiy jihatdan asoslangan. Brend yaratayotganda nimalarga e'tibor berish kerakligi to'g'risida fikr yuritilgan. Qiziqarli diagramma va infografiyalar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar. brend, branding, branding jarayoni, milliy brend, raqobat, tahlil, diagramma, infografika, asotsiatsiya, marketing, reklama.

Kirish. Mamlakatimizning ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga bosqichma – bosqich o'tishga asoslangan hozirgi siyosati, korxonalar va tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil qilish va korxonalaridagi iqtisodiy munosabatlarni bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Har bir korxonada raqobatda kutilmagan tadbirlarni amalga oshirish natijasida biznes sohasida yangi rivojlanish yo'llari ortib bormoqda. Iste'molchilar va mahsulot yetkazib beruvchilar orasidagi munosabatlarni bozor tamoyillari orasida tartibga solishning bugungi bosqichida tovar ishlab chiqaruvchilarning ishlab chiqarish, sotish strategiyasini takomillashtirish, shuningdek branding siyosatini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijiy kompaniyalarda branding mexanizmini amalga oshirish siyosatini o'rganish masalalari bo'yicha chet el olimlaridan D.Aaker¹, Kumar V, Tomas Gad² va boshqalarning bar qator asarlari ushbu sohadagi tadqiqotlarga bag'ishlangan. MDH mamlakatlari iqtisodchilarining asarlarida ham marketing strategiyasini rejalashtirish muammolari o'z aksini topgan bo'lib, ulardan V.E.Demidov, P.S.Zavyalov, N.E.Kapustina, A.N.Romanov,

¹ Аакер Д. Создание сильных брендов. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2013; Аакер Д., Кумар В. и др. Маркетинговые исследования: 7-е изд. / Под ред. Божук С.; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2014. – 848 с.; Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. – СПб.: Питер, 2021;

² Thomas Gad – 4DBranding//[*www.4dbranding.com*](http://www.4dbranding.com)/

E.A.Utkin, E.P.Golubkov, G.A.Bagiev, L.T.Danchenok, V.A,Shegorstev, G.L.Gardariki, Igor Mann va boshqalarni alohida ko'rsatish mumkin. O'zbekistonlik marketolog olimlar, xususan A.Bekmuradov, M.Yusupov, J.Jalolov, A.Fattahov, Sh.Ergashxodjaeva va boshqalar ham marketing nazariyasi va amaliyotining rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqdalar. Shu bilan bir qatorda xorijiy kompaniyalarda branding mexanizmini tashkil etish va amalga oshirish siyosati yetarli o'rganilmagan. Shuning uchun ushbu mavzuni chuqurroq o'rganishga va tahlil qilishga harakat qilindi.

Metodologiya. Ushbu maqolaning metodologiyasini abstraksiya, deduksiya, tasniflash, umumlashtirish, qiyosiy, dinamik qator, nazariy talqin va tahliliy uslublardan foydalanilgan. Shuningdek, ushbu mavzu yuzasidan to'plangan ma'lumotlar qayta ishlanib jadvallar, diagramma va infografikalar tayyorlandi. Xususan, abstraksiya usulida bir nechta xorijiy brendlar tanlab olishib ular bo'yicha tahlillar olib borildi. Umumlashtirish metodi orqali milliy brendlarimizni umumiy jihatlari nimalardan iborat bo'lishi kerakligi ochib berildi.

Tahlil va natija. Yuqori texnika va texnologiyalarning rivojlanishi zamonaviy biznes olamini raqobatbardosh brendlarga aylantirib yubordi va bu bilan bozorni egallashda afzalliklar yaratdi. Zamonaviy brendlar kompaniya faoliyatida muhim komponentga aylandi. Kompaniyaning brend belgilari ishonch, mustahkamlik, iste'molchilarda ma'lum bir darajada ularga nisbatan umidvorlik yaratildi. Brendlar iste'molchilarning ongini zabt etish strategiyalarini kuchaytirdilar. Brendlar mahsulotga o'xshab ishlab chiqarilmaydi, ular iste'molchilar tafakkurida shakllanadi, shu bilan birga mahsulotga nisbatan emotsional bog'liqlik yaratadi.

D. Aaker brendning ikkita darajali tizimini yaratadi. Bu erda markazda mahsulotni berib, atrofida unga bog'liq bo'lgan asotsiatsiyalarni belgilaydi (1-rasm).

1-rasm. A.Akerning brendni tashkil etadigan tizimlari³

³ Аакер Д. Создание сильных брендов. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2013

Brendning iste'mol ko'lami qanchalik keng bo'lsa, iste'molchi bilan oradagi munosabatlar ham shunchalik yaxshi bo'ladi. Masalan, "Беседа" choyini olaylik, mahsulotning asotsiatsiyasi xalqning choy ichish urf-odatlariga, oilaviy choy atrofidagi yig'ilib o'tirishlariga bog'lagan. Bunday munosabat brendning "Беседа" deb atalishiga monan bo'lgan.

Maqsadli auditoriyani aniqlab, raqobatchilar doirasini aniqlab, siz ma'lum afzalliklarga va'da sifatida belgilanadigan va uning asosida yotadigan brend g'oyasini yaratishga kirishishingiz mumkin. Bu markaning o'ziga xosligi shakllanadigan yadroning bir turi. Masalan, Volvo uchun - "xavfsizlik", Relex - "obro'-e'tibor", Bic - "soddalik va yengillik", Reebok - "faollik" va Camel - "sayohat ruhi". Ushbu bosqichda tovar menejeri uchun eng muhim vazifa - uning nomi bilan bog'liq bo'lishi kerak bo'lgan tovarning ijobiy fazilatlarini aniqlash. Tovar identifikatori individual tovar elementlaridan tashkil topgan bo'lib, ular marketing adabiyotlarida tovar identifikatorlari yoki atributlari deb nomlanadi.

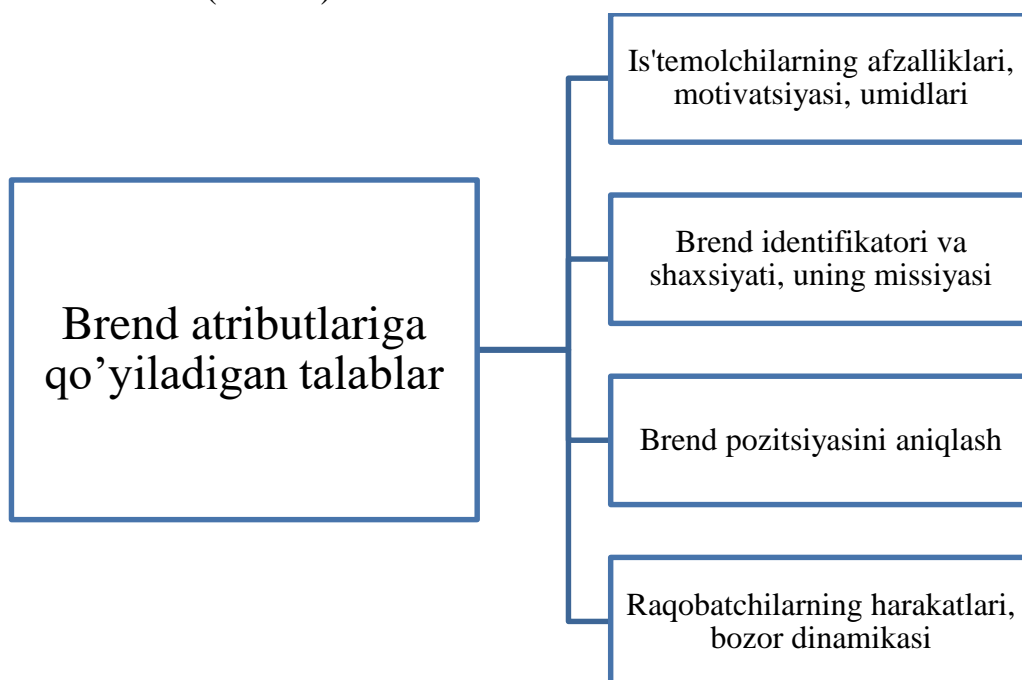
2-rasm. Brendning asosiy atributlari⁴

⁴ Muallif ishlanmasi

Brend atributlari - bu mahsulot yoki xizmat bilan bog'liq bo'lgan sezgir xususiyatlar to'plami. Odatda tovar atributlari mahsulotning tashqi ko'rinishini, uning jismoniy xususiyatlarini, tovar nomini, uning belgilarini, qadoqlarini va boshqalarni o'z ichiga oladi. (2-rasm).

Brendning o'ziga xosligini yaratish shartlaridan biri bu barcha tovar belgilarini doimiy ravishda bo'lishidir. Ammo bu mutlaqo barcha identifikatorlardan foydalanmasdan tovar yaratib bo'lmaydi degani emas.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, aksariyat brendlar uchun ularning ikkitasini yoki uchtasini birgalikda ishlatish kifoya va ular bir-biri bilan uyg'un bo'lishi, tovar o'ziga xosligining umumiy tizimiga mos kelishi va iste'molchilarning istaklari va umidlarini hisobga olishlari kerak (3-rasm).

3-rasm. Brend atributlariga qo'yiladigan talablar⁵

Tovar shiori ham uning belgisi kabi juda muhimdir. U yordamchi yukni ko'taradi, iste'molchiga boshqa tovar identifikatorlarini va birinchi navbatda uning ismini eslab qolishiga yordam beradi, shuningdek, brendning asosiy g'oyasini idrok etish va yodlashga yordam beradi. Muvaffaqiyatli shiorlar ko'pincha insonning butun histuyg'ularini ifodalovchi so'zlarga aylanadi. Bunga pivo brendlaridan birining shiori - "Biz tez-tez uchrashib turishimiz kerak". Yoki, "Siz nimani yesangiz, farzandingiz ham shuni yeydi".

Shiorlarning quyidagi turlari ma'lum:

- tovar shiori - savdo markasining nomi ham shiorda, ham reklama intrigi markazida joylashgan;

⁵ Muallif ishlanmasi

- korporativ shior-missiya - kompaniyaning falsafasini ifodalaydi, o'z nomini bukletda va logotip ostida olib boradi, shiori - reklama shiorlari yozilgan "shit" ("Har doim Coca-Cola");

- ixtiyoriy shior - bu rejalashtirilgan harakatlarga hamrohlik qilish uchun maxsus ishlab chiqilgan, bir xilda izchil bo'lishi va korporativ shior-missiyaga zid bo'lmasligi kerak.

Marketologlarning fikriga ko'ra, tovar shiori sinovining eng yaxshi usuli bu: Ko'zlariningizni yuming, shiorni ayting. "Mahsulot nomi kiritildi - hatto eng yaxshisini orzu qila olmaysiz."

Dastlabki shiorlardan biri bitta tashabbuskor nemis Aleksandr Pushkindan quyidagi so'zlarni sotib olganida paydo bo'lgan degan versiya mavjud: "kunduzdan tiniq, tundan qorong'i". U ushbu so'zni yuklash mumi qutilariga joylashtirdi. Rasmiy ravishda birinchi shior Kodak shiori - "Tugmachani bosasiz, qolganini biz qilamiz" (1891). Qizig'i shundaki, "Maksvell kofe oxirgi tomchisiga qadar yaxshi" shiori 1918 yilda AQSh prezidenti Teodor Ruzvelt tomonidan ixtiro qilingan.

Reklama samaradorligining 75% muvaffaqiyatli shioriga bog'liq deb ishoniladi, chunki agar shior iste'molchiga qiziq bo'lmasa, unda matnning qolgan qismi ham qiziqish uyg'otmaydi.

Brendlashda shrift va rang nomi, savdo belgisi va shiori kabilar muhimdir. E'tiborni jalb qilish, vizual idrok etish uchun maqbul shartsharoitlarni yaratish brendning ushbu tarkibiy qismlariga bog'liq.

Shriftni tanlash bo'yicha universal ko'rsatmalar mavjud:

1) reklama uchun serif shriftidan foydalanish tavsiya etiladi - bu gorizontalar "tayoqchalar" bilan qilingan har bir harfning vertikal elementlari (to'rtburchaklar shaklida ham, yaxlitlash shaklida ham). Bunday "tayoqchalar" iste'molchining ko'zlari uchun mos yozuvlardir: o'qish qobiliyatiga ega bo'lgan kattalar tepadan boshlab o'qiydi, ya'ni. qarash harflarning yuqori qismiga yo'naltirilgan, tanish belgilar ularning konturlari bilan tan olinadi;

2) shriftni o'qish oson bo'lishi kerak, ya'ni. Ko'p sonli ma'lumotni qo'lda yozilgan shriftda yoki asl konturli harflar bilan berish befoyda - nafis ligatura qiziqishni uyg'otishi mumkin, ammo bu ma'lumotni tez o'qish va idrok etishga xalaqit beradi. O'qish qobiliyatiga quyidagilar ta'sir qiladi: shrift uslubi, harf qalinligi va hajmi, chiziq uzunligi, so'zlar orasidagi bo'shliq, satrlar orasidagi xatboshilar orasidagi masofa.

Ba'zi g'ayrioddiy shriftlar mavjud:

- yumaloq shakllarning ko'pligi tufayli do'stona ko'rinishga ega bo'lgan shriftlar;

- tasvirning individualligini ta'kidlaydigan, lekin asosiy matnda ishlatilishi tavsiya etilmaydigan dekorativ shriftlar, chunki ular idrok qilishga xalaqit beradi;

- ma'lum bir yuzsizlik va mexanizm taassurotini yaratadigan burchakli shriftlar;
- do'stona va ochiqlik ifodasini beradigan qo'lda yozilgan shriftlar.

Shriftlar har xil shakllarning yonma-yon, ichki va tashqi tomonlariga joylashtirilgan, shuning uchun ularning belgilanishini bilish muhimdir:

- 1) aylana - bu abadiylik va to'liqlik, shuningdek vaqtni boshqarmaslik belgisidir;
- 2) ellips yoki oval - evolyutsiya, zamonaviylik, taraqqiyot, yangilik belgisi;
- 3) uchburchak hayotiylik belgisidir;
- 4) kesishgan uchburchaklar - qarama-qarshi tomonlar uyg'unligining ramzi;
- 5) kvadrat - simmetriya, barqarorlik va tartib belgisidir;
- 6) to'rtburchak tanish, qulay va tanish bo'lgan belgidir.

Keling, shriftlarning belgilaridagi samaradorligini tahlil qilaylik. Bitta tavsiyanomada tovar uchun maqbul bo'lgan serif shrifti eslatib o'tilgan. Biroq, tashqi reklamada u deyarli ishlamaydi (Times shrifti hamma joyda oqlangan ko'rinadi, ayniqsa kichik harflar haqida gap ketganda), chunki to'g'ridan-to'g'ri shriftlar belgining o'zi ishlab chiqarishga mos keladi. Buning sababi shundaki, belgilar iste'molchi tomonidan juda tez o'qilishi kerak va seriflar birlashganda o'qishni qiyinlashtiradi. Choplangan shriftlar yozuv belgilariga eng mos keladi: "Helvetica", "Futura", "Tahoma", "Arial Bold". Keyinchalik samarali ta'sirga erishish uchun harflar orasidagi masofani biroz oshirish kerak.

To'g'ridan-to'g'ri turdagi belgilar arzonroq, chunki ularni yig'ish osonroq. Bundan tashqari, to'g'ri harflar seriflarga qaraganda bir xilroq yoritilgan, chunki ikkinchisi turli xil qalinliklarga ega, bu ularning idrok sifatini pasaytiradi. Belgini ishlab chiqarish uchun bir vaqtning o'zida ikki yoki uchta shriftdan foydalanish mumkin - asosiysi chiziqlar orasidagi masofani va harflar orasidagi masofani kuzatishdir.

Milliy brendning rivojlanishi ham brending jarayonini qay darajada tashkil topganiga bevosita bog'liq. Brending jarayoni – bu boshqaruv faoliyatining majmui bo'lib, brending tizimida operatsiya va protseduralarning o'zaro, uyg'un mos ravishda ta'minlovchi usul va uslublardan iborat.

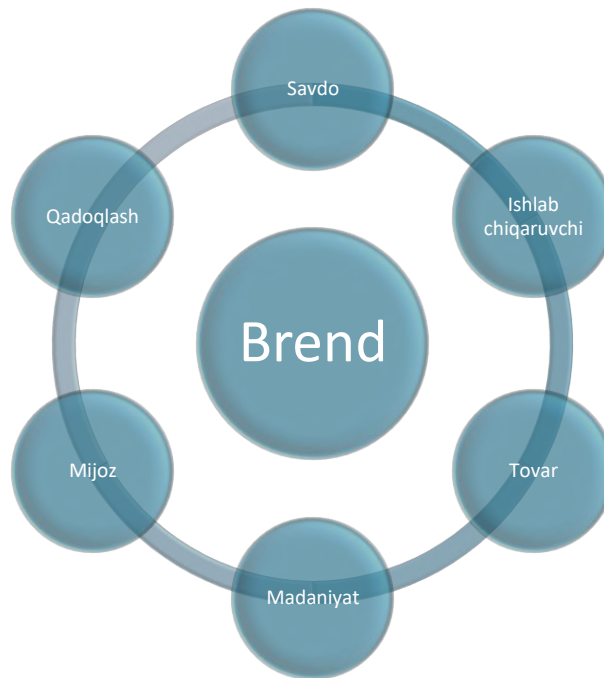
Brending jarayoni davriy xususiyatga ega bo'lib, quyidagi bosqichlardan tashkil topadi:

- 1- Bosqich. Xaridorlarning ehtiyoji va qiziqishi asosida axborot ma'lumotlarini yig'ish va uni tahlil qilish, savdo markasiga bo'lgan munosabatini o'rganish, hamda raqobatchi brendlarning xatti- harakatlarini kuzatish;
- 2- Bosqich. Brendning straregik barqarorligini ta'minlab berish uchun qarorlar ishlab chiqish va uni qabul qilish;
- 3- Bosqich. Qabul qilingan qarorlarni amalda qo'llash;
- 4- Bosqich. Boshqaruv qarorlarining amalda qo'llanilish jarayonini nazorat qilish;

5- Bosqich. Qarorning bajarilishini muvofiqlashtirish.

Umuman, korxonada brend qurish texnologiyasining asoslari quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

1. Brendning mohiyatini aniqlash.
2. Brend nomini tanlashda ratsional va emotsional aspektlarni inobatga olish.
3. Brend mohiyati va asotsiatsiyalarini turkumlanishini tahlil qilish.
4. Brendning ustunliklarini uni pozitsiyalashda hisobga olish.
5. Brend va uning atrofida o'rab turgan omillarni ketma-ketligini modellashtirish.

2-rasm. Brend mohiyati va unga ta'sir etuvchi asosiy omillar⁶

Brendingda empirik marketing strategiyasi ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki bu marketing bo'yicha brend – bu empirik havotirlikning yo'naltiruvchisidir, ularga nomlar, logotiplar, ishoralar, marketing voqealar, iste'mol qiluvchilar bilan aloqa va boshqalar kiradi.

Bunga formula qilib, “Brend = Identifikator”, ya'ni brend kimga tegishli ekanligi va shu orqali brend sifatini belgilab berishga qaratilgan bo'lishini aytishimiz mumkin. Yana “Brend = Xavotirlik”, bu insonning his-tuyg'uga javob beradigan organlariga ta'sir etib, aql-idrok va yurakni zabt etishga qaratiladi.

1-jadval

Brendingda empirik marketing strategiyasiga asoslarga empirik model⁷

⁶ Muallif ishlanmasi.

⁷ Muallif ishlanmasi

	<p>His-tuyg'u</p>	<p>Brend reklamasi eshitayotgan iste'molchilarning eshituvchi va ko'ruvchi retseptorlariga ta'sir etish uchun qaratiladi. Video ketma-ketlik ularga shunday bir kuch orqali ta'sir etishi mumkin-ki, iste'molchilarning bu brend to'g'risida taassuroti ko'tarilishi mumkin. Masalan, "Tide" kompaniyasining reklamasida o'z obrazini tog'dagi tozalik va musaffolikka ko'tarib, asotsiatsiyalarini esa: tog' havosi, gullar ustidagi shudring va tog' cho'qqisidagi qorlar bilan bog'lagan.</p>
	<p>Sezish</p>	<p>Bunda reklama o'z brendini sezish, emotsional holatini ko'tarishga, tomoshabinlarni shu obrazga kirishiga harakat qiladi. Masalan, "Camay" sovuni o'z reklamasida sovunga tegishingiz bilan o'zingizni Parijda, Eifel minorasining oldida bo'lib qolgandey ko'rsatib bergan.</p>
	<p>Fikrlash</p>	<p>Bunda brend o'z iste'molchilarini fikrlashga undaydi. Unda ko'pincha kadr ortidagi tekstlar va tushuntirishlar beriladi.</p>
	<p>Harakat</p>	<p>Bunday reklama roliklari harakat orqali hayot tarzining o'zgarishini ko'rsatadi. Masalan, soqol olish uchun mo'ljallangan "Gillette" brendi o'zining yangi Max-3 mahsulotini yaratish uchun 6 yil va 750 mln. doll. sarf qildi. Video ketmaketlikda bir qo'lning soqol olish uchun bo'lgan harakati samolyotning uchishi bilan solishtirilgan.</p>
	<p>O'zaro bog'lash.</p>	<p>Bunday reklamada iste'molchini brend o'ziga bog'lab qo'yadi. Masalan, "Harley – Davidson" mototsikllari o'z reklamasida oddiy uch kishini mototsikl mingandan keyin baykerlarga aylantirib, siz ham ularning bittasi bo'lishingiz mumkinligi haqidagi ehtiyojini tug'dirish uchun harakat qilgan.</p>

Xulosa. Brendlar mahsulotga o'xshab ishlab chiqarilmaydi, ular iste'molchilar tafakkurida shakllanadi, shu bilan birga mahsulotga nisbatan emotsional bog'liqlik

yaratadi. Brending – tovarni bozordagi faoliyatini oshirish uchun qo'llanilib, tovar belgisi, markasi, qadog'i, reklamasi va boshqalar bilan birgalikda, mahsulotni raqobatchi kompaniyalardan ajralib turishiga va o'ziga xos obraz yaratishiga yordam beradi.

Sifatli mahsulot ishlab chiqarishiga qaramay, o'zbek ishlab chiqaruvchilarining odatiy muammosi – ular qadoqlash, qadoq dizayni va reklamadan to'g'ri va samarali foydalanishmaydi. Tashqi ko'rinishidan sifatsiz bo'lgani uchun, biz ishlab chiqargan mahsulotlar qo'shni mamlakatlar bilan raqobatlasha olmayapti. Qachongacha o'zbek iste'molchisi: “O'zbekiston mahsulotlarini sotib olish o'rniga, yaxshisi Qozog'istonning mahsulotidan (yog', pishloq) ola qolay” degan fikr bilan yashaydi. Rossiyaning mahsulotlari haqida gapirma ham bo'ladi. Ular allaqachon chiroyli qadoqlanib, reklama qilib berilgan.

Ko'pchilik, fransuzlarning “Grey Goose”i bilan ruslarning “Столичная” aroqlari o'rtasidagi farqini kuchli marketing va reklamaning to'g'ri yo'lga qo'yilganidan deb bilmaydi. Vaholanki shunday, aynan yuqoridagi 2 omil tufayligina “Grey Goose” o'z sohasida yetakchi. Aroq bozori faqat brending asosida ushlab turiladi. Bir xil tarkib, bir xil ta'm va bir xil texnologiya. Hammasi bir xil, faqat “Grey Goose” dagi elitpozitsiya va elit reklamalardan boshqa. Shuning uchun “Grey Goose” premium klassdagi tovar, “Столичная” bo'lsa odatiy iste'mol uchun deb e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing Management. Pearson Education, Inc., publishing as Prentice Hall, United States of America 2012 y.;
2. Ден С. Кеннеди. Жесткий бренд-билдинг. Изд.: Алпина паблишер, 2017.-290 стр.;
3. Лейни Т.А., Семенова Е.А., Шилина С.А. Бренд-менеджмент. М.:Дашков и Ко, 2018. – 134 с.
4. Басовский Л.Е. Маркетинг: Курс лекций. –М.: ИНФРА-М, 2019. – 219с

INFLYASION TARGETLASH REJIMINI QO‘LLASH MAKROIQTISODIY BARQARORLIK VA AHOLI FARAVONLIGINI TA‘MINLASHNING ZARURIY SHARTI

Pardayev Taxir Mavlanovich¹
TDIU, 2-kurs Makroiqtisodiyot magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston sharoitida inflyatsiyaga qarshi siyosat rejimining tanlanishi, O‘zbekiston Markaziy bankining vazifasi, inflyatsion targetlash pul-kredit siyosatini olib borishning eng ommabop usullaridan biri ekanligi, narxlar barqarorligini ta‘minlash, inflyatsion targetlash rejimi bir necha makroiqtisodiy maqsadlarga erishish imkonini berishi hamda asosiy stavka haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: inflyatsiya, O‘zbekiston Markaziy banki, inflyatsion targetlash, pul-kredit siyosati, narxlar barqarorligi, asosiy stavka.

O‘zbekiston sharoitida inflyatsiyaga qarshi siyosat rejimining tanlanishi qator sabablar bilan izohlanadi. Bugungi kunda inflyatsion targetlash pul-kredit siyosatining ta‘sirchan rejimi sifatida o‘zini namoyon qilib, o‘rta muddatli istiqbolda narxlar barqarorligini ta‘minlash maqsadiga eng muvofiq keluvchi rejim hisoblanadi.

Kirish. Har bir davlat Markaziy bankining, shu jumladan, O‘zbekiston Markaziy bankining vazifasi inflyatsiyani jilovlashdir. Darhaqiqat, so‘mning qadrsizlanishi va erkin konvertatsiyaga o‘tish davrida (2017—2019-yillar) mamlakatda inflyatsiya yuqori darajada, ya‘ni, o‘rtacha 15 foiz atrofida bo‘lgan. Ammo 2020-yilga kelib Markaziy bank inflyatsiya darajasini 11,1 foizgacha tushirishga muvaffaq bo‘ldi. Inflyatsiyani doimiy ravishda past darajada ushlab turish Markaziy bankning ustuvor vazifasidir.

1-rasm. Inflyatsiyani targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o‘tish¹

¹ Muallif ishlanmasi

Asosiy qism. Yuqorida keltirilgan rasmdan aniqlashimiz mumkinki, Inflyatsiyani targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish O'zbekiston prezidentning 2019-yil 18-noyabrda farmonida tasdiqlangan bo'lib, Farmonga muvofiq, Markaziy bank 2019-yildan 2022-yilgacha 7,5 foizgacha va 2023-yilga kelib 5 foizgacha pasayishini ta'minlaydi. Xalqaro valyuta jamg'armasiga ko'ra, O'zbekiston Markaziy banki inflyatsion targetlash tizimiga tasdiqlangan muddatda to'liq o'tishga ijobiy baho berilgan.

Hozirgi kunda inflyatsion targetlash pul-kredit siyosatini olib borishning eng ommabop usullaridan biri bo'lib, ushbu usul jahondagi 40 dan ortiq mamlakatlarda qo'llanilmoqda. Inflyatsiyaning maqsadli ko'rsatkichi (targeti)ga erishish uchun pul-kredit siyosati mexanizmlari bosqichma-bosqich ushbu rejimga o'tkazilib, inflyatsiyani pasaytirishda samarali instrument sifatida foydalaniladi. O'z navbatida, ushbu rejimning qo'llanilishi narxlar barqarorligini ta'minlash orqali o'rta muddatli istiqbolda mustahkam va barqaror iqtisodiy o'sish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishi mumkin.

Shu bilan birga, Markaziy bank inflyatsiya darajasining eng mos maqsad (target)ini aniqlab olib, unga pul-kredit siyosati instrumentlarini qo'llash, iqtisodiy rivojlanishni muntazam tahlil qilish va pul-kredit siyosati rejalarini keng yoritish orqali erishadi.

Markaziy bank inflyatsiyaning erishilishi zarur eng mos maqsad (target)ini (masalan, inflyatsiyaning 5 foizli darajasiga erishish) o'rnatib, ushbu targetni pul-kredit siyosati instrumentlaridan foydalangan holda saqlashi lozim.

Narxlar barqarorligini ta'minlash inflyatsion targetlash rejimiga o'tishda samarali usullardan biri bo'lib, u o'z navbatida, "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonunga muvofiq, Markaziy bankning bank tizimi va to'lov tizimlari ishlashining barqarorligini ta'minlash singari asosiy maqsadlari qatorida turadi. Past darajadagi va prognoz qilinadigan (barqaror) inflyatsiya mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sish uchun juda zaruriy omil hisoblanadi. Binobarin, inflyatsion kutilma tijorat banklari tomonidan kredit ajratishda undagi foiz stavkasiga qo'shiladi hamda yuqori inflyatsion kutilma kredit foiz stavkasining yuqori bo'lishiga olib keladi.

Barqaror iqtisodiy o'sish uchun past darajadagi va prognoz qilinadigan (barqaror) inflyatsiya markaziy banklar uchun zaruriy shartlardan biri hisoblanadi. Shu sababli, past darajadagi va prognoz qilinadigan (barqaror) inflyatsiyani ta'minlash aksariyat markaziy banklar tomonidan ularning uzoq muddatli maqsadi (target) sifatida belgilanadi.

Inflyatsion targetlash rejimi bir necha makroiqtisodiy maqsadlarga erishish imkonini beradi:

narxlarning keskin oshishi va yuqori inflyatsiyani oldini olish;

- pul bozorini shakllantirish, pul bozorini segmentlash sabablarini bartaraf etish;
- ichki va tashqi omillarni hisobga olgan holda, aholi va tadbirkorlarning to'lov qobiliyatini qo'llab-quvvatlash hamda moliya sektorining barqarorligini ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki inflyatsion jilovlash rejimi sharoitlarida pul kredit siyosatining quyudagi instrumentlari foydalanadi:

Inflyatsion targetlash rejimida inflyatsiya darajasini ushlab turish uchun pul-kredit siyosatining asosiy instrumentlaridan biri bo'lib, Markaziy bank tomonidan belgilanadigan asosiy stavka hisoblanadi.

Markaziy bank asosiy stavkani o'zgartirish orqali tijorat banklari tomonidan omonat va kreditlar bo'yicha taklif etiladigan foiz stavkalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu o'z navbatida, umumiy talab orqali iqtisodiyotdagi narx darajasiga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tilayotgan bo'lib, 2023 yilda 5 foiz darajadagi inflyatsion maqsad (target)ga erishish rejalashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va uning inflyatsiyaga qarshi kurashdagi asosiy vazifalaridan biri bu Markaziy bank asosiy stavkasi – pul kredit siyosatining asosiy instrumentlaridan biri hisoblanadi. Banklararo pul bozoridagi foiz stavkalari, shuningdek, Markaziy bank tomonidan bank tizimiga likvidlikni taqdim etish bevosita asosiy stavkaga bog'liq.

Asosiy stavka iqtisodiyotdagi foiz stavkalari darajasiga, shuningdek, aholi va biznesning iste'mol va investitsion (sarmoya kiritish) qarorlariga ta'sir ko'rsatgan holda ichki talab va inflyatsiya darajasi o'zgarishida ahamiyat kasb etadi.

Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, asosiy stavka darajasi Markaziy bank boshqaruvi majlislarida pul-kredit siyosati sharoitlari, joriy va kutilayotgan inflyatsiya darajasi hamda makroiqtisodiy holatni inobatga olgan holda belgilanadi. Odatda, agar inflyatsiya darajasi ko'tarilsa, Markaziy bank ham asosiy stavkani ko'taradi. Agar inflyatsiya darajasi pasaysa, bunda Markaziy bank asosiy stavkani pasaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining monetar siyosatini asosiy vazifalardan biri ham inflyatsiya sur'atlarini pasaytirishdan iborat. Chunki Markaziy bankning monetar siyosatin to'g'ri olib borilishiga ta'sir qiluvchi omillardan biri bo'lib inflyatsiya hisoblanadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 22 oktyabrdagi yangi tahrirda qabul qilingan **“Valyutani tartibga solish to'g'risida”**gi O'RQ-573-sonli qonuni valyuta munosabatlarini tartibga solishda Markaziy bankga katta erkinlik berilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 11 noyabrdagi yangi tahrirda qabul qilingan **“O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank to'g'risida”**gi O'RQ-582-sonli qonuni Markaziy bank bosh maqsadini aniq belgilab bergan bo'lib, bunda uning bosh maqsadi mamlakatda narx barqarorligini ta'minlash ekanligi keltirilgan.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki mamlakat iqtisodiyotida narx barqarorligini ta'minlashda muhim ikki zaruriy shartga e'tibor qaratishi lozim. Bular, birinchidan iqtisodiy o'sish va inflyatsiya darajasi o'rtasidagi optimal balansga erishish hamda ikkinchidan inflyatsiyaning prognoz ko'rsatkichi bilan uning maqsadli ko'rsatkichi o'rtasidagi tavofutni kamaytirishda Markaziy bank pul-kredit siyosati transmission mexanizmi rivojlangan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Chunki rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalangan holda Markaziy bank “arsenal”ida inflyatsiyaga yetarlicha ta'sir ko'rsatadigan transmission mexanizm kanallarini rivojlantirish hayotiy muhim va dolzarb sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://finlit.uz/uz/articles/monetary-policy/base-rate/>
2. <file:///C:/Users/Admin/Downloads/zbekiston-i-tisodiyoti-musta-il-taraiyotining-mu-im-natizhalari-amda-isti-bolli-y-nalishlari.pdf>
3. <https://daryo.uz/2017/09/04/yuliy-yusupov-inflyatsiya-nimasi-bilan-zararli-va-unga-qarshi-qanday-kurashish-mumkin>
4. <https://mineconomy.uz/uz/node/2408> <https://finlit.uz/uz/articles/monetary-policy/concept-of-inflation/>

INTERJECTIONS IN NONVERBAL COMMUNICATION

Khaydarova Dilnavoz Rakhimovna

Master's Degree student of National University of Uzbekistan

Abstract

The paper attempts to clarify the pragmatic features of interjections in non-verbal communication in English and Uzbek languages, depending on the situation of communication and general context. Historically, interjections can be defined in two different points of view: as a part of linguistic sphere, or as a non-verbal communication tool signifying feelings of states of mind. Usage of interjections is particularly important for an adequate perception of paralinguistic tools, body movements, gestures and facial expressions. Fiction literature is a rich source to define more exactly not only the meanings of interjections in non-verbal communication in English and Uzbek languages, but the description of the sphere of these units' functions.

Keywords: Interjection, Non-verbal Communication, Emotional State, Context, Paralinguistics.

INTRODUCTION

Interjection is a part of speech that occurs as an utterance on its own and expresses a wide variety of spontaneous feeling or reaction such as happiness, anger, sadness, interest, curiosity, hurt, annoyance, anxiety, embarrassment, pleasure, hope, etc. Likewise, non-verbal communication occurs without using any oral or written word to convey these information counted above. Non-verbal communication increases understanding of messages and interjections can put more emphasis and reinforcement to the information being said. Process of sending and receiving of message is successful and gets desired results while using both of them accordingly. The ongoing researches about interconnection between non-verbal communication and interjections performs different views and opinions. In this paper, we assess the relative strengths and weaknesses of different approaches that reflect the relationship between non-verbal communication and interjections, and suggest a new analysis which preserves the insights of both. Interjections have a natural and a coded element, and are better analyzed as falling at various points along a continuum between 'showing' and 'saying'. This correlation is characterized in theoretical terms, and some implications of the proposed approach are considered.

Materials and Methods

The term "interjection" arises from the Latin inter meaning between" and jacer meaning "throw". They are words or constructions with no real linguistic value but

we generally employ them to express feelings or states of mind in daily life situations. We use interjections more in speaking than in writing. Examples in English include ‘wow’, ‘ouch’, ‘oops’, “er”, “huh”, “gee”, “ooh”, “uh”, “aha”, “brrr”, “shh”, “ahem”, “psst”. In Uzbek “voy”, “oh”, “eh”, “dod”, “pisht”, “tish” etc. Interjections may be primary and secondary. Primary interjections are not derived from other parts of speech. Secondary interjections are derived from other parts of speech. They are homonymous with the words they are derived from. They are: “well”, “now”, “here”, “there”, “come”, “why” etc.

Historically, interjections have often been seen as marginal to language. Latin grammarians described them as non-words, independent of syntax, signifying only feelings or states of mind. Nineteenth-century linguists regarded them as para-linguistic, even non-linguistic phenomena: “between interjection and word there is a chasm wide enough to allow us to say that interjection is the negation of language” (Benfey 1869: 295); “language begins where interjections end” (Müller 1862: 366). Sapir described interjections as “never more, at best, than a decorative edging to the ample, complex fabric of language”.

The origin of studies about relationship between non-verbal communication and interjections started with ‘The Expression of the Emotions in Man and Animals’. Darwin (1872) noted that “emission of sounds” was “efficient in the highest degree as a means of expression”, and although the book was largely about facial expression, he made some passing observations about interjections: “Moderate disgust is exhibited in various ways; by the mouth being widely opened, as if to let an offensive morsel drop out; by spitting; by blowing out of the protruded lips, or by a sound as of clearing the throat. Such guttural sounds are written as ach or ugh; and their utterance is sometimes accompanied by a shudder ...”

Contemporary research into the vocal expression of emotions, however, has focused on prosodic properties of the voice rather than on expressive sounds; and the study of emotional expression has been overall dominated by facial, rather than vocal, expression. And here interjections perform the characteristics of non-linguistic means.

Among linguists, interjections and non-verbal communication have generally been a marginal topic because they seem to be at the periphery of the language system (Ameka, 1992). Significant monographs exist in German (Ehlich, 1986; Graf, 2010), Italian (Poggi, 1981) and Russian (Šaronov, 2008), but they have not had much impact on Anglophone linguistics. A number of linguistic works on interjections have appeared in studies on discourse and/or pragmatic markers, e.g. Schiffren (1987: Ch 4), Aijmer (2004), Norrick (2008). The most substantial linguistic works in English have been undertaken by researchers in the Natural Semantic Metalanguage (NSM) paradigm, especially the papers in Ameka (1992), and also Wierzbicka ([1991] 2003). Sociologists and anthropologists have made limited but useful contributions, e.g.

Goffman (1981), Kockelman (2003). Overall, the literature on interjections and emotion can be characterized as sparse and scattered.

Results and Discussions

During the 19th century, despite a growth in the empirical adequacy of grammars, the emotion-expressive view of interjections became even more prominent. This was thanks to two popular concerns. First, there was the search for psychological counterparts of linguistic phenomena. The idea that language reflects a speaker's mental processes was much older, but now concepts borrowed from the new and rapidly developing discipline of psychology stimulated linguists to take the psychological basis of words and sentences much more seriously. The meaning of words became generally identified with events in the mind of the speaker: concepts or representations. For interjections, there were no corresponding concepts or representations available. The most plausible alternative was to assume that the mental occurrences reflected by this word class were emotions.

Secondly, there was the increased involvement in theories on the origin of language. Language was frequently assumed to have developed from natural emotional cries, and interjections were regarded as grandparents of those first words.

In Gardiner's general linguistic work, the model is not the most prominent issue, compared to his central theme, the distinction between speech and language. But within the theory of speech, the subject is of considerable importance; it is extensively discussed twice, in two subsequent chapters of his book. Jakobson became famous for his achievements in almost every area of linguistics. His theory of language functions became very well-known, but the same is true of quite a few other new ideas he launched. Within the work of the psychologists Révész and Duijker, the discussion of language was restricted to only one episode in their careers. In Révész's case, however, the involvement in the problem of language origin was closely related to his general developmental approach in psychology, and also to his general endeavour to extend the area of psychology to the higher products of human culture. For example, he also published on the psychology of creative art, and in his book on the origin of language, parallels are drawn between language and music. So his linguistic work is not an accidental side-issue. Moreover, Révész considered his book on the origin of language to be his most successful work. Duijker was Révész' pupil and eventually became his successor as director of the Amsterdam Laboratory of Psychology. His book about extralingual elements in speech was his thesis. It appeared in the same year as Révész' *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache*. Their simultaneous focus on language cannot be accidental, given their close professional relationship. On the other hand, the books are very dissimilar, and they hardly refer to each other. They share the broad perspective on language and its relation to other types of communication, but Révész' developmental approach is entirely lacking in Duijker's work. Their models of

language functions also differ considerably. After his thesis, Duijker was mainly involved in general psychology. He developed a five-fold division of the discipline, which became very influential in the organization of departments of psychology. Duijker returned to linguistics only very late in his career, when he was inspired by new developments in psycholinguistics.

Conclusion

As the last word, many scientists define interjections in different ways and give their own definitions. Non-verbal communication assists to understand the language and interjections emphasize the information. Utilizing nonverbal communication and interjections together gives the opportunity to send and receive different information effectively. From history, when people communicate without any language, interjections effectively assist and they have been integrated for centuries in order to give emotional colorfulness to speech. That's why we assess the relative strengths and weaknesses of different approaches that reflect the relationship between non-verbal communication and interjections, and suggest a new analysis which preserves the insights of both.

REFERENCES

1. Crystal, D. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of Linguistics*. Cambridge: CUP.
2. Essberger, J. (2009). Interjections. Retrieved February 10, 2009 from <http://www.englishclub.com/grammar/interjections.htm>.
3. Fodor, J., Fodor J., & Garrett, M. (1975). The psychological unreality of semantic representations. *Linguistic Inquiry*, Fall: 515-531.
4. Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*. Oxford: Blackwell, 233-235.
5. Li, Conghe. (2005). A cognitive-pragmatic account of interjections. *US-China Foreign Language*, 65-70.
6. *Longman Dictionary of Contemporary English*. (2003). Essex: Pearson Longman, 78-81.
7. Jakobson, Roman. 1960. 'Linguistics and poetics.' In: *Style in language*. Ed. by T.A. Sebeok. Cambridge MA: MIT Press, 350-377.
8. Popper, Karl. 1972. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon, 45-54.
9. Yoshida, K., Kamiya, M., Kondo, S. & Tokiwa, R. (2000). *Heart to heart: Overcoming barriers in cross-cultural communication*. Tokyo: Macmillan Language House, 133-136.
10. Wierzbicka, A. (1992). The semantics of interjection. *Journal of Pragmatics*, 18, 159-411, 111-192.
11. Wilkins, D. (1992). Interjections as emotions. *Journal of Pragmatics*, 18, 119-158.

**HUJUMLARNI ANIQLASH TIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH
UCHUN BINAR TASNIFLAGICHLAR ALGORITMINI TAHLIL QILISH**

Shirinov Bobir Botir o'g'li,

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU,

Axborot xavfsizligi kafedrası assistenti,

[*sh.bobur1994@gmail.com*](mailto:sh.bobur1994@gmail.com)

Shukurov Orziqul Pardayevich,

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU,

Axborot xavfsizligi kafedrası assistenti,

[*orzubek90@bk.ru*](mailto:orzubek90@bk.ru)

Annotatsiya: Maqolada tarmoq hujumlarini aniqlash tizimlarining tuzilishi va ishlashining o'ziga xos xususiyatlari hamda tarmoqlarda paketlarni tahlillovchi algoritmlarni takomillashtirish imkonini beruvchi usullar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, hujumlarni aniqlash tizimini takomillashtirishda binar klassifikatorlar usulidan foydalanish algoritmi orqali taklif etilgan model ko'rsatkichlarini baholash tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: hujumlarni aniqlash tizimi, tarmoq paketlari, klassifikatorlar, detektorlar, kompyuter tarmoqlari, sensorlar, model va algoritmlar

Kirish. Hujumlarni aniqlash tizimini (IDS) ishlab chiqish axborot xavfsizligi sohasidagi ustuvor yo'nalishlardan biridir. Ushbu muammoni hal qilishning ahamiyati kompyuter tarmoqlari tahdidlarining doimiy o'sishi va xilma-xilligi bilan bog'liq bo'lib, ularning amalga oshirilishi turli tashkilotlarda jiddiy moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Kasperskiy laboratoriyasi statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2017-yilning birinchi choragida 479 milliondan ortiq kompyuter hujumlari aniqlangan va bartaraf etilgan bo'lsa, 2018-yilning shu davrida bu ko'rsatkich 796 million hujumdan oshgan [1]. Har yili hujumlarning bunday ko'payishi administratorlar va xavfsizlik bo'yicha tahlilchilar tomonidan sezilarli darajada ko'proq kuch va vaqt sarflashni talab qiladi. Korporativ tarmoq resurslarining xavfsizligini ta'minlash uchun muhim mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan kompaniyalar IDS komponentlari va unga xizmat ko'rsatadigan xodimlar ko'rinishidagi maxsus uskunalarni saqlashga qaratilgan katta moliyaviy va moddiy resurslarni sarflaydilar [9].

Shu sababli, anomal tarmoq ulanishlarini aniqlash vazifasi dolzarb bo'lib, ushbu maqolada taklif qilingan, hisoblash intellektining (HI) turli toifali usullari va signatura tahlilining kombinatsiyasidan (gibrid usuli) foydalanadigan yechim taklif etiladi.

Adabiyotlar sharhi: Ushbu muammolar haqida asosan chet el olimlari va professorlari ilmiy izlanish ishlarini olib borganlar va tezis, ilmiy maqolalar hamda bir qancha kitob nashrlarida o'z tajribalarini keltirib o'tishgan.

Bularga misol sifatida: Scarfone, Karen; Mell, Peter "Guide to Intrusion Detection and Prevention Systems (IDPS)", Engin Kirda; Somesh Jha; Davide Balzarotti "Recent Advances in Intrusion Detection", Denning, Dorothy E., "An Intrusion Detection Model", Vaccaro, H.S., and Liepins, G.E., "Detection of Anomalous Computer Session Activity", Singh, Abhishek. "Evasions In Intrusion Prevention Detection Systems" kabi nashrlarni keltirib o'tishimiz mumkin.

Materiallar va usullar. Anormal tarmoq ulanishlarini aniqlash uchun taklif etilayotgan metodologiyaning umumiy strukturasi quyidagi besh bosqichdan iborat:

1. klassifikatorlar daraxtini qurish;
2. tarmoq ulanishlari parametrlarini shakllantirish;
3. tarmoqqa ulanish parametrlarini oldindan qayta ishlash;
4. klassifikatorlar daraxtining kenglikdagi ierarxik o'tishi;
5. anomal tarmoq ulanishlarini aniqlash.

IDS komponentlarini operator va tizim tomonidan bajariladigan harakatlarni ko'rsatadigan ushbu usulning har bir bosqichiga batafsilroq to'xtalib o'tamiz.

Ushbu usulning birinchi bosqichi tayyorgarlik sifatida tavsiflanishi mumkin, u individual ikkilik tasniflagichlar (detektorlar) tuzilishini tanlashni o'z ichiga oladi: qatlamlarning o'lchamlari va soni, o'qitish parametrlari va algoritmlari, faollashtirish funksiyalari turlari va yadro funksiyalari. Har bir detektor uchun o'rganish qoidalari to'plamini tuzish mumkin [2]. Har bir bunday guruhdagi detektorlar bittaga-hamma (one-vs-all), birga-bir (one-vs-one) yondashuvlar yoki ularning turli xil kelib chiqishiga asoslangan tasniflagichga birlashtiriladi.

Birinchi yondashuvda har bir $F_{jk}^{(i)}: R^n \rightarrow \{0,1\}$ ($k = 1, \dots, m$) detektor $\{(x_l, [c_l = k])\}_{l=1}^M$ ma'lumotlarga o'rgatiladi va $F_j^{(i)}$ detektorlar guruhining ishlashi istisno prinsipi yordamida tasvirlanadi:

$$F_j^{(i)}(z) = \begin{cases} \{0\} \\ \{k \mid F_{jk}^{(i)}(z) = 1\}_{k=1}^m \end{cases}, \quad \text{agar } \forall k \in \{1, \dots, m\} \quad F_{jk}^{(i)}(z) = 0$$

Ikkinchi yondashuvda har bir $C_{m+1}^2 = \frac{(m+1)*m}{2}$ detektorlar $F_{jk}^{(i)}$ yorlig'i bilan faqat ikkita k_0 va k_1 sinfga mansub ob'ektlar to'plamiga o'rgatiladi, bu yerda $0 \leq k_0 < k_1 \leq m$ va $F_j^{(i)}$ detektorlari guruhining ishlashi max-wins formulasi bilan beriladi:

$$F_j^{(i)}(z) = \left\{ \arg \max_{c \in \{0, \dots, m\}} \sum_{k=c+1}^m [F_{jck}^{(i)}(z) = 0] + \sum_{k=0}^{c-1} [F_{jck}^{(i)}(z) = 1] \right\}.$$

1-jadvalda kirish ob'ektini bir yoki bir nechta ($m + 1$) sinf belgilari bilan bog'lash uchun mo'ljallangan ko'p sinfli modelga detektorlarni birlashtirish uchun ko'rib chiqilgan sxemalarning xususiyatlari ko'rsatilgan.

1-jadval

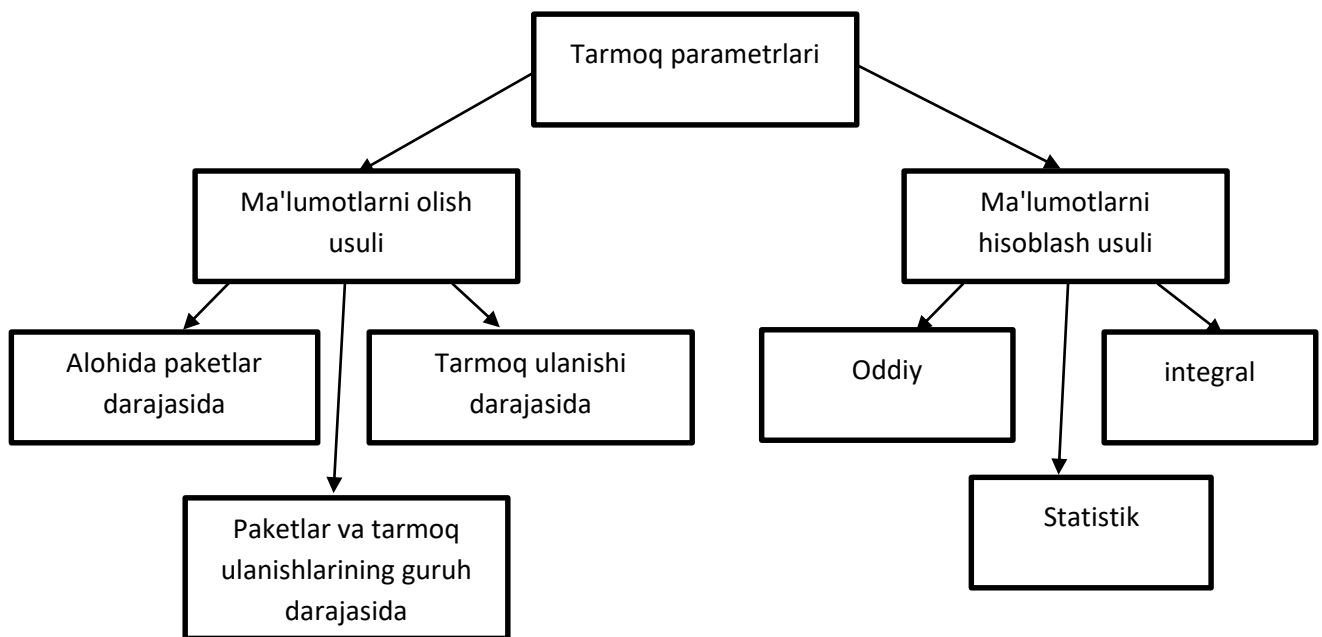
Detektorlar birlashma sxemalarining xarakteristikallari

Birlashma sxemasi	O'rganiladigan detektorlar soni	Ob'ektlarni tasniflashda ishtirok etadigan detektorlarning minimal soni	Tasniflashda ishtirok etadigan detektorlarning maksimal soni
Birga-hamma	m	m	m
Birga-bir	$\frac{(m + 1) * m}{2}$	$\frac{(m + 1) * m}{2}$	$\frac{(m + 1) * m}{2}$
Birga-bir	m	1	m
Yo'naltirilgan asiklik grafik	$\frac{(m + 1) * m}{2}$	m	m

Ushbu metodika uni amalga oshiradigan tizimlarning taqsimlangan arxitekturasini nazarda tutadi, bunda ma'lumotlar ikkilamchi tugunlar - sensorlar tomonidan to'planadi va yig'ilgan ma'lumotlar oqimining barcha qayta ishlanishi markazlashtirilgan server - kollektorda amalga oshiriladi [7].

Detektorlar tomonida bajariladigan metodikaning ikkinchi bosqichi ishlov berilmagan paketlarni tarmoq ulanishlariga yig'ish uchun ishlab chiqilgan algoritmni qo'llash, ularning parametrlarini ajratib olish va pastki qator namunalarini qidirish algoritmlarining bir nechta ishlab chiqilgan parallel modifikatsiyalari yordamida signatura tahlilini o'tkazishdan iborat. Shu maqsadda tanlangan Snort signaturaga asoslangan Aho-Korasik va Boyer-Mur algoritmlarining ishlashi o'rganildi va ularning takomillashtirilgan analoglari OpenMP va CUDA texnologiyalari yordamida amalga oshirildi [4].

Hodisalarga asoslangan tarmoq trafigi analizatori amalga oshirildi, uning yordamida 106 ta tarmoq parametrlari orasida ulanish davomiyligi, foydalanilgan tarmoq xizmati, xost tomonidan maxsus paketlarni jo'natish intensivligi, faol ulanishlar soni, ma'lum bir IP-manzillar juftligi o'rtasida (DoS-hujumlaridan biri), TCP ulanishining hozirgi holati, mavjudligining turli belgilari. TCP, UDP, ICMP va IP darajalarida paketlarni skanerlash (15 xil skanerlash kodlari) tahlil qilindi. Ushbu parametrlarning tasnifi 1-rasmda ko'rsatilgan.

1-rasm. Tarmoq parametrlarining tasnifi

Metodikaning uchinchi bosqichi RPC / SSL protokoli orqali uzatiladigan va ulanish parametrlarini o'z ichiga olgan sensorlardan keladigan paketlarni aniqlashdan boshlanadi. Kollektor va sensorlarning o'zaro ta'sirini ta'minlash uchun tanlov protokollarning ushbu to'plamiga to'g'ri keladi, chunki ular tezkor va xavfsiz ma'lumotlarni jo'natishni kafolatlaydi. RPC muvaffaqiyatli vaqt sinovidan o'tgan texnologiya bo'lib, u ikkilik ma'lumotlar oqimlarining ixcham uzatilishini osongina tashkil etish imkonini beradi. SSL, o'z navbatida, ma'lumotlarni uzatuvchilar o'rtasida shifrlangan kanal yaratish uchun keng qo'llaniladi [3].

Detektorlarni to'g'ridan-to'g'ri o'rganishdan oldin, bu parametrlar ularning kuchli o'zgaruvchanligi ta'sirini kamaytirish uchun oldindan qayta ishlanadi. Hisoblash resurslari bo'yicha metodologiyaning to'rtinchi bosqichi eng ko'p vaqt talab qiladi va quyidagi rekursiv takrorlanadigan ketma-ketliklardan iborat: joriy klassifikatorning bog'liqliklarini hisoblash, joriy klassifikator uchun kirish signallarini yaratish, joriy klassifikatorni o'rganish [6].

Klassifikatorlarni saqlash uchun maxsus daraxt strukturasi ishlab chiqilgan bo'lib, u barcha bog'liqlik zanjirlari bo'ylab yuqori darajadagi klassifikatordan detektorlar bilan ifodalangan terminal tugunlarigacha samarali pasayish imkonini beradi. Har bir klassifikatorni o'rganish uning bog'liqliklari ro'yxatida ko'rsatilgan quyi klassifikatorlarni o'rganish uchun so'rovni hosil qiladi va yuqori klassifikatorning kirish ma'lumotlarini shakllantirish uchun ularning chiqish ma'lumotlarini yaratadi [7].

Metodikaning beshinchi bosqichi ikkita rejimni o'z ichiga oladi: samaradorlikni baholash rejimi va ish rejimi. Birinchi rejimda tasniflash modellarining sifatini baholash ko'rsatkichlari hisoblab chiqiladi, ikkinchi rejimda tizim diagnostikasi

aniqlangan tarmoq ulanishining haqiqiy sinfini ehtimoliy qiymat orqali amalga oshiradi.

Tahlil va natijalar. G tasniflash modeli sifatini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlar aniqlandi:

1. *TPR* - tarmoq hujumini aniqlashning aniqlik darajasi:

$$TPR = \frac{TP}{TP+FN} = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} \neq 0 \wedge 0 \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} \neq 0\}_{i=1}^{M^*}},$$

bu yerda $TP = \#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} \neq 0 \wedge 0 \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}$ - to'g'ri hisoblangan anomal birikmalar soni, $FN = \#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} \neq 0\}_{i=1}^{M^*}$ - *TP* - II turdagi xatolar soni (o'tkazib yuborilgan hujumlar soni).

2. *FPR* - noto'g'ri ijobiy ko'rsatkich:

$$FPR = \frac{FP}{FP+TN} = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} = 0 \wedge 0 \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} = 0\}_{i=1}^{M^*}},$$

bu yerda $FP = \#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} = 0 \wedge 0 \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}$ - I turdagi xatolar soni (noto'g'ri ijobiy soni), $TN = \#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} = 0\}_{i=1}^{M^*}$ - *FP* - to'g'ri hisoblangan oddiy ulanishlar soni.

3. *CCR* - birikmalar tasnifining to'g'rilik ko'rsatkichi:

$$CCR = \frac{CC}{TP+FN+FP+TN} = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \{\bar{c}\} = G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)}\}_{i=1}^{M^*}},$$

bu yerda $CC = \#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \{\bar{c}\} = G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}$ - normal va anomal birikmalardan tashkil topgan birlashtirilgan ma'lumotlar to'plamida sinfi to'g'ri aniqlangan elementlarning umumiy soni.

4. *ICR* - noto'g'ri tasniflash darajasi:

$$ICR = \frac{IC}{TP+FN+FP+TN} = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)}\}_{i=1}^{M^*}},$$

bu yerda $IC = \#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \wedge \bar{c} \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}$ - noto'g'ri tasniflash holatlari soni. Bu holatda 1 - *CCR* - *ICR* qiymati 0 ga teng bo'lishi shart emas va uni to'g'ri tasniflashning qarama-qarshi ko'rsatkichi sifatida talqin qilish mumkin.

5. *GPR* - aniqlashda umumlashiruvchi qobiliyat ko'rsatkichi:

$$GPR = \frac{\overline{TP^*}}{\overline{TP^*} + \overline{FN^*}} = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \setminus X_C^{(LS)} \wedge \bar{c} \neq 0 \wedge 0 \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \setminus X_C^{(LS)} \wedge \bar{c} \neq 0\}_{i=1}^{M^*}},$$

bu yerda $\overline{TP^*}$, $\overline{FN^*}$ ko'rsatkichlari mos ravishda to'g'ri hisoblangan anomal birikmalar soni va II turdagi xatolar soni, M^* kardinalligining $X_C^{(TS)}$ boshqaruv majmuasining yagona ma'lumotlari bo'yicha hisoblanadi, $X_C^{(LS)}$ - ta'lim to'plamining har qanday ma'lumotlarini qat'iy istisno qilish holati.

6. OPR – aniqlashda haddan tashqari moslashish darajasi:

$$OPR = \overline{TPR} - GPR = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(LS)} \wedge \bar{c} \neq 0 \wedge 0 \notin G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(LS)} \wedge \bar{c} \neq 0\}_{i=1}^{M^*}} - GPR,$$

bu yerda $\overline{TPR} - \bar{M}$ kardinallikning $X_C^{(LS)}$ boshqaruv majmuasining yagona ma'lumotlari bo'yicha aniqlashning to'g'riligi ko'rsatkichi.

7. GCR – tasniflashda umumlashtirish qobiliyati ko'rsatkichi:

$$GCR = \frac{\overline{CC^*}}{\overline{TP^* + FN^* + FP^* + TN^*}} = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \setminus X_C^{(LS)} \wedge \{\bar{c}\} = G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(TS)} \setminus X_C^{(LS)}\}_{i=1}^{M^*}},$$

bu yerda $\overline{CC^*}$, $\overline{FP^*}$, $\overline{TN^*}$ mos ravishda to'g'ri tasniflangan birikmalar soni, I turdagi xatolar soni va to'g'ri tan olingan normal birikmalar soni, M^* kardinalligining $X_C^{(TS)}$ boshqaruv majmuasining yagona ma'lumotlari bo'yicha hisoblanadi, $X_C^{(LS)}$ - ta'lim to'plamining har qanday ma'lumotlarini qat'iyon istisno qilish holati.

8. OCR – tasniflashda haddan tashqari moslashish darajasi:

$$OCR = \overline{CCR} - GCR = \frac{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(LS)} \wedge \{\bar{c}\} = G(z_i)\}_{i=1}^{M^*}}{\#\{z_i \mid z_i \in X_C^{(LS)}\}_{i=1}^{M^*}} - GCR,$$

bu yerda \overline{CCR} - M^* kardinalligining $X_C^{(TS)}$ boshqaruv majmuasining yagona ma'lumotlari bo'yicha tasniflash to'g'rilik ko'rsatkichi.

Xulosa va takliflar

1. Detektorlarni birlashtirish uchun beshta blokli crossvalidatsiya va past darajadagi one-vs-all sxemasi qo'llanilganda, $GCR - ICR$ ko'rsatkichining 1.275% ga oshishi eksperimental tarzda olingan. Ushbu metodikani ob'ektni tasniflashning umumiy muammolarini hal qilishda ob'ektlarning alohida intellektual yadrosi sifatida IDS dasturiy ta'minotni amalga oshirishda foydalanish mumkin.

2. IDS qurish uchun ishlab chiqilgan model foydalanish bo'yicha tavsiyalar tarmoq hujumlarini aniqlash uchun parallelizatsiya mexanizmlaridan foydalanish, IDS uchun asos sifatida mashina kodidan foydalanish va xotiraga kirishni optimallashtirishga qaratilgan yondashuvlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ushbu izlanishda olingan tajriba natijalari ushbu tavsiyalardan foydalanishning maqsadga muvofiqligini tasdiqlaydi.

3. Izlanishni yanada rivojlantirish istiqbollari yangi turdagi anomaliyalarga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda hisoblangan tarmoq parametrlari ro'yxatini kengaytirish va tarmoq hujumlarining zamonaviy sinflariga moslashtirish uchun taklif etilayotgan IDS arxitekturasini takomillashtirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmanbayev Daniyorbek Shukhratovich. (2022). ANALYSIS OF EXISTING THREATS AND VULNERABILITIES IN COMPUTER NETWORKS. Academicia

Globe: Inderscience Research, 3(10), 53–56.

<https://doi.org/10.17605/OSF.IO/XVGRH> .

2. Shukhratovich, U. D. (2022). Specific Features Of The Structure And Operation Of Network Attack Detection Systems. Open Access Repository, 8(04), 224-228.

3. D. Usmanbayev, "Improving and Evaluating Methods Network Attack Anomaly Detection," 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), 2021, pp. 1-5, <https://doi.org/10.1109/ICISCT52966.2021.9670073>

4. Chandrasekhar, A. M. Intrusion detection technique by using k-means, fuzzy neural network and SVM classifiers / A. M. Chandrasekhar, K. Raghuvier // In Proceedings of International Conference on Computer Communication and Informatics (ICCCI). - IEEE. 2013. - Pp. 1-7.

5. Ennert, M. Testing of IDS model using several intrusion detection tools / M. Ennert, E. Chovancova, Z. Dudlakova // Journal of Applied Mathematics and Computational Mechanics. - 2015. - Vol. 14, no. 1. - Pp. 55-62.

6. Chunayev, N., & Shirinov, B. (2023). EXPERIMENTAL CHARACTERIZATION OF FILTERING MODEL DISPLAY PROCEDURE NUMBER. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(21), 17–22. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/cf/article/view/943>

7. Pardayevich, S. O. (2022). AXBOROT XAVFSIZLIGI RISKLARI TASNIFI VA BAHOLASH USULLARI. Komputer texnologiyalari, 1(10).

NOTARIUS QONUN BILAN HAMNAFAS XALQ BILAN BIR NAFAS...

Otajanov Jahongir Nematilla o'g'li

Namangan viloyati Uychi tumanida

Xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius

Annotatsiya: Ushbu maqolada notarial faoliyat haqida, kundalik ish jarayoni haqida ushbu faoliyat haqida batafsil xalqona tilda ma'lumot berilgan. Kalit so'zlar: Notarial tizim, mediatsiya instituti, notarial harakatlar, fuqarolar huquqlari, yuridik faktlar.

Hozirgi kunda barcha sohalarda o'zgarishlar davri bo'lganidek eng kop xalq hizmatida bo'luvchi soha notarial hizmat ko'rsatish sohasida ham kundan kun o'zgarishlar amalga oshirilmoqda bu o'zgarishlar barchasi xalqimizga yanada qulayliklar yaratish maqsadida qolaversa ularda ushbu notarial hizmat ko'rsatishdan yuzaga keladigan mamnunlik hissini yanada oshirishni maqsad qilingan. Ko'plab insonlar notarial faoliyat haqida to'liq tushunchaga va ushbu soha vakolatlari haqida malumotga ega emaslar. Bu esa albatta xalqimiz orasida insonlarni hujjatlar bilan ishlash ko'nikmalarini pasayishiga olib keladi. Ushbu maqolani yozishdan maqsad esa xalqimiz tafakurida notarial tizimning aholi uchun ko'mak beradigan imkoniyatlari haqida malumot berish va xalqchil tilda aytadigan bo'lsak og'irlarini yengil qilishdir.

Notarial faoliyat avvalgi yillardan ko'ra rivojlangan elektron yagona tizimga birlashtirilgan. Ushbu tizim hujjatlarni tezkor, havfsiz, ishonchli, qulay holda saqlash, izlash, yuborish imkoniyatini yaratib beradi. Uzoq masofadagi shaxs ham o'ziga tegishli bo'lgan hujjat haqiqiy ekanini ushbu tizim orqali tekshirish imkoniyatiga ega. Hozirgi kunda aholi vakillari orasida avvalgi tizimdagi kabi ya'ni qayd daftariga kiritiladi holos degan tushuncha o'rnashib qolgan ammo hozirda har bir shaxs notarial faoliyat yagona tizimi orqali boshqa vakolatli organlardan uning malumotlariga aniqlik kiritilgan holatda video kuzatuv va barmoq izi olish yo'li bilangina tasdiqlanadi. Bu esa zamon rivojining ushbu sohaga ham tasir qilganidan dalolat beradi desak mubolag'a bo'lmaydi. Notariuslar tomonidan ko'chmas mulklarni boshqa shaxsga o'tkazish haqidagi bitimlarni tasdiqlash, avtomototransport vositalarini boshqa shaxsga o'tkazish haqidagi, mol-mulknini garovga (ipotekaga) qo'yish to'g'risidagi shartnomalarni tasdiqlash, ishonchnomalarni tasdiqlash, merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish va boshqa notarial harakatlaramalga oshirish kabi vakolatlari mavjud. Qolaversa ayni damda notariuslar tomonidan notarial harakatlarni amalga oshirish uchun undiriladigan davlat bojlari ayrim harakatlarda kamaytirildi va bu ham xalqimiz vakillariga bir yengillik bo'ldi albatta. Notarial idora orqali taraflar o'zaro tuzgan bitimlarini ishonchli ravishda tasdiqlatishlari, o'zgartirishlari va bekor qilishlari mumkin (bazi holatlar bundan mustasno yani faqat sud tartibi bilan bekor qilinuvchi holatlar ham mavjud). Notarial faoliyatga notariatni isloh qiluvchi, uni preventiv odil sudlov hamda sud nizolarining oldini olish vazifalarini bajaruvchi jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlarini ta'minlovchi muhim institutlardan biri mediatsiya instituti kiritilishi esa murojatchilar o'rtasidagi nizolarni hal qilinishiga yanada yordam bermoqda. Notarial faoliyatni universal faoliyat desak ham bo'ladi

mening fikrimcha, sababi ushbu soha fuqarolik ishlari bilan bog'lik barcha holatlarni o'z ichiga oladi va ushbu holatlar barchasi murakkab tuzilmaga ega, barchasini vakolatlari doirasida ko'rib chiqadi. Shunday murakkab va judayam kuchli bardoshni talab qiluvchi ushbu kasb vakillari doimo xalq bilan muloqot qiladi ularni murojatlarini o'rganadi va albatta xalq uchun vatan uchun qonun doirasida beminnat hizmat qiladi. Murojatchilar orasida har hil niyatli har hil insonlar bor albatta ammo notarial faoliyat doim hushyor va albatta qonun doirasida adolatli ishlashi zarur. Bunday holatda do'st, qo'shni, qarindosh degan tushunchalar yod bo'ladi. Albatta bu holat ko'pchilik uchun tanish ammo notarius xalq dardi bilan yashasada uning yon bosishi oqibatida boshqa inson ishi adolatsiz yakunlanishi mumkin va shuning uchun xalq bilan bir nafasda o'zini har bir inson o'rniga qo'yib ko'rgan holatda qonun bilan hamnafas ishlashi zarur. O'z manfaatini o'zgalar manfaatidan ustun qo'ymasligi zarur. Shu o'rinda kuzatuvlarim natijasini baham ko'radigan bo'lsam qaysiki inson o'z kasbini sevsa va halollikni o'ziga kasb qilsa xalqqa chin dildan hizmat qilsa martabasi ulug' bo'ladi....

Erta tongda ishxonamga kirar ekanman qandaydir yordam ilinjida kelgan ko'plab odamlarni ko'rip ishga bo'lgan shijoatim yanada ortadi. Lekin ushbu ish kunim davomida turli hil insonlar bilan suhbat qilaman va ko'plap nizoli holatlarga ham guvoh bo'laman. Asosan meros ishlarida jigarchilik, oqibat, kabi tushunchalar ba'zi insonlar orasida kamayib ketayotgandek go'yo. Yoki otaning o'z farzandi uchun berishi lozim bo'lgan aliment masalasida yuzaga keladigan nizolarda pul ayrim insonlarga o'z farzandidan ham ustun ekanini bilib chuqur mushohada qilaman. Shuning uchun notarius faqat qonun doirasinigina ko'ra oluvchi hissiyotlarsiz inson emas balki ushbu nizoli holatlarda insoniylik yuzasidan ushbu insonlarni xatolarini anglata oladigan hayotiy tajribaga ega inson bo'lishi ham kerak menimcha... Zero xalqimiz orasida nizolar kamaysin va insoniylik, o'zaro hurmat, mehr oqibat tuyg'ulari ko'payaversin..

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) lex.uz
- 2) Advice.uz
- 3) NODAVLAT NOTARIAL FAOLIYATNI TARTIBGA SOLUVCHI NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLARNI TASDIQLASH TO'G'RISIDA VAZIRLAR MAHKAMASI QARORI.
- 4) Notariuslar tomonidan notarial harakatlarni amalga oshirish tartibi to'g'risidagi ma'muriy reglamenti

UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARI UCHUN VIZUAL DASTURLASHNI O'QITISH METODOLOGIYASINING ASOSIY OMILLARI

F.X.Ishkobilov - QarMII ilmiy izlanuvchisi

Sh.X.Eshqobilov - QarDU magistranti

Annotatsiya

Umumta'lim maktab o'quvchilariga dasturlashni o'rgatish metodikasi katta yoshdagi o'rganuvchilarga dasturlashni o'rgatish metodikasidan sezilarli darajada farqlanadi[1]. Ushbu maqola Scratch vizual dasturlash muhitiga asoslangan bo'lib, bu dasturlash muhitida o'quvchilar o'quv jarayonida o'yinlar orqali berilgan topshiriqlarni oson bajarishlari uchun ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Scratch dasturi, dasturlash muhiti, blok, o'qitish usuli, o'quvchi, vizual dasturlash.

Scratch - bu dastur bugungi kunda ishlash chiqilga dasturlash muhitidir. Ushbu dasturlash muhiti boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilari uchun kichik dasturlar, animatsiyalar, animatsion belgilar va boshqa ko'plab animatsion harakatlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi. [2] Scratch dasturida dastur tuzish, masalan, LEGO konstruktorlarida ko'p rangli elementlardan turli tuzilmalar yig'ilgani kabi, turli xil rangdagi buyruqlar bloklaridan "yaratilgan". Scratch dasrurida dasturni ishlab chiqish grafik dastur bloklarini bir-birining ustiga yoki boshqasiga ulash orqali sodir bo'ladi. Shu bilan birga, bloklar shunday tuzilganki, ular faqat to'g'ri mantiqiy va sintaktik jihatdan aniq kombinatsiyalarda ulanishi mumkin, bu esa xatolik ehtimolini butunlay yo'q qiladi. Turli xil ma'lumotlar turlari turli xil blok tuzilmalariga ega bo'lib, elementlarning bir-biriga mos kelishini aniqlash imkonini beradi. Dasturni o'zgartirish, shu jumladan u ishlayotgan paytda ham mumkin. Bu dasturni tayyorlash jarayonida tajriba o'tkazish, turli g'oyalarni sinab ko'rish imkonini beradi. Eng oddiy buyruqlarni bajarish natijasida bir-biridan xossalari bilan farq qiluvchi ko'plab elementlar bir-biri bilan ishlaydigan murakkab model quriladi [3].

Ko'rib chiqilayotgan Scratch dasturiy muhitining asosiy afzalligi shundaki, u foydalanuvchilarga bepul taqdim etiladi. Har bir ta'lim tashkiloti yoki ta'lim muassasasi dasturni internet orqali yuklab olishi va vizual dasturlash muhitida ishlashi mumkin.

Scratch dasturi shunday tuzilganki, o'qitishda yangi o'qitish usullari va texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlari mavjud. Bu muammoli va dizayn usullari, dasturlash tilining asosiy strukturasi, asosiy konstruktsiyalarini o'rgangandan so'ng hamda dasturning imkoniyatlari bilan tanishgandan so'ng, o'quvchilarga kerakli

dasturni loyihalash va ishlab chiqish vazifasi beriladi. Dasturlar turli xil tuzulmalarni o'z ichiga olishi mumkin, ularning mavzulari o'quvchilarning yoshini inobatga olgan holda o'qituvchi beradi [3].

Taqdim etilgan o'qitish texnologiyasi o'quvchilarni dasturlash tili imkoniyatlarini o'rganishga, "Informatika", "Axborot texnologiyalari", "Dasturlash", "Robototexnika" fanlari va yo'nalishlarini o'rganishga, ularning amaliy va texnologik ahamiyatini aniqlashga turtki beradi [4]. Scratch dasturida olingan ishlanmalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu dasturiy ta'minotni o'rganish juda oson va qulay. Biroq, bu soddaligiga qaramay, Scratch dasturi o'quvchiga zamonaviy multimedia tizimlari bilan ishlash uchun turli xil imkoniyatlarni beradi, bu ularning qiziqishini uyg'otadi va umuman o'qish uchun yuqori motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Scratch dasturlash tilining asosiy huquqi - bu o'z g'oyalarni dastlabki g'oyalardan yakuniy tayyor loyiha va dasturgacha amalga oshirishdir. Scratch dasturi asosiy zarur vositalarni ishlab chiqdi:

1. Protseduralar bilan dasturlash uchun asosiy: - ketma-ketlik, tarmoqlanish, tsikllar, o'zgaruvchilar yaratish, ma'lumotlar formatlari (butun va kasr sonlar, ma'lumotlar qatori tipi, mantiqiy tip, ro'yxatlar va massivlar), raqamlarning psevdotasodifiy ketma-ketligi;

2. Ob'ektga yo'naltirilgan: - ob'ekt ma'lumotlar turi (sinf va ob'ekt), xabar almashish va belgilar orasidagi o'zaro ta'sir;

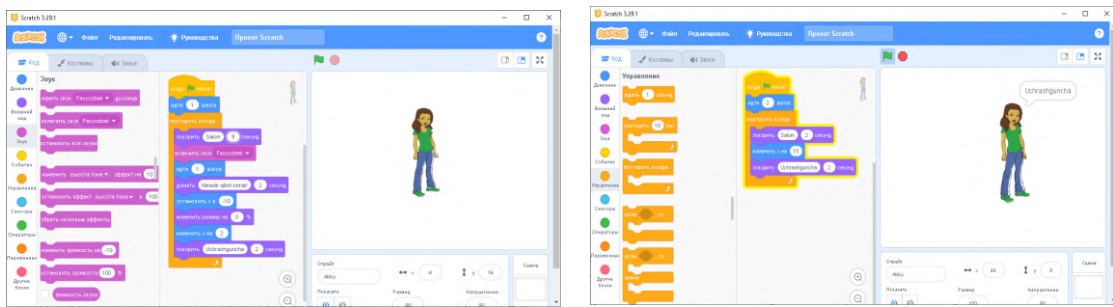
3. Interaktiv: - elementlarni o'zaro, talaba va ishlab chiquvchi bilan o'zaro harakatlarda, qo'shimcha ravishda datchiklar harakatlarini, shuningdek, kompyuterdan tashqaridagi hodisalarni ishlab chiqish;

4. Parallel harakatlarni bajarish: - parallel hisoblashda ob'ektlarning funksiyalarini bajarish, agar kerak bo'lsa, harakatlarni muvofiqlashtirish va sinxronlashtirish imkoniyati;

5. Oddiy grafik interfeyslarni ishlab chiqish: - fonni kiritish va o'zgartirish, o'zgaruvchini o'zgartirish uchun hisoblagichlar, o'lchagichlar va "tutqichlarni" ko'rsatish, foydalanuvchi javoblarini kiritish va boshqalar.

Scratch dasturi kompyuterning o'zida eng yaxshi tomonlarini va dasturning tashqi ko'rinishini loyihalash qobiliyatini ochib beradi, bu esa dasturlarni ishlab chiqishni boshlang'ich maktab o'quvchilari, o'rta maktab o'quvchilari va faqat dasturlashni o'rganayotgan va xohlaganlar uchun eng jozibali va soddaligi bilan malakalarini oshirishlari mumkin. [3]

Scratch dasturida dastur tarkibini ishlab chiqishning asosiy boshlang'ich bosqichi kichik loyiha yaratish, masalan, 1-tasvirlarda ko'rsatilganidek, sahna bo'ylab personajni harakatlantirishdir.

1-tasvir.

O'qituvchi o'quvchi bilan birgalikda sahnani bosqichma-bosqich, "ketma-ket" quradi, bu oxir-oqibatda dastur senariysi, so'ngra tayyor loyiha sifatida taqdim etiladi. Senariy yaratish oxirida o'qituvchi o'quvchilarga dastur ishga tushirilgandan keyin sahnada nima sodir bo'lishini tushuntirishi kerak. Oddiy dastur senariylaridan birini qurib, o'quvchi o'qituvchi tomonidan taklif qilingan ba'zi vazifalarni mustaqil ravishda hal qiladi va savollarga javob beradi.

Ushbu yondashuv va metodologiya bilan o'quvchi quyidagi asosiy tushunchalarga, masalan, stsenariy va dasturga e'tibor qaratishi kerakligini ta'kidlash kerak. Stsenariy tushunchasining eng mos tavsifi, uning batafsil va bosqichma-bosqich versiyasi algoritm tushunchasi hisoblanadi. [3] Algoritm va uning ishlash tamoyillari, talabalar dars davomida qattiq o'zlashtirishlari kerak. Buning uchun dars davomida uning ta'rifini bir necha marta og'zaki gapirish va jarayonda mos misollarni ko'rsatish kerak. Algoritm tushunchasi o'quvchilarga boshlang'ich bosqichda tanish bo'lmagani uchun avval berilgan tushunchadan tuzilgan sodda va tushunarli ta'rifni berish kerak: "Algoritm – bu ketma-ket bajariladigan amallarni bosqichma-bosqich bajarishdir yoki taklif qilingan muammoni hal qilish."

Ushbu ta'rifdan kelib chiqadigan dasturning ta'rif quyidagicha bo'ladi: "Dastur - bu algoritmik tuzilmalar to'plamidir". Shuningdek, o'quvchilar ushbu ta'rif zamonaviy algoritmlarning har qanday turiga tegishli ekanligini tushunishlari kerak.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Respublikamizda umumta'lim maktab o'quvchilariga kompyuter dasturlarini yaratish asoslarini o'rgatish maqsadida vizual dasturlash bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Kasb sifatida dasturlashga bo'lgan qiziqishning ortib borayotgani, shuningdek, axborot texnologiyalari bilan yaqindan tanishish, dasturlashni o'rgatishning eng xilma-xil usullarini, ayniqsa, yosh o'quvchilar uchun talabni oshiradi. Ishlab chiquvchilar ham o'z mahsulotlarini doimiy ravishda takomillashtirmoqdalar.

Vizual dasturlashni o'qitish metodikasi mamlakatimiz uchun yangi yo'nalishlardan biridir. Vizual dasturlash o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarni o'z ichiga oladi, shuning uchun o'qitish usullarini ishlab chiqish doimo dolzarb va talabga ega bo'lib qoladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Sh.X.Eshqobilov “Vizual o‘quv materiallaridan foydalanib dasturlash tillarini o‘qitish usullari” <https://conferences.uz/index.php/conferences/-issue/view/38>
2. Бокучава Т.П., Тур С.Н. Методическое пособие по информатике для учителей 2-4 классов. - СПб: БХВПетербург, 2010. – 496 с.
3. Буч Г. Объектно-ориентированный анализ и проектирование с примерами приложений. 3-е издание. - М.: ООО "И. Д. Вильямс", 2008.-720 с.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/kompyuter-imitatsion-modellari-asosida-uvchilarning-zoologiya-fani-b-yicha-bilimlarini-oshirish-metodikasi>

OG‘ZAKI HISOBLASHGA DOIR MASHG‘ULOTLARDA DIDAKTIK MATERIALLARDAN FOYDALANISH

Shodiyev R.D.

Qarshi davlat universiteti

Arabova S.S.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

2-kurs magistranti

Anotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim vositalaridan foydalangan holda boshlang‘ich sinf matematika darslarida arifmetik amallarni bajarishning og‘zaki hisoblash usullarida qo‘llash mumkin bo‘lgan didaktik materiallar haqida tushuntirishlar berilgan.

Kalit so‘zlar: arifmetik amallar, hisoblash usullari, og‘zaki hisoblash, didaktik materiallar, komponent va ishora nomlari.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ НА УРОКАХ УСТНОГО СЧЕТА

Аннотация: В статье речь идет о дидактических материалах, которые могут быть использованы в устных счетных приемах выполнения арифметических действий на уроках математики в начальной школе с использованием современных средств обучения, даны пояснения.

Ключевые слова: арифметические действия, приемы счета, устный счет, дидактические материалы, составные и знаковые названия.

USE OF DIDACTIC MATERIALS IN ORAL CALCULATION CLASSES

Annotation: This article provides explanations about the didactic materials that can be used in the oral calculation methods of performing arithmetic operations in primary grade mathematics lessons using modern educational tools.

Key words: arithmetic, operations, calculation methods, verbal calculation, didactic materials, component and symbol names.

Og‘zaki hisoblashga doir mashg‘ulotlarning samaradorligi mashqlarning hajmi va mazmunigagina emas, balki ularning berilishi va tekshirilishi, o‘quvchilarning bilimini sinash, og‘zaki va yozma mashqlarning almashtirib turilishiga ham bog‘liqdir. Og‘zaki va yozma hisoblash usullarini qo‘llashda to‘g‘ri munosabat o‘rnatish zarur. O‘quvchilarning topshiriqni eshitib qabul qilishlarida o‘qituvchi topshiriqni o‘qib beradi, ular esa eshitadi. Bunda asosiy kuch xotiraga qaratiladi, bunday mashqlar juda

foydali bo‘lib eshitish xotirasini rivojlantiradi. Maktab amaliyotida ko‘p ishlatiladigan bu usullar shunga olib boradiki, bu ishda hamma o‘quvchi birdek faol ishtirok etmaydi. Shuning uchun darsda bunday sust ishtirok etadigan o‘quvchilar sonini yanada kamaytirish maqsadida ko‘rish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar ko‘proq kiritilishi lozim. Lekin bunday mashqlar soni ham meyorida bo‘lishi kerak, chunki o‘quvchilar faqat shu turdagi mashqlarga o‘rganib, boshqa turdagi mashqlarda qiynalishlari mumkin.

O‘quvchilarning og‘zaki hisoblash malakalarini har doim tekshirib turish kerak. Samarali tekshirish usullaridan biri – bu matematikadan yozma ishlardir. Og‘zaki hisoblashga doir mashqlarni birinchi darslardan oq kiritilsa, samarasi ancha yuqori bo‘ladi. Quyida tavsiya etilayotgan og‘zaki mashqlar darslarnig biroz vaqtiga mo‘ljallangan. Mashqlarni har bir darsda qo‘llash mumkin, ularning ketma-ketligini esa o‘qituvchining o‘zi hal qiladi.

Og‘zaki mashqlardan namunalar keltiramiz:

1-sinflar uchun

IV chorakda “100 ichida sonlarni o‘nlikdan o‘tmasdan qo‘shish va ayirish” mavzusi o‘rganiladi. Bu davrda, masalan, 27 o‘quv haftasi davomida o‘quvchilar og‘zaki bajara olishi mumkin bo‘lgan quyidagi mashqlarni berish maqsadga muvofiq:

1. Ikki sonning yig‘indisi 7 ga teng. Shu sonlarni ayting.
 2. 47 va 1 sonlarining ayirmasini toping.
 3. 59 ni hosil qilish uchun qaysi sonni 1 ta orttirish kerak?
 4. 61, 29, 32, 73, 68 sonlarini xona qo‘shiluvchilarining yig‘indisiga ajratib yozing.
 5. 13 dan 25 gacha; 71 dan 82 gacha; 92 dan 100 gacha sanang.
 6. 9 ta o‘nlik va 4 ta birlikdan; 4 ta o‘nlik va 7 ta birlikdan iborat sonni ayting.
 7. Kamayuvchi 27, ayriluvchi 7. Ayirmani toping.
 8. 75 dan 5 soni qancha kichik?
 9. Taqqoslang: 6 m ... 5 m 9 dm 3 dm 1 sm ... 30 sm
 49 dm ... 4 m 9 dm 4 dm 5 sm ... 5 dm 4 sm
 10. Hisoblang (misollar doskada yoki kartochockalarga yoziladi):
40+40, 19-10, 100-60, 71-1, 35-30, (20+10)+50.
- O‘quvchilar bilimini quyidagi mashqlar bilan tekshirish maqsadga muvofiqdir:
1. 70 ni 50 ga kamaytiring.
 2. 100 soni 20 dan qancha ortiq?
 3. 30 soni 70 dan qancha kichik?
 4. 20 va 4 sonlarining yig‘ind sig 1 ni qo‘shing.
 5. 14, 25, 38, 41, 67 sonlarini o‘nliklargacha to‘ldiring.
 6. Mehnat darsida qizcha 4 ta qora va undan 3 ta ortiq oq tugmacha qadadi. Qizcha nechta oq tugmacha qadadi?

7. Bola 5 ta qush inini yasamoqchi bo'ldi. Lekin 2 ta kam yf.sadi. Bola nechta in yasagan?

8. Bir ishchi 7 ta dastgohda, ikkinchisi undan 3 ta kam dastgohda ishlamoqda. Ikkinchi ishchi nechta dastgohda ishlamoqda?

9. Usta 12 ta dazmol va 7 ta isitkichni ta'mirlash uchun oldi. U 10 ta dazmolni ta'mirladi. Usta yana qancha buyumni ta'mirlashi kerak?

10. Avtobusda 20 ta yo'lovchi bor. Bekatda 4 ta yo'lovchi tushdi va yana 6 yo'lovchi chiqdi. Avtobusda necha yo'lovchi bo'ldi?

2-sinflar uchun

O'quvchilar "18 ichida bir xonali sonlarni o'nlikdan o'tib qo'shish" mavzusini o'rganadilar. Bu davrda quyidagi mashqlarni bajarishlari mumkin:

1. 19 soni 50 dan qancha kichik?

2. Hisoblang: $60+26$, $60-26$, $90+4$, $70-7$, $40-14$, $9+3$, $19-5$.

3. 16 va 4 sonlarining yig'indisini 42 ta orttiring.

4. 58 va 10 sonlarining ayirmasini 30 ta kamaytiring.

5. Noma'lum son 18 dan 31 ta ortiq. Noma'lum sonni toping.

6. 25 soni noma'lum sondan 2 ta kam. Noma'lum sonni toping.

7. Qaysi bir xonali ikki sonning yig'indisi 13 ga, 11 ga, 12 ga teng.

8. Birinchi savatchada 9 kg, ikkinchi savatchada undan 3 kg ortiq nok bor. Ikkinchi savatchada necha kilogramm nok bor?

9. Qaysi son 11 dan 4 ta ortiq va 19 dan 4 ta kichik?

10. Zinapoyada 13 ta zina bor. Zinapoyaning o'rtasida bo'lish uchun nechanchi zinada turish kerak?

11. 40 dan noma'lum sonni ayirib, 8 hosil qilindi. Noma'lum son nechaga teng? 60 dan noma'lum sonni ayirib, 7 hosil qilindi. Noma'lum sonni toping.

3-sinflar uchun

III sinfda o'quv yilining 2-choragida "1000 ichida yozma qo'shish va ayirish" mavzusi o'rganilgandan so'ng quyidagi og'zaki mashqlarni berish mumkin:

1. Ikki tup olmadan 180 kg hosil olindi. Birinchi tupdan 96 kg meva olingan bo'lsa, ikkinchi tupdan necha kilogramm olma hosili olingan?

2. 95 o'nlik; 63 o'nlik; 5 yuzlik; 34 o'nlik va 7 birlik; 62 o'nlikni birliklarda ifodalang.

3. Otasi 40 yoshda bo'lganda uning o'g'li 8 yoshda edi. Endi o'g'li 10 yoshda. Otasi hozir necha yoshda?

4. Yulduz bilan ikkalamiz 96 betli kitobni o'qidik. Yulduz 47 bet o'qidi. Qaysi birimiz ko'p va qancha ko'p o'qidik?

5. 608, 291, 489, 107 sonlarini 300 ta orttiring.

6. Tortni har biri bir xil bo‘lgan 4 ta qismga bo‘lishdi, keyin har bir qismini yana 2 ga bo‘lishdi. Agar har bir kishiga bir bo‘lakdan berishsa, unda tort necha kishiga yetadi?.

7. Hisoblang: 83-44, 51-26, 35-18, 67-39, 80-32, 93-75, 27-19, 87-39.

8. Ifodalarni taqqoslang va tegishli belqilarni ko‘rsating: $>$, $<$, $=$.

128+235 ... 235+218,

237+417 ... 237+517,

720+148 ... 148+720,

819-118 ... 819-218.

9. Qovun tarvuzdan og‘ir, ammo oshqovoqdan yengil. Qaysi biri eng og‘ir? To‘g‘ri javobni toping. (Qovun. Tarvuz. Oshqovoq. Bilmayman.)

10. Bola 3 ta kubni bir-birining ustiga qo‘ydi. Qizil kub ko‘k kubdan pastda. Ko‘k kub esa yashil kubdan pastda joylashdi. Kublarning qaysi birini bola eng birinchi qo‘ydi?

11. Qovunning massasi 8 kg. Uning ikkidan bir qismi necha kilogramm?

12. Agar sportchi velosipedda bir soatda 20 km masofani bosib o‘tsa, soatning to‘rtidan bir qismida necha kilometr masofani bosib o‘tadi?

13. 15 ga; 9 ga qoldiqsiz bo‘linadigan sonlarni ayting.

14. Mixning uzunligi 19 sm. 95 sm ga teng bo‘lgan simdan nechta shunday mix yasash mumkin?

15. Ikkita zalda 50 ta stul bor. Bir zaldan 10 ta stul chiqarilganidan keyin ikkala zalda stullar baravar bo‘ldi. Har bir zalda qanchadan stul bo‘lgan?

4-sinflar uchun

IV sinfdan “Ko‘p xonali sonlarni qo‘shish va ayirish” mavzusi o‘rganilganda quyidagi mashqlardan foydalanish mumkin:

1. Sonning uchdan bir qismi 120 ga teng. Shu sonni toping.

110 va 0 sonlarining ko‘paytmasini 49 ta orttiring.

490 dan 65 va 0 sonlarning ko‘paytmasini ayiring.

2. 554 va 4 sonlarining va 420 va 20 sonlarining ayirmasmi toping.

272 va 0, 0 va 845 sonlari ko‘paytmasining ayirmasini toping.

3. Namunaga qarang va vozuvni davom ettiring:

5 o‘nl.: $6=.....$ 30 o‘nl.: $300.....$ 46 yuzlik $\cdot 2=.....$ 25 yuzlik $\cdot 3=.....$

4. Ko‘paytma 800. Bir ko‘paytuvchi 10. Ikkinchisini toping.

400 va 360 sonlarining ayirmasini 4 marta orttiring.

90 va 2 sonlarining ko‘paytmasini 2 marta orttiring.

5. $130 \cdot 3 - 130 \cdot 2$. $25 \cdot 3 + 45 \cdot 3$ misollarini qanday qilib tez hisoblash mumkin?

6. Ifodalarni o‘qing va yechish usullarini tushuntiring:

$820+140$, $250-130$, $150 \cdot 4$, $420:10$, $16 \cdot 50$, $18 \cdot 11$, $68:1$, $280:7$.

7. Do‘konga bir xil og‘irlikda bo‘lgan 12 ta qutida olxo‘ri keltirildi. Bir kunda 60 kg olxo‘ri sotildi va yana 12 kg qoldi. Har bir yashikda necha kilogrammdan olxo‘ri bo‘lgan?

8. Uchburchakning bir tomoni 27 sm, ikkinchisi 19 sm, uchinchisi 39 sm. Uchburchakning perimetrini toping.

9. Ifodalarni o'qing va ularning qiymatini hisoblang:

$90:(5 \cdot 2)$, $356000:1000 \cdot 0$, $20 \cdot (3 \cdot 100)$.

10. Ona-bola 43 yoshda. Bola 9 yoshda. Onasi o'g'lidan necha yosh katta?

Har bir o'qituvchi sinfdagi o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda og'zaki mashqlarni tuzishi va undan darsda foydalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jumayev M.E. Matematika ukitish metodikasi. (OUYU uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.

2. Berdiyev B.R. Matematika o'qitish metodikasi. II kitob. (OO'Y uchun darslik.) Qarshi. "Fan va ta'lim", 2021 yil. 250 b.

3. Yo'ldoshev J.T. Boshlang'ich sinf matematika fanida foydalaniladigan aso-siy qoidalar. Qarshi. "Fan va ta'lim" nashriyoti. 2020.01.21. 56 b.

TEMIR YO‘L MA‘MURIYATINING “ISHI” KO‘RSATKICHLARINI
ANIQALASH USULLARI
METHODS OF DETERMINING THE "WORK" INDICATORS OF THE
RAILWAY ADMINISTRATION

Egamberdiyev Rustamjon Alievich

Toshkent davlat transport universiteti. Toshkent

e-mail: rustam_ts1@mail.ru

Xadjimuxametova Matluba Adilovna

Toshkent davlat transport universiteti. Toshkent

e-mail: matluba_78@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada temir yo‘l transportining davlatlararo o‘tish punktlarida vagon va poyezdlarni tijoriy ko‘rikdan o‘tkazish masalalari tadqiq qilingan bo‘lib, asosiy muammolarni hal etish tadbirlari yoritilgan. Shuningdek tijoriy nosozliklarni aniqlash va bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat nosozliklari, yukning holatini tekshirish, texnik xizmat ko‘rsatish, axborotni uzatish tartibi, temir yo‘l ma‘muriyatlari, tijorat ko‘rikdan o‘tkazish punktlari

Annatation. In this article, the issues of commercial inspection of wagons and trains at interstate crossing points of railway transport are studied, and measures to solve the main problems are highlighted. Ways to identify and eliminate commercial failures are also shown.

Key words: commercial breakdowns, cargo condition check, maintenance, information transfer procedure, railway administrations, commercial inspection points

Davlatlararo temir yo‘l tashishlarni amalga oshirish bo‘yicha bir qator temir yo‘l ma‘muriyatlari o‘rtasida tuzilgan yuk vagonlaridan birgalikda foydalanish to‘g‘risidagi kelishuvga asosan soz holatdagi yuk vagonlari parkidan foydalanishni kelishilgan texnologik jarayonlari mavjud.

Har bir kelishuv ishtirokchisi bo‘lgan temir yo‘l ma‘muriyati yuklangan vagonni yuk ishlariga ochiq bo‘lgan istalgan stansiyaga jo‘natish huquqiga egadir (qo‘shni temir yo‘l ma‘muriyatlari orqali), shuningdek vagonlarni topshirish bo‘yicha kelishuvchga egadirlar.

Har bir temir yo‘l ma‘muriyati yuk vagonlarini yuridik yoki jismoiniy shaxslarga ijraga berish huquqiga ega bo‘lganligi uchun, xalqaro tashishlarda ishtirok etuvchi yuk vagonlari parkida xususiy vagonlar ham ishtirok etishi yuqorida ko‘rsatilgan kelishuvda aks ettirilgan. Boshqa temir yo‘l ma‘muriyati yuk vagonlariga yuk yuklashda har doim egalik huquqiga ega bo‘lgan temir yo‘l ma‘muriyati yo‘nalishiga

qarab yuklash mumkin bo'ladi. Bunda egalik huquqiga ega bo'lgan temir yo'l ma'muriyati yo'nalishi bo'yicha istalgan stansiya yuk manzillangan bo'lishi mumkin (stansiya yuk ishlariga ochiq bo'lsa). Bunda kelishilgan tartibdagi vagonlar oqimining tartib raqamini (ya'ni harakat yo'nalishini) o'zgartirishga ruhsat etilmaydi.

Poyezdlar va vagonlarni tijorat ko'rikdan o'tkazish tijorat nazorati punktlarida (TKO'P) amalga oshiriladi, ular temir yo'lga kiruvchi va chiquvchi barcha poyezdlar va vagonlarni ko'zdan kechirishni ta'minlaydigan tarzda joylashtirilishi kerak. TKO'P tashkil etilgan stansiyalar ro'yxati temir yo'l boshlig'i tomonidan tasdiqlanadi.

TKO'P ishi texnik jihozlar va mahalliy ish sharoitlarini hisobga olgan holda poyezdlar va vagonlarni tijorat ko'rikdan o'tkazish punktining ishlashining namunaviy texnologik jarayoniga muvofiq stansiya rahbari tomonidan ishlab chiqilgan texnologik jarayon asosida tashkil etiladi. stansiya. TKO'P ishining texnologik jarayoni xodimlari tijorat tekshiruvda ishtirok etadigan xizmatlarning rahbarlari bilan kelishilgan holda yo'l bo'limi boshlig'i tomonidan tasdiqlanadi.

TKO'P ekspluatatsiyasining texnologik jarayoni barcha tijoriy yuklangan vagonlarni va bo'sh vagonlarni yuk qoldiqlari mavjudligini yuqori sifatli tekshirishni, stansiya ekspluatatsiyasining texnologik jarayoni bilan belgilangan vaqtda aniqlangan nosozliklarni o'z vaqtida bartaraf etishni ta'minlashi kerak.

Ochiq harakatlanuvchi tarkibda yuklarni tashishda, mahkamlash usullari Tovarlarini yuklash va mahkamlashning texnik shartlarida (keyingi o'rinlarda TU deb yuritiladi) ko'zda tutilmagan bo'lsa, yukni mahkamlashning temir yo'l schyotida ko'rsatilgan detallarga muvofiqligi. yuk tashish tekshiriladi.

Telefon va radioaloqa vositalari bilan jihozlangan kuzatuv minoralari, shuningdek, sanoat televideniesi qurilmalari ochiq harakatlanuvchi tarkibdagi yuklarni mahkamlash holatini tekshirish, vagonlar va konteynerlar tomlarining sog'lig'ini, vagonlar va tanklar lyuklari holatini tekshirish uchun ishlatilishi kerak; ilgari tashilgan yuk qoldiqlari, olinmagan biriktirma detallari va qoldiqlarning mavjudligi. Bo'sh rezervuarlarda yuk qoldiqlari mavjudligini tekshirish uchun tanklardagi kam to'ldirilgan yuk qoldiqlari darajasining kontaktsiz hisoblagichlari yoki boshqa vositalardan foydalanish kerak.

Texnik vositalar qabul qiluvchiga (poyezdni qabul qiluvchiga) poyezdni tekshirish vaqtida tashish hujjatlaridagi ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlashi kerak.

Ochiq harakatlanuvchi tarkibda yuklarni yuklash o'lchagichiga rioya qilinishini tekshirish uchun masofadan boshqarish pulti bilan bo'shashtiruvchi eshiklardan foydalanish kerak. Kuzatuv minoralari, o'tish joylari va boshqa statsionar texnik vositalarni o'rnatish joylari mahalliy ish sharoitlaridan kelib chiqqan holda stansiya rahbari tomonidan belgilanadi.

Tijorat tekshiruv uchun joylarni yoritish va tijorat kamchiliklarini bartaraf etish

amaldagi qoidalarga muvofiq bo'lishi kerak.

TKO'P stansiya boshlig'i ixtiyorida. Birlashgan TKO'P xodimlari, shuningdek, birlashgan tijorat va texnik nazoratga ega bo'lgan TKO'P xodimlari TKO'P joylashgan joyda stansiya boshlig'iga tezkor bo'ysunadi.

TKO'Pning barcha faoliyatiga rahbarlikni bevosita stansiya boshlig'iga yoki uning o'rinbosariga bo'ysunadigan brigadir amalga oshiradi.

Har bir smenada TKO'P ishini bevosita boshqarish katta qabul qiluvchi (poyezd qabul qiluvchisi) tomonidan amalga oshiriladi, uning tezkor bo'ysunishida tijorat tekshiruvini va tijorat xatolarini bartaraf etishni amalga oshiradigan barcha xodimlar mavjud.

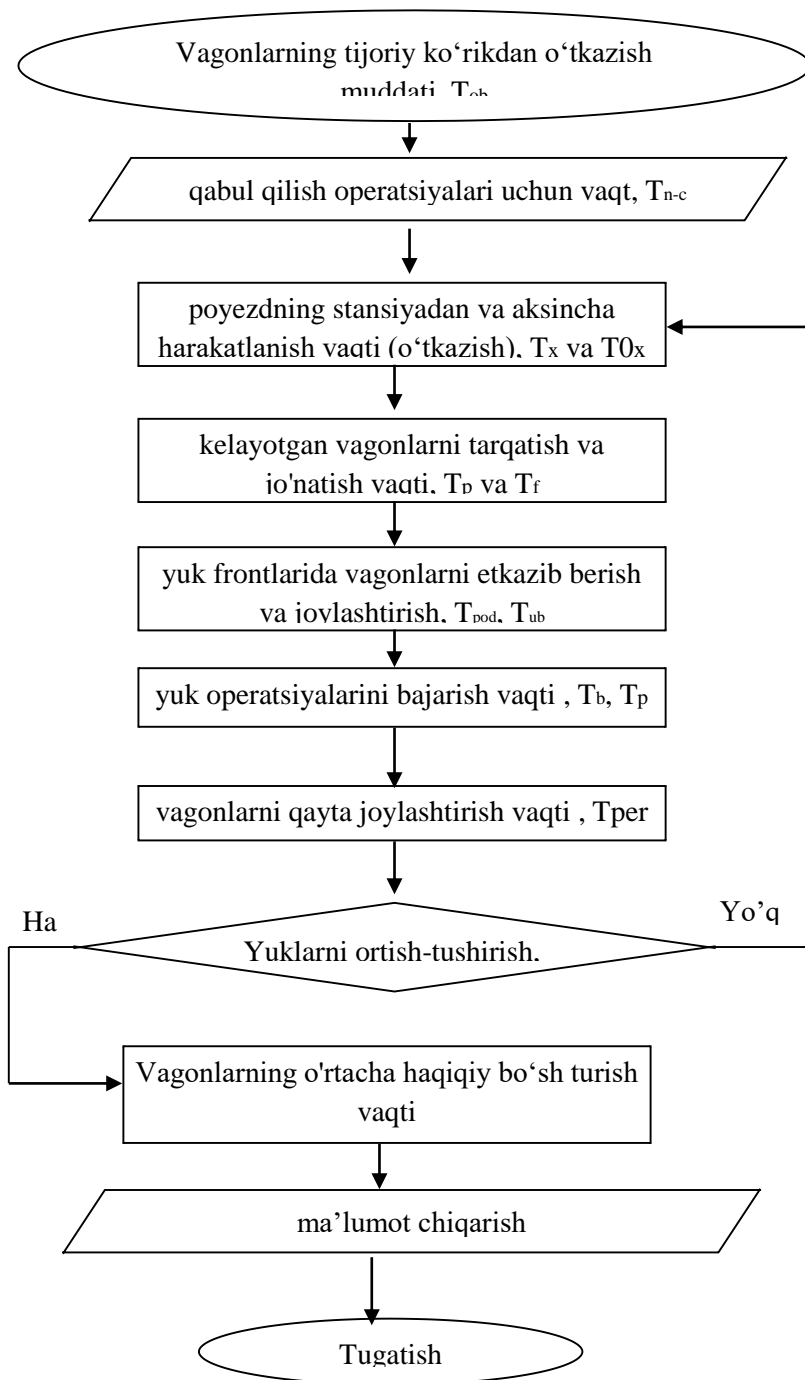
Harakat xavfsizligi va tashilayotgan yuklarning xavfsizligiga tahdid soluvchi tijorat nosozliklarini aniqlash va bartaraf etish uchun stansiyaga kelayotgan va stansiyadan chiqayotgan barcha yuklangan vagonlar tijorat tekshiruvidan o'tkazilishi kerak.

Stansiyadan qayta ishlanmasdan o'tuvchi tranzit poyezdlar stansiya ekspluatatsiyasining texnologik jarayoni bilan belgilangan muddatda texnik ko'rikdan o'tkazish bilan bir vaqtda tijorat ko'rigidan o'tkaziladi. Qayta ishlash stansiyasidan o'tayotgan poyezdlar kelish va jo'natish parklarida ko'zdan kechiriladi.

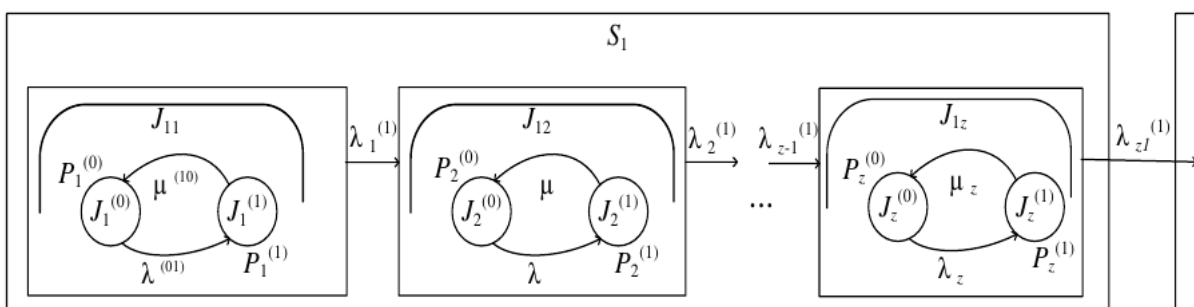
Tijorat tekshiruvi poyezd o'rab olingandan keyin bir vaqtning o'zida ikki tomondan amalga oshiriladi. Tekshiruvni amalga oshiradigan ishchilar guruhlarini soni, ularning tarkibi va ish tartibi, qabul qiluvchilar (poyezdlarni qabul qiluvchilar) uchun xavfsizlik choralarini ta'minlashni hisobga olgan holda, TKO'P texnologik jarayonidagi mahalliy sharoitlardan kelib chiqqan holda belgilanadi. stansiya. Shu bilan birga, poyezddagi vagonlarni tekshiruvsiz o'tkazish imkoniyatini istisno qilish kerak.

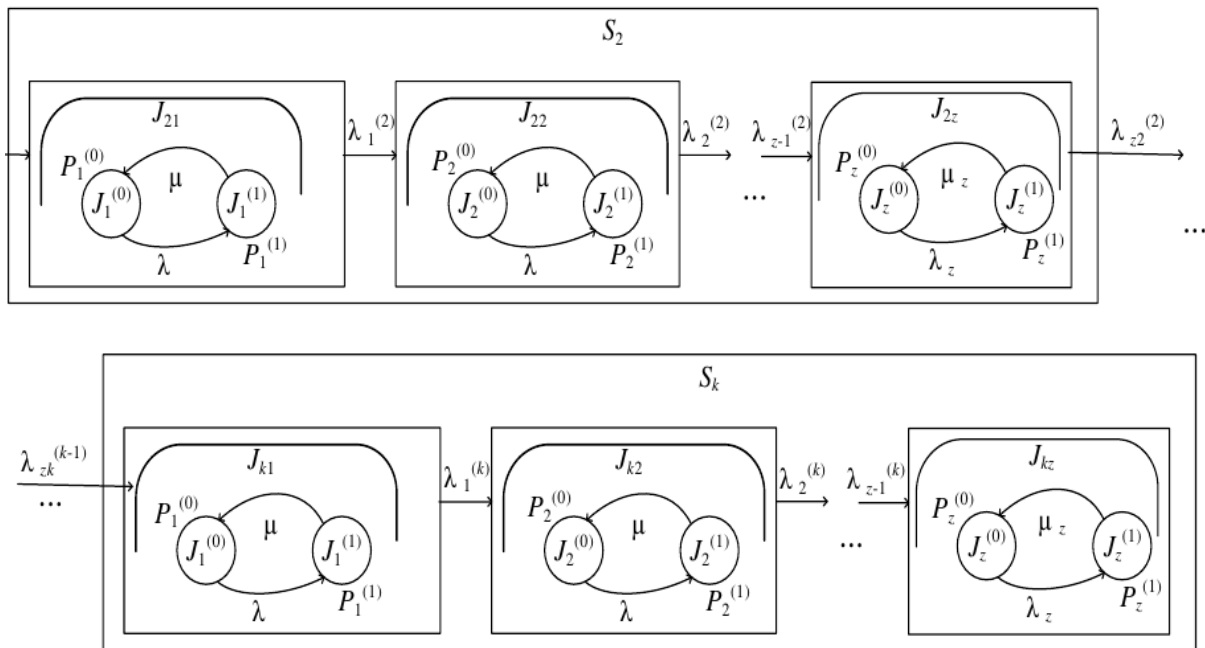
Harakat xavfsizligi va tashilayotgan yuklarning xavfsizligiga tahdid soladigan tijorat nosozliklari bo'lgan vagonlar aniqlansa, ikki nusxada GU-23 umumiy shakldagi dalolatnoma tuziladi, u tijorat tekshiruvini o'tkazgan stansiya xodimlari tomonidan imzolanadi. lekin kamida ikki kishi. Agar kelgan poyezd bosh konduktor hamrohligida bo'lsa yoki vagonni harbiylashtirilgan qo'riqchining otuvchisi (marshrut bo'ylab yoki stantsiyada) qo'riqlagan bo'lsa, bosh konduktor yoki o'qchi tekshirishda ishtirok etadi va umumiy shakldagi dalolatnomani imzolaydi. Dalolatnomaning birinchi nusxasi yo'l harakati hujjatlariga ilova qilinadi, ikkinchisi esa stansiya ishida qoladi.

Tijorat nosozliklari uchun umumiy shakldagi dalolatnoma ular aniqlanganda, keyinroq esa - faqat vagon (yuk) holati o'zgarganda tuziladi.

Rasm 1. Vagonlarning tijoriy ko'rikdan o'tkazish muddati algoritmi.

Rasm 2. – DTP ishiga vagonning texnik parametrlarini ta’zir etishining grafigi:

S_1 – TKO‘P ishchilarini turib qolishi bilan bitta tarkibdagi vagonlarning holati; S_2 – ikkita tarkibga xizmat ko‘rsatiladi, yurigadalar band; S_k – TKO‘P ishchilari ikkita tarkibni ko‘rikdan o‘tkazadi; $J_1^{(1)}$ – guruhli xizmat ko‘rsatish; $J_1^{(0)}$ – nosozlik aniqlanmay ketma – ket ko‘rikdan o‘tkaziladi; $J_z^{(1)}$ – z-vagona ko‘rikdan o‘tkaziladi.

$$r_m = \frac{a^m/m!}{\sum_{m=0}^n \frac{a^m}{m!} + \frac{a^n}{n!} * \frac{1-a}{a}}$$

$$r_n = \frac{a^n/an!}{\sum_{m=0}^n \frac{a^m}{m!} + \frac{a^n}{n!} * \frac{1-a}{a}}$$

2-rasmda ko‘rinib turibdiki vagonlarni ko‘rikdan o‘tkazishdagi bog‘lovchi bo‘lim sifatida DTPda vagonlarga xizmat ko‘rsatish intensivligi hisoblanadi, natijada texnik va tijorat ishlarini amalga oshirish imkoniyati yaratiladi. Aniq tijoriy holatdagi vagonlarni qayta ishlash extimolligi formulasi yordamida vagonlarni tarkibdan uzmay turib tijoriy nosozliklarini bartaraf etish imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xadjimuxametova M.A., Egamberdiyev R.A., Abdullayev R.Y. Vagonlar parkini boshqarishda tasodifiy omillardan kelib chiqadigan xavflarni kamaytirishning mumkin bo‘lgan yondashuvlari. Образование и наука в 21 веке. -5, 2022-yil.
2. Egamberdiev Rustamjon Alievich, Dehqonov Mirali Mirxon o‘g‘li. ANALYSIS OF THE TECHNICAL CONDITION OF FREIGHT CARS AT INTERSTATE CHECKPOINTS. International interdisciplinary research journal (GIIRJ). -6, 2022-yil.

3. Egamberdiev R.A. Temir yo‘l transportining davlatlararo o‘tish punktlarida vagon va poyezdlarni topshirish me‘yorlari. *Образование и наука в 21 веке.* -№22, 2022, 2022-yil.
4. Z.G Mukhamedova. Modelling of fluctuations in the main bearing frame of railcar // *International Journal of Modern Manufacturing Technologies*, Vol. VIII, No. 2. 2016. Pp. 48 – 53. ISSN 2067-3604
5. Shukhrat Saidivaliev, Ramazon Bozorov, Elbek Shermatov. Kinematic characteristics of the car movement from the top to the calculation point of the marshalling hump. *E3S Web of Conferences* 264, 05008 (2021) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126405008>
6. Mukhamedova Z.G., Tursunkhodjayeva R.Yu., Ergasheva Z.V., Tashmatova M.S., Ergasheva V.V. // “Resource-saving maintenance and repair of special self-propelled rolling sock”. *Psychology and Education* 2021. 3550-3555.
7. K.T. Turanov, S.U. Saidivaliev, D.I. Ilesaliev. Determining the kinematic parameters of railcar motion in hump yard retarder positions / K.T. Turanov, S.U. Saidivaliev, D.I. Ilesaliev // *Structural integrity and life* vol. 20, no 2 (2020), pp. 143–147.
8. Kobulov J.R., Barotov J.S. Justification of a rational method of using a refrigerated car. // *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiia: materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (logistics: modern development trends: materials of the international scientific and practical conference) Contributions to Game Theory and Management.* 2018. № 1. S. 228.
9. Bozorov R.Sh., A new method of calculating time and speed of a carriage during its movement on the section of the first brake position of a marshaling hump when exposed headwind / Sh.U. Saidivaliev, R.Sh. Bozorov, E.S. Shermatov // *STUDENT* eISSN: 2658-4964. 2021, №9.
10. Z.G Mukhamedova. Mathematical Model for Calculation of Oscillations in the Main Bearing Frame of Railcar with Changing Stiffness and Physical Parameters. // *Journal of Siberian Federal University. Engineering & Technologies*, 2017, № 10(5). Pp. 682 – 690.

ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНАЙЗЕРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

*Умарова Ф.З.**Доцент Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан*

Аннотация. В данной работе дается описание графических органайзеров, таких, как Кластер, ЗХУ, Диаграмма Венна. Освещаются вопросы, связанные с процессом обучения и воспитания.

Ключевые слова: современные педагогические технологии, методы и приемы обучения, цель обучения, технология развития критического мышления, процесс обучения.

В современном обществе, когда информация становится высшей ценностью, а информационная культура человека - определяющим фактором их профессиональной деятельности, изменяются и требования к системе образования, происходит существенное повышение статуса образования. Повышение эффективности, адаптивности и содержательности учебного процесса достигается путем комплексного использования различных программных и технических средств, а также применения современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий, приемов и методов интерактивного обучения. Каждому человеку необходимо постоянно повышать уровень своего образования для обеспечения успешности. Несомненно, применение инновационных технологий напрямую отвечает требованиям модернизации образования.

В данной работе речь пойдет о применении готовых и способах составления графических органайзеров при изучении художественного произведения как метода инновационных технологий в обучении, позволяющих рассматривать студента как центральную фигуру образовательного процесса, и ведет к изменению стиля взаимоотношений между его субъектами. При этом учитель перестает быть основным источником информации и занимает позицию человека, организующего самостоятельную деятельность обучающихся и управляющего ею. Его основная роль состоит теперь в постановке целей обучения, организации условий, необходимых для успешного решения образовательных задач.

Графические органайзеры – средство наглядного представления дидактического материала, а также результатов учебной деятельности студентов. Графические органайзеры, создавая визуальность, являются одним из творческих факторов для развития мыслительной способности обучающихся.

Используя графические методы, студенты могут сопоставить («Диаграмма Венна»), разветвлять («Кластер»), уточнять, классифицировать («ЗХУ») и т.д.

Основной целью использования графических органайзеров при применении метода «Развитие критического мышления через чтение и письмо» в процессе самообразования является повышение качества и эффективности усвоения материала. К достижению данной цели мы идем через реализацию следующих задач:

- повышение мотивации обучения;
- развитие познавательной активности студентов;
- стимулирование самостоятельности обучающихся при подготовке к занятиям;
- реализация идей развивающего обучения;
- совершенствование форм и методов организации самостоятельной работы студентов.

Меняются цели и задачи, стоящие перед современным образованием, акцент переносится с «усвоения знаний» на формирование «компетентности». Можно согласиться с запросами рынка и общества, предъявляемыми к образованию, или нет, но несомненным является то, что освоение обучающимися современных технологий, практическая направленность получаемых знаний, умение ставить цель, выдвигать гипотезу, искать пути решения проблемы, решать её и делать выводы - компетенции, которые становятся жизненно необходимыми. Доминантой внедрения инновационных технологий в образование является резкое расширение сектора самостоятельной учебной работы, и относится это, разумеется, ко всем учебным предметам, в том числе и литературе.

Работая с графическими органайзерами, мы пришли к выводу, что они являются эффективными инструментами обучения.

«Кластер» — это графическая форма организации информации, когда выделяются основные смысловые единицы, которые фиксируются в виде схемы с обозначением всех связей между ними. Он представляет собой изображение, способствующее систематизации и обобщению учебного материала.

«Знаю. Хочу знать. Умею», сокращенно ЗХУ — интерактивный методический прием, направленный на развитие обратной связи в познавательном процессе. Впервые о нем заговорили в 1986 году, после презентации Донны Огл, профессора из Чикаго. Позднее этот прием стал активно применяться в педагогической практике. Для проведения целенаправленной работы с информацией отлично образом помогают в обучении графические схемы, таблицы (ранее мы уже рассматривали методы [«Кластер»](#), [«Фишбоун»](#)). В основе ЗХУ также лежит таблица.

Это очень удобный способ структурирования и систематизации изучаемого материала. При применении таблицы ЗХУ в учебном процессе происходит двусторонняя активность: как со стороны учителя, так и со стороны учащихся. В ходе заполнения таблицы студенты учатся соотносить между собой уже знакомое и новое, определять свои познавательные запросы, опираясь при этом на уже известную информацию.

Эффективным будет использование приема «Знаю. Хочу знать. Узнал» на занятии, за которым последует в дальнейшем исследовательская деятельность обучающихся. Работа же с таблицей является своеобразной установкой на последующую самостоятельную деятельность.

Графические органайзеры помогают студентам глубже раскрыть художественные особенности творчества поэтов и писателей.

Литература:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: 2003. – 258 с.
2. Андреев В.И. Педагогика творчества саморазвития. - М., 1996.
3. Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии. – М., 1996.
4. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. – М., 1999.

**O'ZBEK TILI LEKSIKASIDA O'ZLASHMA QATLAM VA
NEOLOGIZMLARNING O'RNI VA RIVOJLANISHI**

*Ilmiy rahbar: **Holiqova D.***

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, katta o'qituvchi

*Talaba: **Haydarova N.***

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, XTA №1 fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqola tilimizdagi o'zgarishlar va neologizmlarning tasnifi va ta'siri ularning tutgan o'rni haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: leksika, diler, spravka, skaner, Neologizm, chat, kovboy, hotdog, kokteyl.

Аннотация: В данной статье представлена информация об изменениях в нашем языке и о классификации и влиянии неологизмов, их месте.

Ключевые слова: лексикон, дилер, справка, сканер, неологизм, чат, ковбой, хот-дог, коктейль.

Abstract: This article provides information about the changes in our language and the classification and influence of neologisms, their place.

Key words: lexicon, dealer, spravka, scanner, neologism, chat, cowboy, hotdog, cocktail.

Til eng buyuk qadriyatdir. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov bu haqda shunday degan edilar: — "... ajdodlardan o'tib kelayotgan ona-tilimizni asrab-avaylashimiz, uni boyitish, nufuzini oshirish ustida doimiy ishlashimiz zarur. Ayniqsa, fundamental fanlar, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalari, bank-moliya tizimi kabi o'ta muhim sohalarda ona tilimizning qo'llanish doirasini kengaytirish, zarur atama va iboralar, tushuncha va kategoriyalarni ishlab chiqish, bir so'z bilan aytganda, o'zbek tilini ilmiy asosda har tomonlama rivojlantirish milliy o'zlikni, Vatan tuyg'usini anglashdek ezgu maqsadlarga xizmat qilishi shubhasiz ", - deya ta'kidlagan edilar. Til ilk davrlardan boshlab hech bir narsa bilan tenglashtirib bo'lmaydigan vazifani, ya'ni inson tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish vazifasini bajarib keldi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida davlat tilining hayotimizdagi o'rni va nufuzi oshib bormoqda.

O'zbek tili leksikasining boyishida o'zlashma so'zlar katta ahamiyatga ega. Chet tilidagi so'zlarning tilimizga kirib kelishi va ularning ishlatilishi tilimizda ma'lum bir yangi so'zlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi va bu turdagi so'zlar guruhi o'zlashma so'zlar deyiladi. O'zbek tili leksikasi, ya'ni so'z boyligi bir qancha manbalar asosida boyib, rivojlanib boradi. Ularni, eng avvalo, ikkita katta guruhga ajratish mumkin:

1. Ichki manba - o'z ichki imkoniyatlari asosida boyish.

2. Tashqi manba - boshqa tillardan so'z olish asosida boyish.

O'zbek tili leksikasi tashqi manbalar asosida ham boyib bormoqda. Yevropa tillaridan bir qancha so'zlar yangi tushunchalar bilan birgalikda kirib keldi. Masalan: diler, skaner, wi-fi, selfi, onlayn, slayd, oflayn, deblayn, fake, animator, klon, tyutor

kabi. Bularning hammasi o‘zbek tili leksik imkoniyatlarini kengaytirib boyitmoqda. O‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, o‘zbek xalqining o‘z erkiga, ozodligiga erishishi esa bu jarayonni yanada tezlashtirdi, tilimizda yuzlab, minglab neologizmlar paydo bo‘ldi.

Mustaqillik davrida rasmiy ish qog‘ozlarining davlat tilida yuritilishi juda ko‘plab yangi o‘zbekcha neologizmlarning hosil bo‘lishiga olib keldi. Shu kungacha qo‘llangan spravka, xarakteristika, akt, instruksiya, raport, protokol, kontrakt kabi so‘zlarning yangi o‘zbekcha muqobillari hosil qilindi: spravka – ma‘lumotnoma, xarakteristika - tavsianoma, tavsifnoma; akt - dalolatnoma, instruksiya - yo‘riqnoma, raport - bildirish, bildirishnoma; protokol – bayonnoma, majlis bayonnomasi; rezolyutsiya - munosabat belgisi, kontrakt - shartnoma va hokazo.

Neologizmlar – yunoncha, neos- —yangi, logos—so‘z, so‘zlarining jamlanmasi bo‘lib, jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo bo‘lgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar. Neologizmlar avvaliga noodatiy so‘zdek bo‘ladi, lekin ko‘p qo‘llanilishi hisobiga —yangilik xususiyatini yo‘qotadi va faol so‘zlar qatoriga o‘tadi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda bozor munosabatlarining vujudga kelishi, bank ishlarining taraqqiyoti bilan bog‘liq holda german va roman tillaridan rus tili orqali o‘zlashgan yangi so‘zlar - neologizmlar bilan bir qatorda tilimizning ichki imkoniyatlari asosida hosil qilingan bir qancha neologizmlar ham keng qo‘llana boshladi. Masalan: biznesmen - ishbilarmon, fermer - mulkdor, auditor - savdogar, auksion - ochiq savdo, aksiya - qimmatbaho qog‘oz va boshqalar. Bunday neologizmlarning asosiy qismi ingliz tilidan o‘zlashgandir.

O‘zbek tili leksikasi muntazam ravishda ichki va tashqi manbalar hisobiga boyib bormoqda. XIX-XX asrlarda jamiyat hayotida bo‘lgan o‘zgarishlar so‘zlarning o‘zlashish va iste‘moldan chiqish jarayonini tezlashtirdi. Bu davrda nafaqat ruscha, balki inglizcha, xitoycha, fransuzcha, ispancha so‘zlar rus tili orqali kirib keldi. O‘zbek tiliga inglizcha so‘zlarning o‘zlashish yo‘llari turlichadir. Agar tushuncha aynan o‘zbekcha nomlanishga ega bo‘lmasa yoki o‘zining ijobiy va samarali ta‘siriga ega bo‘lsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirilmoqda. Masalan, chat(chat) – suhbat.

Yana shunday neologizmlar borki, kundalik hayotda qo‘llanilishi uchun ehtiyoj paydo qilgan, lekin —O‘zbek tilining izohli lug‘atidan joy olmagan. Ulardan misol keltirib quyidagilarni ayta olamiz: koka-kola, minimarket, gipermarket, chizburger, hot-dog, netbuk, sensor, fleshxotira, planshet va hokazo.

Shuni ta’kidlash joizki, ingliz tilidan o‘zbek tiliga so‘zlar o‘zlashganda ularning tuzilishi yoki semantik mohiyati o‘zgarishini ham kuzatish mumkin. Ayrim so‘zlar o‘zining asl ma’nosini saqlab qolgan holda o‘zgarsa, ayrimlarida esa ma’no kengaygan, ma’no toraygan yoki umuman ma’nosi tubdan farq qilishi mumkin.

Inglizcha so‘zlar tilimizda ko‘p o‘zlashayotgan ekan, tabiiyki, ularning etimologik kelib chiqishi ham barchani qiziqtirmoqda. Jumladan, kovboy [inglizcha, cow-boy, cow – sigir, boy – yigit] leksemasi AQShning g‘arbiy shtatlarida otlıq yigit, jasur, mard podachi ma’nosi sifatida qo‘llaniladi. Ko‘pchilik yoshlarning sevimli taomi hot-dog [hot – issiq, dog – kuchuk] leksemasi esa etimologik jihatdan ko‘pchilikni shubhaga qo‘yadi, go‘yoki kuchuk go‘shtidan qilingan taomdek. Aslida esa bunig o‘z tarixi mavjud. 1884-yilda hot-dog sosiska ma’nosida ishlatilgan, sosiska tayyorlovchilarning

shiori esa —”Love me, love my dog” ya’ni egasini hurmat qilsang, itiga suyak tashla qabilida qo’llanilgan. Yana bir ajoyib so’zlardan biri bu kokteyl. Cocktail [inglizcha cock – xo’roz, tail – dum] leksemasi mustaqillikgacha bo’lgan davrda xo’rozning dumi lug’aviy ma’nosida qo’llanilgan.

O’zbek tili leksikasiga o’zlashish sezilarli darajada ta’sir qilgan. 20 dan ortiq til o’zlashmalari mavjud. Shuningdek, tilimizda uncha faol bo’lmagan tillarning o’zlashmalari ham uchrab turadi. Mustaqillikdan so’ng, o’zlashma so’zlar orasida inglizcha o’zlashmalarning miqdori va ma’no taraqqiyoti o’ziga xos. O’zbek tili leksikasidan o’rin olgan inglizcha o’zlashma so’zlar semantikasidagi o’zgarishlar sezilarli darajada bo’lib, ular polisemantik xususiyatga ega bo’lishidan tashqari, so’z ma’nosini kengaytirishi, ta’sirchan ifodalashi va tinglovchiga ma’noni tez yetkazib berishi bo’yicha yetakchi mavqeni egallaydi. Shu sababli ham neologizmlarni, jumladan, sport, harbiy, oziq-ovqat, kiyim-kechak va shu qatori barcha sohalarga doir o’zlashma so’zlarni o’z o’rnida va ma’nosiga xos qo’llasak ham o’rinli bo’ladi, ham so’zlovchi nutqining ta’sirchan, aniq va ilmiyligiga xizmat qiladi.

Xulosa o’rnida keltirish mumkinki:

Bugungi kunda zamon bilan birga nutqimizdagi so’zlar ham zamonaviylashib bormoqda. Neologizmlar jamiyat va davr ehtiyoji bilan paydo bo’ladi va qo’llanilishi bo’yicha doimiylik tusini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Sevinch Abdixamitova, Madina Yo’lchiyeva, Maftuna Omonova. “Ingliz tilidan o’zbek tiliga kirib kelgan bir necha neologizmlar tahlili”. Toshkent. 2022.
2. Go’zal Qo’ziboyeva. “Tilimizga kirib kelgan Neologizmlar va ularning tahlili”. Toshkent. 2022.
3. Go’zal Qo’ziboyeva . “Hozirgi kunda tilimizda faol qo’llanilayotgan o’zlashma neologizmlar”. Toshkent. 2022.
4. Hamidullo Dadaboyev. “ O’zbek terminalogiyasi”. Toshkent. 2019.
5. Nodira Nabiyeva. “ O’zbek tili leksikasining tarixiy bosqichlari”. Surxandaryo. 2022.
6. Karimov I.A. — “ Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch”. – Toshkent. Ma’naviyat, 2008. B. – 87.
7. Muqaddas Abdurahmonova, Fotima Nizomova. “ O’zlashma so’zlar bazasini yaratish omillari”. Toshkent. 2022.
8. Zahroxon Nosirova. “O’zbek tilshunosligida o’zlashma so’zlarning ro’li va ahamiyati”. Andijon. 2022.

O'ZBEKISTONDA TURIZM VA UNING AHAMIYATI

M.A. Tursunaliyeva

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

2- bosqich talabasi

Annotatsiya : Maqolada turizm sohasining milliy iqtisodiyotda tutgan o'rni , turizmni rivojlantirishning istiqbollari , turizm tushunchasi , uning boshlanishi , shakllanishi va tarixi hamda pandemiyaning turizmga ta'siri bayon etilgan . Shuningdek , O'zbekistonning tarixiy va madaniy yodgorlik resurslari ko'rsatilgan.

Аннотация: В статье описаны роль сферы туризма в национальной экономике, перспективы развития туризма, понятие туризма, его начало, становление и история. Также показаны историко-культурные ресурсы Узбекистана.

Annotation: The role of the tourism sector in the national economy, the prospects of tourism development, the concept of tourism, its beginning, formation and history are described in the article. Also, historical and cultural resources of Uzbekistan are shown.

Tayanch so'zlar: turizm, iqtisodiyot, istiqbol , jahon, viloyat , ziyorat, jamiyat, tarix .

Ключевые слова: туризм, экономика, перспектива, мир, регион, паломничество, общество, история.

Keywords: tourism, economy, perspective, world, region, pilgrimage, society, history.

Ekspertlarning baholashicha , XXI asrda jahon iqtisodiyotini harakatga keltiruvchi kuch turizm bo'ladi. 2010- yilga borib dunyoda turistlik sayohatlar soni 2 marta ko'payishi bashorat qilingan . Turizm tashqi iqtisodiy aloqalarda alohida o'rin tutadi. Undan olinadigan daromadlar xorijga mahsulot va mehnat chiqarmay turib chet el valutasini olishning muhim usullaridan biri hisoblanadi. Turistlik biznesning " Valutaning ko'rinmas eksportchisi " deb atalishi bejiz emas . Turizmdan olinadigan mablag' daromadga aylanadi va iqtisodiyotning turli sohalarida aylanishda davom etadi . Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, keying yillardagi barcha siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy beqarorliklarga qaramay , mamlakat turizm sohasi davlat investitsiyalarisiz va dotatsiyalarisiz mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmini oshirib borayotgan xalq xo'jaligi tarmoqlaridan biridir . O'zbekiston zamonaviy turizm industriyasini rivojlantirish uchun barcha zarur manbalarga ega. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi sharoitida tashqi va ichki muhitning tez o'zgarib turishi munosabati bilan O'zbekiston turizm bozorini rivojlantirishda ham bir qator muammolar

mavjudligini tan olish zarur . O'z navbatida bunday holat turizm tarmog'iga valuta mablag'lari va mamlakatimiz hamda xorijiy investorlar tomonidan qo'yiladigan investitsiyalar hajmining kamayishiga olib keladi [1].

Turizm fransuzcha "tour" so'zidan olingan bo'lib, sayr – sayohat ma'nosini anglatadi . Zamonaviy texnika vositalari harakatlanish xarakterini tubdan o'zgartirib yuborib, xohlagan vaqtda sayohat qilish imkonini beradi. Bugungi kunda zamonaviy turizm asoschisi deb tan olingan baptist ruhoniysi – Tomas Kuk birinchilardan bo'lib sayohatchilarning ommaviy safar uyushtirishining foydaliligini anglab yetdi hamda 1843-yilda o'z qavmi uchun dastlabki temiryo'l orqali turni tashkillashtirdi va muvaffaqiyatga erishdi. Yevropa bo'ylab turlar odatiy holga aylandi, Kukning turistik agentligi va uning filiallari tuzildi. Zamonaviy samolyotlarning ixtiro qilinishi bilan bir hududdan ikkinchi hududga yer aylanishi tezligidan tezroq yetib borish imkonini berdi. O'zbekiston Respublikasining „Turizm to'g'risida“ gi Qonunida turizm tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan : „Turizm- jismoniy shaxsning doimiy istiqomat joyidan sog'lomlashtirish , ma'rifiy , kasbiy – amaliy yoki boshqa maqsadlarda borilgan joyda (mamlakatda) haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanmagan holda uzog'i bilan bir yil muddatga jo'nab ketishi (sayohat qilishi)“ [2 , 62-bet]. Shuningdek, O'zbekistonda turistik viloyatlar mavjud. Ular o'zining tarixi , madaniyati , yodgorliklari bilan mashhur. Yuksak tarixga ega viloyatlardan biri bu – Buxoro. Somoniylar davlati. Shayboniyxon asos solgan Buxoro xonligi. U o'zining tarixiy binolari, hovuzlari , maqbaralari bilan mashhur. Samarqand esa „Registon" maydoni , shirmon nonlari bilan butun Yevropani hayratga soladi . Har yili ko'plab turistlar ushbu viloyatlarga sayohat qiladilar . Tarixiy va madaniy turizm - bu faol turizmning eng keng tarqalgan turi. U ta'lim va axborot maqsadlariga yo'naltirilgan barcha turizm turlarini o'z ichiga oladi. Bunday turizm dasturlari insoniyatning turli xil tabiiy tarixiy va madaniy meroslariga qiziqishiga asoslangan. Bunda turistik mahsulot madaniy tajribalar shaklida taklif etiladi. Etnik va etnografik turizmni o'ziga xos tarixiy-madaniy turizm deb hisoblash mumkin, bu o'z maqsadlariga (saqlab qolish, zarar yetkazmaslik) ko'ra, ekologik turizmga yaqin turadi. Mamlakatlar va xalqlar madaniyati turistik qiziqishning asosiy elementlaridan biridir. Turistlarning turli shaharlarga, dunyoning chekka burchaklariga va ularda istiqomat qiladigan xalqlarga bo'lgan qiziqishi sayohat qilishning eng kuchli rag'batlantiruvchisidir. Shuning uchun turizm boshqa madaniyatlar bilan, boshqa xalqlarning tarixi va hayoti bilan, badiiy asarlar bilan tanishishning eng yaxshi usuli hisoblanadi.

Boshqa mamlakat tarixi, madaniyati va urf-odatlari bilan tanishish insonning ma'naviy dunyosini boyitadi [2].

„Ma'lumki pandemiya chog'ida O'zbekistonda turistlar soni ancha kamaydi . Bu davlat iqtisodiyotda ham o'z ta'sirini ko'rsatdi . 2021 yilda barcha ishlarni

umumiy raqamlar orqali emas, aniq rejalar va reysma-reys yo‘nalish bo‘yicha batafsil hisob-kitob asosida amalga oshirmoqchimiz, ziyorat turizmiga ko‘proq e‘tibor qaratmoqchimiz. 2021 yilda O‘zbekistonga 1 million 700 ming nafar xorijiy sayyoh tashrifini ta‘minlash bo‘yicha reja qilingan va keladigan daromad 370 million dollar bo‘lishi kutilyapt ”, deb ta‘kidlagan Aziz Abduhakimov [3].

Endi bu raqamlarni 2019 yildagi «pandemiyasiz dunyo»dagi holat bilan taqqoslaydigan bo‘lsak, 2020 yilda turistik xizmatlar eksportidan tushgan daromad 80 foizga pasaygan. Agar 2021 yilda vaksinatsiya jarayonlari tezlashib, qo‘mita tomonidan e‘lon qilingan prognozlar o‘zini oqlasa, sohadan keladigan daromadlar 2019- yildagi ko‘rsatkichlarning 28 foizi miqdorida tiklanishi mumkin. Bundan tashqari, turizm iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari: transport, mehmonxonalar biznesi, umumiy ovqatlanish, savdo-sotiq sohaslarida ham ikkilamchi talabni yuzaga keltirishi natijasida iqtisodiyotga jiddiy zarar yetkazgan . Turizm dunyo yalpi ichki mahsulotining taxminan 5%ini tashkil etadi, rivojlangan mamlakatlarda deyarli 10% aholi turizm sohasida band. COVID-19 pandemiyasi oqibatida turizm sohasi eng katta talafot ko‘rgan tarmoqlardan hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO)ning ma‘lumotlariga ko‘ra, 2020 yilda xalqaro turizm 72% ga yoki turizm xizmatlaridan tushumlar 1,1 trillion dollarga kamayib, 1990 yil darajasiga tushib qoldi. Natijada 935 mlrd. dollar miqdorida eksport daromadlari yo‘qotildi . Ma‘lumki, 2020- yil 16 martdan mamlakatimiz tashqi va ichki turistlar uchun yopilgan edi. Oqibatda 1,5 mingdan ortiq turoperator, 1,2 mingta mehmonxona o‘z faoliyatini to‘xtatdi. Bular, gidlar, milliy hunarmandchilik, ziyoratgoh va sihatgohlar, umumiy ovqatlanish, transport va boshqalar bilan qo‘shib hisoblaganda 250 mingdan ortiq aholi daromadiga jiddiy ta‘sir qildi . Shuningdek, prezidentimiz Shavkar Miromonovich Mirziyoyev ham bu borada o‘z fikrlarini quyidagicha bildirganlar : «Xorijdagi asosiy savdo hamkorlarimizning milliy valyutalari qadrsizlanishi respublikamizga ham, albatta, valyuta tushumini kamaytiradi. Xorijiy turistlar soni va tushum miqdori kamayishi mumkin. Bular, tabiiyki, yalpi ichki mahsulot va eksport hajmiga ta‘sir qilmasdan qolmaydi» [3].

Yuqoridagilardan umumiy xulosa qilib, tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirish nafaqat, madaniy sohani qo‘llab-quvvatlashga ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni oshirish imkoniyatini taqdim eta oladigan sohalardan biri sifatida qarash kerak bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. I. S. Tuxliyev , G‘. X. Qudratov, M.Q.Pardayev // “Turizmni rejalashtirish” . Toshkent “ IQTISOD – MOLIYA” 2010 . 4-7- betlar.
2. M.A. Mirzayev , M. T.Aliyeva // “ Turizm asoslari “ . O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent- 2011. 62-70-betlar .

Foydalanilgan internet saytlar ro‘yxati:

1. <https://kun.uz/uz/11780695>

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA UMUMINSONIY
QADRIYATLAR TALQINI

Ismoiljonova Sevinch

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

2-bosqish talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola buyuk mutaffakkirimiz Mir Alisher Navoining ma'naviy va badiiy merosi, hayoti va ijodi haqida muxtasar ma'lumot beradi. Maqolada asosan o'quvchini hayratga soladigan maftunkor g'azallarga e'tabor qaratilgan. Har bir g'azallarda shoirning she'riy san'atlarni qo'llashdagi mahorati xususida so'z boradi.

Аннотация: В данной статье дана краткая информация о духовном и творческом наследии, жизни и творчестве нашего великого мыслителя Мир Алишера Навои. В статье основное внимание уделяется очаровательным газелям, поражающим читателя. Каждая газель рассказывает о мастерстве поэта в использовании поэтического искусства.

Annotation: This article provides brief information about the spiritual and artistic heritage, life and work of our great thinker Mir Alisher Navoi. The article mainly focuses on charming ghazals that amaze the reader. Each Ghazal talks about the poet's skill in using poetic arts.

Tayanch so'z va iboralar: Ijtimoiy-axloqiy, lirik, epic, muhabbat, vafo, sadoqat, so'z o'yinlari, she'riy san'atlar, jahon adabiyoti.

Keywords : Socio-ethical, lyrical, epic, love, loyalty, word games, poetic arts, world literature.

Ключевые слова : социально-этические, лирические, эпические, любовь, верность, верность, словесные игры, поэтическое искусство, мировая литература

Ulug' mutaffakkir *Alisher Navoiy* jahon adabiyotining eng yirik namoyondalaridan biridir. Uni chin ma'noda yuqori kamolot bosqichiga ko'tarilgan buyuk insonparvar shoir deb aytishga haqlimiz. Alisher Navoiy o'zining devoni va masnaviyolari, tezkiralari, ilmiy izlanishlari, diniy va axloqiy mavzulardagi o'lmas asarlari bilan zamon va makon chegarasidan o'tib ketgan va nomi butun turk adabiyotiga kirib kelgan ulug' siymodir. U turkiy tilini o'z nomi bilan birlashtirishda va "Navoiy tili va Navoiy uslubi" deb nomlanishiga katta hissa qo'shgan mutafakkirdir. Alisher Navoiy Husayn Boyqaro majlislarining shakllanishidagi faol o'rni bilan davlat-madaniyat aloqasining naqadar muhim ekanligini ko'rsatgan, o'z davrining ta'mirlash, obodonchilik va qurilish ishlariga ulkan hissa qo'shgani bilan dong taratgan davlat arbobi hamdir", Qaro ko'zum..." Alisher Navoiyning olimlar, shoirlar tomonidan eng ko'p va xo'b o'rganilgan g'azallaridan biridir. Ushbu g'azal

tahliliga oid Erkin Vohidov, Matyoqub Qo'shjonov, Alibek Rustamov, Ismatulla Abdullayev, Najmiddin Komilov, Abdulla A'zamov, Boybo'ta Do'stqorayev, Ismoil Bekjonov va kaminaning maqolalari e'lon qilingan. G'azalning o'quv adabiyotlaridagi tahlillari ham mavjud bo'lib, unda asarning to'liq matni qamrab olingan. G'azalning ayrim baytlari yoki ba'zi xususiyatlarini tahlilga tortgan maqolalar ham bor. Masalan, Ibrohim Haqqulovning "Qaro ko'zum, kelu..." (Bir bayt tahlili) maqolasi shular jumlasidandir. Tahlillar xronologiyasiga nazar solsak, birinchi maqola Ismatulla Abdullayev tomonidan 1975 yil 22 oktyabrda "Toshkent oqshomi" gazetasida "Mashhur g'azallar tahlili" ruknida chop etilgan. Shu hisobdan kelib chiqsak, "Qaro ko'zum..." g'azalining badiiy jihatlarini o'rganish 40 yillik tarixga ega.

G'azal haqidagi fikrlar rang-barang bo'lib, keyingi davrlardagi tahlillar tasavvufiy talqinlar bilan bog'liq ravishda bahs-munozara tarzida yuzaga chiqqan. Bu bir g'azalning mavzusi, mazmuni, obrazlari, lirik qahramoni, muallif dunyoqarashiga o'nlab olimlarning turlicha nuqtai nazardan yondashuvlari, ba'zan ob'yektiv, ba'zan esa sub'yektiv baho berishlari mahsulidir. Bugun ana shu tahlillarni qiyosiy analiz qilish, umumlashtirish, sintezini yaratish mavridi keldi. Ammo, bu g'azal tahlili shu bilan yakunlanadi, oxirgi va qat'iy hukm chiqariladi, degan gap emas. Tahlil natijalarini umumlashtirish fikrlarni oydinlashtiradi, yangicha qarashlarga yo'l ochadi va tadqiqot keyingi bosqichda davom etaveradi, degan umiddamiz.

"Qaro ko'zum..." g'azalining birinchi tahlili 1975 yilda yaratilgan bo'lsa, o'n yillik tanaffusdan keyin, 1986 yildan avj nuqtaga ko'tarilgan. Birin-ketin bir necha jiddiy ilmiy tadqiqotlar maydonga kelgan. Nima sababdan Navoiyning 2700 dan ortiq g'azali orasidan aynan mazkur g'azaliga ilmiy-ijodiy jamoatchilik bu qadar alohida va katta e'tibor qaratgan? Bu juda qiziqarli jumboq. G'azal yuksak badiiy san'at darajasida yozilgani, ayni paytda maqom ohanglaridan "Ushshoq" kuyiga solinib, eng mahoratli hofizlar tomonidan o'ta dardli ijro etilgani uchun keng xalq ommasining mehrini qozongan va shoiru olimlarning diqqat-e'tiboriga sazovor bo'lgan. G'azal tahlillarining qizg'in tus olishi va yuqori sifat darajasiga ko'tarilishi erkin ilmiy-ijodiy fikrga keng yo'l ochilgan, mafkuraviy g'ovlar olinib, tasavvuf ta'limotini o'rganish imkoniyati tug'ilgan Istiqlol arafasi va Mustaqillik yillariga to'g'ri keladi

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Amir Temurning o'gli Shohruh Mirzo shohligi davrida Hirotda tug'ildi. Zamondoshlari uning haqida ko'pincha „Nizomiddin Mir Alisher“ deb yozadilar. "Nizomiddin"-din--diyomat nizomi degani bo'lib, donishmand mansab egalariga beriladigan sifat, „mir“ — amir demakdir. Uning otasi G'iyosiddin Muhammad (uni G'iyosiddin Kichkina ham der edilar) temuriylar saroyining amaldorlaridan, xonadonning ishonchli kishilaridan edi. Onasi amirzoda Shayh Abusaid Changning qizi bo'lgan, ismi ma'lum emas. Alisherning bobosi Temurning o'g'li Umarshayx bilan emikdosh (ko'kaldosh) bo'lgan ekan.[1]

Buyuk shoir o‘z asarlarida bu qutlug‘ dargohga yaqinligidan iftixor etishini bayon qiladi. Shuningdek, uning tarjimai holiga oid ayrim lavhalar asarlarida uchraydi. Bu tabarruk zot to‘g‘risidagi ba‘zi ma‘lumotlarni esa uning zamondoshlari o‘z kitoblarida beradilar.

Alisher saroy muhitida yashaganligi uchun alohida tarbiya va nazoratda o‘sdi. Kichiklik chog‘idan she‘r va musiqaga ishq tushdi. Olimu fozillar davrasida bo‘ldi. Uch-to‘rt yoshlarida davrining mashhur shoiri Qosim Anvorning bir she‘rini yod aytib, mehmonlarni hayratga soldi. Bir yildan so‘ng uni maktabga berdilar. U bo‘lajak sulton Husayn Bayqaro bilan birga o‘qidi. Uning zehni va iqtidori haqidagi gaplar esa el orasida tarqalib bordi.

1447-yilda Shohruh Mirzo vafot etib, temuriy shahzodalar o‘rtasida taxt uchun kurash boshlanadi. Hirot notinch bo‘lib qoladi. Alisherlar oilasi Iroqqa yo‘l oladi. Yo‘lda, Taft shahrida Alisher zamonasining mashhur tarixchisi, „Zafarnoma“ning muallifi Sharafiddin Ali Yazdiy bilan uchrashdi.[2]

1498-yilda Alisher Navoiy „Majolis un-nafois“ni qayta ko‘zdan kechirib, to‘ldirdi. Shoirlar adadni 459 taga yetkazdi. Shu yili yoshligidan qalbida muhirlanib kelgan „Mantiq ut-tayr“ ga javob yozadi. „Lison ut-tayr“ Navoiy ijodini yakunlovchi asarlardan biridir. Buyuk shoir 1498-1499-yillarda xatlarini to‘plab, „Munshaot“ tuzdi. Unda 88 ta xat jamlangan bo‘lib, ularning aksariyati shoirning shoh va shahzodalarga yo‘llangan. Shoirning 1500-yilning oxirlarida yozib tugatgan „Mahbub ul-qulub“ asari uning eng so‘nggi asari bo‘lib qoldi. Navoiy 1501-yilning 3-yanvarida vafot etadi.[3] Butun halq — shohda gadogacha, olimdan cho‘pongacha, shoirdan dehqongacha ulug‘ farzandining o‘limiga qayg‘u va iztirob bilan motam tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Axmedov.B. va boshqalar «Amir Temur o‘gitlari». Toshkent Navro‘z 1997 yil.
2. Qosimov.R. “Talabalarni ommaviy sog‘lomlashtirish tadbirlariga xalq milliy o‘yinlaridan foydalanish masalalari” Samarqand-2001 yil (o‘quv qo‘llanma).

РАСПРОСТРАНЕНИЕ СПИДА В МЕДИЦИНЕ

*Норкулов Муслим
Так Ду Йонг
Мардонов ХожжиАкбар*

Аннотация: В данной статье представлена информация о распространении СПИДа в медицине.

Ключевые слова: человек, иммунитет, вирусная (ВИЧ) вирусная инфекция, лейкоциты и синдром приобретенного иммунодефицита (СПИД).

Вирус иммунодефицита человека (ВИЧ) это вирусная инфекция, которая постепенно разрушает определенные лейкоциты и может вызвать синдром приобретенного иммунодефицита (СПИД). У СПИДа есть путь, по которому он может передаваться во время медицинской работы.

В очень редких случаях кровь инфицированного человека попадает на слизистую оболочку (эпителий) медперсонала заразиться. Это не нормальная кожа, а эпителий (слизистая оболочка), такой как слизистая оболочка рта.

Это также потому, что это очень тонкая ткань и хорошо впитывает внешние вещества. Зараженная кровь пропускается через нестерилизованное медицинское оборудование, в результате чего образуются открытые раны, через которые вирусы могут легко заразить людей. Люди со СПИДом также распространяют болезнь быстрее и легче, чем обычно, принимая небезопасные меры. СПИД также может передаваться через зараженные иглы при вакцинации от болезни или при получении медицинской помощи по поводу другой проблемы.[1] Нестерильное медицинское оборудование заражает кровь ВИЧ. Если это оборудование используется человеком, инфицированным вирусом, открытая рана человека может привести к попаданию вируса в кровоток. Кроме того, повышается вероятность того, что кто-то еще заразится через порезы или открытые раны, вызванные нестерилизованным оборудованием, при использовании зараженного оборудования без тщательного мытья или ношения защитных перчаток, а также при совместном использовании инъекций с зараженными источниками. Распространение зараженного оборудования подвергает ничего не подозревающих лиц, осуществляющих уход, например, тех, кто принимает лекарства, более высокому риску заболеть. Инъекции зараженной крови, как это происходит при использовании общих игл или при случайном уколе медицинских работников зараженными ВИЧ весами. Передача от инфицированной матери ее ребенку через грудное вскармливание до, во время или после родов. [2] Медицинские процедуры, такие как переливание ВИЧ-

содержащей крови, процедуры с использованием недостаточно стерильных инструментов или трансплантация инфицированных органов или тканей. ВИЧ с большей вероятностью распространяется, если слизистая оболочка разорвана или повреждена, даже если она минимальна. В США, Европе и Австралии ВИЧ в основном распространяется через совместное использование игл между мужчинами, имеющими половые контакты с мужчинами, и теми, кто употребляет инъекционные наркотики, но около четверти случаев приходится на гетеросексуальные контакты. До 1992 года большинство американских женщин, заразившихся ВИЧ, заражались путем инъекций наркотиков зараженными иглами, но теперь большинство людей заражаются при гетеросексуальных контактах. [3] Медицинский работник, который случайно укололся зараженной ВИЧ иглой, имеет шанс заразиться ВИЧ примерно 1 к 300, если он или она не получит лечение как можно скорее после заражения. Такое лечение снижает вероятность заражения до менее чем 1 на 1500. Вместо того, чтобы просто окрашиваться кровью (например, игла, используемая для закрытия раны), если игла проникает глубоко или является полой и содержит зараженную ВИЧ кровь (например, игла, используемая для взятия крови или инъекций наркотиков) увеличивает риск заражения. Инфекции, вызванные попаданием инфицированной телесной жидкости в рот или глаза, встречаются менее чем в 1 случае на 1000 человек. В настоящее время ВИЧ-инфекция редко распространяется при переливании крови или трансплантации органов. С 1985 г. в большинстве развитых стран вся кровь, собираемая для переливания, тестируется на ВИЧ, и, по возможности, некоторые продукты крови подвергаются термической обработке для устранения риска инфицирования ВИЧ. В США текущий риск заражения ВИЧ при однократном переливании крови (которая тщательно проверяется на наличие ВИЧ и других вирусов, передающихся через кровь) оценивается менее чем в 1 случай на 2 миллиона. Однако многие развивающиеся страны не проводят или не проводят тщательный скрининг крови и продуктов крови на ВИЧ. Риски в этих местах по-прежнему значительны. [4]

Резюме:

ВИЧ передается, когда орган (почка, печень, сердце, поджелудочная железа, кость или кожа) от инфицированного донора неосознанно используется в качестве трансплантата. Передача ВИЧ маловероятна при пересадке роговицы или некоторых специально обработанных тканей (например, костей). Передача ВИЧ возможна и при использовании спермы инфицированного донора для искусственного оплодотворения. США предприняли шаги, чтобы снизить этот риск. Свежие образцы спермы больше не используются. Сперма доноров

замораживается не менее чем на 6 месяцев. Затем донор повторно проверяется на ВИЧ-инфекцию перед использованием спермы.

Использованная литература:

1. Чартаков К. Общая патология Ташкент-2015[1]
2. М. Абдуллаходжаева Патологическая анатомия Ташкент-2018[2]
3. Н. Ахмедов Анатомия Ташкент-2009 [3]
4. Н. Абдуллаев Патология Ташкент-2011[4]

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛЕЙ ПРОДУКЦИЕЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В СЕТЕВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ.	3
2	ASOSIY VOSITALAR” (BHXS 16) STANDARTNI AMALIYOTGA JORIY ETISH MASALALARI	8
3	МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ ТАШКИЛОТИДА ЭКОЛОГИК ТАРБИЯНИНГ АНАМИЯТИ	11
4	МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING USULLARI	15
5	МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ ТАШКИЛОТИДА SAHNALASHTIRISH FAOLIYATINING ASOSIY MAQSADI	19
6	UMUMTA’LIM MAKTABI ONA TILI DARSLARIDA DARS O’TISHNING YANGICHA USLUBLARI VA DARS MASHG’ULOTLARINI TASHKIL ETISHDA TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING DOLZARBLIGI	23
7	МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМДА МЕТОДИКА FANLARINI O’QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIMI HAQIDA	30
8	JANUBIY KEMACHIDAGI QAZILMALARNI SUV MIQDORINI ANIQLASH UCHUN RATSIONAL O’RGANISH ISHLARINI AMALGA OSHIRISH	33
9	JANUBIY KEMACHIDAGI QAZILMALARNI SUV MIQDORINI ANIQLASH UCHUN RATSIONAL O’RGANISH ISHLARINI AMALGA OSHIRISH	35
10	DIDAKTIK TARQATMA MATERIALLARNING GEOGRAFIYA TA’LIMIDA TUTGAN O’RNI YUZASIDAN METODIK TAVSIYALAR	38
11	FORMATION OF MENTAL POTENTIAL PROCESSES OF CHILDREN IN PRESCHOOL AGE	41
12	ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДА НАЗОРАТСИЗЛИК ВА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МУАММОЛАРИ	44
13	THE ROLE OF CULTURE ON THE TRANSLATION OF METAPHOR	51
14	CLASSIFICATIONS OF BORROWINGS IN ENGLISH LANGUAGE	54
15	KASB-HUNAR NOMLARINING JAMIYAT HAYOTIDA TUTGAN O’RNI INGLIZ XALQI MISOLIDA	58
16	BOSHLANG’ICH SINFLARDA O’QITISHNING ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI	62
17	BOSHLANG’ICH SINFLARDA O’QUVCHILARNI MUSTAQIL ISHLASHGA O’RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	67

18	TEXNOLOGIYA DARSLARIDA QO‘L MEHNATIDAN FOYDALANISH TALABLARI	73
19	EFFECT OF MEDIUM COMPOSITION ON ENZYMATIC PROTEIN HYDROLYSIS IN HETEROGENEOUS SYSTEMS	79
20	OLIY TA‘LIMDAN KEYINGI TA‘LIMGGA HUIJAT TOPSHIRISH JARAYONING BOSHQARUV MODULINI ISHLAB CHIQISH	84
21	ИЗМЕНЕНИЕ ПЕСТИЦИДНЫХ ОСТАТКОВ В ТЕХНОЛОГИИ ВТОРИЧНОГО ВИНОДЕЛИЯ	90
22	КИСЛОРОДНАЯ ОБРАБОТКА ВИН В ПРОЦЕССЕ АНТИОКСИДАНТНОЙ ЗАЩИТЫ	95
23	ИЗУЧЕНИЯ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА КОНЦЕНТРАТА ТОПИНАМБУРА	100
24	ДИСКУРСИВ МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДА ПРАГМАТИК МАЗМУН	110
25	IQBOL MIRZO ASARLARIDA YUKLAMALAR ORQALI KONNOTATIV MA‘NONING HOSIL QILINISHI	113
26	ИНСОН ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ДАРАЖАЛАРИ	118
27	YO‘L BOSHQARUVINI INTELLEKTUAL AXBOROT TIZIMLARI ASOSIDA AVTOMATLASHTIRISH	122
28	TIL O‘RGANISHNING ENG TEZ YO‘LI QAYSI?	128
29	KONTAKT LINZALARINI TAQISH BILAN BOG‘LIQ KERATIT VA YIRINGLI SHOH PARDA YARASI BO‘LGAN BEMORLARNI DAVOLASH TAKTIKASI	131
30	INFORMATIKA DARSLARIDA O‘YIN TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLISHTIRISH	134
31	TO‘G‘RI ICHAK VA ANAL KANAL XAVFLI O‘SMA KASALLIKLARINING DIAGNOSTIKASI VA DAVOLASH SAMARADORLIGINI BAHOLASHDA YUQORI MAYDONLI MAGNIT REZONANS TOMOGRAFIYANING IMKONIYATLARI	141
32	ТЕХНОЛОГИЯ «ДАЛЬТОН-ПЛАН» НА ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ	147
33	МЕТОД «ДЕБАТЫ» НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ	155
34	ОТРАЖЕНИЕ ТЮРКИЗМОВ В СЛОВАРЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА	163
35	INTERFAOL TA‘LIM METODLARI ORQALI BOLALAR KIYIMINI TIKISH TEXNOLOGIYASI FANINI O‘QITISH	165
36	BA‘ZI TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI	169
37	МАТЕМАТИКА DARSLARI ORQALI O‘QUVCHILAR MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI	176
38	FIZIKA ASTRANOMIYA FANIDAN TA‘LIM BERISH SIFATINI OSHIRISHDA MAVZULARNI KASBGA YO‘NALTIRISHNING AHAMYATI	180
39	DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING SKILLS IN ENGLISH CLASSES	184
40	HOZIRGI ZAMON PSIXOLOGIYASI VA UNING BOSHQA FANLAR TIZIMIDA TUTGAN O‘RNI	188
41	BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANIDAN DAVLAT TA‘LIM STANDARTI TAHLILI	192
42	KORXONALARDA BRENDING MEXANIZMINI AMALGA OSHIRISH VA MILLIY BREND TIZIMINI SHAKLLANTIRISH	197

43	INFLYASION TARGETLASH REJIMINI QO'LLASH MAKROIQTISODIY BARQARORLIK VA AHOLI FARAVONLIGINI TA'MINLASHNING ZARURIY SHARTI	206
44	INTERJECTIONS IN NONVERBAL COMMUNICATION	
45	HUJUMLARNI ANIQLASH TIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH UCHUN BINAR TASNIFLAGICHLAR ALGORITMINI TAHLIL QILISH	214
46	NOTARIUS QONUN BILAN HAMNAFAS XALQ BILAN BIR NAFAS...	221
47	UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARI UCHUN VIZUAL DASTURLASHNI O'QITISH METODOLOGIYASINING ASOSIY OMILLARI	223
48	OG'ZAKI HISOBLASHGA DOIR MASHG'ULOTLARDA DIDAKTIK MATERIALLARDAN FOYDALANISH	227
49	TEMIR YO'L MA'MURIYATINING "ISHI" KO'RSATKICHLARINI ANIQALASH USULLARI	232
50	ГРАФИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАТОРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ	238
51	O'ZBEK TILI LEKSIKASIDA O'ZLASHMA QATLAM VA NEOLOGIZMLARNING O'RNI VA RIVOJLANISHI	241
52	O'ZBEKISTONDA TURIZM VA UNING AHAMIYATI	244
53	ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA UMUMINSONIY QADRIYATLAR TALQINI	247
54	РАСПРОСТРАНЕНИЕ СПИДА В МЕДИЦИНЕ	250

**JOURNAL OF
NEW CENTRY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

